VETUS LATIUM
Profanum & Sacrum.

AUCTORE

PETRO MARCELLINO CORRADINO

Sanctissimi Domini Nostri

CLEMENTIS

PAPÆ XI.

SUBDATARIO.

TOMUS PRIMUS,

In quo agitur de Latio Gentili.

ROMÆ, MDCCIV.

Per Franciscum Gonzagam in area Sancti Marcelli ad Viam Cursûs.

EX PRÆSIDUM PERMISSU.

CLEMENTI XI.
PONT. MAX.

PETRUS MARCELLINUS CORRADINUS.

QUÆ causæ me ad hasce lucubrationes Tibi nuncupandas, BEATISS. PATER, impulerint, ex Operis inscriptio-

ne, ingenio Tuo, & ortu meo facile intelliges; libelli enim, in quibus de Veteri Latio Profano & Sacro differitur, nulli aptius dicandi erant, quam cui à Deo Optimo Maximo data poteſtas ſumma in Latium, reſque ſacras omnes: ad cujuſmodi Principem cumulatiſsime efformandum Tibi non deſunt ornamenta virtutum, quibus ad ſacra & profana monumenta ubique reſtituenda excitaris nullis parcens ſumptibus, curis nullis, quantum temporum, in quæ incidiſti conditio patitur, ut vetuſtate, oblivione, ſitu collapſa & obruta magnificentiſsime reſtaures & repares. Ea vero, quæ tuam liberalitatem temporum vitio non admittunt, ut ſui deſiderio longe glorioſiora literis renaſcantur jugiter inſtas apud eruditos, quos excitas, foves, promoves, verbo, juſſu, ope. Hæc quidem ad Te BEATISS.

PA-

PATER. Me vero incendit genus meum, Latinus enim ſum, quem patriarum antiquitatum ſtudium ab ineuntibus annis tenuit ea e tenebris eruendi, & memorandi quæ ſequioribus ſæculis Scriptores etiam eruditiſsimos fugerant. Acceſsit & animus meus Tibi obſtrictiſsimus, quod me penitus immerentem in tuum Subdatarium adlegeris: unde hinc animoſior factus his ſcriptiunculis meis coram Te procumbere non dubitavi. Nec me deterret majeſtas Tua, hæc enim Te nequicquam immutavit, niſi ut tantundem prodeſſe poſſes quantum velles. Et quamquam me ab incepto omnino removere debuiſſet quod tu occurras ingens, & longius etiam ſubmoveas ingenii & eloquentiæ faſcibus; præſidia tamen omnia ego conſtitui in mirifica indolis tuæ comitate, qua omnes ultro excipis; unde licet hoc munuſ-

culum,

culum neque amplitudine tua, neque iis officiis, quibus me cumulasti dignum videatur, nihilominus ejus tenuitatem a Clementiæ Tuæ magnitudine sublevandam spero & opto.

INDEX

INDEX CAPITUM.

Cap. xxij.

IMPRIMATUR,

Si videbitur Reverendiss. Patri Sac. Palatii Apostolici Magistro.

Dominicus de Zaulis Episc. Verulanus Vicesg.

JUbente Reverendiss. Sacri Palatii Apostolici Magistro, *Veteris Latii Profani & Sacri Petri Marcellini Corradini Librum primum* diligenter legi, neque in eo quicquam offendi quominus Latinæ Historiæ, & rei literariæ bono edi in lucem debeat. Datum Romæ die 25. Julii 1704.

Justus Fontaninus.

IMPRIMATUR

Fr. Paulinus Bernardinius Ordinis Prædicatorum Sacri Apostolici Palatii Magister.

VETUS

VETUS LATIUM PROFANUM
PETRI MARCELLINI CORRADINI
LIBER PRIMUS.
CAPUT I.
De primis antiqui Latii Colonis.

LATII antiqui Regio ea est, in qua, ut ait Theophrastus historiæ Plantarum lib. 5., totius Italiæ versata fuerunt incunabula; quæ Genitrix, altrixque insignium Heroum, summorumque ingeniorum, fuit; totiusque Mundi sustinuit Arcem. Hæc Regio Romanæ Gentis, & familiarum triumphalium, ac Consularium extitit Parens. Si religiosos ritus, Numinum superstitiones, Templa, & Delubra; si mores, Triumphos, Nobilitatem spectes, & Magistratus Romanorum; omnia, atque his maxima scias è priscis Latinis propagata fuisse. De hac itaque Regione verba facturus, primum ejusdem terminos, Gentes, & Populos, qui eam incoluerunt describere aggrediar.

Latium duplex considerari debet; antiquum, & novum; illud à Tiberi Circæjos usque quinquaginta mille passuum longitudine; novum ad Lirim fluvium protendebatur, testimonio Plinii lib. 3. cap. 5. aut ex aliorum computatione, cap. 9. *Latium antiquum à Tiberi Circæjos servatum est mille passuum quinquaginta longitudine, inde processit ad Lirim amnem*: quod refert etiam Strabo lib. 5. *Nunc quidem ora maritima ab Ostia Sinuessam usque Latium appellatur, prius usque ad Circæjum, non tantum crevit*: Ita sentit & Beroaldus ad Suetonium in Aulo Vitellio, Sigonius de Jure Antiquo Italiæ lib. 1, cap. 3. aliique, licet Servius ad lib. 1. Æneidos referat, antiquum, Fundos, novum Volturnum usque pertigisse; quæ sanè opinio mendosa est.

Itaque Latium vetus, cujus Urbes, populos, & populorum gesta exponam, his finibus fuit circumscriptum: ab Occasu ferè Tiberi, & Etruscis; à Septentrione Aniene, & Sabinis; ab Ortu Ufente fluvio, & Volscis, à Meridie verò Tyrrheno mari, ut refert doctissimus Sigonius lib. 1. cap. 3. de antiquo Jure Italiæ, quem mox laudavi. Populi, qui antiquo Latio primi insederunt, sunt Aborigines, Palasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli, & ultra Circæjos, Volsci, Osci, & Ausones teste Plinio lib.3. cap.9. unde patet Volscos, Oscos, & Ausones ultra limites veteris Latii fuisse, quod tamen sequenti Capite clarius & fusius explanare contendam.

Verumtamen Dionysius lib.1. præ cæteris hanc rem dilucidam facit; ait enim: *Latium primi in omni memoria tenuisse dicuntur Barbari Siculi, Gens indigena, superiore verò tempore aliosne Colonos habuerit, an inculta ea Regio fuerit, nemo potest certè dicere; Aliquanto post pulsis longo bello antiquis Dominis, Aborigines eam occuparunt, qui primum in montibus passim sine mœnibus vicatim habitaverunt, sed postquam Pelasgi, & cæterorum Græcorum nonnulli ipsis admisti, opem in debellandis finitimis tulerunt, exacta inde Sicula Gente Oppida crebra muniverunt, subegeruntque sibi totum id Terrarum spatium, quod Amnes duo Liris, & Tiberis terminant, qui orti ex imis Apenninis montibus, Italiam quàm longa est secantibus mediam, erumpunt in Tyrrhenum pelagus; Eas sedes deinde perpetuo tenuit idem genus hominum, mutatis tantùm appellationibus, vetus Aboriginum nomen servantes usque ad Trojani belli tempora, quando à Latino Rege denominati sunt.*

Et infra pag.9. de Aboriginibus loquens, hæc habet: *Sed Scriptorum Romanorum doctissimi, & in his Porcius Cato, qui diligentissimè scripsit de originibus Italicarum Urbium, Cajusque Sempronius & aliquot alii, Græcos eos esse affirmant profectos ex Achaja, multis ante bellum Trojanum ætatibus, nec tamen disertè tradunt ex qua Natione Græca, quave Urbe migraverint; Itaque rei veritas quomodo habeat incertum est. Quod si istorum sana est narratio, non possunt esse Coloni alterius generis, quam Arcadici; nam hi primi Græcorum trajecto Sinu Jonio domicilium in Italia statuerunt deducti ab Oenotro Lycaonis filio; migravit autem Oenotrus è Græcia*

cia non contentus portione sui patrimonii. Cum enim essent Lycaoni vigintiduo filii, opus erat in totidem sortes dividi Arcadiam, pervenitque in sinum, qui alluit occidentale latus Italiæ. Is tunc propter accolentes Ausonas dicebatur Ausonius, deinde Tyrrhenis maris imperio potitis, mutavit nomen, quod nunc obtinet. Hic nactus multos agros cum repurgasset eos ex parte quadam à Barbaris, condidit Oppida parva, & contigua in montibus, ut tum erat mos veterum; Id totum quantum agri obtinuit (fuit autem illud non exiguum) Oenotria vocata est, Oenotrique ditionis ejus homines: Et infra pag. 10. *Antiochus Xenophanis è vetustis Monumentis hæc, quæ fide dignissima, & certissima visa sunt, de Italia conscripsit. Terram hanc quæ nunc Italia dicitur olim tenuerunt Oenotri, deinde, quod Regnum tandem Italo delatum sit, dicti sint Itali, Morgetemque huic successisse, à quo Morgetes sunt vocati, & quod Siculus à Morgete hospitio exceptus, proprium Principatum in ea Gente constituerit.* Postea hæc verba subiicit: *Sic facti sunt Siculi, & Morgetes, & Itali cum essent Oenotri:* & paulò post pag. 11. *Aboriginum Natio revera fuit Græcanica, credo eam Oenotrorum istorum fuisse Progeniem; Pelasgos enim, & Cretenses, & id genus alios, quotquot in Italiam deducti sunt, invenio posterioribus eò venisse temporibus, antiquiorem autem hac migratione è Græcia in partes Europæ occiduas reperire nequeo.*

Pagina vero 14. tradit Pelasgorum quosdam Thessaliam patriam linquere coactos, ab Aboriginibus præfatis receptos fuisse, & infra pag. 24. ait: *Ergo Pelasgica Natio inter Aborigines degens, in his resedit locis, ubi postea Romam illorum Posteri cum aliis condidere, atque hæc sunt, quæ de Pelasgis produnt fabulæ. Non multo post alia classis Græcorum in eam Italiæ partem appulit LX. fermè annis ante bellum Trojanum, ut ipsi Romani auctores sunt, profecta à Palantio Urbe Arcadica, eam Coloniam deduxit Evander Mercurii filius, & Nimphæ cujusdam Arcadicæ, quam Græci Themin fuisse dicunt, & divino afflatu instinctam. Romanarum antiquitatum Scriptores, Carmentam patria lingua nominant, id est fatidicam, hanc mulierem affirmant Dœmonis spiritu correptam, futura carmine multitudini prædicere solitam; ea classis, non con-*

ſenſu Civitatis emiſſa eſt, ſed orta in Populo ſeditione, inferior factio ſua ſponte ſeceſſit. Forte tum apud Aborigines Regnum à Majoribus acceptum tenebat Faunus, à Marte, ut ferunt oriundus, Vir gnavus, ac prudens, à Romanis poſt, tanquam unus Indigetum, ſacris honoratus, & carminibus. Is paucos illos Arcadas comiter exceptos donavit Agrorum quanta ipſi vellent portione; Dicuntur etiam Græcarum literarum uſum Arcadicæ Genti recens oſtenſum primi in Italiam tranſvexiſſe, inſtrumenta quoque muſica, Lyram, Trigona, & Lydos, cum ad id temporis non niſi paſtoralibus Fiſtulis uſi fuiſſent; Leges etiam tuliſſe, & vitam antea ferinam majori ex parte mitem, & manſuetam reddidiſſe.

Demum pag. 26. ſic ſcribit: *Hæc ſecunda Gens Græca poſt Pelaſgos delata in Italiam, communes cum Aboriginibus ſedes habuit, eaſque in præcipuo Romæ loco conſtitutas. Poſt Arcadum adventum, paucis aliquot annis elapſis, alia manus Græcorum in Italiam venit ductu Herculis, qui tum Hiſpaniam, & quidquid Terrarum uſque ad Occidentem Solem protenditur domuerat, horum quidem miſſione ab Hercule impetrata circa hæc loca hæſerunt & nacti opportunum Tumulum tribus fermè ſtadiis diſtantem à Palantio, redegerunt eum in formam Oppidi, is nunc Capitolinus nominatur, ab illius ſæculi hominibus dicebatur Saturnius.*

Hæc Dionyſius, qui tamen Latium novum, & antiquum confundit, quod ætate, qua, Adriano imperante ſcripſit, Campania quoque Latium diceretur. Hanc tamen Dionyſii ſeriem Romani Auctores partim veram, partim mendoſam evincunt. Quod enim Siculi Latium tenuerint, notant etiam Plinius ſupra laudatus, & Servius libro 3. Æneidos ad illud

Si quando Tibrin vicinaque Tibridis Arva,

quo loci memoriæ prodit Siculam gentem in Italiam profectam, eam incoluiſſe Regionem, ubi nunc Roma eſt ad Rutulos, & Ardeam uſque, fluviumque Albulam ad imaginem foſſæ Syracuſanæ Tibrin nuncupaſſe. Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 7. 10. & 11. ac Donatus ad lib. 1. Æneidos, Italum Regem Siculorum è Sicilia profectum veniſſe ad loca, quæ ſunt juxta Tiberim tradiderunt eamque partem ubi Lauro Lavinium eſt, coluiſſe.

Hinc

Hinc Virgilius dum bellum Æneæ describit contra Latinos sic canit,

Agmina densantur campis, Argivaque pubes
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,

ubi Servius ita commentatur: *Ubi nunc Roma est, ibi veteres fuere Sicani, qui postea ab Aboriginibus pulsi*, & Thucydides lib. 6. *Licet non desint, qui referunt Sicanos sedibus pulsos Siciliam trajecisse.*

Evandrum quoque cum Arcadum Colonia Latium antiquum incoluisse tradunt Livius lib. 1. Strabo lib. 5. & Poëtæ omnes antiqui, quam rem palàm testabantur Domus in Latio antiquo, ac Romæ initiis Romanæ Reipublicæ ea forma constructæ, ut januæ illarum non foris, sed intus essent; Id enim Arcadum opus fuit, qui ita januas domorum dispositas habuerunt, quod putarent, ante domum stantes facilè è loco recessuros, quum januam aperiri audirent, testimonio Plutarchi in Poplicola, quo loci tradit M. Poplicolæ honoris gratia concessum à Senatu fuisse, januam domus suæ foris habere.

Pelasgos etiam antequam Arcades latina litora appellerent Latium tenuisse scribit Plinius lib. 7. cap. 56., qui tamen, non Arcadas, ut Dionysius, sed Pelasgos literas in Latium transvexisse perhibet, & iterum lib. 3. cap. 9. Macrobius etiam Saturnalium lib. 1. cap. 7. 10. & 11. ubi refert Saturni ætate Pelasgos Latii Colonos fuisse. Auruncos itidem Latio insedisse tradunt Virgilius, & Plinius superius laudati, ac Aulus Gellius lib. 1. cap. 10.

Verumtamen Lacones ævo Lycurgi, qui severas leges edidit, Latium tenuisse, & Pometinos agros incoluisse satis dilucidum est; Id enim testatur his verbis Dionysius lib. 2: *Quin & alia in Sabinorum historiis domesticis extat narratio, Laconicam eò venisse Coloniam, quo tempore Lycurgus tutor sui nepotis Eunomi, Spartanis leges condidit, quarum severitate pertæsos quosdam, secessione à cæteris facta, Urbem prorsus deseruisse, deinde enavigato longo maris tractu, qualiscumque Terræ desiderio votum Diis fecisse quocunque Terrarum primum appellerent, id posthac fore domicilium; cumque delati essent ad Pometinos Italiæ Campos, agrum, quo primum appulerant vocasse Feroniam, memores quod eos huc illuc per mare ferri contigerat; Templum quoque construxisse Divæ Feroniæ, cui vota fece-*

fecerant, *quam nunc una litera mutata Faroniam nominant*; *Horum quosdam ex eo loco profectos*, *sedes cum Sabinis conjunxisse*, *ideoque multa apud eos esse instituta Laconica*, *præcipuè quantum ad belli studia*, *frugalitatem*, *vitæque omnibus in rebus duritiem attinet*.

Hi autem Lacedæmones in Latium laudabilem morem transvexerunt, quem diu Latini, Romanique custodierunt, scilicet majores natu colendi obsequio propè divino, parentumque vice, & omni in loco priores, potioresque habendi; quinimmo eosdem è convivio redeuntes, domum usque associandi, ut testes sunt Scholiastes Satyræ 13. Juvenalis ad illud

Credebant hoc grande nefas, *& morte piandum*
Si Juvenis Vetulo non assurrexerat, *& si*
Barbato cuicumque Puer &c.

atque idem testatur Aulus Gellius Noctium Atticarum lib.2. cap.15. Servitium quoque in Latium eosdem invexisse & servorum conditionem testatur Silius Italicus lib.2. de Bello Punico quod Commentatores, & præ cæteris Petrus Marsus ibidem animadvertunt.

Cæterum Macrobius Saturnalium lib.1. cap 5. scribit, incertum Romanis fuisse, an Aurunci, an Sicani, vel potius Palasgi Latium priscum primi incoluerint. Varro de lingua latina lib.4. putat Palatinos, qui & Aborigines ex Agro Reatino, quem Palatium vocabant, primum in Latium venisse. Servius autem ad illud libri 7. Æneidos:

Et Sacranæ Acies, *& prisci scuta Labici*,

refert, non defuisse Romanos Scriptores, qui memoriæ prodiderunt, quendam Corybantem, Latium, eaque loca, quæ Romæ vicina sunt, Ardeam præsertim, primum incoluisse, ejusque successores, subjectosque populos, Sacranos nuncupatos fuisse, quod ex Sacerdote Matri Deum sacrato nati essent; ferunt enim Corybantes Cybeles Sacerdotes sacro correptos furore, capitaque saltando jactantes, Jovem Infantem apud Idam Montem aluisse, & tympana jugiter pulsasse, ne Saturnus Puerum vagientem audiret; quo factum est, ut Latini putaverint, quod ante Saturnum, ex iis Sacerdotibus unus in Latio consedisset.

Præva-

Prævaluit verò apud Romanos Scriptores, Sicanos, qui & Siculi, Aborigines, & Auruncos primos Latii antiqui Colonos fuisse, quæ etiam incerta sunt. Palàm tamen est, Trojanos Ilio everso Ænea Duce, Laurentum appulsos fuisse, & Latinorum Regionem tenuisse; Id enim omnes Romani Scriptores, omnesque Poëtæ testantur, quorum nomina libenter prætereo ne in re vulgari tempus teram, satisque sit Livius lib. 1. & Dionysius lib. 1. ambo rerum Romanarum peritissimi; ille enim ait: *Troja capta Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad majora rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse, inde in Siciliam, quærentem Sedes, delatum ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse: Troja & huic loco nomen est, ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso propè errore, nihil præter arma, & naves superesset, cum prædam ex agris agerent, Latinus Rex, Aborigenesque, qui tum ea loca tenebant, ad arcendam vim Advenarum armati ex Urbe, atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est; Alii prælio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt, alii cum instructæ acies constitissent, prius quam signa canerent, processisse Latinum inter Primores, Ducemque Advenarum evocasse ad colloquium, percontatum deinde qui mortales essent, postquam audierit, multitudinem Trojanos esse, Ducem Æneam filium Anchises, & Veneris, cremata Patria, & domo profugos, Sedem, condendæque Urbi locum quærere, & nobilitatem admiratum generis, Virique, dextera data, fidem futuræ amicitiæ sanxisse, ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili, certaque sede finiendi erroris, Oppidum condunt, Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat.*

Dionysius autem, post quam narravit Herculis in Latium adventum hæc habet: *Post cujus digressum ætate altera circiter annum quintum supra quinquagesimum, ut ipsi Romani perhibent, Rex Aboriginum fuit Latinus Fauni filus, sed Herculis satu editus, annum agens Regni sui quintum, & trigesimum, per id tempus Trojani cum Ænea post captum Ilium profugi appulerunt Laurentum, quod in Aboriginum litore, Tyrrheno mari alluitur non longè ab ostio Tiberis, acceptoque ab Hospitibus ad habitandum Agro, & quidquid petierunt, Oppidum condunt non longè à mari in quodam*

dam colle, nomine Lavinium, nec ita multo post, veteri appellatione mutata, una cum Aboriginibus à loci Rege Latino nuncupati sunt, & relicto Lavinio una cum indigenis, majorem Urbem munive-runt, quam Albam nominarunt, unde alia quoque multa Oppida deduxerunt, quæ priscorum Latinorum vocantur, & pleraque etiam nostro tempore habitantur. Deinde sextadecima post captum Ilium ætate miserunt Coloniam in Palantium & Saturniam, ubi Peloponnesii, & Arcades primas sedes fixerant, quæque etiam tùm scintillas quasdam prisci generis retinebant, ac Palantium muris cinxerunt, ut Urbis formam tum primum acceperit. Condita Urbi Romæ nomen imposuerunt, quod Romuli ductu missa esset Colonia, qui septimus decimus ab Ænea descendebat: & pag.43.reiicit Scriptores, qui tradiderunt alium Æneam, non Trojanum, vel successores Æneæ in Latium venisse. Ex his nisi ego fallor, manifesto evincitur, Latium antiquum, Siculos, Auruncos, Aborigines, Pelasgos, Arcades, Rutulos, Lacedæmones, & Trojanos tenuisse, Urbemque Romam, quod gloriosissimum Latino nomini semper erit, Latinorum priscorum Coloniam fuisse, ut testatur Dionysius loco mox indicato, & lib.3., ubi Albam dicit Laviniensium, & Romam Albanorum, & Latinorum Coloniam, cujus rei præclarum etiam testimonium proferunt Varro lib.4. de lingua Latina, & Valerius Maximus lib.1. cap.8.de Miraculis, ubi ait: *Facta mentione Urbis Albæ, è qua primordia Civitas nostra traxit, Divus Julius fausta Proles ejus se offert.*

Hæc sufficiat retulisse, cum nostrum non sit probare ea certa esse, sed pro veris à Romanis, Latinisque priscis habita; quamobrem, non sine supercilio legimus apud Casellam de Antiq. Italiæ Colonis, Vossium de Idololatria, Cerinum de Urbe Roma, Kircherum de veteri & novo Latio, & similes istis Auctores, quos refert Theodorus Ryckius Dissertatione de primis Italiæ Colonis cap. 1. & seqq. Janum, Saturnum, Aborigines, Sicanos, Pelasgosque, veros fuisse Janigenas, id est ex immediata stirpe filiorum Sem, Cam, & Japhet, prognatos, Janumque Javan filium Japhet fuisse. Legimus etiam ætates eorum appulsus in Latium computatas, nova Urbium, quas condiderunt nomina enunciata, & his similia, quæ Annius Vi-

terbien-

terbiensis Vir alioquin non indoctus, sed in confingendis Antiquitatibus excellens, revocatis ad vitam Catone, Fabio Pictore, & Sempronio, quorum scripta interiere, obtrusit. Atsi Romani Scriptores rerum antiquarum gnari, qui ætate proxima Latinæ Gentis excidio vixerunt, quæ exposuimus narrarunt, & quæ scripserunt, fama monumentisque antiquis comprobarunt, quinimmo plura incerta esse dixerunt, neque id, quod recentiores tradunt, memoriæ prodiderunt, licet omnes Gentes à Deucalione prognatas esse asseruerint, palàm est eosdem Auctores, quorum ævo longè posteriori, nec horum fama supererat, neque priscæ memoriæ quicquam, divinasse, aut commenticios fuisse.

CAPUT II.

De Populis, & Urbibus veterum Latinorum.

EX Plinii historia naturali lib. 3. cap. 5. aut ex aliorum comcomputatione cap. 9. habes Priscorum Latinorum Urbium, & Populorum indicem; Ait enim: *In prima Regione præterea fuere in Latio clara Oppida Satricum, Pometia, Scaptia, Pitulum, Politorium, Tellene, Tifata, Cænina, Ficana, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Corniculum, Saturnia, ubi nunc Roma est, Antipolis, quod nunc Janiculum in parte Romæ, Antemnæ, Camerium, Collatia, Amitinum, Norbe, Sulmo, & cum his carnem in Monte Albano soliti accipere Populi Albenses, Albani, Æsolani, Acienses, Abolani, Bubetani, Bolani, Cusvetani, Coriolani, Fidenates, Foretii, Hortenses, Latinienses, Longulani, Manates, Macrales, Mutucumenses, Munienses, Numinienses, Olliculani, Octulani, Pedani, Pollustini, Querquetulani, Sicani, Sisolenses, Tolerienses, Tutienses, Vimitellarii, Velienses, Venetulani, Vitellenses. Ita ex antiquo Latio LIII. Populi interiere sine vestigiis.*

Habes præterea ex eodem Plinio Ostiam Coloniam ab Anco Marcio Romanorum Rege deductam, Oppidum Laurentum, Ardeam à Danae Persei matre, Antium, Circæjum, Ariciam, Albam

Longam, Labicos, Bovillas, Coram à Dardano Trojano conditam, Fabium, unde Fabienses Populi in Monte Albano, Ficulneam, Forum Appii, Setiam, Gabios, Lavinium, antiquis Ilium Lavinium dictum, Nomentum, Norbam, Prænestem, Tusculum, Velitras, Ulubras, Apiolas, Lanuvium, Suessam Pometiam, Auruncam, Algidum, Mugillam, Trojam, Corbionem, Artonam, & Tibur omnia Latinorum priscorum Oppida.

Quod Plinius affirmat, Livius & Dionysius memoriæ antea prodiderant; Livius quippè lib. 1. referens priscorum Latinorum Urbes à Romanis Regibus oppugnatas, tradit Laurentum, Lavinium, Antemnas, Cæninam, Fidenas, Albam, Politorium, Tellenas, Ficanam, Medulliam, Collatiam, Corniculum, Ficulneam, veterem Cameriam, Crustumerium, Ameriolam, Suessam Pometiam, Gabios, Circæjos, Apiolas, Ardeam, & Nomentum Urbes Latinorum priscorum vel à Tullo Hostilio, aut ab Anco Marcio, vel à Tarquiniis oppugnatas fuisse. Atque etiam lib. 2. Coram, Prænestem, Ariciam, Longulam, Coriolos, Antium, Norbam, Velitras, Satricum, Labicos, Veteliam, Pollustiam, seu Poluscam, Pedum, Corbionem, & Artonam, veterum Latinorum Oppida fuisse declarat.

Idem Livius lib. 3. Tusculum, & Algidum inter Latinorum Oppida quoque recenset, quibus lib. 4. Lanuvium addit. Verum Dionysius magis dilucidè Latii Oppida describit; is enim lib. 1. tradit Alborgines prisci Latii incolas præter alias Ciuitates, Antemnas Tellenas, Ficulneam propè montes Corniculos, ac Tibur condidisse; testatur etiam Saturniam, Auruncam, Palantium, Laurentum, Lavinium, Trojam, Albam Longam, Ardeam, & Antium, antiquas Latinorum Civitates fuisse; & lib. 2. 3. 4. & 5. memoriæ prodidit Fidenas, Nomentum, Crustumium, Cameriam, Medulliam urbes ab Albanis conditas, Coram, Ficanam, Politorium, Apiolas, Collatiam, Suessam Pometiam, Gabios, Circæjos, Tusculum, Bovillas, Bubetum, Cornu, Lanuvium, Labicos, Norbam, Prænestem, Pedum, Querquetulum, Satricum, Scaptiam, Setiam, Tibur, Trebiam, Velitres, & Ariciam Latini nominis Civitates fuisse. Libro autem 6. 7. & 8. Latinorum Oppidis, Longulam, Poluscam,

luscam, Coriolos, Albiolam, Mugillam, Bolam, & Tolerios accenset.

Auctor autem Originis Gentium Romanarum, quem Aurelium Victorem existimat Andreas Schottus, referens Colonias in antiquo Latio ab Albanis regnante Latino Silvio deductas, ait: *Igitur regnante Latino Silvio Coloniæ deductæ sunt Præneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Locri, Crustumium, Cameria, Rovillæ, ceteraque Oppida circumquaque*: quo fit, ex laudato Scriptore conjici, Locros urbem veterum Latinorum fuisse, Rovillas etiam, nisi mendosam dicas lectionem, & loco Rovillæ, Bovillæ legas. Huic consonat etiam Virgilius Æneid. lib.6. ubi exhibet Sibyllam ita vaticinantem, & genus Æneæ proferentem.

Nunc age Dardaniam prolem, quæ deinde sequetur
Gloria, qui maneant Itala de Gente nepotes
Illustres animas, nostrumque in nomen ituras
Expediam dictis, & te tua fata docebo
Ille (vides) pura juvenis qui nititur hasta
Proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
Æthereas Italo commixtus sanguine surget
Silvius Albanum nomen, tua postuma proles
Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
Educet silvis Regem, Regumque Parentem
Unde genus longa nostrum dominabitur Alba
Proximus ille Procas Trojanæ gloria Gentis
Et Capys, & Numitor, & qui te nomine reddet
Silvius Æneas pariter pietate, vel armis
Egregius, si unquam regnandam acceperit Albam
Qui juvenes quantas ostentant aspice vires
At qui umbrata gerunt civili tempora quercu
Hi tibi Nomentum, & Gabios, urbemque Fidenam
Hi Collatinas imponent montibus Arces
Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine Terræ.

Unde habes Castrum *Inui* ab Albanis Regibus conditum in honorem Fauni Latinorum Regis, quem Latini *Inuum*, & Romani *Pana* vocarunt, ut testantur Livius lib. 1. & Servius in Virgilium,

 licet

licet in vulgatis ejusdem exemplaribus male *Ino* pro *Inuus* excusum sit.

Alexander ab Alexandro Genialium Dierum lib. 5. cap. 7. Latinos Populos enumerans, qui in Albano monte sacrificabant, & visceratione sumebant, concilioque sub eodem monte ad Lucum Ferentinæ, seu Ferentini conveniebant: *In Albano autem*, inquit, *qui Populi convenirent, & carnem poscerent hi fermè traduntur Albenses, Albani, Æsolani, Acienses, Abolani, Nubetani, Bolantii, Coretii, Ortenses, Latinienses, Longani, Manates, Mucrales, Munienses, Olliculani, Octulani, Pedani, Pelletaurini, Querquetulani, Sicani, Sisolenses, Tolerenses, Corniculani, Ficulei, Vetuscamerii, Amerioli, Tutienses, Venatulani, Vicellenses. Præter hos fuere Ardeates, Violanenses, Bubetani, Corni, Varientani, Gabini, Lavinienses, Lavinatæ, Lavicani, Nomentani, Bovillani, Prænestini, Atricani, Scaptemii, adde etiam Laurenses, cum quibus, & Romanis post decimum Latinarum, singulis annis fœdus renovatur.*

Hic tamen Latinorum Populorum index, quem Alexander exhibet mutilus est, & partim mendosus, in eo siquidem plures Latini Populi omittuntur, qui præter descriptos, ad Forum Ferentini sub Albano monte coibant. Nubatanos addit, quos nemo præter ipsum Latinis accenset, Bolantios, Coretios, Pelletaurinos, Atricanos, & Laurenses nominat, cum Bolanos, Foretios, Politorianos, Satricanos, & Laurentes, quorum meminit Plinius, dicere debuisset.

Sigonius de Antiquo Jure Italiæ lib. 1. cap. 3.: *Primis*, inquit, *temporibus angustissima fuit appellatio Latinorum, non enim solum Hernici, cæterique, qui in novo erant Latio Latini nominis expertes fuerunt, sed ne omnes quidem, qui Latium vetus incoluerunt, Latini sunt vocati, quandoquidem neque Volsci, neque Æqui Latinorum in numero habiti. Ac Volsci quidem ferè mare versus citra, & ultra Ufentem Oppida tenuerunt, Antium, Circæjos, Anxur, sive Tarracinam, Ecetram, Velitres, Suessam Pometiam, Longulam, Poluscam, Coriolos, Cenonem, Signiam, Artenam, Satricum, Fabreteriam, Privernum, Fregellas, Arpinum, & Soram. Æqui vero mediterranea supra Volscos tenentes ad Anienem, Algidum,*

dum, Corbionem, Lavicos, Volas, & Vitelliam possederunt, quibus adjuncti erant Æquicolæ, quos Diodorus lib. 14. eosdem esse cum Æquis, atque eorum caput Volas fuisse memoriæ prodidit. Plinius autem, qui aliquanto quam Diodorus minor natu fuit, inter Æquicolas Cliterninos refert, & Carseolanos; nam Livius, ut post apparebit utriusque Populi meminit. Quibus ex rebus satis apertè cognosci potest reliquos ferè antiqui Latii babitatores, solos tum Latinorum nomine insignitos, Medullinos, Tellenios, Ficanenses, Ficulnenses, Politorianos, Corniculanos, Camerinos, Tolerinos, Querquetulanos, Bolanos, Scaptienses, Bubetanos, Gabinos, Bovillanos, Carventanos, atque bis fama, & rerum gestarum gloria illustriores Tiburtes, Prænestinos, Tusculanos, Albanos, Aricinos, Lanvinos, Laurentes, Ardeates, Setinos, Coranos, Pedanos, Norbanos, & cæteros ejusdem generis alios. Volsci autem, & Æqui, quamquam veteris Latii finibus septi, tamen in Latinis illis temporibus non sunt numerati, cujus rei facilis est, & expedita ratio, neque enim, aut commune Latinorum concilium inierunt, aut ad Latinas Ferias vocati se cum cæteris Latinis, paucis quibusdam exceptis permiscuerunt, quod apertè in Græca Dionysii bistoria scriptum reperitur.

Verumtamen Sigonio in hoc assentiri haud possum; nam quamvis sciam omnes Volscæ, & Æquæ Gentis Populos in Latinis priscis haud quaquam numeratos; attamen palam est, plerosque Volscæ, Sabinæ, & Æquæ Gentis solemnes conventus in Albano monte, & apud Ferentini Forum, seu Lucum cum Latinis priscis egisse, ejusque populi meliorem portionem fuisse; enimvero Pometini, seu Pometii, teste Strabone lib. 5. Volscorum agrum tenebant. Antiates, Coriolani, Satricani, Longulani, Veliterni, Poluscani, Circæjenses, & Corani itidem, tum testimonio ejusdem Sigonii, tum Livii scribentis lib. 2.: *Volscos consilii pœnam non metuentes, nec opinata res perculit, armorum immemores obsides dant CCC. Principum à Cora, atque Pometia liberos.*

Labicani quoque, Vitellienses, & Algidenses Æquorum finibus septi erant, ut Sigonius ostendit. Ceninenses, Crustumini, & Antemnates Sabinorum agrum incolebant ex Livio lib. 5. ex Festo lib. 17.

Atta-

Attamen Plinius Pometinos, Satricanos, Vitellienses, Poluscanos, Crustuminos, Antemnates, & Ceninenses antiqui Latii incolas, & Latini nominis facit. Dionysius lib.5., quem laudat Sigonius, Populos enumerans, qui in Ferentino Foro fœderi cum Tarquinio Superbo à Latinis populis icto nomen dederunt, Coranorum, Labicanorum, Satricanorum, & Veliternorum apertè meminit, necnon lib.8. Labicos Urbem priscorum Latinorum, atque Albanorum Coloniam dicit; & lib.3. tradit Alba eversa, & Tullo Hostilio Romanorum Rege Latinæ Gentis imperium vindicare moliente, Latinos Populos indicto apud Ferentinum publico Gentis concilio, decrevisse, imperio Romanis haud cedendum esse, duosque Imperatores ad id elegisse Ancum Publicium Coranum, & Spusium Vecilium Laviniensem, quo fit, Coranos dicto concilio adfuisse, quod Latinorum antiquorum in numero essent. Ita quoque ex Livio lib.8. palàm fit, ultimo Latinorum bello Latinos Populos in solemni conventu Ferentini habito, Prætores duos Latinæ Gentis L. Annium Setinum, & L. Numicium Circæjensem, ambos ex Coloniis Romanis, fecisse, ex quo apparet Circæjenses Latinorum populis adscriptos, quorum conciliis adesse solebant. Fenestella, sive is est Andreas Dominicus Floccus, quanquam hoc neget Simon Leewius de Origine Juris Civilis pag.85.; Fenestella inquam de Magistratibus lib.2. cap.8. tradere videtur triginta Populos Latini nominis in concilio fœderi icto cum Tarquinio Superbo nomen dedisse, inter quos Livius lib.2. Antiates ponit; quinimmo ex Dionysio lib.2. & 3. habes, Antium Latinorum priscorum Urbem fuisse, quod illam Albani Reges condiderunt, aut Coloniam Albanorum deduxerunt teste Solino lib.2. Algidenses etiam, & Trebanos eidem concilio Latinorum, in quo Tarquinius Superbus Latinæ Gentis imperator factus est, adfuisse testantur Lucius Florus lib.1. cap.11., & Dionysius lib.5. qui Trebanorum meminit. Ex his apertum fit, Volscos, qui Pometinum Agrum incolebant mare versus citra Ufentem, & usque ad Circæjensis Agri limites, Latini nominis expertes fuisse, illos verò, qui ultra Ufentem, Tarracinam versus Oppida tenuerunt, Latinorum priscorum conventibus non adfuisse, ex Plinio lib.3. cap.5., qui vetus Latium à novo distinguens tradit, antiquum à Tiberi Circæjos usque inco-

incoluisse Albanos, Rutulos, & Volscos; citra tamen, non ultra Circæjos, quod ipse etiam Sigonius affirmat, dum ait: *Vetus Latium Albanos, Volscos, & Æquos, novum Oscos, Ausones, & Hernicos à solitudine vindicasse*.

Hinc facilè Latinos Populos, qui antiquum Latium incoluerunt numerare poteris, quorum indicem etiam Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Latini* exhibet, etsi in pluribus mendosum, nam licet ille Latium novum ab antiquo distinguat, plures tamen Populos Latii novi Latinis antiquis accenset; hæc enim habet: *Latini sono detti tutti li Popoli del Latio, e si dicono Latini uecchi, e Latini novi dall'uso Latino* Latium vetus, & Latium novum, *che secondo quello che scrive Servio, si estende dall'Ostia Tiberina sino a Fundi Città, e da Fundi al fiume Liri, ch'hora è detto il Garigliano era il novo Latio; ma in questo si gabba, perche l'estensione della Foce Latina si stende sino alli termini del Contado Capuano; Perciochè, come si è detto per causa delle Colonie Latine, il Latio novo toccava il Volturno; Perciochè da Latini sotto il Rè Capis fu fatta Capua, Sidicino, Sinuessa, Arunca, Fregelle, Minturno, Literno, & altre Città, che sono discoste dal Latio antico posseduto da Latino Re, che risedeva in Laurento, figliolo di Fauno, sotto del quale furono soggiogate molte Terre colla parentela fatta con Enea, donde venne quella Signoria dei Re Latini Albani, li quali governavano insino a Capua. Ma li Popoli Latini più antichi sono questi: Satrico colli Satrini, Pometia colli Pometini, Pitulon colli Pitulani, Tellene colli Tellenii, Tifata colli Tifatensi, Cenina colli Ceninensi, Ficana colli Ficanensi, Crustumerion colli Crustumerii, Ameriola colli Ameriolani, Medullia colli Medullini, Saturnia, dove fù Roma edificata, Antipoli hoggi detta Anticoli, Antenna colli Antennati, Camerio colli Cameriensi, Collatia colli Collatini, Amiterno colli Amiternensi, Norba colli Norbani, Sulmo hoggi detta Sarmoneta colli Sulmini. Gli Albani d'Alba Longa, altrimenti detti Albensi, Esolani, Aciensi, Abolani, Eubetani, Cusuetani, Coriolani, Apiolani, Fidenati, Foretii, Hortensi, Longulani, Manati, Macrali, Numiniensi, Olliculani, Octulani, Pedani, Pollustini, Querquetulani, Sicani, Aurunci, Sisolensi, Toleriensi, Tutiensi, Vimitellarii, Veliensi, Venatulani,*

Vitel-

Vitellensi, li quali Popoli nell'intestine guerre Latine furono spenti affatto, come scrive Plinio al lib.3. cap.5. Ma quelli, che restarono d'esso antico Latio sono, Ostiensi, Afrodisii, Lavinienfi, Anziati, Auscurani, Fundani, Setini, Segnini, Lavici, Tusculani, Albani, Corani, Bellitrani, Lanvini, Ardeatini, Prenestini, Gabbini, Trebiani, Tiburtini, Aricini, Antigulani, Equi, Aletrini, Fiorentinati, Novani, Compitani, Sinuessani, Aquinati, Cassinati, Volsci, e Privernati, Sulmonensi, Cliternini, Anagnini, Lavicani, & Hernici.

Si demas ex isto Ligoriano indice Hernicos, Anagninos, Cliterninos, Privernates, Cassinates, Aquinates, Sinuessanos, Compitanos, Novanos, Ferentinos, Aletrinos, Anxures, & Fundanos, & loco *Ortensium*, Artonenses legas, quorum Urbem Latinæ Gentis Livius lib.2. Artonam dicit, & distinguas Albanos ab Albensibus Populis, qui pariter Latini prisci erant, & *Antipolim*, non *Anticolim*, neque *Anticulanos* Populos cum Ligorio dicas, sed Urbem Latinorum, ubi Janiculum, & Roma sita est positam affirmes, falsam etiam lectionem ejusdem Ligorii, qui ab Albanis Regibus Capuam, Liternum, Minturnam, cæteraque Oppida circumquaque condita scribit, Latiumque antiquum ultra Circæjenses fines non extendas, facilè Ligorium ab Antiquis haud dissonare statim intelliges.

Fuere præterea in antiquo Latio tres illustres Pagi, seu Castra, Pagus scilicet Papirius, & alter Pupinius, uterque in Tusculano Agro, qui Papiriæ, & Papiniæ Tribubus nomen dederunt teste Festo de verborum significatione lib.14. verbo *Papiria*, quo loci addit, laudatos Pagos de finibus aliquando bella suscepisse quamvis non desint, qui Papiriam Tribum à Papiria Gente dictam affirment. Extitit etiam Pagus Lemonius situs via Latina non procul à Capena Urbis Romæ Porta, à quo Lemoniam Tribum nuncuparunt eodem Festo lib.10. auctore.

Inter vias publicas, præclaræ in Latio fuerunt, & principes Appia, & Latina, inter fluvios Tiber, Numicius, Ufens, Astura, quæ etiam Insula, Oppidumque fuit, & Nymphæum, & demum inter loca posteris memoranda, Clostra Romana, Turni Lacus, Templum, Lucus, & Lacus Feroniæ, Aphrodisium, Nemus, & Lacus Dianæ

Arici-

Aricinæ, Ægeriæ Antrum, Albanus Mons, Juturnæ Fons, Pometina Palus, Neronis Foſſa, Lucus Jovis Indigetis, Æneæ ſcilicet, cui Latini Templum Jovis Indigetis cognomento dicarunt, & Ferentini Lucus, ac Forum, præter Templa Numinum, quorum appellationes ſuis locis referemus.

Ex hactenus dictis palàm fit, Latinorum priſcorum Populos iſtos fuiſſe; Albanos ſcilicet, Aricinos, Ardeates, Antiates, Algidenſes, Acienſes, Albenſes, Apiolanos, Amitinos, Antipolitanos, Antemnates, Abolanos, Ameriolos, Auruncos, Bolanos, Bovillanos, Bubetanos, quos alii Bubentanos dicunt, Coranos, Cornos, quos Cornetanos quidam ſcribunt, Circæjenſes, Coriolanos, Camerinos, Corniculanos, Collatinos, Cæninenſes, Corbionenſes, Cruſtuminos, Cuſuetanos, quos Sigonius Carventanos vocat, Eſolanos, Ficanenſes, Ficulnenſes, Fidenates, Foretios, Gabinos, Hortenſes, fortaſſe Artonenſes, quos Livius nominat, Labicanos, Laurentes, Lanuinos, Lavinienſes, Longulanos, quos Longanos quidam appellant, Locrenſes, Latinienſes, Medullinos, Macrales, Manates, Mugillanos, Mutucumenſes, Munienſes, Norbanos, Nomentanos, Numinienſes, Olliculanos, Octulanos, Præneſtinos, Pedanos, Politorianos, Poluſtinos, quos Poluſcanos plures dicunt, Pometinos, Pitulinos, Quærquetulanos, Setinos, Satricanos, Scaptinos, ſeu Scaptenſes, Sulmonenſes, Siſolenſes, Sicanos, Saturnios, Trebanos, Tifatenſes, Tuſculanos, Tiburtinos, Tellenios, Tolerinos, Trojanos, Tutienſes, Veliternos, Vetellenſes, Velienſes, Venetulanos, quos quidam Venantulanos appellant, & Vimitellarios.

Præterea Populi, qui Romanorum ævo Latinorum veterum Agrum incoluerunt, neque Albanorum Regum ætate erant, hi ſunt, Signini, Fabienſes in Monte Albano, Ulubrenſes non procul à Velitris, Foroappienſes, Oſtienſes, Triumtabernenſes. Neque dicas, plura prædictorum Oppidorum nomina, Urbibus, quæ ſunt extra limites Latii antiqui à Plinio deſcriptus convenire; quandoquidem licet nomina conveniant, diſſonat tamen ſitus; omnia namque laudata Oppida intra Anienem, Tiberim, & Circæjos poſita erant teſtimonio Plinii, Dionyſii, & aliorum, quo fit, Urbes, quæ idem nomen ſortitæ ſunt, extra fines enunciatos ſitas, alias fuiſſe ab illis, quæ ad Latinos

nos priscos pertinebant, & quarum indicem exposuimus; plures enim illarum ante Romam conditam deletæ, quædam in Pomœrio Urbis Romæ inclusæ, pluresque Romanorum Regum fortitudine eversæ jacuerunt, quorum nomina cum ipsis Oppidis interiissent, nisi Plinius ea indicasset. Quinimmo partem ejusdem Latinorum priscorum Agri arctis circumscripti finibus, Sabini, Æqui, & Volsci occuparunt, quo fit confusos fuisse limites, & Scriptores quamplures errasse, putantes quædam Latinæ Gentis Oppida ab jisdem Populis subjugata, ac dein novis Coloniis ab Albanis Regibus exculta Sabinorum, Æquorum, aut Volscorum jurisdictioni accessisse, ac Volscæ, Æquæ, aut Sabinæ Gentis fuisse, cum tamen dilucidum sit, illa à Sicanis, vel Aboriginibus condita in Latini, seu Albanorum Regum ditione mansisse, ut jam diximus, & animadvertit Athanasius Kircherus de Veteri, & Novo Latio cap.7., cujus tamen scripta aliquibus mendis obsita sunt, quæ sine magna rerum antiquarum obumbratione probare non possumus.

Expediti à nominibus Populorum, & Urbium veterum Latinorum, eorumque finibus, dicendum superest, qua de causa Romani, totum id Terrarum spatium, quod superius descripsimus antiquum Latium nuncupaverint, finitimasque Urbes in novo, seu adiecto Latio positas asseruerint. Festus verbo *Latini prisci* ait: *Prisci Latini propriè appellati sunt ii, qui prius quam Roma conderetur fuerunt*. Varro de lingua Latina lib. 4. hæc habet: *Qua Regnum fuit Latini universus Ager dictus Latium*.

Livius lib. 1., quem doctissimus Scaliger ad Festum laudat, memoriæ prodidit, Colonias à Latino Silvio Albanorum Rege deductus, priscorum Latinorum Urbes dictas fuisse. At idem Scaliger Conject. in Varronem de lingua Latina lib. 6. pag. 76. antiqui Poëtæ carmen sic interpretatur:

Quam primum Casci populi genuere Latini

Cascos Latinos interpretor eos, qui ante Romam conditam in Colonias deducti sunt à Latino Silvio Albanorum Rege, quæ à Romanis postea priscæ dictæ sunt; unde fit, Cascos Latinos dictos fuisse ante Romam conditam Populos Latinos, quos in Colonias Latinus Silvius Albanorum Rex deduxerat; quo exemplo palàm est, Romanos,

manos, eosdem Latinos priscos nuncupasse; quod verum est, quandoquidem lectio Festi nimis latè patet, omnes enim Populi, quos ante Romam conditam fuisse memorant, priscorum Latinorum numero accensere oporteret; dictum etiam Varronis minus verum deprehenditur; quoniam Cæninenses & Ardeates, qui Latini ætate suis regebantur ducibus è numero priscorum Latinorum delendi essent.

Puto tamen Scaligerum supplendam esse ex Dionysio lib. 1. qui tradit, omnes Colonias ab Albanorum Regibus, prius quam Roma conderetur, deductas, omnemque Regionem, qua Regnum Latini protendebatur, Latinorum priscorum Urbes à Romanis nuncupatas fuisse; enimvero Virgilius, Solinus, & alii memoriæ produnt, Ascanium & sequentes Albanorum Reges, plures Latinorum Colonias deduxisse, quas ideo fas non esset inter Latinos priscos numerare, si illi tantum Populi, quos Latinus Silvius in Colonias deduxit, Latini prisci dicendi essent.

Quare habes omnia Oppida quorum Populos enumeravimus ab Albanorum Regibus Colonias deductas fuisse, id quod satis apertè innuit Auctor Origin. Gent. Roman., qui postquam plures Colonias regnante Latino Silvio deductas retulit, addidit: *cæteraque Oppida circumquaque*.

CAPUT III.

De Jano, & Saturno antiquissimis Latinorum Regibus.

JAM diximus Aborigenes, Sicanos, & Auruncos primos antiqui Latii incolas fuisse, nunc dicendum superest de Sicanorum, & Aboriginum Regibus. Virgilius lib. 12. Æneid. referens prælium inter Æneam, Latinum, & Turnum Rutulorum Regem commissum, sic canit:

Murranum hic atavos, & avorum antiqua sonantem
Nomina, per Regesque actum genus omne Latinos
Præcipitem scopulo, atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo . . . . .

quo loci Servius prodit omnes Reges priscorum Latinorum, Murra-

nos dictos à Murrano primo eorum Rege; quippè, ut scribit Alexander ab Alexandro Genial. lib. 1. cap. 2. sicuti ab Augusto omnes Romani Imperatores Augusti, & à Silvio Ascanii filio Albanorum Rege, quotquot Albæ Regnum administrarunt Silvii dicti sunt, ita à Murrano, qui primus in Latio antiquo regnavit, omnibus priscis Latii Regibus Murrani cognomen inditum fuisse ferunt; idem Virgilius lib. 7. Sabinum Regem Latinorum antiquissimum nominat.

Alii putant Oenotrum primum in Latio regnasse, huic successisse tradunt Italum, Italo Morgetem, Morgeti Siculum, sive Sicanum, ut auctor est Dionysius lib. 1., cujus verba superius cap. 1. retulimus; Sicano vero successisse ajunt Osirim, quem referunt Gigantes oppugnasse; post hunc regnasse produnt Lestrygonem Gigantem ex filio Neptuno nepotem, quem Hercules Osiridis filius, qui monstra ubique Terrarum perdomuerat, debellasse dicunt. Herculem vero Tuscum filium ex Arana conjuge susceptum Latinis præfecisse, ejusque successores Morgetem Kithis filium, qui hastatus Juppiter, & Jasium, qui Sospitator Juppiter dictus est, fuisse narrant; post hos regnasse Romam, à qua conditam Urbem ferunt, & post eam Romanessum; hunc Vestinis, & Aboriginibus imperasse, & primum, qui Saturnus, idest Pontifex Maximus constitutus sit, fuisse, ac successoribus Pontificatus insignia tradidisse perhibent, ut referunt Casella de primis Italiæ Colonis pag. 40. & seqq., Vossius de Idololatria, & alii.

Verum hæc, quæ Casella asserit incerta sunt, & priscis Latinis, Romanisque etiam ignota; quippe Annius Viterbiensis apocryphorum Scriptorum commentator, & mango, prædicta, & his majora posteris prodidit, quæ nauseam movent. Quare ea, quæ Latini, Romanique palam dixerunt, publicisque monumentis testati sunt, referre sufficiat. Auctor Originis Gent. Romanar. primos, & antiquos Latii Reges referens, hæc memoriæ prodidit: *Primus in Italiam creditur venisse Saturnus, ut etiam Maronis Musa testatur; tanta autem usque id tempus antiquorum hominum traditur fuisse simplicitas, ut venientes ad se advenas, qui ad instruendam vitam, formandosque mores aliquid conferrent, quod eorum parentes, atque originem ignorabant, Cœlo, & Terra editos non solum ipsi crederent,*

derent, verum etiam posteris affirmarent, veluti hunc ipsum Saturnum, quem Cœli, & Terræ filium esse dixerunt. Quod cum ita existimetur, certum tamen est, priorem Janum in Italiam devenisse, ab eoque postea venientem exceptum esse Saturnum; unde intelligendum est, Virgilium quoque, non ignoratione veteris historiæ, sed suo more primum dixisse Saturnum, non ante quem nemo, sed Principem, ut Trojæ qui primus ab oris, cum procul dubio constet, ante Æneam, priorem Antenorem in Italiam esse pervectum &c., sed, ut ad propositum revertamur, ferunt Creusam Erechthei Regis Atheniensium filiam speciosissimam, stupratam ab Apolline, enixam puerum, eumque Delphos olim educandum esse missum, ipsam vero à patre ipsarum rerum nescio Xuto cuidam comiti copulatam, ex qua cum ille pater non posset existere, Delphos eum petiisse ad consulendum Oraculum, quomodo pater fieri posset; tum illi Deum respondisse, ut quem postero die obviam habuisset, eum sibi adoptaret. Itaque supradictum puerum, qui ex Apolline genitus erat obviam illi fuisse, eumque adoptatum cum adolevisset, non contentum patrio Regno, cum magna classe in Italiam devenisse, occupatoque monte, Urbem ibidem constituisse, eamque ex suo nomine Janiculum cognominasse. Igitur Jano regnante apud Indigenas rudes, incultosque, Saturnus Regno profugus, cum in Italiam venisset, benignè exceptus hospitio est, ibique haud procul à Janiculo, Arcem suo nomine Saturniam constituit, isque primus agriculturam edocuit, ferosque homines, & rapto vivere assuetos, ad compositam vitam traduxit &c. Iste etiam usum signandi æris, ac monetæ in formam incutiendæ, ostendisse traditur, in qua ab una parte caput ejus imprimeretur, altera navis, qua vectus ille erat. Ædes quoque sub Clivo Capitolino, in quo pecuniam conditam habebat, Ærarium Saturni hodieque dicitur; verum quia, ut supra diximus prior illuc Janus advenerat, cum eos post obitum divinis honoribus cumulandos censuissent in sacris omnibus primum locum Jano detulerunt usque eo, ut etiam cum aliis Diis sacrificium fit, dato Thure in Altaria, Janus prior nominetur, cognomento quoque addito Pater.

Sed Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 7. Camesen una cum Jano regnasse tradit: *Regionem istam, quæ vocatur Italia Regno Janus obti-*

obtinuit, qui ut Hyginus tradit, cum Camese æquè Indigena Terram banc ita participata potentia possidebat, ut Regio Camesene, Oppidum Janiculum vocitaretur, postea ad Janum solum Regnum redactum est, qui creditur geminam faciem prætulisse, ut quæ ante, quæque post tergum essent intueretur, quod procul dubio ad prudentiam Regis, solertiamque referendum est, qui & præterita nosset, & futura respiceret; hic igitur Janus, cum Saturnum classe pervectum excepisset hospitio, & ab eo edoctus peritiam ruris, ferum illum, & rudem ante fruges cognitas victum in melius redegisset, Regni eum societate muneravit, hos una, concordesque regnasse, vicinaque Oppida communi opera condidisse prodit historia.

Unde habes ex Auctore Originis Gent. Romanar., Jani ortum, quem Romanorum nemo palam fecerat, paucis exceptis, qui prodiderunt eundem Cœli, & Hecatis filium, teste Rosino Antiquit. Romanæ lib.4. cap. 17. ex Macrobio vero, Camesen ante Saturni appulsum, cum Jano regnasse, cujus rei alii Romanæ historiæ Commentatores non meminerunt. Ferunt autem Janum, & Saturnum triginta tribus annis in Latio regnasse, cum enim teste Eusebio in Chronico editionis Pontaci pag.69. *Ante Æneam Janus, Saturnus, Picus, Faunus, & Latinus in Italia regnaverint circiter annis centum quinquaginta*, & sint qui Pico annos triginta septem, Fauno quatuor & quadraginta, Latino sex & triginta tribuant juxta computationem Syncelli pag.171. editionis Regiæ, meritò Jano, & Saturno annos tres & triginta Regni, ad explendos centum quinquaginta ab Eusebio memoratos assignant, ut refert Theodorus Ryckius Dissert. de primis Italiæ Colonis cap.5. quæ porro incertissima sunt.

Non tamen desunt, qui affirmant, aut Saturnum nunquam in Latio fuisse, aut si fuit, diù ante Janum regnasse, quod Theophilus lib.3. ad Autolycum inter Opera S.Justini Martyris pag.139. asserat Belum, & Cronum, quem Latini Saturnum vocant annis trecentis uno, & viginti, Trojano bello superiores fuisse, unde fit longè ante Jani in Latium appulsum, Saturnum vixisse, si Eusebianæ computationi credendum est. Hinc Ryckius dicto cap.5. putat Janum à Sterce Pici patre in partem agri Latini, & Regni receptum, illi mortuo, sub Saturni nomine, divinos constituisse honores, Latinosque

hac

hac de causa Stercen, Saturnum nuncupasse; & quidem D. Augustinus de Civitate Dei lib. 18. cap. 15. hæc tradit: *De Pici patre Saturno viderint quid sentiant talium Deorum cultores, qui eum negant hominem fuisse, de quo alii scripserunt, quod ante Picum suum filium in Italia regnaverit, & Virgilius notioribus literis dedit; sed hæc poetica opinentur esse figmenta, & Pici patrem Stercen potius fuisse asseverent, à quo peritissimo Agricola inventum ferunt, ut fimo animalium agri fœcundarentur, quod ab ejus nomine Stercus dictum est, unde & hunc quidam Stercutium vocatum ferunt. Qualibet autem ex causa eum Saturnum appellare voluerint, certum est tamen, hunc fuisse Stercen, sive Stercutium, quem merito agriculturæ ferunt Deum.*

Hæc D. Augustinus, cujus ævo antiquissimi Romanorum Codices rerum adhuc extabant; verum prædicta historicam veritatem confundunt, adversantur etiam antiquis Scriptoribus, qui non Janum à Saturno, sed Saturnum à Jano exceptum testantur, & qui Latium dictum fuisse produnt, quod Saturnus Jovis iram fugiens, primum in hac ora delituisset, ut fusius dicemus suo loco. Neque annorum computationes quas Ryckius refert, aut D. Augustini opinio, vetustissima rerum gestarum monumenta obumbrare possunt; quandoquidem, tam ipsi Græci, quam ipsi Latini Historici, qui priscorum sæculorum mentionem faciunt, falsa veris, atque vera fabulis commiscent, usque adeo, ut neque Deos, neque eorum cultus, ætates Deorum, aut nomina, & ritus assequi valeas; si enim legas Macrobium, & Lactantium, quinimmo Plutarchum, Varronem, Festum, & similes, Poëtasque præsertim, videbis uni Numini plura nomina, plures ætates, pluresque potentias tributas fuisse, cum alii Janum Apollinem, & Solem eumdem faciant, & Faunum eumdem esse, & Panem, ac Silvanum affirment; cum enim tota Gentilium Religio fabulis, & figmentis innixa esset, facilè unicuique datum erat ex fabula historiam componere.

Itaque, ut alibi diximus, nostrum non est referre ea, quæ vera sunt, cum Scriptores primas illas ætates erroribus fœdaverint, sed ea, quæ Latini prisci, & Gentes vera existimarunt; unde evenit non posse Saturni originem diversam dici ab illa, quam Latina Gens credidit,

didit, ſcriptiſque commendavit, ut teſtis eſt Herodianus hiſtor. lib. 1. in Commodo cap. 18., qui Saturnalium dierum hoc modo meminit: *Quem diem Romani Feſtum agunt, ad Janum vetuſtiſſimum Italiæ Deum referentes, cujus etiam Saturnum ipſum ab Jove filio pulſum quum in Terram deſcendiſſet, fuiſſe hoſpitem prædicant, & quod filii potentiam metuens ibi latuiſſet, quo circa etiam nunc Romani Saturnalia Deo, qui latuit concelebrant.*

Fatemur tamen Saturnum *Stercutium* quoque dictum à Latinis, non quod Stercen Pici patrem eum putaverint, ſed quod ſtercorandi agri uſum reperiſſet, ut prodit Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 7. *Huic Deo* (Saturno ſcilicet) *inſertiones Surculorum, pomorumque educationes, & omnium hujuſcemodi fertilium tribuunt diſciplinas; Cirenenſes etiam cum rem divinam ei faciunt, ficis recentibus coronantur, placentaſque mutuo miſſitant, mellis, & fructuum repertorem Saturnum æſtimantes. Hunc etiam Stercutium vocant, quod primus Stercore fœcunditatem agris comparaverit.* Cæterum Lactantius de Falſa Religione lib. 1. cap. 22. editionis Batavicæ 1660. pag. 127. ait: *Sed ut Pompilius apud Romanos inſtitutor ineptarum Religionum fuit, ſic ante Pompilium Faunus in Latio, qui & Saturno avo nefaria ſacra conſtituit, & Picum patrem inter Deos honoravit, & ſororem ſuam fatuam, Faunam, eamque conjugem conſecravit*; quo fit Saturnum, non Stercen, patrem Pici, avumque Fauni fuiſſe teſtimonio Lactantii, cujus ætate Romanæ hiſtoriæ monumenta, quorum copiam non habemus, haud adhuc perierant.

His poſitis, facilè eſt errorem illorum refellere, qui memoriæ prodiderunt, Janum nunquam in Latio regnaſſe, Janiculum vero ita dictum, quod olim in Jani tutela fuerit; ajunt enim Voſſius de Idololatria lib. 1. cap. 18., & alii, quos ſuperius cap. 2. retulimus, Janum fuiſſe Javan Japeti Europæorum parentis filium, & Græcos originem à Javan ducentes, Colonos Latii factos in Tuſciam, & Latium Jani nomen, & Numen invexiſſe, quod omnibus probatæ fidei Scriptoribus, & quidem antiquis adverſatur. Ferunt itaque Janum in Latio primum Diis Templa, Aras, & Pomœria feciſſe, & ritus inſtituiſſe ſacrorum, vinum, & Far Latinos ad ſacrificia, & Religionem magis,

magis, quam ad esum, & potum, docuisse, propterea in Sacrificiis omnibus præfationem meruisse perpetuam, ut referunt Macrobius Saturnal. lib.1. cap.9., Ovidius lib.1. 2. & 3. Fastor., & alii. Ferunt etiam Jani uxorem fuisse Vestam, quæ prima sacrorum Regina, sempiternum sacrificiorum ignem Virginibus credidit, ut ex Fabio Pictore notat Alexander Genial. loco mox laudato; sed Ovidius lib.3. Fastor., & Commentatores ibidem Vestam Jani matrem faciunt, ejusque jussu Deam factam; Lactantius etiam de Falsa Religione loco adducto, non Janum, sed Faunum in Latio Deorum ritum instituisse docet. Casella vero de primis Italiæ Colonis pag.39. scribit, post Saturni, ac Sabii Saturni filii, & Carnæ ætatem nefaria sacra in Latio fuisse instituta; verum ex more vetustissimo Sacerdotum Romanorum, & Latinorum, Janum in quocumque sacrificio invocandi, & patrem asserendi, ac sacrificiorum parentem, quinimmo ex indigitamentis ipsis, satis dilucidum fit, Latinos, Romanosque putasse, Janum Diis primum sacrificia offerre docuisse, ut tradit Macrobius.

Sunt quoque, qui referunt, Janum communi omnium Aboriginum consensu, Carnam Helernam cum sceptro, hasta scilicet pura, & fascibus duodecim, Aboriginibus præfecisse, & Latinos hanc Deam sub nomine Cardeæ, & Cardineæ coluisse, quod eidem Colonias deducendi jus datum, & omnis sacrorum cura à Jano commissa esset, ut tradunt Casella loco laudato pag.13., & Vossius de Idololatria: quod Annii Viterbiensis figmentum facilè refellitur, si consideres, Macrobium Saturnal. lib.1. cap.12. testari Carnam Deam Jani uxorem fuisse, ita enim loquitur: *Carnæ Deæ quoque adorationem præstabant, quæ Jani uxor fuisse, & vitalibus humanis præesse credebatur, cui fabacia Pulte, & larido sacrificari in usu fuit*; unde Cœlius Rhodiginus lib. 8. cap. 9. Carnam, non Latii Reginam, sed Jani uxorem fuisse scribit. Hæc de Jano, & Saturno antiquissimis Latinorum Regibus nunc dixisse sufficiat, plura enim, quæ ad Saturni cultum pertinent habebis infra, ubi de Setinorum Templo Saturni Profugi verba faciemus.

CAPUT IV.

De Pico; & Fauno Latinorum Regibus, eorumque Oraculis in Agro Laurenti, & de Evandri, & Herculis in Latium appulſu.

SAturni filium Picum fuiſſe teſtantur Lactantius de Falſa Religione lib. 1. pag. 127., Feſtus verbo *Picus*, & Virgilius lib. 7. Æneidos non longè à principio ubi Latini genealogiam referens, ſic canit:

. . . . Rex arva Latinus, & Urbes
Jam ſenior longa placidas in pace regebat
Hunc Fauno, & Nympha genitum Laurente Marica
Accipimus, Fauno Picus pater, iſque parentem
Te Saturne refert . . . . . .

ubi Servius, & alii Commentatores id ipſum affirmant. Hunc Latini, juſſu Fauni coluerunt, Deumque putarunt, qui Oracula ederet, & interrogantibus reſponderet ut diſertè teſtatur Lactantius.

Plutarchus autem in Problematibus cap. 20. memoriæ prodidit Latinos aſſeruiſſe, Picum uxoris Canentis veneficio mutatum, Avem deinde factum, Oracula in Latio edidiſſe, quod miraculum Ovidius lib. 13. Metamorphoſeon, & Virgilius loco laudato, Circes veneficio tribuunt; ſed Feſtus commemorat, eundem Pico Ave uſum in auſpiciis, augurio ſumpto, quod ſic dictus eſſet; & Plinius lib. 10. cap. 18. *Pici*, inquit, *principales in Latio ſunt in auguriis à Rege, qui nomen huic avi dedit*, Servius etiam ad Virgilium lib. 7. Æneidos ait: *Picus augur fuit, domique habuit Picum, per quem futura noſcebat*, quem locum Turnebus Adverſ. lib. 23. cap. 25. explicans, ſcribit Latinos Gryphos, Picos nuncupaſſe, quod Picus illorum Rex hac ave in auguriis uteretur.

Quo fit Latinos hanc avem tanquam Martis ſymbolum, in Pici Templo exhibuiſſe, reſponſa Sacerdotali fraude rudi populo dantem, ut tradit Voſſius de Idololatria lib. 9. cap. 20. Idipſum teſtatur

ſtatur Dionyſius lib. 1. qui ait: *Rurſum à Reate verſus Latinam viam euntibus occurrit ad trigeſimum ſtadium Vatia, ad quadrageſimum Tiora, quæ dicitur Matiena. In hac ajunt fuiſſe Oraculum Martis antiquiſſimum non abſimile illi Dodonæo celebrato in fabulis, niſi quod illic in ſacra quercu ſedentem columbam dicunt vaticinari ſolitam. Apud Aborigines avis divinitus miſſa, quam ipſi Picum nominant, idem faciebat in columna lignea.*

Hinc ſcimus avem hanc in Pici æde, quæ Laurenti viſebatur ſupra columnam ligneam poſitam oracula edidiſſe; tegebatur autem avis galea ornata plumis, penniſque diverſorum colorum, ſi credimus Ligorio in MSS. Otthobonianis, verbo *Faunii*. Et quanvis Voſſius fabuloſum Pici Latinorum Regis cultum, & Regnum exiſtimet, & Plutarchus Problem. cap. 20. ejuſdem Oraculum fabulare credat, Romani tamen Scriptores palàm quæ diximus faciunt, quinimmo Romæ in monte Aventino fuiſſe Antrum cum fonte à Numa Pompilio, Pico, & Fauno Latinorum Regibus ſacratum prodit Ligorius verbo *Antro Aventino*, ubi lapidem effoſſum teſtatur cum epigraphe:

SILVANO SANCTO FAVNO ET PICO
SACRVM
L. POMPONIVS L. F. CALPHVRNIANVS
FRVG. AEDIL. CVR. L. D. D.

Addit Auctor Originis Gentis Romanæ Regem hunc Aborigines in Latium advenientes excepiſſe; alii verò narrant, non hunc, ſed Janum Aboriginibus primum imperata feciſſe, ut diximus. Pici Regiam Laurenti ſic deſcribit Virgilius lib. 7. Æneidos:

Tectum auguſtum ingens, centum ſublime columnis
Urbe fuit ſumma Laurentis Regia Pici
Horrendum ſilvis, & religione parentum
Hinc ſceptro accipere, & primos attollere faſces
Regibus omen erat, hoc illis curia templum,
Hæ ſacris ſedes epulis, hic Ariete cæſo
Perpetuis ſoliti patres conſidere menſis

Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua ex cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator curvam servans sub imagine falcem
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago
Vestibulo adstabant, aliique ab origine Reges.

Post Picum regnavit in Latio Faunus Pici filius, ut Auctor Originis Gentis Romanæ, Lactantius, Virgilius, aliique Scriptores perhibent. Sunt tamen, qui referunt, duos Faunos Latinorum Reges fuisse, primum Senem, quem Aboriginum Regem faciunt, & quem Dionysius lib. 1. ex Marte oriundum affirmat; secundum, quem juniorem dicunt Pici filium, à quo Fana sunt dicta, quod is primum Pico patri, & Saturno avo loca, & lucos dicasset, teste Rosino Antiquit. Roman. lib.2. cap.17., quod tamen falsum est, si consideres, præter Manethonem Ægyptium, cujus Rosinus meminit, neminem, Faunum alterum Aboriginum Regem asserere. Dionysius quippè lib. 1. solius Fauni meminit, qui Evandrum Arcadum ducem hospitio excepit, quem omnes tradunt Pici filium fuisse; & quamvis Dionysius, hunc Martis filium, & Plutarchus in Pararellis cap. 73. Mercurii prolem affirment, idem tamen est Pici filius, quem à Marte descendere Latini ferebant, quod Picum Martium Martis symbolum in Pici Regis templo colerent, Regisque personam exhibere putarent, uti ex laudatis Auctoribus patuit. Hic etiam apud Plutarchum mendose Mercurii filius traditur; quandoquidem Plutarchus eo loci loquitur de Hercule quem Evander Mercurio genitus, non autem Faunus hospitio accepit, ut Auctores sunt Livius lib. 1., & Dionysius lib. 1. Ab hoc Latinos populos Faunios dictos testatur Lucilius apud Lactantium loco laudato, necnon Sempronius de Latinis Antiquitatibus in MSS. apud Ligorium verbo *Faunii*, si tamen fragmenta Sempronii adhuc supersunt.

Fauno autem Latinos priscos, & Romanos divinos præstitisse honores palàm est; quippe Dionysius lib. 1. ait hunc tanquam unum Indigetum sacris à Latinis, & Romanis honoratum, & carminibus. Lactantius etiam lib. 1. de Falsa Religione pag. 81. ait hunc Deum Latinorum præcipuum fuisse, & Auctor Originis Gentis Romanæ hæc de eo habet: *Post Picum regnavit in Italia Faunus, quem à*

Fando

Fando dictum volunt, quod is soleret futura præcinere versibus, quos Saturnios dicimus, quod genus metri in vaticinatione Saturnia primum proditum est: ejus rei Ennius testis est, cum ait: Versibus quos olim Fauni, vatesque canebant. Hunc Faunum plerique eundem Silvanum à silvis, Inuum Deum, quidam etiam Pana, vel Pan esse dixerunt, quod etiam prodit Servius ad lib.6. Æneidos, referens Virgilium omnia Oppida à Latinis Regibus condita describentem, inter quæ Pometiam, Coram, Bolam, & Castrum Inui recenset, *Inuus*, inquit, *latinè* appellatur *Incubus, item Faunus, item Fatuus; dicitur autem Inuus ab ineundo passim cum omnibus animalibus, unde etiam Incubus dicitur*, hujus etiam meminerunt Livius lib.1., & Commentatores libri de Origine Gentis Romanæ, ac Maronis loco indicato, qui hoc Castrum situm fuisse tradunt in Agro Laurenti, quamvis Cluverius lib.3.cap.5. illud in Agro Ardeati ponat. Itaque in Laurentino Agro erat Templum Fauni,quod ideo Castrum Inui dixerunt, quod ædes formam Castri exhiberet,eratque Templum Luco Deo sacro septum, in quo oleaster visebatur, ubi Nautæ ex undis, & naufragio servati donaria figere solebant, teste Virgilio lib. 12. Æneidos:

Forte sacer Fauni foliis oleaster amaris
Hic steterat Nautis olim venerabile lignum
Servati ex undis, ubi figere dona solebant
Laurenti Divo, & votas suspendere vestes,

ubi Servius idipsum comprobat.

Hic ferunt Faunum oracula Saturniis versibus reddere solitum, ut præter Auctorem Originis Gentis Romanæ testatur Varro de Re Rustica apud Rosinum Antiquit. Roman. lib.2. cap.17., & Ligorius verbo *Faunii*, & satis dilucidè Virgilius dicto lib. 7. Æneidos, qui de Latino loquens, sic canit:

At Rex sollicitus monstris, oracula Fauni
Fatidici genitoris adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea nemorum, quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca Mephitim
Hinc Italæ Gentes, omnisque Oenotria tellus
In dubiis responsa petunt.

ubi

ubi Servius videtur dubitare Maronem loqui de Templo, & Oraculo Fauni apud Tiburtes, & Martius Histor. Tiburtin. initio lib.3., & Athanasius Kircherus Veteris & Novi Latii lib.3. cap.3., Templum, & Oraculum Fauni in Agro Tiburtino fuisse opinantur, sed (quod pace Grammatici illius dictum velim) satis ineptè, & contra Poëtæ mentem, Oraculum Fauni ex Agro Laurenti in Tiburtinum transfert, cum Poeta duo, & distincta oracula Latinum consulvisse præcinat, illud scilicet Albuneæ, & sic Tiburtinæ Sibyllæ, cujus situm describit, aliud vero Fauni patris, cujus situm non indicat. Itaque cum Templum, & Fauni Oraculum Laurenti, non Tiburi fuisse constet, ex malè interpretato loco Virgilii, Martius, & Kircherus mendum dixisse dilucidum est. Quem locum scimus tanto in honore habitum, ut non esset, qui ex toto Latio, ad illum, consulendi oraculi causa, in necessitatibus constitutus non concurreret, tantus cææ Gentilitatis Sathanicæ calliditatis technis seductæ, error inhæserat.

Neque dicas Inui Castrum non Fauno, sed Pani dicatum, & Evandrum cultum Panos Arcadum Dei in Latium invexisse, ut testatur Dionysius lib.1.: *Arcades*, inquit, *in Colle Palatino firmati, cum ædificia alia more patrio exornassent, Templa quoque construxere, acprimum quidem Pani Licæo, admonente eos Carmenta (est enim apud Arcadas Pan vetustissimus plurimumque in honore habitus) loco congruo invento, quem Romani Lupercal vocant, Græci Licæum dicunt; erat enim antiquitus antrum magnum sub colle arbusto denso contectum, & fontes sub petris profundi, adhærensque rupibus saltus, crebris arboribus, & quidem magnis opacus, ubi Ara Deo constructa sacrificia perficiebant*; quod etiam Livius lib.1., Varro de lingua Latina lib.4., Justinus lib.43. referunt.

Et præcæteris Macrobius Saturnalium lib.1. cap.22.: *Pan*, inquit: *ipse quem vocant Inuum; hunc Deum Arcades colunt appellantes non Silvarum Dominum, sed universæ substantiæ materialis dominatorem, ergo Inui cornua, barbæque prolixa dimissio significant naturam lucis solaris, unde Solem Arcades crediderunt, quod fistula, vel virga significat, quod in capræ pedes desinit*. Hæc Macrobius, qui eundem Inuum & Panem Arcadum Numen facit, quo fit Vossium de Idololatria lib.1, cap.12. pro certo habere Evandrum,

cul-

cultum Fauni Arcadum Numinis in Latium invexisse, & Faunum Latinorum Regem fabulosum fuisse.

Quandoquidem nos Vossii narrationem fabularem, & Faunum Latinorum Regem fuisse, & inter Deos à Latinis priscis relatum, diximus, uti ex mox adductis Scriptoribus patuit, id etiam Ligoriano lapide confirmare non abs re erit:

SILVANO SANCTO FAVNO
ET PICO
SACRVM.

qui cippus ostendit Fauno, & Pico Latinorum Regibus locum, ubi lapis effossus fuit dicatum fuisse, & Faunum à Latinis Silvanum, & Inuum nuncupatum, ut præter lapidem Auctor Originis Gentis Romanæ testatur; & Calpurnius, qui Faunum ita loquentem fingit, Ecloga 1. v.33.

Qui juga, qui silvas tueor, satus æthere Faunus.

Id ipsum probatur ex Templo Fauni, quod Albana, & Latina gens à Tullo Hostilio post Albam eversam in Urbem traducta, condidit in Cœlio Monte, Regione scilicet Albanis Romæ ab eodem Hostilio assignata, quod Templum Latinos, & Albanos Fauno vetustissimo eorum Regi devovisse omnes consentiunt, ut videre est apud Rosinum Roman. Antiquit. lib. 2. cap. 17., Alexandrum Genial. lib. 6. cap. 11., Marlianum Topographiæ Urbis Romæ lib.4. cap.9., qui addit id Templum situm fuisse, ubi nunc ædes circulari forma multis per ambitum columnis adornata sacra Divo Stephano visitur. Quinimmo Albani Cœlium incolentes, plura Fana Latii Diis ibidem construxerunt, inter quæ illud Fauni, & Sacellum Carnæ Jani uxori sacratum effulgebant, ut notat idem Alexander Genial. lib.6. cap.11. Et cum Faunum hunc Gentilitas crederet Satyrorum, Silvanorum, & reliquorum Agrestium Numinum parentem, & Panos virtutes eidem tribueret, ut Virgilii, Calpurnii, & Varronis auctoritate probat Rosinus laudatus, hinc eundem Inuum dixit, sicuti Inuum, Pana & Silvanum vocabant teste Auctore Origin. Gent. Roman. loco quo supra.

Compe-

Comperimus etiam eundem Regem fororem suam Faunam, seu Fatuam, quam in uxorem duxerat consecrasse; Lactantius quippè de Falsa Relig. lib. 1. hujus Faunæ consecrationem hoc modo narrat: *Sed Faunus in Latio fororem suam Fatuam Faunam, eamque conjugem consecravit, quam C. Bassus Fatuam nominatam tradit, quod mulieribus Fata canere consuevisset, ut Faunus viris, eamque Varro scribit tantæ pudicitiæ fuisse, ut nemo eam quoad vixerit præter virum suum mas viderit, aut nomen ejus audiverit; idcirco illi mulieres in operto sacrificant, & Bonam Deam nominant, & Sextus Clodius in eo libro, quem græcè scripsit refert Fauni hanc uxorem fuisse, quæ quia contra morem, decusque regium clam vini ollam ebiberat, & ebria facta erat, virgis myrteis à viro usque ad mortem cæsa, postea vero cum facti sui pœniteret, ac desiderium ejus ferre non posset, divinum illi honorem detulisse.*

Hinc factum esse dicunt in memoriam veteris mulctæ, myrtum in ejus Deæ ædem nunquam inferri, & vinum, quod mulieres in illius Templo bibebant, vel effundebant, non vinum, sed lac appellatum, amphoramque vini in sacris obvolutam apponi solitam, mellеariam dictam fuisse, testibus Plutarcho Problem. cap. 19., Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 12., quinimmo, cum Majo mense ejus sacra fierent, quidquid esset masculum Templo arcebatur, ita ut non modo extra conspectum submoverentur viri, sed masculæ quoque picturæ tegerentur, ejusque propterea Templum virum ingredi ejusque sacris masculos interesse piaculum, nominare etiam Deæ nomen in sacrificio nefandum erat, unde pampinis tentoria festum diem agitantes mulieres contegebant, & putabant sacrum Draconem ad ædes Deæ jacere, ut produnt Plutarchus in Cæsare, Cicero Oratione in P. Clodium, Alexander Genial. lib. 6. cap. 8. Quod etiam canunt Poëtæ; nam Tibullus lib. 1. Eleg. 7. hæc habet:

Exibit quam sæpè, time: seu visere dicet
Sacra Bonæ maribus non adeunda Deæ.

Et Propertius lib. 4. Elegia 10.

Fœmineæ loca clausa Deæ fontesque piandos
Impunè, & nullis sacra retecta viris.

Et

Et Juvenalis Satyra 6.

. . . . : *velari pictura jubetur*
Quæcunque alterius sexus imitata figuram est.

Hanc tamen Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 12. Fauni filiam, non sororem, aut conjugem affirmat; alii vero Floram Flavii Divinatoris uxorem putant ex Plutarcho Problem. cap. 19.; alii Opim matrem Deorum, Ideam, Cybelem, Rheam, & Phrygiam nuncupant, ut videre est apud Alexandrum loco superius adducto. Verum Macrobius, Lactantius, Clodius apud Lactantium, Varro lib. 1. cap. 22., Festus verbo *Picus Rex*, Rosinus Antiquitatis Romanæ lib. 3. cap. 26., Arnobius lib. 1. & 5., & alii, eam Faunam Fauni uxorem faciunt, quod verius est. Alteram, & secundam Fauni uxorem Vitelliam refert Suetonius in Vitellio, quo loci ait: *Extat Q. Eulogii libellus ad Q. Vitellium Divi Augusti Quæstorem, quo continetur Vitellios Fauno Aboriginum Rege, & Vitellia, quæ multis locis pro Numine coleretur, ortos, toti Latio imperasse, &c. Indicia stirpis diu mansisse, viam Vitelliam ad Janiculum ad mare usque, item Coloniam ejusdem nominis &c.*

Regnante Fauno, Evandrum, & Herculem Latina ad litora appulsos fuisse palàm est; quippè Evander sexaginta annis, antequam Troja expugnaretur, ab Arcadiæ Urbe Pallantio cum Arcadum Colonia in Latium venit. Et quoniam vir gravis, & literarum gnarus erat, eum Faunus comiter excepit, & agris donavit; elegit autem Evander agros, ubi Roma nunc est, & mons, qui Palatinus dicitur, ubi Oppidulum condidit, cui Pallantium à veteri Patria Arcadiæ nomen imposuit, atque hic Pani Licæo, jubente Matre, Victoriæ, Neptuno, Hyppio, aliisque Arcadiæ Numinibus Templa construxit. Græcarum etiam literarum usum Arcadicæ Genti recens ostensum in Italiam transvexit, instrumenta quoque musica, Lyram, Trigonam, & Lydos, terræque excolendæ gratia primus Boves in Latio junxit, ut memoriæ produnt Livius lib. 1., Dionysius lib. 1., Auctor Originis Gentis Romanæ, & omnes Romanæ historiæ Commentatores.

Patrem autem Evandri Dionysius Mercurium facit, Servius ad lib. 8. Æneid. Echemum; matrem fuisse ferunt Nympham fatidi-

cam, quam Dionysius Themin à Græcis, Carmentam à Romanis dictam refert; Plutarchus vero in Romulo ait hanc Nicostratam nuncupatam, & Carmentam dictam à Latinis, quod Phœbo dicata versibus oracula daret, furiisque agitata quasi insaniens futura prædiceret, & Auctor Originis Gentis Romanæ eam primùm Carmentam, post Nicostraten vocatam, & carmina ab hac Carmenta, dicta fuisse putat.

Itaque Evandro, & Carmentæ Latini, & Romani quotannis aris, Templisque constructis, sacra facere consueverunt, quinimmo Roma condita, Latinos omnes ad Trigeminam Evandro veluti Deo, & matronas Carmentæ ad Carmentalem Portam sacrificasse satis perspicuum est testimonio ejusdem Dionysii lib. 1., Plutarchi Problem. cap. 56., & in Romulo, Gyraldi syntagm. 15., Alexandri Genialium lib. 4. cap. 16. Hunc Latinis imperasse Fauno etiam vivente, aut eo defuncto omnes consentiunt; Livius enim lib. 1. id refert, & plures apud Vossium de Idololatria lib. 1. cap. 12., immo cum eodem Regnum Latinorum tenuisse ferunt Patronem quendam Evandri socium, à quo Patronorum nomen, & morem, scilicet constituendi Principes Reipublicæ, qui Populorum jura tuerentur, institutum fuisse, sunt qui commemorant, ut videre est apud Commentatores Ovidii ad lib. 1. Fastorum, & præ cæteris Paulus Marsus, & Plutarchus in Romulo Patronem non Regem, sed Evandri socium fuisse refert.

Verum constat, Faunum, eoque defuncto Latinum ejus filium Latinis imperata fecisse, unde fit Evandrum Regulum in Latio, non autem universi Latii Regem fuisse; sicuti enim comperimus Turnum Ardeatium Latinæ Gentis Regulum, sic Evandrum Pallantii Oppidi in Latio siti, & vicinorum Oppidulorum Regulum fuisse dicimus, quod dilucidum fit ex eodem Livio dicto lib. 1., qui referens appulsum Herculis in Latium, Evandrum Agri, ubi Roma sita est Dominum affirmat. Dynam Evandri filiam, à qua, & Hercule Palantem natum, & nomen Palantio, nunc Palatino Monti inditum fuisse, quod ibi in Collis vertice is sepultus esset, refert Polybius, quem Dionysius lib. 1. mendum asserere scribit, putans Palantem Evandri filiam, quam Lavinam sunt qui nominant, ex Hercule filios procreasse,

ſe, & Palatino monti nomen dediſſe, quod Euſtathius confirmat. Paucis poſt Evandri adventum annis, Herculem ex Hiſpania reducem ad Latina litora appulſum Pontificales libri prodiderunt; hunc monitu Carmentæ matris, Evander comiter excepit, quinimmo ferunt cognita Herois virtute, Faunum Agrum ubi Capitolinus mons nunc eſt, Coloniæ, quam ille ſecum ex Hiſpania duxerat, dediſſe, ut ſcribunt Dionyſius lib. 1., Livius lib. 1., & Auctor Originis Gentium Romanarum, de quibus & conſule locum, ubi de Templo Herculis Setini plura diſcutiuntur.

Narrant etiam Herculem quandam Hyperboream puellam, quam obſidem à patre habuerat, & ſecum circumducebat, gravidam in Latio reddidiſſe, atque abiturum Argos nuptui dediſſe Fauno Regi; ex ea natum perhibent Latinum Herculis filium, quem Latini Fauni prolem dixerunt, quod Hercule abſente ex laudata Puella uxore Fauni natus eſſet teſte Dionyſio dicto lib. 1.; hanc Feſtus Palanto fuiſſe putat, & eamdem, quam Dionyſius Palantem nominat, & Evandri filiam facit; Juſtinus vero lib. 43. Latinum ſtupro conceptum aſſerit ex Hercule, & Fauni filia. Ex quibus deceptum dicimus Plutarchum in Pararellis cap. 73., ubi prodit Faunum Mercurio natum, Herculem hoſpitem invadere molientem, quod Patri hoſpites immolare conſueviſſet, ab eodem Hercule interemptum fuiſſe; cum enim Faunus Pico patre genitus eſſet, Evander autem Mercurii proles diceretur, hunc, non Faunum ab Hercule mactatum fuiſſe ex Plutarcho conjicitur.

Unde habes errorem eorum, qui Evandri, & Herculis in Latium appulſum regnante Fauno fabuloſum tradiderunt; quippe ſi conſideres Dionyſii ævo tot Romæ, & in Latio extitiſſe indubitata hujus rei indicia, ſcilicet Evandri Templa, Numina Arcadum, ſacrificia Arcadico ritu facta, Carmentalem portam, & Carmentæ ædem, necnon Aram Saturni in Colle Capitolino ab Hercule erectam, Caci Speluncam, & prope, Aram Jovi Inventori ab Hercule poſitam apud portam Trigeminam, Aram ipſius Herculis ab Evandro erectam, quam Maximam appellabant prope Forum Bovarium, necnon Templa in pluribus Latii Coloniis huic Deo dicata, & Colonias quæ palàm lapidibus inſcriptis Herculem Conditorem, & Parentem efferebant,

bant, facilè intelliges Evandri, & Herculis adventum in Latium negare, idem eſſe, ac omnibus rerum præteritarum memoriis fidem abrogare, ut probat Theodorus Rickius de primis Italiæ Coloniis cap.7. & 8.

CAPUT V.

De Latino, & Ænea Latinorum Regibus, illorumque Templis, & de Ænea Comitibus, ex quibus Romanorum nobiliſſima Familiæ prognatæ ſunt.

DIximus ſupra Fauni Regis filium Latinum fuiſſe, nunc ejuſdem geſta narrare exordiamur. Hunc ferunt ſtupro Herculis genitum ex Hyperborea Puella, quam Hercules ſecum è Græcia duxerat, & quam ut Feſtus ait Palanto vocant, quamvis alio loco Feſtus de Pico Latini avo agens, Regem hunc ex Fauno, & Fatua, ſeu Fauna ejuſdem ſorore, & uxore genitum prodat. Tres tradunt ei fuiſſe uxores, Maricam ſcilicet, Palatiam, & Amatam: Maricam Nympham Laurentem facit Virgilius lib.7. Æneidos, cujus carmina ſuperiori Capite retulimus, Servius etiam ad eum locum, & Strabo lib.5., qui commemorat huic Minturnenſes divinos præſtitiſſe honores, luco propè Urbem ei dicato, quod & teſtantur Livius lib.7., Horatius lib.3. Carmin. ode 17.

Qui Formiarum mœnia dicitur
Princeps, & innantem Maricæ
Litoribus tenuiſſe Lirim
Late Tyrannus.

ubi Porphyrion interpres: *Maricam autem*, inquit, *Minturnenſes maximè colunt, cujus etiam lucus in ipſa Minturnenſi Civitate eſt*: Lucanus lib.2.

. . . . *Et umbroſæ Liris per Regna Maricæ*,

atque Voſſius de Idololatria lib.1. cap.40., qui eam uxorem Latini appellat. Verum hanc Fauni uxorem Virgilius aſſerit, Servius etiam, qui

qui eam Fauni uxorem facit, & Minturnensium litoris Deam; Lactantius autem lib. 1. de Falsa Religione cap. 21. pag. 118. ait Circen Maricam fuisse dictam, unde potius Pici quam Fauni uxorem eam dicere fas esset, cum Circen Pici ævo vixisse ferant; quamobrem in re tam vetusta antiquorum potiùs sententiam sequimur, & eam Fauni, non Latini uxorem fuisse dicimus; an verò mater Latini fuerit, incertum est, quum Dionysius, Festus, & alii superiori Capite adducti, Hyperboream Puellam ab Hercule vitiatam matrem Latini, & hanc fuisse Latinorum opinionem testentur. Et quamvis Stephanus, seu potius ejus Epitomator Hermolaus de Præneste loquens, Latinum Ulyssis, & Circes filium faciat, alii ex Fauni filia, & Hercule prognatum tradant, sicuti Justinus Pompei Trogi breviator lib. 43., alij demum parentes Latino Solem, atque Circen attribuant, ut putat Bartholinus lib. 1. Austriados, & ibi Spiegel: attamen Latini, & Romani in ea fuerunt sententia, quod is Herculis satu genitus ex Fauni uxore ab Hercule, ut diximus, constuprata natus esset.

Altera fertur Latini uxor cognomento Palatia, cujus meminit Varro de lingua Latina lib. 4. & 6. referens Latinos, & Romanos huic in Dearum numerum relatæ, Palatualia festa dicasse, cui subscribit Scaliger in Festum, qui hanc non Latini matrem, sed uxorem appellat, quamvis alii Palanto matrem Latini, & Palatiam eandem faciant. Tertiam perhibent fuisse Amatam, & Turni Rutulorum Regis consobrinam, vel matruelem, ut auctor est Virgilius lib. 7. Æneidos, ubi Servius, & Commentatores omnes idipsum affirmant, & tradunt Dionysius lib. 1., Livius lib. 1., & Auctor Originis Gent. Roman. Latini filios ex Amata Laviniam, & Prænestum, seu Prænesten fuisse comperimus testimonio Solini cap. 8., Martiani Cappellæ de Nupt. Philol. cap. 6., & Stephani de Urbib., qui hunc Præneste conditorem appellant, quæ tamen dicta sint non ad asserendum hujus Urbis parentem, sed ad Latini prolem indicandam.

Ejusdem Latini fratrem Lavinum sunt, qui putent, à quo Lavinium primum Lavinum dictum, inde Laurentum à Lauro inventa à Latino quum adepto Imperio post fratris obitum Civitatem augeret, demum Lavinium à Lavinia uxore Æneæ autumant, ut videre est apud Donatum lib. 1. Æneidos. Ego vero palàm esse affirmo, Lavi-

Lavinium, & Laurentum duas fuiſſe finitimas Urbes, quarum alteram, Laurentum ſcilicet, Picum condidiſſe omnes conſentiunt præter Annium Viterbienſem, & illius Sectatores, narrantes Lariſſam Aboriginum Metropolim Laurentum vocitatam fuiſſe à Lauro ibidem inventa, alteram vero Æneam conſtruxiſſe, & Lavinium nominaſſe à Lavinia Latini filia, omnes Romani Hiſtorici teſtantur, uti ex infra dicendis, & ex lapidibus priſcis, quos ſuo loco referam, patebit.

Quinimmo ſunt, qui dicant, Lavinium à Lavinia Anii Deliorum Regis filia eo loci ſepulta nominatum, aut Lavinam Evandri filiam ab Hercule vitiatam Oppido nomen dediſſe, quorum tamen narratio fabuloſa eſt; Auctorem quippe hujus opinionis ii produnt Dionyſium lib. 1., qui tantum hæc habet: *Sunt, qui dicant eum etiam* (ideſt Herculem) *filios iis in locis, quæ nunc Romani habitant reliquiſſe ſuſceptos è duabus fœminis: Palantam ex Evandri filia, quam Lavinam nominant, Latinum ex quadam Hyperborea Puella*, immo pag. 48. addit verum non eſſe Anii Deliorum Regis filiam in eo loco, ubi Lavinium conditum eſt, fuiſſe ſepultam.

Domum Latini Regis augurato conditam, Curiam, & Templum fuiſſe memoriæ prodit Servius ad lib. 11. Æneidos, ubi refert morem hujus Regis Senatum convocandi ad domum Regiam, illumque mactatis prius Arietibus in atrio domus, quod augurato conditum erat conſulendi, adſtantibus ducibus, quibus cum ſceptris Curiam ingredi conceſſum erat, unde factum putat Servius, Romanos Latinorum Regum exemplo conſueviſſe Senatum convocare, & Curiam conſtituere in Templis augurato conditis, & iis qui ſummum adepti fuerant Magiſtratum Curiam ingredi cum ſceptris dare.

Hoc itaque regnante, anno trigeſimo quinto Imperii, Æneas poſt everſum Ilium, profugus Laurentum appulit, navibuſque egreſſus cum vidiſſet ſuem triginta porculos peperiſſe in eo loco, ubi Lavinium poſtea ædificavit, ibi Urbem condere conſtituit. Metuens autem propter Agri ſterilitatem, per quietem viſis Deorum Penatum ſimulacris adhortantibus, ut perſeveraret in condenda Urbe, eo loci Urbem conſtruxit, quam Lavinium nominavit à Lavinia uxore, Latini filia, ut ſcribit Cato apud Auctorem Originis Gentium Roma-

mana-

manarum, & produnt Dionysius lib. 1., Livius lib. 1., Virgilius, & omnes Romani Historici, Domitio excepto, qui, ut ait idem Auctor Origin. Gent. Roman., scripsit, Æneam navi egressum non longè à Laurenti litore, duo stagna aquæ salsæ conspicientem, in illorum altero se lavisse, & ibidem Urbem condidisse cognomento Lavinum, quod in stagno proximo se lavisset.

Sunt etiam, qui ferant, Latinum cum ei nunciatum esset multitudinem Advenarum classe advectam Agrum Laurentem occupasse, adversus inopinatos hostes suas copias eduxisse, ac prius quam signum dimicandi daret, cum cognovisset Æneam bello patrio pulsum cum Simulacris Deorum errantem, sedem quærere, amicitiam fœdere iniisse, ut videre est apud Livium lib. 1., & Auctorem Origin. Gent. Roman. Alii vero narrant Æneam centum Viros Laurentum misisse, qui à Latino Agrum, & amicitiam peterent, ut canit Virgilius lib. 7. & 8. Æneidos. Verum Dionysius lib. 1., Livii lectionem potius probat, aitque statim colloquio facto, inter Latinum, & Æneam fœdus ictum fuisse his conditionibus: *ut Aborigines darent Trojanis Agri quantum peterent à Colle quoquo versus stadia circiter quadraginta, Trojani Aboriginibus essent in præsenti bello* (cum Rutulis scilicet) *socii, eorumque auspiciis, ubicumque usus postulaverit militarent, utrique alteros pro viribus juvarent mutuum tam manu, quam consilio.*

Deinde Latinus nuptui Æneæ dedit Laviniam filiam jam desponsatam Turno Rutulorum Regi, quem tamen Dionysius lib. 1., non Regem, sed Transfugam appellat, qua injuria Turnus exagitatus, prælium Latino, & Trojanis indixit, quo prælio ferunt Rutulis ab Aboriginibus fusis, Latinum occubuisse, & Amatam sibi mortem conscivisse, ut produnt Fabius Pictor relatus à Servio ad lib. 12. Æneidos, Livius dicto lib. 1., Auctor Originis Gent. Roman., Dionysius lib. 1., omnesque Romani Scriptores. Delato itaque jure successionis Regno ad Laviniam, tradunt Æneam ejus virum communi Latinorum consensu Regem factum, qui ut fœderis leges custodiret, seu potius Latini soceri nomen, animique virtutem in posteros propagaret, Aborigines, & Trojanos commixta ex utrisq; Republica, Latinos nuncupari voluit teste Dionysio dicto lib. 1., & Auctore Origin.

gin.

gin. Gent. Roman., quod Virgilius lib. 12. Æneidos comprobat, hic enim Junonem hoc modo Æneam appellantem exhibet:

Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum
Quum jam connubiis pacem felicius (esto)
Component, quum jam leges, & fœdera jungent
Ne vetus Indigenas nomen mutare Latinos
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes
Sit Latium, sint Albani per sæcula Reges.

cui Æneas hisce verbis respondisse refert.

Sermonem Ausonii patrium, moresque tenebunt,
Utque est, nomen erit, commixti corpore tantum
Subsident Teucri, morem, ritusque sacrorum
Adiiciam, faciamque omnes uno ore Latinos,

quæ carmina explicans Donatus ad lib. 1. Æneidos: *Mos*, inquit, *erat in bello, quod victi victorum nomen acciperent, unde summæ humanitati Æneæ tributum fuit, quod cum vicisset Latinos eorumque nomen peremptum esset, non solum Latiale nomen, quod à Latino eorum Rege susceperant restitueret, sed etiam Trojanis Latinum nomen indiceret*. Allucinatur tamen Donatus, seu quisquis est Auctor loco laudato, nam sequitur eos, qui Æneam prælio Latinum fudisse narrant, quum Romani Scriptores palàm faciant, nullo commisso prælio, inter Latinum, & Æneam fœdus ictum fuisse, uti ex paulò ante adductis Auctoribus patuit.

Ex his dilucidum fit Latinos à prædicto Rege Fauni filio denominatos fuisse; neque dicas, Latium dictum, quod in ea Regione Saturnus delituisset, unde coniici videtur Aborigines à Latio longè antequam Latinus Rex genitus esset, nomen accepisse; quippe palàm est, ante Regem hunc Latinos, Aborigines dictos, ut Dionysius, Auctor Originis Gent. Roman., & Romani Scriptores testantur, quo fit Latium à latebra Saturni prius, quam Latinus Rex esset, denominari potuisse, uti Romani Saturnalibus festis palàm fecerunt, teste Herodoto cap. superiori indicato, quamvis gens, non Latina, sed Aboriginum diceretur; nàm Latinam oram, Saturniam, Oenotriam, Tyrrhenam, & Ausoniam dictam ferunt Dionysius lib. 1., & alii,

alii tametsi usque ad Latinum ejus Accolæ Aborigines nuncupati sint.

Porrò non desunt, qui scribant Albanos Reges, Latinum sub Jovis Latiaris nomine consecrasse, unde autumant Templum Jovi Latiali in Albano monte à Tarquinio superbo erectum, Latino Regi, eo cognomento dicatum; quinimmo narrant Ferentini Lucum, seu Forum sub Albano monte, ubi Latini sacrificio peracto, prius quam Templum in Albano conditum à Superbo esset, solemnes agebant conventus, huic Regi sacratum fuisse, ut memoriæ prodidit Ligorius in MSS. Bibliothecæ Otthobonianæ verbo *Laurentum*; idque verisimile puto, licet modo non affirmem, quandoquidem, ut infra dicam, Latini Æneam, Jovem Indigetem, & Ascanium Albæ Conditorem Jovis filium, & Jovem, ac Jobum dixerunt, & coluerunt, ut scripsisse Lucium Cæsarem lib. 1., & Catonem refert Auctor Origin. Gent. Roman.; solebant enim teste Lactantio de Falsa Relig. lib. 1. cap. 21. pag. 118.: *Mortuis consecratis nomina immutare, nequis putaret eos homines fuisse, nam & Romulus post mortem Quirinus dictus est, & Læda Nemesis, & Marica Circe, & Ino postquam se precipitavit Leucothoa, materque Matuta, & Melicertes filius ejus Palemon, atque Portumnus*: quò fit post consecrationem facilè Latino Jovis nomen fuisse impositum, Latiari cognomento addito, quod Latio præsideret, & ab eo Aborigines, Latini, dicti essent. Cæterum verisimile non est Latinos Picum, Faunum, & Superiores Reges coluisse, Latinum vero non, à quo nomen acceperant, de quo tamen fusius suo loco loquar.

Ut autem Turnus Latinum obiisse cognovit, reintegrato prælio, Mezentii, quem alii Etruscorum, alii Agyllæorum, seu Tyrrhenorum Regem vocant, auxilium adscivit. Hoc prælio perhibent non longè à Lavinio commisso, Æneam periisse, & quum ejus corpus quæsitum nusquam compareret, aliis putantibus eum discessisse ad Deos, aliis necatum in Numico, seu Numicio flumine, apud quod pugnatum erat, Latini in fluvii ripa Heroi dicarunt Sacellum cum inscriptione hac teste Dionysio lib. 1.

PATRI DEO INDIGETI QVI NVMICI AMNIS VNDAS TEMPERAT.

Auctor vero Originis Gent. Roman. prodit id factum à Latinis, quod Afcanius, & plures teftarentur Æneam vifum fupra Numici ripam eo habitu, armifque, quibus in prælium procefferat; Livius vero lib. 1. ait Templum illi fuiffe dicatum cum epigraphe:

IOVI INDIGETI.

quam lectionem Feftus, Ovidius lib. 14. Metamor., Tibullus lib. 2. Eleg. 6., Servius, & cæteri comprobant. Hoc Templum funt qui putent ab Ænea dicatum Anchifi Patri, quem ajunt cum Ænea ad Latina litora appuliffe, & Lavinii defunctum anno proximo antequam Æneas in Deorum numerum relatus effet tefte Dionyfio lib. 1., qui tamen falfum id effe afferit. Erat autem tumulus in eo loco non magnus, & circumcirca in ordinem digeftæ arbores fpectatu dignæ, ubi vota, & donaria Deo facta Latini fufpendebant, ut teftantur Feftus, & Dionyfius loco laudato, qui ufque ad fuum ævum id Templum fuiffe fcribit.

Inter miracula, quæ accidiffe jactabant Latini antequam Æneæ divinos præftitiffent honores, illud præcæteris memoratu dignum fuiffe fcribunt, quod ex eo die, quo ille à Troja egreffus eft, quotidie Veneris ftellam eum comitantem viderit, donec ad Agrum Laurentem veniffet, quare eum cognoviffe dicunt Terras effe fatales tefte Virgilio lib. 1. Æneidos:

Matre Dea monftrante viam.

ubi Servius, & Donatus id ipfum affirmant, quæ tamen Poëtica opinamur effe figmenta, quum nemo Romanæ hiftoriæ Scriptorum id enunciet. Produnt etiam Æneam fatidicæ vocis oraculo eruditum, fuem triginta porcellos, ut fuperius diximus, parituram, fœtu vifo, dixiffe, triginta pariter poft annos, Trojanos aliam Urbem clariffimi nominis conditūros, fi Catoni credimus apud Auctorem Originis Gent.

Gent. Roman., cui ſubſcripſerunt Dionyſius dicto lib. 1., & Virgilius lib. 8. Æneidos. Propterea Lavinienſes ſuis, & porcorum veſtigia Lavinii ſervarunt uſque ad Varronis ætatem, qui lib. 2. cap. 4. de re ruſtic. ſcribit corpus matris ſale conſperſum Lavinii à Sacerdotibus monſtrari conſueviſſe: *Parere ſcrofam tot oportet porcos, quot mammas habeat. ſi minus pariat, fructuariam idoneam non eſſe, ſi plures pariat, eſſe portentum. in quo illud antiquiſſimum fuiſſe ſcribitur, quod ſus Æneæ Lavinii triginta porcos pepererit albos; itaque quod portenderit, factum triginta annis, ut Lauinienſes condiderint Oppidum Albam. Huius ſuis, ac porcorum etiam nunc veſtigia apparent Lavinii, quod & Simulacra eorum abenea etiam nunc publico poſita, & corpus matris ab Sacerdotibus, quod in ſalſura fuerit, demonſtratur*: Hæc Varro.

Dionyſius eodem lib. 1. addit Æneam in eo ſitu fœtum ſuis vna cum ſcrofa Diis Penatibus immolaſſe, & Caſam ligneam conſtruxiſſe, quam Lavinienſes ſacram exiſtimantes cæteris inacceſſam ſervabant, quo fit Caſam hanc fuiſse extra ædem ſacram, vbi matrem porcorum Sacerdotes religioſiſſimè cuſtodiebant, rudique Populo oſtendebant. Pluribus quoque Templis Lavinium Æneas inſtruxit, quorum pleraque vſque ad Adriani Imperatoris ævum duraſse ſcribit Dionyſius lib. 1., & præ cæteris palàm eſt ibi condidiſſe Templum Veneris genitricis, de quo, ſuo loco dicemus. Ab hac Urbe, & ab hiſce Templis, quæ Æneas condidit ferè omnes religioſi ſacrificiorum ritus, quibus Romani uſi ſunt, derivaſſe commemorat Strabo lib. 5.: *Loca ipſa ſunt nobilitata Æneæ peregrinatione, & ſacrificiorum ritus ab illo uſque tempore traditos ſervari ajunt*; at quoniam hic non eſt locus, in quo eos narrare oporteat, quum de Lavinio verba facturi erimus, illos enunciabimus.

Id ſanè prætereundum non eſt, morem pro parentibus mortuis ſacrificandi, & parentandi, accenſiſque focis quovis anno genio majorum, dona ſolemnia ferendi, in Latium Æneam invexiſſe, qui Deo tutelari loci illius, ubi Pater tumulatus erat anniverſaria ſolemnia fecit teſte Ovidio lib. 2. Faſtor.

Hunc morem Æneas pietatis idoneus Auctor
Attulit in terras juſte Latine tuas

F 2 *Ille*

Ille Patris genio solemnia dona ferebat
Hinc Populi ritus edidicere pios.

ubi Commentatores scribunt, nefastis Februarii diebus morem hunc à Latinis, & dein à Romanis servatum fuisse. Ab illo quoque, aut Trojana gente introductum esse fertur; ut mulieres cognatos ore oscularentur teste Plutarcho Problem. cap. 6.: *Probabilior hujus rei causa est, quam scripsit Aristoteles: Illud enim jam vulgatum, & quod jam pridem heroicis temporibus factum fuisse dicitur, in Italia mulieres Trojanæ ut videtur, facere ausæ sunt; nam quum ad Italiæ litus appulissent, ut viri ad unum omnes relictis navibus in terram descendissent, naves incederunt; metu deinde virorum pavidæ, propinquos, ac domesticos complexæ osculando, ac blande appellando, ut cuique occurrissent, facinoris conscientia salutabant; hoc pacto mitigatis animis, & inter se conciliatis, mansit postea consuetudo, ut hac inter se comitate uterentur*, quæ consuetudo Romæ, & in Latio eo usque processerat, ut officii causa usitatum esset erga viros osculis quotidianis in salutatione uti, quam quotidianam osculationem Tiberius edicto sustulit, ut Auctor est Suetonius in Tiberio.

Præterea meminisse juvat, Numici aquas, quibus submersus tradebatur Æneas, sacras Latinis, Romanisque fuisse; quandoquidem Servius ad hoc Virgilii carmen lib. 7. Æneidos:

. . . . . . *Hæc fontis Stagna Numici.*

scribit Vestæ nonnisi de hujus fluvii aqua libari licuisse, additque Deæ sacra semel intercepta, quod hunc fluvium Æneæ ætate ingentem, in fontem deinde redactum, siccatum invenissent.

Hæc sunt quæ Æneas in Latio gessit; cæterum ejus Comites, qui Lavinium, & quorum dein filii Albam, & Romam incoluerunt plures produntur. Saonem enim narrant ex Samotrhace cum Ænea Deos Penates Lavinium transtulisse, ac saliare genus saltandi primum Lavinii instituisse, à quo Salii Sacerdotes dicti sunt, si credimus Festo verbo *Salii*. Nautium quoque Æneæ socium perhibent teste Dionysio lib. 6., qui de Spurio Nautio Consule loquens: *Familia*, inquit, *natus honestissima, nam auctor ejus generis unus ex Æneæ sociis fuerat, qui Sacerdos Minervæ in æde in arce Iliensi consecrata, Palladium secum transtulerat, cujus custodia mansit penes successores*

res gentis Nautiæ, & idipſum confirmant Servius ad lib.2.& 5.Æneidos, & Feſtus lib.12.; necnon Ægeſtum, cui ſacrorum Deorum Penatium cura ab Ænea data eſt. Hic dicitur Deos è Lavinate Templo Albam bis juſſu Aſcanii tranſtuliſſe, & dein, miraculo,ut ferunt,ſimulacris Lavinium ſemper reverſis, cum ſexcentis Viris, qui ſacrorum curam gererent, antiquam Urbem remigraſſe eodem Dionyſio lib.1. Auctore: Servilium itidem, nam Servilia gens Romæ Conſularis genus ab uno Æneæ comitum ſe ducere oſtentabat,quamobrem Lavinii primum, dein Albæ conſedit, traduxitque eam poſtmodum in Senatorium ordinem Romæ Tullus Hoſtilius Rex Alba everſa, teſtimonio Livii lib.1., Feſti, & Dionyſii lib.3. Apud hanc gentem Senatus Romanus, pro maximis in Rempublicam collatis beneficiis Trientem, ſeu Tridentem ſacrum, (ut aliquot Codices exhibent) depoſuit, cui ſplendidiſſimè quot annis familia ſacra peragebat, quo die narrant Sacerdotes ſpectante Populo, non incelebri pompa Trientem demetitos, ex illius augmine, vel imminutione gentis Serviliæ felicem, vel adverſam ſortem auſpicari conſueviſſe, ut auctor eſt Plinius lib.34. cap.13. in fine. Pari felicitate Gigania gens à Gia Æneæ ſocio prognata, Albæ manſerat; dein Hoſtilii juſſu Senatum Romanum decoravit, id enim habes ex Servio in eum locum Æneid.lib.5.

Ingentemque Gias ingenti mole chimæram.

necnon ex Dionyſio lib.3. qui addit ad Magiſtratus Romæ gerendos vocatam fuiſſe Giganiam familiam, & Livio lib.2. & 3. Sic Cluentiæ familiæ Romæ illuſtri Cloanthus Æneæ comes prima dedit incunabula, ut canit Virgilius dicto lib.5.Æneidos:

. . . . *Syllaque Cloanthus*
Cærulea, genus unde tibi Romane Cluenti.

& ibi Grammaticus Commentator. Sergeſtus etiam Æneæ ſocius Sergiæ gentis Romæ Senatoriæ auctor dicitur eodem Virgilio teſte loco quo ſupra, ubi ſic ait:

Sergeſtuſque, Domus tenet à quo Sergia nomen,

quod etiam referunt Streynnius, & Fulvius Urſinus de familiis Roman. in *Sergia*. Mneſteus præterea ejuſdem comes Memmiæ Conſulari Genti nomen dedit, ut Virgilius ibidem eſt auctor:

Mox Italus Mneſteus, genus à quo nomine Memmi,

& ibi-

& ibidem Commentatores, & Fulvius in Memmia. Junium itidem ferunt cum Ænea in Latium venisse. Hic fuit princeps Juniæ Gentis Brutorum parentis, & Albæ consenuit, cujus posteri Romam ad summos Magistratus capessendos migrarunt, ita Dionysius lib. 4., ubi quum Bruti, qui Tarquinium Superbum propulsavit meminisset, sic scribit: *Pater ejus fuit M. Junius ab uno Æneæ sociorum oriundus inter nobilissimos Romanorum ob virtutem habitus*, quod memorant etiam Fulvius Ursinus de familiis Roman. in *Junia Gente*, Streynnius pariter in Junia, qui de Acilia Gente scribens notat Aciliam Senatoriam gentem ab Acilio Æneæ socio oriundam, Albæ primum, dein Romæ mansisse.

Atiam & Gentem, unde mater Octaviani Augusti genus duxit, Atim qui cum Ænea Lavinium appulit auctorem indicasse plures commemorant, quamvis Suetonius in Augusto, ac Cicero Philippic. 3. referant hanc Gentem Ariciæ sordidum exercuisse ministerium; Virgilius quippe lib. 5. Æneid. de Ati sic canit:

Alter Atis, genus unde Atii duxere Latini
Parvus Atis, pueroque Puer dilectus Julo,

quo loci Servius, & alii, necnon Fulvius Ursinus in Atia hunc Æneæ socium fuisse tradunt. Ab hac sunt, qui putant Atiliam familiam Consularem derivasse, ut videre est apud eundem Fulvium Ursinum in Atilia in fine, licet Panvinius lib. 1. Fastor. Atiliam Albanam gentem fuisse narret. Cluiliam, quam verius Cloeliam dixeris, Metiam, Quintiliam, & Metiliam ex Alba à Tullo Hostilio Romam traductas, & in Senatum Romanum cooptatas, facilè ab Æneæ sociis genus ducere coniicimus ex iis, quæ produnt Dionysius dicto lib. 1. & 3., Livius lib. 1. Streynnius, & Fulvius locis quibus dictarum familiarum meminerunt, & Panvinius de Antiquit. nominib. Roman. Verum de Quintilia consulas Livium lib. 1., & Panvinium loco mox adducto, qui scribunt Quintilios ad Quintilium Aboriginem, qui Fauni ævo Lupercorum Sacerdos fertur, antiquitatem generis referre.

Hæ sunt Triumphales, & Consulares Gentes, quas à sociis Æneæ ortas commemorant; hinc patet errasse quamplures, qui Æneæ adventum fabulosum prodiderunt, putantes contra monitum Livii lib. 1. de

re

re tam veteri secus affirmare. Horum quippe lapsum facilè intelliges, si consideres Romanos Scriptores, quorum indicem exhibet Theodorus Ryckius de prim. Ital. Colon. cap. 10., palàm Æneæ appulsum ad latina litora uno ore tradidisse: quibus si addas Templa Lavinii ab illo condita, quæ Dionysii ævo extabant, Ædem sacram supra Numicium amnem ei dicatam, quam Livius loco quo supra, & Dionysius lib. 1. se inspexisse testantur, ejus socios, qui, ut præmisimus, nomen, & meritum tot Consularibus Romæ familiis dederant; Ritus sacros ab eo, quum Lavinii maneret, institutos, & Albæ Regnum, quod fuisse, atque Æneæ filios tenuisse, aut nemo, aut pauci ex criticis severioribus controvertunt, rem satis apud antiquos exploratam dices. Quod si adhuc omnia hæc perneges; fabulosa Templa, & Albanorum Regnum, & fabulares Gentes, quas Romani ab Æneæ comitibus prognatas asseruerunt, atque ritus sacros, quorum Romani Æneam auctorem fecerunt, censere oportebit.

Ne constantem hanc famam aliquis in dubium vocaret, navim Romani ostendebant qua Æneas vectus Lavinium appulerat, & locum, ubi primum in Laurenti Agro castramentatus fuerat. De navi, hæc habet Procopius de Bell. Gotic. lib. 4. cap. 22.: *Romani Urbis studiosi suæ, res omnes patrias retinere, & conservare satagunt, ne quid antiqui decoris Romæ depereat. In his navis Æneæ conditoris Urbis etiam num extat, opinione omninò majus spectaculum; eam habet navale media in Urbe ad Tiberis ripam constructum, jam quæ sit ipsius forma, ego testis oculatus exponam. Agebatur uno remorum ordine navis illa sanè ingens, pedes longa centum viginti, lata vigintiquinque, alta eatenus, ut remis impelli possit, lignis constat, quorum nullum coagmentatum est à duobus, nec partibus inter se ferro nexis compactum, at sunt omnia simplicia, quod quum famam, tùm audientium opinionem excedit, neque alibi, quod equidem sciam, quam in hoc navigio visitur. Carina unius truncus arboris ab extrema puppi ad proram usque pertinet, molli flexu alveum mirificè subiens, & inde rursus aptissimè subrigens sese ad pluteum; costæ vero omnes, seu ligna crassiora carinæ inserta ejusmodi sunt, ut singulæ ab uno navis latere pervadant ad alterum, & ipsæ ab utroque margine subsidentes concinnam admodum curvaturam efficiunt.*

ciunt. Præterea unaqueque tabula ab extrema puppi ad alteram navigii extremitatem pertingit, ex uno desecta caudice, eoque solum clavos ferreos admisit, ut costis affixa latus componat. Ea navis bujus structura spectaculum præbet inenarrabile, illorum autem lignorum nullum est putre, nullum cariem sensit, tota navis perinde integra, ac si modo ab artifice suo, quicumque ille fuerit fabricata prodiret, stat adbuc mirum valde in modum.

Hactenus Procopius de navi Æneæ, ex quo oculato teste habes post annum Christi DLVI., quo ille navim se vidisse scribit, Romanos exactis Imperatoribus id Trophæum in memoriam Æneæ erectum religiosè servasse, unde coniicitur hanc navim in stagno Laviniensi primum positam, à Latinis, tanquam res sacra custoditam, & dein Romam, Alba eversa traductam fuisse eo animo, ut testarentur adventum Æneæ publicum Latinis Romanisque fuisse, quod ejus spolia adhuc illæsa servarentur; ex quibus opinio Plutarchi Problem. cap.6. qui narrat Trojanos naves incendisse, statim ac Laurenti Agrum tenuerunt, minus vera esse deprehenditur, quum Æneæ navis integra Romæ aliquando monstraretur.

Locum autem, ubi primum in Laurenti Agro Æneas castramentatus est, Trojam usque ad Livii, & Dionysii ætatem vocarunt. Hujus rei meminit Livius lib.1.: *Æneam*, inquit, *satis constat ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse, inde in Siciliam quærentem sedes delatum, ab Sicilia Laurentem Agrum tenuisse: Trojæ & huic loco nomen est*: Dionysius etiam lib.1.: *Tandem ad Italiæ Laurentum pervenerunt. Hic invento errorum fine, castra vallo munita posuerunt, & locus, in quo tunc castramentati sunt, ab eo tempore Troja vocatur, & à mari distat circiter quatuor stadia*: Id ipsum Cato scripsit, qui teste Servio ad lib. 11. Æneidos vers.316. ita prodit:*Cato in Originibus dicit Trojanos à Latino accepisse Agrum inter Laurentum, & Castra Trojana*: licet alibi idem Servius ad lib.7. Æneidos hæc habeat: *Et sciendum Civitatem, quam primò fecit Æneas Trojam dictam secundum Catonem, & Livium*: ubi tamen improprie Grammaticus Civitatem appellat, quam Livius, Dionysius, immo ipse Cato locum Castrorum, vel ipsa Castra vocant.

Quam-

Quamobrem notandus lapsus Cluverii, qui lib. 3. cap. 5. Ital. Antiq., carmina Virgilii, quibus Castri Inui meminit, plerosque Martialis, & Ovidii versus referens, in quibus Poëtæ prædicti Castra in Agro Laurenti nominant, putat Castra, & Castrum Inui idem fuisse; allucinatur porrò, cum Martialis, & Ovidius loci, qui Castra Trojana dicebatur, mentionem faciant, quem locum post tempora Livii, & Dionysii nomen vetus Castrorum diu retinuisse testis est Appianus apud Photium pag. 50. editionis Rhotomagensis, ubi ait *Historiæ totius initium ducit ab Ænea filio Anchisæ nepote Capys, qui Trojano bello interfuit, Ilioque capto, & everso fugit, & variis jactatus erroribus ad Italiæ quoddam litus Laurens dictum appulit, ubi, & Castra illius ostenduntur, & ab eo oram illam maritimam Trojam dicunt*. Nemo itaque, ut opinor adeo invenietur durus, qui laudatos testes de loci nomine tum obtinente inter eos, à quibus potuissent redargui, testificantes, temere rejecturus sit; quod si ita est, nemo etiam justus, & prudens rerum æstimator, & arbiter, Dionysii, Livii, Catonis, & aliorum historicas relationes, & tot monumenta, quibus Latini, & Romani Æneæ adventum asseruerunt, revocare in dubium poterit.

CAPUT VI.

De Ascanio, & aliis Albanorum, ac Latinorum Regibus.

Ænea ab hominibus exempto, Ascanium Latinis imperasse satis constat. Hic fertur filius Æneæ ex Creusa matre, Ilio incolumi natus, Euryleon primum, dein in exilio comes paternæ fugæ Ascanius dictus, quem Julum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat, Livio lib. 1. teste. Alii hunc Laviniæ, & Æneæ filium produnt, & putant non adhuc maturum imperio sub tutela Laviniæ matris stetisse, ut tradit Rosinus Antiquit. Roman. lib. 1. cap. 1., quem putamus ex Dionysio lib. 1., & Servio ad lib. 6. Æneidos id accepisse. Alii ferunt Ascanium ex Creusa Priami filia,

& Ænea prognatum ob insignem virtutem Jovis filium, & per diminutionem declinato paululum nomine, primo Jobum, postea Julum appellatum, ut scribunt Cæsar, & Cato, quos laudat Auctor Originis Gent. Roman.. Dionysius autem lib. 1., Julum affirmat Ascanii filium ab Imperio exclusum, quod idem Auctor, Valerius Maximus, & plures apud Henricum Glareanum Commentatorem Livii lib. 1. sequuntur, quamvis Virgilius lib. 6. Æneidos, Ascanium etiam Julum vocatum, & Ovidius lib. 14. Metamorph., Ascanium binominem scribant.

Is itaque sive ex Lavinia, aut ex Creusa (quod verosimile est) genitus, Laviniensium, & Latinorum Regno potitus est, fortasse quod Æneæ ex Lavinia proles tunc nata non esset testimonio Dionysii, Livii, & Auctoris Origin. Gent. Roman., atque omnim Romanæ historiæ Scriptorum. Cum igitur summam Imperii Latinorum adeptus esset Ascanius, Mezentius Rex à Rutulis adversus Trojanos in auxilium adscitus, Lausi filii fortitudine collem Laviniæ Arcis occupaverat. Latini, qui Arcem tutabantur Legatos ad Mezentium miserunt sciscitatum, qua conditione in deditionem eos accipere vellet, qui cum inter alia onerosa, illud quoque adiiceret, ut omne vinum agri Latini aliquot annis sibi inferretur, Ascanius vino ex omni vindemia Jovi publicè consecrato, mori potius, quam servitutem subire edixit, fusoque præsidio, interfectoque Lauso, Mezentium fugam maturare, & pacta accipere coegit, ut memoriæ prodiderunt Lucius Cæsar lib. 1., & Aulus Posthumius in eo volumine, quod de Æneæ adventu conscripsit, quorum meminit Auctor prædictus Originis Gentis Romanæ, quod narrat etiam Dionysius lib. 1. Dies quo id votum ab Ascanio, & universo Latio Jovi conceptum est, solemnis Latinis semper fuit, Romanis etiam, quinimmo perhibent vindemias in Latio à Sacerdotibus publicè factas fuisse, si credimus Varroni de ling. Latin. lib. 5.: *Vinalia à vino, hic dies Jovis, non Veneris. Hujus rei cura non levis in Latio; nam aliquot locis vindemiæ primum à Sacerdotibus publicè fiebant, ut Romæ etiam nunc; nam flamen Dialis auspicatur vindemiam, & ut jussit vinum legere, agna Jovi facit, inter cujus exta cæsa, & porrecta flamen prorsus vinum legit*: unde coniicitur morem hunc ad Varronis ætatem in

Latio

Latio perstitisse; id ipsum comprobat Festus: *Rustica*, inquit, *vinalia appellantur mense Augusto quartodecimo Kalendas Septembris, Jovis dies festus, quia Latini bellum gerentes adversus Mezentium, omnis vini libationem ei Deo dedicaverunt*: Ovidius itidem lib.4. Fastorum v.875.

Cur igitur festum Veneris Vinalia dicant
Quaeritis? & quare sit Jovis ista dies.

& paulò post v.893.

Hostica Tyrrheno vota est Vindemia Regi,
Juppiter è Latio palmite dona feres.
Vota valent meliora, cadit Mezentius ingens,
Atque indignanti pectore plangit humum.
Venerat Autumnus calcatis sordidus uvis
Redduntur merito debita vina Jovi.
Dicta dies hinc est Vinalia. Juppiter illam
Vendicat, & festis gaudet inesse suis.

Qua in re Festus, & Paulus Festi mutilator pluribus locis verbo *Vinalia*, & *Rustica Vinalia*, diem hunc Jovi sacrum, & alterum Veneri dicatum confundunt, eundemque faciunt; sed Scaliger castigationibus suis ad Festum, Vinalia Veneris mense Aprili, Vinalia vero Jovis, quæ & Rustica Vinalia appellabant, Augusto mense celebrata fuisse ostendit, quem Rosinus Antiquit.Roman.lib.4.cap.12. sequitur; verum tamen de his suo loco fusius agam; nam satis existimo Ascanii gestis conveniens, commemorasse, prædictum diem Festum apud Romanos, & Latinos non incelebrem, quod Ascanius, & Latini eo die Augusti mensis vinum Jovi dicassent.

Trigesimo autem anno post Lavinium conditum, Ascanius ex Oraculo Æneæ dato, seu ut Laviniæ Oppidum suum redderet, aliam Urbem condidit. Hanc Albam nominavit, & Longam, Albam ex colore suis, quæ triginta porcellos ediderat, teste Auctore Originis Gent. Roman., sive ab Alba fluvio, quem alii Albulam nuncupant, quo nomine tunc vocatus, qui postea Tiberis dictus est, si credimus Diodoro lib.1. apud Syncellum pag.194. & 181.; Longam à situs forma, ut discerneretur ab altera Urbe Latii ejusdem nominis, à qua Albenses Populi nuncupati sunt, ut cap.2. exposuimus, & testan-

tur Dionysius lib. 1., Livius lib. 1., Auctor Originis Gent. Roman., & quotquot Romanam historiam composuerunt. In hanc recens conditam Urbem, Ascanius Lavinienses, & cæteros Latinos, quos commodius habitandi cupido cæpisset, transtulit, eodem Dionysio teste, qui tamen lib.2. hæc addit: *Porrò Albanorum genus mixtum erat ex Arcadibus, & Pelasgis, Epeisque, Elidensibus, ac postremo Trojanis cum Ænea Veneris, & Anchisæ filio in Italiam post Ilii excidium profectis; sed verisimile est Barbarici etiam generis reliquias nonnullas è vicinis, aut priscis Incolis cum Græcis se conjunxisse*. Sacra etiam, & Deos quos è Troja Æneas Lavinium invexerat transferre conatus est, sed prodigio territus abstinuit. Rem satis dilucidè narrat idem Dionysius lib. 1. hisce verbis: *Dum autem conderetur* (Alba scilicet) *accidisse ferunt mirum prodigium, nam cum Simulacris Deorum, quos Æneas à Troja devectos Lavinii collocaverat, Templum extructum esset cum adyto, & Statuæ à Lavinate Templo in hæc penetralia translatæ sequenti nocte clausis, ut cum maximè foribus, & inviolatis tecto simul, atque parietibus, Simulacra mutata statione in pristinas bases transiisse reperta sunt, denuoque Lavinio cum votis, & sacrificiorum placaminibus transportata, in eundem locum, rursus, ut ante sunt reversa: dubitatum est diù, quidnam facto opus esset, quum neque sine Diis Patriis habitandum censerent, neque in semel relictas sedes remigrandum; tandem placuit sententia, quæ & religioni Deorum, & utilitati hominum satisfaceret, visum est Simulacra suo loco sinere, & Viros, qui sacrorum curam gererent ex Alba ad Lavinium incolendum reducere; fuerunt hi sexcenti numero, commigraruntque illo cum totis familiis Duce Ægesto* (Sergesto fortasse, ut plures notant): *Hos Deos Romani Penates vocant*: quod prodit & Auctor Originis Gent. Roman., ubi testatur in Annali Pontificum lib. 4. Cincii, & Cæsaris secundo id scriptum se reperisse; atque Valerius Maximus lib. 1. cap.8. de Miraculis titulo *de Diis Trojanis*.

Tenuit Latinorum Regnum Ascanius annis triginta octo juxta Eusebium in Chronico, sed juxta computationem Dionysii, & Syncelli, quam sequitur Theodorus Rickius dissert. de prim. Ital. Colon. cap. 11. annis triginta septem. Duos ei fuisse filios tradunt, Julium, &

& Aimilium, sive Æmilium, à quo Æmiliam gentem Romanam, Scaurorum, Mamertinorum, Lepidorum, & Barbularum parentem prognatam dicunt, teste Festo, & Streynnio de Familiis Romanis in *Aimilia* gente. Julius natu major postulavit in paternum Regnum succedere, Silvius contra Laviniæ, & Æneæ filius maternum, & avitum Regnum vindicare satagebat, quam litem Latinorum Principes, & populus justo suffragio diremerunt Silvio Imperium concedentes, quod is matre natus esset, ad quam solam universa Latini hæreditas pertineret. Julo vero pro Regno summi Sacerdotii honor traditus est, quod Julia gens laudati Juli proles usque ad Dionysii ævum perpetuo tenuit testimonio ejusdem Dionysii lib. 1., Auctoris Originis Gent. Roman., atque Albani vetusti Lapidis, quem referunt Gruterus, & alii, ex quo apparet Julios perpetuò Sacerdotium Albæ administrasse, de quo suo loco plura dicam. Hinc nota dignus est Livius, qui lib. 1., Silvium Ascanii filium facit, quum tamen is Juli frater consanguineus esset, ut produnt etiam Servius ad lib. 6. Æneidos, & Eusebius in Chronico, qui tamen in alia historia se reperisse scribit, Latinum Silvium Laviniæ, & Melampodis filium, fratrem uterinum fuisse hujus Silvii, qui Julum à Regno exclusit.

Silvius itaque natus fertur post Æneæ obitum; quippè cum Lavinia prægnans ab Ænea relicta esset, timens Ascanium privignum, qui Regnum occupaverat, ad Pastorem Tyrrhenum, cui nomen Tyrrhi confugit, apud quem Silvius & natus, & enutritus est, atque à Silva ex oblato sibi casu nomen invenit, quod deinceps in Albanorum Regum progenie mansit, ut laudati Scriptores narrant, inter quos tamen discrimen est; quandoquidem Aulus Gellius Noct. Atticar. lib. 2. cap. 16. interpres factus Virgilii Æneidos lib. 6., ubi Silvium posthumam prolem Æneæ canit, memoriæ prodit, eum non post Æneæ mortem, sed postremo loco, seròque partu patre vivo natum; Dionysius vero, Livius, & Auctor Originis Gent. Roman. loco quo supra, eum Posthumum filium fuisse affirmant, quod verius est. Causam vero, qua is inventus, & cognitus est à Latinis, atque Æneæ filius conclamatus, habes ex eodem Dionysio dicto lib. 1., ubi ita ait: *Tempore autem procedente, ut cognovit Latinos diligentes quærere Puellam* (Laviniam scilicet), *& suspectum esse de ejus nece Ascanium,*

nium, indicavit Tyrrhus rem totam populo, & ipsam una cum puero produxit è nemore: quam rem aliter narrat Auctor Originis Gent. Roman.: *At vero*, inquit, *vulgus Latinum existimans clam ab Ascanio Laviniam interfectam, magnam ei invidiam conflaverat, usque adeo, ut armis quoque ei vim denunciaret; tum Ascanius jurejurando se purgans, cum nihil apud eos proficeret, petita dilatione ad inquirendum, iram præsentem vulgi aliquantulum fregit, pollicitusque est se ingentibus præmiis cumulaturum eum, qui sibi Laviniam investigasset, mox recuperatam cum filio in Urbem Lavinium reduxit, dilexitque amore materno, ut scribunt C. Cæsar, & Sextus Gellius in Origin. Gent. Roman. At vero alii tradunt, quod cum Ascanius ab universo populo ad restituendam Laviniam cogeretur, juraretque se neque interemisse, neque sciret ubi esset, Tyrrhum petito silentio in illa concionis frequentia professum indicium, si sibi, Laviniæque, pueroque ex ea nato fides incolumitatis daretur; tumque eum accepta fide, Laviniam in Urbem cum filio reduxisse*: quod antequam Alba conderetur factum fuisse idem Auctor scribit. Regnavit Silvius annis viginti novem juxta computationem Dionysii, Eusebii, Syncelli, & aliorum.

Post hunc series Albanorum Regum multifariam exponitur; Dionysius enim dicto lib. 1. hisce verbis Reges enumerat: *Porrò Silvius cum undetriginta annis tenuisset Imperium, Æneam filium hæredem reliquit Principatus, quem regno, & vita exemit annus alter à trigesimo. Post hunc quinquaginta, & unum annos regnavit Latinus, post quem Alba undequadraginta annos; post Albam Capetus viginti sex annis regnat, Capys deinde annis duodetriginta, Calpetus post hunc in Regno annum attigit tredecimum, post quem octenni spatio regnavit Tiberinus, hunc periisse dicunt in commisso juxta fluvium prælio, abreptumque rapidis ejus gurgitibus, fecisse, ut mutato prisco nomine Tiberinus vocaretur pro Albula; Agrippa huic successit, regnavitque annis uno & quadraginta, post Agrippam undevigenti Alladius, Aventinus post eum successit, à quo nomen uni ex septem Urbis Collibus, tenuitque Regnum annis triginta septem, & post hunc Proca viginti tribus. Hunc proximè sequutus est Amulius, qui Regnum fratri Numitori debitum per injuriam occupavit*,

pavit, & per annos quadraginta duos tenuit. Post hunc cæsum à Romulo, & Remo natis Vestali Virgine, ut mox dicetur, legitimum Regnum ad Numitorem rediit maternum Adolescentium avum; altero deinde regnantis Numitoris anno, post Ilium Captum CCCCXXXII., Albani Romuli, & Remi ductu Coloniam miserunt Romam.

Hactenus Dionysius, ex quo habes Ascanium triginta septem, Silvium viginti novem, Æneam Silvium triginta & uno, Latinum Silvium quinquaginta & uno, Albam Silvium triginta novem, Capetum Silvium viginti sex, Capyn Silvium viginti octo, Calpetum Silvium tresdecim, Tiberinum Silvium octo, Agrippam Silvium quadraginta & uno, Alladem Silvium, sive Alladium decem & novem, Aventinum Silvium triginta septem, Procam Silvium viginti tribus, Amulium Silvium quadraginta duobus, & Numitorem Silvium duobus annis, regnasse.

Livius lib. 1. Albanos Reges post Ascanium ita enumerat: *Silvius deinde regnat Ascanii filius casu quodam in silvis natus, is Æneam Silvium creat, is deinde Latinum Silvium, ab eo Coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati, mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt, Latino Alba ortus, Alba Atis, Ati Capys, Capi Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit, Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippam Romulus Silvius à patre accepto Imperio regnat, Aventino fulmine ipse ictus Regnum per manus tradidit, is sepultus in eo Colle, qui nunc est pars Romanæ Urbis, cognomen Colli fecit, Proca deinde regnat, is Numitorem, & Amulium procreat, Numitori, qui stirpis maximus erat Regnum vetustum Silviæ gentis legat, plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis, pulso fratre Amulius regnat, addit sceleri scelus, stirpem fratris virilem interimit*: Ita Livius, qui statim exponit quo artificio Romulus, atque Remus Numitorem avum Regem Albanorum fecerint.

Auctor Originis Gent. Roman. hoc modo Reges Albanos refert: *At Ascanius post quam excessisset è vita inter Julum filium ejus, & Silvium Posthumum, qui ex Lavinia genitus erat de obtinendo impe-*

imperio orta contentio est, cum dubitaretur, an Æneæ filius, aut nepos potior esset, permissa disceptatione ejus rei, ab universis Rex Silvius declaratus est. Ejusdem posteri omnes cognomento Silvii usque ad conditam Romam Albæ regnaverunt, ut est scriptum Annalium Pontificalium lib. 4. Igitur regnante Latino Silvio Coloniæ deductæ sunt Præneste &c. Post eum regnavit Tiberius Silvius Silvii filius, qui cum adversus finitimos bella inferentes copias eduxisset inter præliantes depulsus, in Albulam fluvium deperiit, mutandique nominis extitit causa, ut scribunt Lucius Cincius lib. 1., Lucatius lib. 3. Post eum regnavit Aremulus Silvius, qui tantæ superbiæ non adversum homines modo, sed etiam Deos fuisse traditur, ut prædicaret se superiorem esse ipso Jove, ac tonante Cœlo, militibus imperaret, ut telis Clypeos quaterent, dictaretque clariorem sonum se facere, qui tamen præsenti affectus est pœna, nam fulmine ictus raptusque turbine, in Albanum Lacum præcipitatus est, ut scriptum est Annalium lib. 6., & Epitomatum Pisonis 2., Aufidius sanè in Epitomis, & Domitius lib. 1., non fulmine ictum, sed terræmotu prolapsum & simul cum eo Regiam in Albanum lacum tradunt. Post illum regnavit Aventinus Silvius, isque finitimis bellum inferentibus, in dimicando circumventus, ab hostibus prostratus est, ac sepultus circa radices montis, cui ex se nomen dedit, ut scribit Julius Cæsar lib. 2. Post eum Silvius Procas Rex Albanorum, duos filios Numitorem, & Amulium æquis partibus hæredes instituit. Tum Amulius in una parte Regnum tantummodo, in altera totius patrimonii summam, atque omnem paternorum bonorum substantiam posuit, fratrique Numitori, quod major natu erat, optionem dedit, ut ex his utrum mallet eligeret. Numitor cum privatum omne cum facultatibus, Regno prætulisset, Amulius Regnum obtinuit, quod ut firmissimè possideret Numitoris fratris sui filium in venando interimendum curavit.

Ovidius lib. 14. Metamorphoseon horum Regum seriem sic narrat v. 609:

Inde sub Ascanii ditione binominis Alba
Resque Latina fuit: succedit Silvius illi
Quo satus, antiquo tenuit repetita Latinus
Nomina cum sceptro; clarus subit Alba Latino:

Editus

Epitus ex illo. post hunc Capetusque, Capysque;
Sed Capys ante fuit. Regnum Tiberinus ab illis
Cepit, & in Tusci demersus fluminis undis
Nomina fecit aquæ: de quo Remulusque, feroxque
Acrota sunt geniti: Remulus maturior annis
Fulmineo periit imitator fulminis ictu.
Fratre suo sceptrum moderatior Acrota forti
Tradit Aventino: qui quo regnarat, eodem
Monte jacet positus: tribuitque vocabula monti.

Veruntamen lib.4. Fastor., Albæ Regis, & aliorum sic meminit:

Venimus ad felix aliquando nomen Juli
Unde domus Teucros Julia tangit Avos.
Posthumus huic, qui quod silvis est natus in altis
Silvius in Latia Gente vocatus erat.
Isque Latine tibi Pater est, subit Alba Latinum,
Proximus est titulis Epitus, Alba, tuis.
Ille dedit captæ repetita vocabula Trojæ
Et tuus est idem Calpete factus Avus,
Cumque Patris regnum post hunc Tiberinus haberet;
Dicitur in Tuscæ gurgite mersus aquæ.
Jam tamen Agrippam natum, Remulumque nepotem
Viderat, in Remulum fulmina missa ferunt.
Venit Aventinus post hos, locus unde vocatur,
Mons, quoque post illum tradita regna Procæ:
Quem sequitur duri Numitor germanus Amuli,
Ilia cum Lauso de Numitore sati.
Ense cadit Patrui Lausus, placet Ilia Marti
Teque parit gemino juncte Quirine Remo.

Unde habes indicem Regum, quem Ovidius exhibet, mutilum & erroneum esse; quippè Æneas Silvius deest, Epitus additur, Acrota etiam, & Palatinus, & lib.14. Metamorph. loco Agrippæ Remulus, ac Procæ Palatinus positus est, licet aliter scriptum sit in lib.4. Fastor.

Eusebius in Chronico Ascanium Silvium Æneæ filium, Æneam Silvium, Latinum Silvium, Albam Silvium, Silvium Athim, sive Ægyptum, Capyn Silvium, Calpetum, non Carpentum, ut alii legunt,

Tiberinum, Agrippam Remulum, Aventinum, Procam Silvium, (qui Phocas in aliquibus exemplaribus mendose legitur) & Amulium, Albanis Regibus accenset, quo fit, Eusebium cum Dionysio, & Ovidio haud convenire: quinimmo annorum seriem subiiciens, Ascanio triginta octo, Latino Silvio quinquaginta, Agrippæ quadraginta, Amulio vero quadraginta quatuor annos assignat, quod Dionysii computationi adversatur; veruntamen in Eusebii Codicibus MSS. aliter legitur, quam in vulgatis editionibus; nam sextus Rex in membranis dicitur Albas Silvius, septimus Atys Silvius, sive Ægyptus Silvius, nonus Carpentus Silvius, duodecimus Aremulus Silvius, ut Sylburgius commentator Dionysii infra adducendus testatur. Syncellus vero cujus sententiam exponit Rickius de prim. Ital. Colon. cap. 11., nomina, & annorum seriem diversam facit ab aliis; quandoquidem post Ascanium, & Silvium, Julium Regem facit, quem diximus à Regno exclusum. Post hos Æneam Silvium, alterumque Silvium, & Anchisen prodit, quem nemo, præter eum nominat. Anchisæ successisse ait Ægyptum, quem eundem & Atym Eusebius refert; Ægypti successorem profert Caspum loco Capys, inde immediatè ponit Tiberium, Tiberinum scilicet, & Aremulum, quem Regnum reliquisse scribit Carmento, & post eum Silvium Procam, Amulium, & Numitorem subiicit. Ascanio triginta septem, Silvio vigintinovem, Julio Silvio triginta & unum, Æneæ Silvio quinquaginta, Silvio triginta, Anchisæ decem, Ægyptio Silvio viginti, Caspo triginta & unum, Tiberio quinquaginta & unum, Aremulo decem & novem, Carmento sexdecim, Silvio decem & octo, Procæ triginta duos, Amulio tres & viginti, Numitori tandem duos Regni annos assignat.

At Richardus Streynnius de Gente Romana tit. de Silvia Gente, paulò post principium libri, prædictorum Regum genealogiam ita narrat: *Silviæ Gentis tres omnino familias in veterum annalium monumentis fuisse comperimus. Quarum prima Æneæ est, qui Patre Anchise natus, post mortem Latini soceri Latinorum Regnum obtinuit. Hic duos reliquit filios superstites, Ascanium Creusa matre, Ilio adhuc incolumi natum, & Silvium, Latini Regis ex Lavinia filia nepotem, Æneæ in Regno successit Ascanius major natu filius,*

Asca-

Ascanio Silvius frater, excluso Julo Ascanii filio, quem Julii, gentis suæ auctorem, & familiæ principem nominant: Silvio autem Æneas Silvius successit, Æneæ Latinus Silvius. Laviniæ, & Melampodis filius, Silvii primi frater uterinus. Hæc prima Latinorum Regum familia est. Altera Albæ Silvii ab antiquis traditur; ex Alba Atys ortus est, Ati Capys, Capi Capetus, Capeto Tiberinus, Tiberino Agrippa, cui Romulus filius, Romulo Aventinus in Regni hæreditatem successit. Hinc tertia familia initium sumpsit, ubi ad Procam Silvium Latinorum Regnum translatum est, à quo rerum Romanarum Auctores historiam suam penè omnes exordiuntur. Proca filios habuit Numitorem, & Amulium, Amulius Regnum vi occupavit, quo occiso Numitor in Regnum est restitutus avus maternus Romuli, & Remi.

Ad evincendum itaque discrimen, quod inter Ovidium, Dionysium, Livium, Eusebium, & Auctorem Origin. Gent. Roman. intercedit, Henricus Glareanus Vir eruditissimus in Comment. ad Livium lib. 1., typum composuit; & similem Fridericus Sylburgius in annotat. ad Dionysium lib. 1., & Rickius loco mox adducto subnectunt, apud quos statim intelliges reliqua in quo discrimine versentur. Ex his conjicitur in quinque primis Regibus usque ad Albam omnes inter se convenire, Syncello excepto, qui cognomentum Albæ, Silvium scilicet solummodo enunciat, in reliquis vero haud concordes esse. Quamobrem Henricus Glareanus loco adducto, id accidisse putat, quod uni Regi varia fuerint nomina, exemplo Ascanii, quem ut diximus, Ovidius binominem appellat. Ego vero puto, in re tam vetusta, quid in causa erroris sit, incertum esse; nam ipsi veteres Romani Scriptores, aut omnes Reges non produnt, aut in eorum nomine, ætate, & gestis diversa sentiunt, cum tamen longè ante Dionysii ævum scripserint. Quinimmo Virgilius ipse, qui ut Juliæ gentis gratiam aucuparetur Poëma edidit, lib. 6. Æneidos mutilum Regum Albanorum indicem exhibuit, Ovidius itidem, atque Auctor Originis Gent. Roman., & Livius, annos, quibus illi regnarunt pro certo se affirmare posse diffidit; unde fit sententiam Dionysii esse amplectendam potius, quam Eusebii, & Syncelli, quorum sicuti serior ætas, & in Chronologicis peritia minor, sic inferior est auctoritas.

Porrò advertendum puto Æneam ex albo Regum Albanorum delendum, quippè is neque Albanorum Rex fuit, neque ejus ætate Alba condita est, Latinorum enim Regnum tenuit, ficuti Picus, Faunus, & Latinus, quos Dionyfius, Livius, & quotquot fupra citavimus Albanorum Regibus non accenfent. Quod fi cauffam quæras, cur Dionyfius, & cæteri Æneam primum Albanorum Regem faciant, ea in promptu eft ni fallor, quod nempe Romani, qui ab Albanis Regibus fefe genitos gloriabantur, Æneam, quem Regum ftirpem, & Heroum principem dicebant, auctorem originum fuarum indicare oftentarunt hac de caufa, ut palàm facerent ad Æneam, & Trojanos fe origines fuas referre. Legati Romanorum, qui ad petendam matrem Idæam anno V.C.DXLIX. Peffinuntem miffi funt, Attalo Regi hanc originem venditarunt, ut Herodianus lib. I. cap. 11. auctor eft; quinimmo quo primum eorum Imperium extra Italiam extenfum eft, in fœdere Pacis cum Antiocho magno initæ anno V.C.DLXV. *Ilienfibus*, tefte Livio lib. 38. cap. 39. *Rhoeteum & Gergithum addiderunt, non tam ob recentia merita, quam originum memoriam.* Poftea Seleuco Philopatori Antiochi hujus filio, *Senatus Populufque Romanus amicitiam, & focietatem ita demum pollicitus eft, fi confanguineos fuos Ilienfes ab omni onere immunes præftitiffent*; cujus rei meminit Suetonius in Claudio cap. 25.; & quum Scipio, quem Afiaticum dicunt, *Dardanum primum deinde Rhoeteum, inde Ilium proceffiffet, caftrifque in campo, qui eft fubjectus mœnibus, pofitis, in Urbem, Arcemque afcendiffet*, facrificaffe fertur, *Minervæ Præfidi Arcis, Ilienfibus in omni rerum, verborumque bonore ab fe oriundos Romanos proferentibus, & Romanis lætis origine fua*, ut notat Livius lib. 7. Hinc Sulla confecto Mithridatico bello primo, exutoque Fimbria, Ilienfes liberos pronunciavit, atque inter Romani Populi focios adfcripfit, fi credimus Straboni lib. 13. pag. 594. Cæfar Dictator, qui ab Julo Æneæ filio originem arceffebat, præter libertatem, immunitatemque, agrum etiam attribuit, eodem Strabone tefte. Sub Claudio quum controverfia fuper his privilegiis iis relata effet, Nero fexdecim tunc annos natus defendit Græca oratione, & ut publico munere folverentur impetravit, Suetonio in Nerone cap. 7., & Tacito lib. 12. cap. 58. teftibus, quod & Juris Confulti comprobant;

ut

ut legitur in lege 17. de excusat. l. 1. ad municipal. Hinc etiam locum, ubi Æneas in litore Laviniensi castrametatus est, Trojam semper nominarunt, & navim Æneæ Romæ in navali usque ad Procopii ætatem servarunt intactam, ut superiori Capite dictum est, & Lavinium, Ilium Lavinium nuncuparunt testimonio Plinii hist. natural. lib. 3. cap. 5., aut ex aliorum computatione cap. 9., ut innuerent eam Urbem fuisse sedem Iliensium, & Æneæ, ad quos origines suas referebant, uti ex prædictis patuit.

Hactenus de Albanis Regibus, quorum gesta quamvis Romanæ historiæ Scriptores sileant, attamen non desunt, qui eadem fusius referant. Hi sunt Annius Viterbiensis, & Inghiramius, quorum alter, ut sepè dixi, è tumulo Fabium Pictorem, Catonem, & Sempronium vocavit, alter Scornelli Ruri suo veteres memorias, quas ipse tumulaverat, se effodisse simulavit. At quæ isti impostores produnt, sepulta jaceant; nam quæ sunt Poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, non dicam affirmare, sed nec etiam referre, haud est in animo. Pauca igitur laudatorum Regum facta, quæ ex Romanis historicis deprompta sunt memoriæ tradam. Ferunt Alladio, qui post Agrippam regnavit, tyrannicum, Diisque invisum ingenium fuisse; is Deorum contemptor, *commentus est quomodo tonitrua, & fulmina imitaretur, ut Civibus hoc terrore attonitis haberetur pro Deo, sed imbribus, & veris fulminibus in ejus ædes irruentibus, stagnoque, juxta quod habitabat præter solitum exundante, diluvio cum tota domo absorptus est*, ut auctor est Dionysius lib. 1.. Id tamen accidisse Aremulo Silvio testantur Ovidius loco mox adducto, & Auctor Origin. Gent. Roman., qui in Annal. lib. 6., & apud Pisonem ita scriptum se reperisse addit, subditque Aufidium, & Domitium putasse hunc non fulmine ictum, sed terræmotu prolapsum & simul cum eo Regiam in Albanum lacum. Propterea sunt, qui hunc Tremulum Silvium nuncupent, ut videre est apud Holstenium in annotat. ad Cluverium Ital. antiquit. pag. 908., qui ex hoc colligit Arcem Albanam, quam Reges incolebant, eo loci fuisse, ubi nunc Castellum Gandulphi, quippè si testimonio antiquorum Regia erat juxta Albanum lacum, adeoque finitima, ut in lacum terræmotu prolapsa sit, quinimmo decrescente

lacu,

lacu, & aquis decedentibus per tranquillitatem usque ad Dionysii ætatem spectabantur diruta atria, & alia habitationis vestigia; vix assignari potest locus historiæ conveniens præter situm laudatum, nam sub hac Arce in tumulo eminentiore posita, margo lacus admodum præceps est, & inspicientibus præbet ruinæ hujusmodi suspicionem, licet hoc incertum sit, quum Dionysius eodem lib. 1. referat Albam inter montem Albanum, & lacum conditam fuisse, unde locus Regiæ absorptus poterat esse situs in conspectu Arcis Gandulphæ, ubi nunc Conventus Ordinis S. Francisci, & Rus, quod *Palazzolam* vulgo dicunt, vel in alia parte, ubi Capuccinorum ædes spectatu digna visitur, de quibus plura suo loco dicam. Ex quibus ni fallor conjicitur, Alladium Dionysii eundem fuisse, atque Aremulum Auctoris Origin. Gent. Roman., & Remulum Ovidii, ac Aremulum Eusebii, nam, sive is fulmine ictus, sive terræmotu absorptus fuerit, idem tamen est, quo fit plura nomina Alladio fuisse.

Nicolaus Doglionus in Compend. histor. Mund. par. 2. pag. 150. tradit Silvium Posthumum ad Britanniæ litora appulsum, Insulam, Gigantibus pulsis, Latinis suis, quos ibi Colonos reliquit, concessisse, quæ tamen ex Annio Viterbiensi deprompsisse videtur. Tiberini sepulchrum, & obitum à Livio, Dionysio, Auctore Orig. Gent. Roman., & aliis satis descriptum est; verumtamen Varro de ling. Latin. lib. 4. prodit non defuisse, qui dixerint à vicino Regulo Vejentium Dehebro fluvium, qui Romam alluit, primo Dehebrum, dein Tiberinum appellatum, quod Tiberinus Rex in eo submersus, & sepultus esset. Servius autem ad lib. 3. Æneidos scribit hunc fluvium Albulam dictum, Sicanos primos Latii accolas ad imaginem Fossæ Syracusanæ Tibrin vocasse, ut superiori Capite 1. fusius dictum est. Capyn Albanorum Regem, Capuam condidisse affirmant Eutropius lib. 1. cap. 3., atque Isidorus etymolog. lib. 15. cap. 1.: *Capuam Capys Silvius Albanorum Rex construxit, appellatamque à nomine Conditoris*: quod tradere videtur etiam Ovidius lib. 4. Fastor. in carminibus mox relatis. Alii vero putant hanc Urbem fundasse Capyn sobrinum Æneæ, inter quos est Virgilius lib. 10. Æneidos:

Et Capys, hinc nomen Campanæ dicitur Urbi,

ubi Servius: *Cœlius Trojanorum Capyn condidisse Capuam tradidit, eum-*

eumque Æneæ fuisse sobrinum: & ad lib. 1. ita ait: *non sine causa Antenoris posuit exemplum, quum multi evaserint Trajanorum periculum, ut Capys, qui Campaniam tenuit, Helenus qui Macedoniam, ut alii, qui Sardiniam secundum Sallustium.* Et Lucanus lib. 2. loquens de Pompejo, qui initio belli civilis cum Cæsare Capuæ mansit, sic canit:

Interea trepido discedens agmine Magnus
Mœnia Dardanii tenuit Campana Coloni
Hæc placuit belli sedes . . . . . .

Ac Statius carm. 5. lib. 3. Silvar. Capuam hoc modo describit:

. . . . . . At hic magnæ tractus imitantia Romæ
Quæ Capys advectis complevit mœnia Teucris.

Plerique autumant Capyn filium Assaraci, & Patrem Anchisæ, avumque Æneæ, Capuæ conditorem fuisse, ut patet ex Silio lib. 11. belli Punici, qui Convivium quod Capuani Annibali exhibuerunt, & Genealogiam Urbis laudatæ Fundatoris hisce versibus describit.

Jamque Jovem, & lætos per furta canebat amores
Electræque Thoros Atlantidos, unde creatus
Proles digna Deum, tum Dardanus, isque Tonanti
Ut det Ericthonium magna de stirpe nepotem
Hinc Tros, hinc Ilus, generis tunc ordine longo
Assaracus, nulloque minor famave, manuve
Tum Capys ut primus dederit sua nomina muris
Concelebrant plausu pariter Sidonia pubes,
Campanæque manus . . . . .

sed hæc, & similia è fabulis deprompta sunt, teste Dionysio lib. 1. his verbis: *Alii dicunt Ænea defuncto, Ascanium ex asse Regni hæredem relictum, assumpto Principatu, agros, & opes Latinorum tripartito divisisse cum Romulo, & Remo fratribus, ipsum deinde Albam condidisse, & alia quædam Oppida, Romulum vero Capuam à Capy proavo denominatam, Anchisam de Anchisæ avi sui nomine, de patris autem nomine Æneam, quæ postea fuit Janiculum, Romam quoque de suo*: hæc Dionysius, qui ait has fabulas esse; & sanè Strabo lib. 5. hæc de Capuæ nomine habet: *Tyrrhenos cum XII. Urbes habitarent, quæ earum quasi caput esset, ea de causa Capuam nun-*

nuncupasse: & propè finem: *At vero in Mediterraneis est Capua revera id, quod nomine ejus significatur*; unde fit eam Urbem, non à Capy, sed quod caput, & princeps Urbium Tyrrhenorum esset, denominatam, quibus si addas hanc fabulam à Græcis ortam, quod illi narrarent Æneam in Arcadia Capuam condidisse, nomine Oppido à Capy facto, ut notat idem Strabo lib. 13., & Capuam in Latinorum priscorum Urbibus à Latii Regibus constructis, non esse numeratam, immo Etruscorum Urbem vetustissimam fuisse, atque à Capy Etruscorum Duce, vel à campestri agro appellatam, ut auctor est Livius lib. 4.; facilè Poëticis figmentis accedere sententiam illorum, qui eam à Capy Latinorum Rege conditam affirmant intelliges; quamobrem ex prædictis Peregrini de apparat. antiquit. Capuæ disc. 4. cap. 7., & Cluverii Ital. antiq. lib. 3. sententiam minus veram putamus, affirmantes Ascanium præter Albam, Fidenas, & Antium, ut auctor est Solinus lib. 2., Latinum Silvium, Præneste, Tibur, Gabios, Tusculum, Coram, Pometiam, Locros, Crustumium, Cameriam, Bovillas, Nomentum, Collatiam, Castrum Inui, & Bolam, cæterosque Albanos Reges plura Oppida condidisse, aut Colonias Albanorum deduxisse, quæ Latinorum priscorum Coloniæ dictæ sunt, & quas cap. 2. recensuimus; & quamvis Dionysius lib. 1. & alii, Albam triginta Coloniarum, & Urbium matrem appellent, attamen multo plures fuerunt Coloniæ, quas Albanos Reges in antiquo Latio deduxisse constat; nam non omnes ab Albanis conditæ, sed quum Urbes jam essent, Colonis frequentatæ sunt, ut Tusculum, Antium, Circæjum, Labici, Præneste, Gabii, Cora, Setia, Lanuvium, Lavinium, Laurentum, & Locri, quam Urbem ajunt à Locro Phœacis filio, & viro Laurinæ Latini antiqui Latii Regis filiæ conditam, si credimus Cononi apud Photium narrat. 3., & Rickio de primis Ital. Colon. cap. 11., qui putat eam Urbem in Corcyræ Insula tanto intervallo extra Latium positam contra sententiam Auctoris Origin. Gent. Roman., qui plura Oppida circumquaque Albam, inter quæ Locros ponit, à Latino Silvio Colonias deductas prodit; ex quo patet Locros in situ prisci Latii fuisse, quamvis & alia ejusdem nominis Urbs, ab hac longè distans Corcyræ, seu apud Epirephyros esset. Hic finis Albanorum Regni, unde Romanum Imperium ortum est.

CAPUT

CAPUT VII.

De ornatu Regio, & comptu Albanorum Principum.

REgius Albanorum Principum cultus hic dicitur: Capillatos, & intonſos Albæ Reges fuiſſe indicabant priſcæ Statuæ in Latinorum Foris, & Templis poſitæ, exhibentes Regium caput cum capillis, & barba prolixa, quod etiam apparet ex more Latinorum, & Romanorum, qui uſque ad annum V.C. 454., capillos, & barbam magnam aluerunt, ut auctor eſt Varro apud Plinium lib. 7. cap. 59., & Aulum Gellium Noct. Atticar. lib. 3. cap. 4. Tonſores namque primum in Latium veniſſe ex Sicilia dicuntur poſt annum jam enunciatum, eoſque adduxiſſe P. Ticinium Menam, ut ſcriptum in Foro Ardeæ literis extabat, teſte Varrone de Re Ruſtic. lib. 2. cap. 11.; hinc Ovidius lib. 2. Faſtor. ſic canit:

Denique quodcunque eſt, quo corpora noſtra piantur
Hoc apud intonſos nomen habebat avos.

ubi *intonſos avos* dicens, antiquos Latinos, & Romanos capillatos intellexit, de quo etiam Lucanus lib. 2.

Ille nec horrificam ſancto dimovit ab ore
Cæſariem, duroque admiſit gaudia vultu
Ut primum tolli feralia viderat arma
Intonſos rigidam in frontem deſcendere canos
Paſſus erat, mœſtamque genis increſcere barbam.

Trabeatos inceſſiſſe Latinorum, & Albanorum Reges ſatis dilucidum eſt teſtimonio Plutarchi in Romulo, & Commentatorum Ovidii ad lib. 1. Faſtor. ad illud:

Hoc igitur vidit Trabeati cura Quirini.

ubi Petrus Marſus notat Romulum exemplo Albanorum Regum Trabeam geſtaſſe, quod etiam refert Virgilius ad lib. 7. Æneidos:

Ipſe Quirinali Trabea, cinctuque Gabino . . .
Inſignis . . . .

ubi Servius ex Suetonii auctoritate lib. de Veſtium generibus, Tra-

bearum tria genera ponit: *Unum Diis consecratum, quod est tantum è purpura; aliud Regum, quod est purpureum, habet tamen album mixtum, fuitque, teste Virgilio lib. 11., Romæ Regum insigne; tertium augurale, quod est è purpura, & cocco.*

Cujusmodi autem ea vestis fuerit, satis constat ex Dionysio lib.2.: *Togisque prætextis, & fibula adstrictis induti, quas vocant Trabeas, quæ vestis apud Romanos honoratioribus est propria*: & iterum lib.6.: *Et palmatis è purpura togis amicti, quas vocant Trabeas*: ex quibus patet Trabeas Regum fuisse togatas vestes, purpura albo mixta circumductas sub tegmine puniceo, quas aureæ fibulæ annectebant, ut Marsus explicat. Trabeis usi sunt Romanorum Reges, & præsertim Romulus ex Ovidio lib.2. Fastor., Dionysio lib.2., & Plinio lib.9. cap.39., inde Consules testimonio ejusdem Dionysii lib.5., Ammiani Marcellini lib.26., & Ausonii in Protreptico:

Ut Trabeam, pictamque togam mea præmia Consul
Induerer, fastisque meis prælatus haberer.

Duces quoque, & Augures, Equites etiam Romani Idibus tantum Julii, si credimus Dionysio eodem lib.5., & Valerio Maximo lib.2. cap.1. trabea utebantur.

Aliud vestimenti Regii genus Læna dicitur.hanc Virgilius lib.4. Æneidos, Æneæ, Latinisque Regibus tribuit, & Servius ibidem, immo juxta Jubæ dictum relatum à Plutarcho in Numa, Vestes Regiæ in Latio Lænæ, & Clænæ appellatæ sunt, quæ vestis ita dicta est, quod de lana multa facta esset, erat autem duarum Togarum instar, ut auctor est Varro lib.4. de ling. Latin., & propriè Toga duplex, amictusque angularis, ut ait Servius. Festus de verbor. significat. id Tuscum, seu verius Græcum nomen, & Græcis priscis familiare vestimentum fuisse refert.

Nonius vero lib. de vestimentorum generibus putat Lænam esse vestimentum militare, quod supra omnia vestimenta sumitur, propterea Dionysius lib.6. Castorem, & Pollucem Græcorum Numina, bellicas indutos Lænas in Foro Romano apparuisse scribit, & Cicero de clar. Oratorib. docet Lænam fuisse etiam Vestem Sacerdotalem, qua flamines uti solebant, quum sacrificia facerent. Conjicitur etiam ex Suetonio in Cæsare cap.45. Latum Clavum genus vestimen-

ſtimenti Albanorum Regum fuiſſe; is enim de Cæſare loquens hæc habet: *Etiam cultu notabilem ferunt: uſum enim lato clavo ad manus fimbriato, nec ut unquam aliter quam ſuper eum cingeretur, & quidem fluxiore cinctura, unde emanaſſe Syllæ dictum, Optimates ſæpius admonentis, ut malè præcinctum puerum caverent*: unde patet hanc veſtem ſemper Cæſarem induiſſe; itaque cum Dio lib. 43. referat, Cæſarem veſtimenta Albanorum Regum, ad quos genus referebat, geſtare affectaſſe, hinc arguimus Latum Clavum, quo is ſemper amictus incedebat, genus veſtimenti Albanorum Regum fuiſſe; ferunt autem latum clavum tunicam latis clavis ornatam eſſe, qui clavi erant ornamenta quædam purpurea, inſtar clavorum tunicis attexta, ſeu fortaſſe aſſuta, à quibus latus clavus dictus eſt, ut notatur apud Feſtum verbo *Picta*, & Varronem lib. 8. de ling Lat.

Inſigne etiam laudatorum Regum fertur Toga prætexta, ſi Zonaræ apud Valtrinum de Re Militar. lib. 7. cap. 9. fides præſtanda eſt; is quippe ſcribit Romulum tunica purpurea Toga prætexta, rubriſque calceis uſum exemplo Albanorum Principum: quæ tamen incerta ſunt, quandoquidem ex Plinio lib. 9. cap. 39. habes Tullum Hoſtilium è Regibus primum Togam prætextam induiſſe; ex Livio vero lib. 1. eam Togam apud Romanos ab Etruſcis ſumtam fuiſſe, quod tamen Zonaræ teſtimonium obumbrare non videtur, cum Etruſcorum plura ad priſcos Latinos tranſiiſſe perſpicuum ſit.

Hæ traduntur Albanorum Regum veſtes. cæterum eorum calcei hi dicuntur, Mullei ſcilicet, & Tyrrheni; Mulleorum ita meminit Feſtus: *Mulleos*, inquit, *calceamentorum ajunt eſſe*, *quibus Albanorum Reges primi*, *deinde Patricii uſi ſunt*, quod probat auctoritate Catonis, item Titinnii in Setina. Mulleos putat Feſtus dictos à mullando, ideſt ſuendo, ſed Scaliger ſic vocatos ſcribit à mulli rubro colore, cum purpurei eſſent, quod verius eſt; nam Dio lib 43. referens Cæſarem geſtaſſe Mulleos, ut Albani Reges conſueverant, quos Auctores familiæ ſuæ jactabat, eos rubros calceos vocat. Zonaras etiam ſuperius adductus, & Plinius lib. 9. cap. 17. auctoritate Feneſtellæ tradit Mullo piſci datum nomen à Mulleorum calceamentorum colore, ipſumque Mullum, ut paulò poſt ſubdit, expirantem verſicolori quadam, & numeroſa varietate ſpectari, unde fit

Mulleos præter rubrum, alios colores exhibuisse; hos calceos Aurelianus Princeps viris omnibus Patriciis ademit, & mulieribus reliquit, ut testatur Vopiscus in vita illius ad finem.

Mulleis Reges Albæ Lunulas annectebant, idest fibulas eburneas corniculantes Lunæ instar, quem morem ab Arcadibus, qui cum Evandro Latium appulsi sunt, deductum fuisse perhibent; Arcades enim Proselenes appellati sunt, hoc est Antelunares, & ut ostenderent se ante Lunam natos, eo fibulæ genere usi sunt, acsi Lunam sub pedibus haberent, ut auctor est Plutarchus Problem. cap. 76. ex quo illud Juvenalis Satyr. 7.

. . . . & nobilis, & generosus
Appositam nigræ Lunam subtexit alutæ.

quibus alludit & Ovidius Fastor. lib. 1.

Orta prior Luna (de se si creditur ipsi)
A magno tellus Arcade nomen habet.

Idem lib. 2.

Ante Jovem genitum terras habuisse feruntur
Arcades, & Luna gens prior illa fuit.

Unde à Numa institutum ferunt, ut Senatores eorumque Posteri nigris calceis Lunas annecterent; Sic nobiles Latinæ Matronæ, ut ad Evandrum, Arcadesque genus referrent, Lunulas, bullas scilicet Lunæ instar, gestare consueverunt. Erat autem Lunula muliebris mundus collum ambiens, & in formam orbicularem compositus, quem sibi mulieres circumponebant, ut collum palàm ostentarent, prout ex Isidori Etymologiis lib. 19. cap. 31., Cypriano de Habitu & Disciplina Virginum, & alijs scribit Joannes Smetius in Antiquitatibus Neomagensibus pag. 119., qui addit hanc Lunulam instar Lunæ semiplenæ fuisse.

Tyrrhenos & Reges Albanorum calceos primum gessisse putat Vossius de Idololatria lib. 4. cap. 5., ubi memorat Mulleos aluminatos, & repandos fuisse Senatorum, & Patriciorum, non Regum Latii, dein Equitum Romanorum, & tandem Militum, quod tamen ex jam allatis erroneum videtur. Porrò Salmasius ad Vopiscum refert Mulleos, Tyrrhenicos etiam dictos, quod eorum factura Tuscanica esset, ut patet ex Virgilio lib. 8. Æneidos, & Dacerio Commentatore

Festi.

Festi. Insigne demum Regium erat hasta, hanc Albani Principes pro Diademate habuerunt, & Græci sceptrum dixere; quippe quum ab origine rerum veteres Latini hastas pro Diis immortalibus coluissent, & in vetusti cultus memoriam Deorum simulacris hastas adderent, quinimmo Romani hastas pro Marte venerarentur testimonio Varronis, quem citat Arnobius contra Gentes lib.5., hinc factum est eorum Reges pro Sceptro, & Diademate solas hastas gestasse, ut ita Diis similes dicerentur, ut auctor est Justinus lib.43., & adnotat Vossius de Idololatria lib.9. cap.5.; Hastam vero puram, nullo scilicet ferro munitam fuisse comperimus ex Virgilio lib.6. Æneidos, qui de Silvio Albanorum Rege sic canit:

Ille vides pura Juvenis, qui nititur hasta.

ubi Servius, & Donatus tradunt hanc hastam puram insigne Albanorum Regum fuisse, qua deinde donabantur plerumque apud Romanos ii Milites, qui primum militare facinus in bello admisissent. Ex his Regium cultum Albanorum Principum, unde Romani Reges, Patricii, ac Senatores vestimenta, & calceos sumpserunt satis constare putamus.

CAPUT VIII.

De Republica Latinorum, & communibus eorum conventibus, ac fœderibus cum Romanis, & de Luco Ferentina sub Albano monte.

NUmitore ultimo Albanorum, & Latinorum Rege defuncto, palàm est Albanos Dictatorem, qui toti Latio imperaret creasse, ut infra dicam; hujus rei causam Plutarchus in Romulo, Numitoris testamento attribuit, ait enim hunc sine prole mortuum, in gratiam Albani Populi, Latinos omnes liberos fecisse, & Reipublicæ formam instituisse. Alii vero memorant, Romulum, ad quem jure successionis Latinorum Regnum pertinebat, Albanis popularem administrationem concessisse eodem Plutarcho teste, quod verosimile non est, quum Romulus, qui sui nascentis Regni limites protendere satagebat, jura Principatus Latinorum haud recusasset, quin adeo armis tutatus

tutatus esset, unde credere fas est, id accidisse, quod Latini Romulum Regia natum sobole non affirmarent, aut de ejus origine dubitantes in libertatem se vindicaverint, ut ex verbis Dionysii infra adducendis constat. Hinc puto mendum inesse apud Livium lib. 1., ubi Albanorum Regem nominat Cluilium, qui Dictator erat testimonio Dionysii lib. 3. in principio; & sanè, quamvis Dictator Albæ, & in Latio Regia potestate uteretur, Rex tamen non erat, neque Albanorum Regibus aliquis Cluilium accenset; erat autem is Magistratus annuus, ut auctor est Dionysius lib. 5., ubi de Dictatura loquens: *Ego igitur*, inquit, *ut dixi à Græcis desumptum hoc exemplum opinor, sed Licinius ab Albanis mutuatum mavult, qui primi post Amulium, Numitorisque obitum deficiente stirpe Regia magistratus annuos creaverint, concessaque potestate Regia, Dictatores nominaverint*: Hactenus Dionysius, qui Albanos non unum, sed duos Dictatores creasse affirmat; verum & unum, & duos Dictatores Populi arbitrio creatos esse patebit ex inferius dicendis. Erat igitur summum Dictatoris Imperium; ei quippe licebat sine Senatus, & Populi consilio Cives in vincula conjicere, atque indemnatos morte afficere, cognationes quoque, capita rerum habere, in exilium agere, bonis interdicere, capite mulctare, bellum, pacem, fœdera, societatesque etiam injussu pòpuli facere, & dirimere ejus arbitrii, & juris erat, ut tradunt Polybius lib. 3., Plutarchus in Fabio Maximo, & Pomponius J. C. in l. 2. §. Populo, ff. de origin. jur.. Cluilius itaque primus Albanorum Dictator fertur, quem Livius, & Dionysius loco adducto repentina morte occubuisse ajunt, quum signa ad dimicandum cum Romanis conferre moliretur. Post hunc Metius Fufetius Vir nec bello administrando idoneus, nec in pace colenda constans, & novarum rerum cupidus, Dictator renunciatus est, ut memoriæ produnt Dionysius lib. 3., & Livius lib. 1., apud quem mendosè Suffetius dicitur, ut doctissimus Sigonius in Livianis Scholiis animadvertit. Eo Magistratum gerente, Tullus Hostilius Romanorum Rex, qui Albæ imperium evertere meditabatur, Albanis obtulit, Albam linquere, & uni Romæ deferri totius Latinæ Gentis Imperium, Fufetius contra, Romanum Principatum Albam priorem Urbem, & matrem transferri disceptabat. Interea anno lapso, prorogato Fufetio

fctio imperio, ut innuit Dionyſius loco quo ſupra. *Metio Fufetio, quem ipſi*, Albani ſcilicet, *ut Albanorum præſtantiſſimum, Magiſtratu honorarent maximo, adminiſtrationem Reipublicæ uſque ad hanc diem permiſimus*, & bello dirempto Horatiorum, & Curiatiorum diſcrimine, ictoque fœdere, Albanorum Dictator violatis legibus, Fidenatium Romanorum hoſtium partes, non armis, ſed ignavia, & proditorio facinore ſuſtinuit, unde factum eſt Fufetium morte pœnas luiſſe, & Alba à Tullo everſa, Albanos Patres Romam traductos fuiſſe teſtimonio Livii, Dionyſii, & omnium Romanæ hiſtoriæ Scriptorum.

Ex his patet uſque ad id tempus unum Dictatorem Albæ creatúm eſſe, non duos; ſed an Dictator ab Albano Senatu, aut à Populo, Latinarum etiam Urbium Præſidibus, prius quam ea Urbs obruta eſſet, eligeretur, mihi non conſtat; nam quamvis Livius, ac Dionyſius Albanis tantummodo videantur jus eligendi dediſſe, attamen ex eodem Dionyſio lib. 3. habes Metium ſecundum Dictatorem ab exercitu creatum fuiſſe: *In ejus locum Imperator ab exercitu creatus eſt Metius Fufetius*. Itaque ſi exercitus ex Albanis, & Latinis omnibus conſtabat, dilucidum fit, omnes Latinæ Gentis Primores in id conveniſſe, quod tamen incertum eſt, magiſque conſentaneum, Albanos Patres Dictatores, qui omni Latio imperata facerent, creaſſe.

Conjicio etiam ex prædictis, neque Cluilium primum, neque Metium ſecundum Dictatorem fuiſſe, quippè, ut diximus Capite 6. Romulus Rex factus eſt paulò ante Numitoris obitum, qui quum duobus annis Albæ regnaſſet, vix credibile eſt Albanos novum Magiſtratum Cluilii ſeptuaginta ſaltem, quinimmo longè pluribus annis, qui numerantur à Romulo uſque ad Tullum, ſuſtinuiſſe; Romulus enim triginta ſeptem annis Regnum tenuit, Numa vero quadraginta tribus, ut in hiſtoria Romana ſcriptum eſt, propterea ante Cluilium, & Fufetium plures Dictaturam Albanam adminiſtraſſe palàm eſt, licet eorum nomina, & geſta ignota ſint.

Alba itaque everſa, Latina gens Reipublicæ inſtar vixit, & duos Dictatores, quos alii Prætores vocant elegit, quibus ſummum Imperii jus eſſet; quandoquidem Latini populi quovis anno ad Lucum Ferentinæ coibant, ut ibi annuum Magiſtratum crearent. Hujus rei locu-

locuples testis est Dionysius lib.3., ubi tamen eum locum Forum, & Oppidum Ferentini nominat, & Livius lib.1., ubi verius Lucum Ferentinæ eum appellat, quem sequuntur Sigonius de antiq. Jur. Ital. lib.1. cap.3., Alexander Genial.lib.5.cap.7., & alii: Veteres quippè Latini de rebus publicis consueverunt tractare in Lucis sacris, in quibus credebant adesse manes, qui Vitales Lares dicebantur, & Heroum Animæ, in his peracto sacrificio Deo, cui Lucus sacratus foret, de rebus publicis consulta fiebant, quinimmo, quæ in Lucis decreta erant sanctiora ob loci Religionem habebantur, ut disertè probat Curtius Symphorianus de hortis lib.4.

Ergo patet hunc Lucum priscis Latinis religiosum fuisse: cui nam vero ex Diis dicatum esset, facilè haud est asserere, quoniam neque Livius, neque Dionysius, aut alii Romani Scriptores id enunciant. Attamen ego palàm esse arbitror, hunc Lucum Latino Regi, quem Latini sub cognomento Jovis Latiaris coluerunt, dicatum. Enimvero, qui mores Latinorum noscit, fateri compellitur, hunc Lucum, ubi Latini conveniebant, sacrum fuisse; sacer autem esse non poterat, nisi alicui Numini dicatus, quo fit juxta prædicta, Lucum hunc sub tutela alicujus Dei fuisse; Latinum vero à populis, qui ab eo nomen acceperant sacris honoratum omnes testantur, ut dictum est Capit.5.. Quo vero loci ejus Templum esset, vel illi sacra fierent absconditum esset, nisi Festus de verbor. signific. lib.13. verb. *Oscillum* id manifestum fecisset; hic enim sic loquitur: *Oscillum Santra dici ait, quod oscillent, id est inclinent, præcipitesque in os ferantur. Oscillantes ait Cornificius ab eo, quod os celare soliti personis propter verecundiam, qui eo genere lusus utebantur, causa autem ejus jactationis proditur Latinus Rex, qui prælio, quod ei fuit adversus Mezentium Cæritum Regem nusquam apparuerit, judicatusque sit Juppiter factus Latiaris; itaque per sex eos dies feriatos, liberos, servosque requirere eum non solum in terris, sed etiam quia videretur Cœlum posse adiri per oscillationem, velut imaginem quandam vitæ humanæ, in qua altissima ad infimum interdum infima ad summum efferuntur, atque ideo memoriam quoque reintegrari initio acceptæ vitæ per motus cunarum, lactisque alimentum, quia per eos dies feriarum, & oscillis moveantur, & lactata potione utantur*; hæc Festus,

ftus, qui ex Cornificio vetuftiffimo Romanarum rerum Scriptore hæc haufit, quo fit Latinum Regem fub Jovis Latiaris, vel Latialis nomine Latinam gentem coluiffe, eique fex dies feriatos affignaffe, quibus eadem fefta quæ in honorem Icari, & Erigones, aut Bacchi, ut alii ajunt, Athenienfes inftituerunt, peragebant, ludentes fcilicet Ofcillis, in quibus fune de Tigno, vel arbore religato, vel etiam transverfo Tigno de arbore fufpenfo in aëre, viri & puellæ librati furfum, & deorfum ferebantur tefte Hygino fabula 130. cui alludit Virgilius Georgic. lib. 2.

Oraque corticibus fumunt horrenda cavatis
Et te Bacche vocant per carmina læta, tibique
Ofcilla ex alta fufpendunt mollia quercu.

ubi Servius id ipfum comprobat.

Itaque jis diebus feriatis Latini, laudes, quibus antiquum eorum Regem requirebant, an in Cœlo, an vero in terris effet, eodem modo, quo factum fuerat, quum ipfe prælio à Mezentio, vel ut alii produnt à Turno fufus repertus non effet, effundebant ludentes ofcillis, uti jam defcripfimus, & Feftus loco laudato, & Commentatores ejufdem teftantur, quo tempore fcimus victimas eidem oblatas, & facrificia peracta fuiffe; feriæ enim appellatæ dicuntur à victimis Numini feriendis, eodem Fefto verb. *Feria*, auctore. Et quamvis Feftus fitum non defignet, attamen palàm effe arbitror, eum Ferentinæ Lucum fuiffe; quippè hic Lucus in radicibus Albani montis erat teftimonio ejufdem Fefti, Sigonii de antiq. Jur. Ital. lib. 1. cap. 3., Alexandri ab Alexandro Genial. lib. 5. cap. 7., Kircheri, Ligorii, & aliorum. Apparet quoque Tarquinium Superbum Jovi Latiari Templum, quo Latini omnes convenirent, facra peragerent & ferias, in eodem Albano monte condidiffe, ubi quotannis Latina gens coibat, vifcerationem fumebat, alii agnos, alii cafeum, alii lac, alii alia dona ferebant, & tauro immolato, fuam quifque carnis partem accipiebat, quod teftantur Dionyfius lib. 4., & pluribus locis Livius 4. Dec. lib. 2., & alibi, Varro lib. 1., aut ex aliorum computatione lib. 4. de ling. Latin., Servius ad lib. 1., & lib. 6. Æneidos, Sigonius dicto cap. 3., Alexander dicto lib. 5. cap. 7., & alii; unde fit hoc facrum Latiar appellatum in honorem Latini, quem facris fub nomine

Jovis Latiaris Latina gens honoraverat, à Superbo institutum fuisse eodem situ, eodemque monte, in cujus jugo Ferentinæ Lucus aderat. Porrò Tarquinio Latini, quorum auxiliis ille tunc indigebat, non concessissent ferias Jovi Latiari, & sic Latino eorum Regi, ab Ascanio fortasse institutas, alteri Deo dicari, neque Lucum sacrum, in quo tot annis sacra Latino fecerant, deserere passi essent, atque ideo, tum situs, quum ritus, præsertim oves, & lac ferendi, de quo testatur Dionysius dicto lib. 4., quum lactata potione jis feriis prisci Latini uterentur, ut ait Festus loco adducto, sacra etiam Jovi Latiali, ut antiquitus facta, feriæ, & Jovis Latialis nomen id ipsum manifestum faciunt, ut Ligorius, qui nullum adducit Scriptorem in MSS. Otthobonianis scribit, quem putamus à Festo omnia hausisse. Hic etiam ibidem, & verb. *Oscillum* sublit lusu Oscillorum in eo Templo puellas festa concelebrasse, ut superius dictum est.

Merito itaque Dionysius eum locum Forum Ferentinæ nominat, quod jis diebus nundinæ solemnes ibidem haberentur, & epulæ, & Ferentinæ Lucum omnes illum appellant, quod veteres Latini ibi coirent, & ferrent pro sacrificio agnos, taurum, lac, caseum, aliaque munera, ut supra probavi; sic etiam Ferentarii milites in bello dicti sunt à ferendo auxilio, Feretrius Juppiter à ferendo etiam, quod pacem ferre putaretur, feria quoque à ferendis, vel feriendis victimis eodem Festo verb. *Ferentarii*, verb. *Feretrius*, & *Feria* lib. 6.

Quamobrem pro certo habeo, hunc Lucum Latinis celeberrimum longe ante Tarquinii Superbi ætatem Latiari Jovi, Latino scilicet Regi sacratum fuisse, & Tarquinium ritu prisco haud immutato, Templum, & quædam solemnia addidisse, quum antea Lucus solus Deo sacer pro Templo haberetur, ut conjicitur ex eodem Festo lib. 14: *Prætor*, inquit, *ad portam nunc salutatur, is qui Provinciam Proprætore exit, cujus rei morem ait fuisse Cincius in libro de Consulum potestate talem: Albanos rerum potitos usque ad Tullum Regem, Alba deinde diruta, usque ad P. Decium Murem, Consules Populos Latinos ad caput Ferentinæ, quod est sub monte Albano consulere solitos, & Imperium communi consilio administrare. Itaque quo anno Romanos Imperatores ad exercitum mittere oporteret jussu nominis Latini, complures nostros in Capitolio à Sole oriente auspiciis operam*

operam dare solitos, ubi aves addixissent, militem illum, qui à communi Latio missus esset, illum quem aves addixerant Prætorem salutare solitum, qui eam Provinciam obtineret Prætoris nomine: hæc Festus, unde comperimus Albanos longe ante Albam eversam in Ferentinæ luco convenisse, Romanos etiam Consules usque ad P. Decium Murem quo tempore Latium subactum est, ut infra dicam, post sacra peracta consulvisse Latinos eo in Luco de Republica communi Latinorum, & Romanorum administranda, & militem è Latio missum, in Capitolio auspiciis præmissis salutasse Prætorem eum, qui Proprætore Provinciam exhibat.

Erat autem eo loci Fons, de quo Livius lib. 1., qui de Turno Herdonio loquens: *Dejectus*, inquit, *ad caput aquæ Ferentinæ*: idest ad Fontem Ferentinæ, ut ex Horatio Andreas Dacerius commentator Festi verb. *Prætor* adnotat. Sacrificasse porrò ferunt Latiari Jovi sanguine humano teste Lactantio de Falsa Religione lib. 1. cap. 21.: *Nec Latini quidem hujus immanitatis expertes fuerunt, siquidem Latialis Juppiter etiam nunc sanguine colitur humano*, quod sanè mirum est, quum Dionysius mox adductus taurum hostiam fuisse commemoret; sed Tertullianus adversus Gnosticos ait: *Et Latio ad hodiernum Jovi media in Urbe humanus sanguis ingustatur*, unde videtur id sacrificii genus Romæ fieri solitum, non autem in Albano monte; ego vero puto Lactantii lectionem satis planam esse, & in Templo Jovis Latialis in Albano consuevisse Latinos prisco suo Regi sanguine humano sacra facere, an vero Latinarum feriarum tempore, aut alio, mihi non constat, sed quum de Latinis feriis agam, fusius de his disserere propono.

Quo vero die prisci Latini in hoc Luco convenirent, non liquet; neque dicas Tarquinium Latinorum ferias in unum tantum diem indixisse, ut auctor est Dionysius lib. 6. ad finem, qui ait secundum diem addidisse populum, quando Regibus pulsis libertatem adeptus est, tertium quoque post reconciliatam plebem Patribus, & quartum postquam Camillus iterum plebem cum Senatoribus reconciliavit, si credimus Livio libro 6. in fine, & Plutarcho in Camillo, quod & tradit Sigonius de antiq. Jur. Ital. lib. 1. cap. 3., quandoquidem is feriatus dies à Tarquinio institutus est, quod eo die fœdus ictum esset

cum Romanis, & Latinis, ut ita perenne esset fœdus, & in Epulis sacris, ac sacrificiis communi Deo peractis, unus populus, eademque gens Romana, & Latina censeretur. Cæterum post eum diem nemo affirmat Latinos suas ferias intercepisse; quinimmo iidem Romani Scriptores, Alexandro Genial.lib.5. cap.7. teste perhibent, post hunc diem alios duos semper religiosos habitos fuisse, unde Populus, qui tres dies addidit illi, quem Latinis Tarquinius assignaverat, id fecit, ut sex dies Latinis feriis religiosi essent ut prius, exemplo Saturnalium statis diebus indictorum, post quos quum plures alii religiosi essent, omnes in numero Saturnalium computati sunt, ut fusius dicam quum de Templo Saturni Profugi Setinorum verba faciam: quibus si addas Alexandrum ab Alexandro loco laudato asserentem, mansisse in posterum apud Latinos, ut si quod eorum nomini impenderet bellum, vitandæ injuriæ causa, in Albano, aut ad Lucum Ferentinæ quid facto opus foret communi consilio decernerent, & Sigonium d.cap.3. scribentem, causam harum feriarum fuisse, ut quemadmodum Latini ad Lucum Ferentinæ conveniebant, ita in montem Albanum sacrorum gratia cogerentur; facilè intelliges Albanum montem, & Lucum Ferentinæ ejusdem cultus, eundemque locum conciliorum Latinorum fuisse, quum Dionysius, & Livius, & cæteri Romani Scriptores, etiam post conditum id Templum à Tarquinio in Albano monte, referant Latinos concilia ad Lucum Ferentinæ ut prius celebrasse, & nemo sit, qui ea in Albano facta esse dicat. Quæ dixisse sufficiat, quum de feriis Latinis in Albano monte habitis suo loco luculentius acturus sim. His igitur positis conjicitur concilium in Luco Ferentinæ quotannis habitum, non diebus feriarum, sed aliis, quum enim sive ad Magistratus creandos, sive ad bellum indicendum, aut ad fœdus ineundum stata dies assignari perpetuo non posset, hinc est concilia quum occasio id postularet: facta fuisse quod apud Dionysium, & Livium scriptum reperio.

Primum itaque concilium à Latinis factum esse puto, quum Numitore defuncto Albani in libertatem se vindicarunt, & Dictatorem crearunt. Secundum quum à Romulo cum iis fœdus ictum est, quo cautum erat, ne bellum inter se gererent, alioquin, quæ bellum intulisse Civitas diceretur, ea judicium alterius, & mulctam subiret

de

de quo Livius lib. 1., Dionysius lib.2., & Sigonius dicto cap.3. Tertium, quo Cluilius, de quo verba fecimus, Dictator dictus est, quo tempore comperimus, nobili illa per Tergeminos Horatios parta victoria, fœdus aliud ictum fuisse *ea lege, ut juventutem in armis Albani haberent, usurum se Regem* (Hostilium scilicet) *ea, cum res postularet*: testimonio ejusdem Dionysii lib.3., quæ tamen concilia, quinimmo plura prædictis, quæ scripta non reperiuntur, non ab universo Latio, sed ab Albanis Patribus facta esse arbitror, ut supra dictum est. Quartum eo tempore, quo idem Hostilius Romanorum Rex anno post Albæ excidium quartodecimo, Legatis ad triginta Urbes, quæ in Albanorum ditione fuerant missis, petiit, ut quomodo Albanis, item sibi, à quo Albanorum fractæ opes essent, parerent: Legatis à nulla Civitate privatim quidquam responsum est, *sed indicto Ferentinum publico gentis concilio, decernunt Imperio Romanis haud cedendum esse, moxque duos Imperatores eligunt, penes quos esset belli, pacisque arbitrium Ancum Publicium Coranum, & Sp. Vecilium Lavinienſem*, ut refert Dionysius dicto lib.3. pag.75.editionis Sylburgii, qua semper utor. Alii vertunt *Prætores*, non *Imperatores*, ut Sigonius loco superius adducto, & quidem minùs recte, quum in textu Græco legatur στρατηγὸς, nempe *imperatores*, & Dionysius Publicium, & Vecilium imperatores enuncians, eos Dictatores asseruerit. Verum Tullo mortuo, Ancus Marcius ejus successor, Latinis, qui Agrum Romanum Prædonum more populati fuerant Legatos misit, qui Romanis res suas ex fœdere repeterent, quibus responsum dederunt, non cum Romanis, aut Marcio, sed cum Tullo se fœdus injisse, Tulloque mortuo, nullo se amplius teneri pacis fœdere. Hoc responso Romanus Rex exagitatus, Legatum, quem Fæcialem appellant misit, qui velato capite, præmissis cæremoniis sacris, quas Numam instituisse ferunt, statim ac fines Latinorum ingressus est, invocato Jove, hæc verba protulit. *Quod Populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus Populum Romanum Quiritum fecerunt, deliquerunt, quod Populus Romanus Quiritum censuit, consensit, constituit, ut bellum cum priscis Latinis fieret, ob eam rem ego, Populusque Romanus Populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico,*

indico, facioque, id ubi dixiſſet, haſtam in fines eorum emiſit, quem morem poſteri acceperunt: ut ait Livius lib. 1., & tradit etiam Dionyſius dicto lib. 3. Hoc ita indictum bellum, uſque ad Tarquinium Priſcum Regem manſit, hic poſt aliquot Latinorum Oppida oppugnata, plures populos quibuſdam conditionibus Romanis adjunxit; terruit hoc Latinos, verentes ne univerſam gentem ſuæ ditioni ſubjiceret, propterea *in Oppidum*, ſeu verius Forum, Ferentinum *conventu indicto, decretum eſt delectus oppidatim habendos eſſe, & ciendas ad arma fortiſſimas propinquarum gentium, moxque Legati ad Etruſcos, & Sabinos impetrandæ ſocietatis cauſa dimiſſi ſunt*, ut habes ex Dionyſio dicto lib. 3. pag. 188., qui ſubdit Cluſinos, Aretinos, Volaterranos, Ruſellanos, & Vetulonienſes Latinis ſeſe ſociaſſe, quod ideo concilium Latinorum quintum illorum, quæ ſcripta ſunt fuiſſe comperimus.

Hoc bello ferunt penè omnes Latinorum Urbes in deditionem Tarquinii veniſſe, qui tamen ſumma in cunctas clementia uſus eſt, neminem porrò Latinum occidit, in exilium egit, aut mulctavit pecunia, agros etiam ſuos ipſis fruendos reliquit, & Civitates ſuo quamque jure uti permiſit, transfugas Romanis reddi juſſit, & captivos abſque pretio, famulos quoque reſtitui propriis Dominis quibus à prædatoribus intercepti fuerant, & rerum ereptarum Agreſtibus perſolvi pretium, atque his conditionibus in amicitiam, & ſocietatem Romanorum, Latinam gentem recepit, ea lege addita, ut in poſterum Romanorum imperata facerent teſte eodem Dionyſio ſepè laudato lib. 3. pag. 191.

Succeſſit Tullius Rex, qui animum adjecit ad conſtituendum velut unum corpus ex Latinorum, & Romanorum populis, ne inteſtinis bellis, & diſſidiis debilitati à finitimis Barbaris ſubjugarentur: id poſtquam apud ſe ſtatuit, Legatos convocavit è ſingulis Latinorum Urbibus, qui cum advenifent, & in Senatum introducti eſſent, verba fecit de concordia, omnibuſque perſuaſit, qui in congreſſu erant, ut collectis oppidatim pecuniis, Dianæ Templum in Aventino Urbis Romæ monte ædificaretur, ubi Forum rerum venalium Latini exercerent, & ſolemnia ſacra, quibus id decerneretur temporibus, quot annis Latino, & Romano nomini communia facerent. Et ne ulla

ulla injuria temporum fœderis leges, quas Rex Latinis Civitatibus conſcripſit, rituſque celebrandi feſti, & Fori, quos ipſe conſtituit abolerentur, in ænea columna decreta concilii, & Civitates ejus conventus, & ſacrorum participes incidit, quæ columna permanſit uſque ad Dionyſij ætatem in eo Templo dedicata inſcripta literarum characteribus Græcanicis, quibus olim Græcia utebatur teſtimonio ejuſdem Dionyſii lib.4., & Livii lib. 1.: qui addit in hoc fœdere primum ſtatutum fuiſſe, ut caput rerum Roma eſſet, pro quo tanto tempore fuerat dimicatum: ſubdit etiam huic Templo boum cornua fuiſſe affixa, quum reliquis Dianæ Fanis cervorum cornua affigerentur, de quo etiam Roſinus Antiquit. Roman. lib.2. cap.7., qui addit id fuiſſe primum Templum Romæ Dianæ dicatum.

Regnum inde Romanum Tarquinius Superbus tenuit, qui Octavio Mamilio Tuſculano, qui ad Telegonum Ulyſſis, & Circes filium genus referebat, filiam in matrimonium dedit, ut ita per potentiſſimum virum, ac militem, Latinorum amicitia junctus, Latino imperio potiretur. His itaque animo decretis, per nuncios indixit, ut qui Latinæ Reipublicæ nomine in Ferentinæ concilium ſolerent convenire, die, quem ipſe præfiniverat adeſſent, quaſi de communibus, & arduis tractaturus eſſet negociis. Concilio igitur indicto, (quod ſeptimum in ordine dicimus) quum aliud Tullii ætate factum eſſet, ut ſupra dictum eſt, Turnus Herdonius, quem Dionyſius Corioli ortum, Livius vero, Servius, & alii Ariciæ natum, & ad Turnum Rutulorum Regem genus referre ajunt, Tarquinio, quod in affinitate Mamilio eſſet poſthabitus infenſus, prolixe in Regem invectus eſt eo die, quo is non adfuerat, ſed ſequenti die Rege à criminibus objectis ſe purgante, & Turno occiſo, Latinorum Præſides Romanum Regem Latinæ gentis Principem conſtituerunt jiſdem prorſus conditionibus, quibus avum ipſius Tarquinium Priſcum fecerant, ac deinde Tullium, inciſoque in columnis fœdere, & jurejurando addito, ſolutum eſt concilium, ut proditum eſt apud Dionyſium dicto lib.4. pag.248. & 249., & Livium lib.1. Ut autem ſempiternum maneret id fœdus, Tarquinius commune Romanis, & Latinis Fanum in Albano monte condidit, ut quot annis ibi ſolemnem cœtum agitantes una epularentur, ſacraque communiter Jovi Latiali facerent,

rent, quibus Romani præessent, ut supra dictum est. Et quamvis Dionysius referat id Templum, eaque sacra communia fuisse: *Hernicis etiam*, & *Volscis*, *qui sociorum numero adscripti essent*, attamen dilucidum est solis priscis Latinis, & Romanis Latinas ferias, & Latiare fuisse commune, id enim testantur quotquot retulimus cap.2., & Livius lib.32.37.& 41., Cicero in Plancina, Strabo lib.5: *Ibi* (in Albano scilicet monte) *totius Regni cœtu coacto Romani cum Latinis Jovi sacrificant*, Sigonius lib.1. dicto cap.3. de Antiq. Jur. Ital., Alexander, & alii, præter quosdam recentiores, Rosinum scilicet, & Kircherum, qui Dionysium sequuntur, quippe sicuti notatur in dicto cap. 2. pleræque Volscorum Urbes in Latio prisco sitæ, Latinorum numero habitæ sunt, sic & plures Sabinorum, & aliorum populorum Civitates, Hernicorum etiam, inter quas Signia, quam idem Tarquinius coloniam deduxit, & Strabo lib.5. in Hernicorum agro ponit: unde fit Dionysium de his Urbibus, & Populis loquutum fuisse, & ea de causa addidisse illa verba, *qui sociorum numero*, ut designaret ex Hernicis, & Volscis, eos tantum populos, qui tunc Latinorum numero habebantur. Livius lib. 1. scribit Tarquinium renovato fœdere in concilio jam dicto, indixisse junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certo ad eundem Lucum Ferentinæ armati frequentes adessent: quo facto subdit Regem miscuisse manipulos ex Latinis, & Romanis, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis, ita geminatis manipulis Centuriones imposuit, quem morem Romanos perpetuo servasse palàm est.

Tarquinio, & filiis, omnibusque Regibus in æternum Roma exactis, post quam Consules Romani pluribus bellis Latinos, aliosque populos, qui Tarquiniis in auxilium venerant oppugnaverant, Octavius Mamilius Tarquinii gener, de quo verba fecimus, Latinam gentem partim precibus, partim pollicitationibus compulit ad commune concilium Ferentinæ convocandum. In hoc concilio, quod octavum fertur, M. Valerius vir Consularis Legatus Populi Romani, questus est omnes Latii Urbes præter unam Romam ad id concilium commune Romanis, & Latinis fuisse vocatas: unde habes, post ferias Latinas institutas, Romanos etiam in hoc concilio coire consuevisse, ut etiam ex Festo probatum supra est. Decretum etiam est bellum

Roma-

Romanis, quod ab illis fœdus Latinum violatum diceretur; sed quum id decretum ab omnibus Latinis laudatum haud esset, & Fidenates interea Romanorum exercitu vallati, per Legatos auxiliares copias à Latinis peterent, iterum Proceres Latinæ gentis ad Lucum Ferentinæ convenerunt (quod nonum concilium fuit), ubi quum ditiores, & nobiliores in fœdere manendum esse censerent, industria, quinimmo fraude Tarquinii factum est, ut decerneretur Fidenatibus adversus Romanos opem ferre, ut legitur apud eundem Dionysium lib.5.; Legatis autem Populi Romani petentibus, an Latina gens fœdus servare, an bellum vellet, coactis rursum apud Ferentinæ Forum Urbium Præsidibus, bellum Romanis indictum est, & nequis populus societatem proderet, neve sine communi consensu pacem privatim faceret, jurejurando se mutuo conjunxerunt, ac edixerunt, ut qui conditionibus his non starent, à fœdere exclusi pro execratis, & publicis hostibus haberentur. Crearunt etiam imperatores, Dictatores scilicet Octavium Mamilium, & Sextum Tarquinium; in hoc fœdus nomina, & jus jurandum dedere *Proceres Ardeates, Aricini, Bovillani, Bubetani, Corani, Cornutani, Gabini, Laurentini, Lanuvini, Lavinienses, Labicani, Nomentani, Norbani, Prænestini, Pedani, Querquetulani, Satricani, Scaptini, Setini, Tellini, Tiburtini, Tusculani, Trebani, & Veliterni*, teste eodem Dionysio dicto lib.5. pag 326., quod comprobat Livius lib.2., ubi tamen scribit L. Tarquinium Superbum Dictatorem una cum Mamilio factum, & L. Florus lib.1. cap.11., qui addit Algidenses huic quoque concilio adfuisse, unde habetur decimum Latinorum concilium.

Prælio tamen fusis Latinis, & Tarquiniis devictis, pluribusque Latinis Oppidis oppugnatis, quum Legati Latinæ gentis supplices Romam venissent veniam petentes, Spurius Cassius diruenda eorum Oppida, ac Latinorum Agrum Romanis addendum consuluit; prævaluit tamen sententia Largii Dictatoris, qui cum Latino nomine pristinum fœdus renovari, nec ullius Civitatis delictum memori mente reponi suasit, propterea certis conditionibus dimittendi captivos, profugos tradendi, exulesque ejiciendi, pax data est Latinis cognatis Romani Populi, iisque pristina amicitia, & societas restituta, renovato jurejurando, quo hæc olim à Fæcialibus sancita fuerant, quem-

admodum testimonio comprobatur ejusdem Dionysii lib.6. pag.358.

Reperio itidem Anno V.C. CC.LXI. Spurio Cassio iterum, & Postumo Corvinio iterum Coss., Latinis gratias redditas à Senatu Romano, quod in secessione plebis ad sacrum Montem nullos tentassent motus, quin etiam contra defectionem, promptam navassent operam, & ob id meritum, instauratam cum eis amicitiam, fœdusque renovatum: hæc continebat id fœdus, ex quo, quid in aliis præcedentibus statutum fuerit facilè intelliges: *Romanis, & Latinorum populis omnibus mutua pax esto, dum Cœlum, & Terra stationem eandem obtinet, & neutri alteris bellum inferunto, nec aliunde hostes inducunto, aut bellum inferentibus iter tutum præbento, & bello infestatis opem ferunto totis viribus, belliquе prædam, ac spolia ex æquo dividunto, de privatis contractibus lites judicio dirimuntor intra decem dies in Foro ejus populi, ubi contractus is factus fuerit. His fœderis conditionibus nihil addere, aut demere liceto nisi ex consensu Romanorum, & Latinorum omnium*, ut videre est apud Dionysium lib.6.; in aliis vero ejusdem Codicibus fœderis leges ita leguntur: *Inter Romanos, & Latinorum Civitates omnes æterna pax esto, neque ipsæ inter se bellanto, neque aliunde hostes inducunto, neque hostibus tutos transitus præbento, sed bello oppressis opem omnibus viribus ferunto, spoliorum, ac prædæ partem equalem habento, privatarum litium judicia illi, quibus mandata cognitio fuerit intra decem dies peragunto; his legibus nihil addi, demive possit, nisi si Romanis, Latinisque ita placuerit*: meminit hujus quoque fœderis Livius lib.2., Cicero in Corneliana, ubi testatur columnam æneam, in qua tale fœdus incisum erat usque ad sua tempora stetisse; quin etiam ex hoc Latino fœdere Festus lib.12. verbo *Nancitor* profert hæc verba: *Pequniam quis Nancitor habeto, & si quid pignoris nanciscetor, sibi habeto*, quibus verbis id sancitum dicunt, quod sicuti creditori satisfaciendum erat intra decem dies post contestatam litem, uti in vetustiori fœdere Latino præscriptum erat, ita ipsum pignus liceret creditori aquirere, si post illud tempus sibi satisfactum non esset, vel potius quod Latinus, vel Romanus pignore ante bellum contracto uti posset, ut interpretatur Scaliger in Castigationibus suis ad Festum ibidem.

Hi

Hi quidem Latini populi, nisi si qui privato forte nomine, ac privatis opibus interea bellum intulissent, ut Prænestini, Tusculani, Tiburtes, Fidenates, Antiates, & similes sepè fecerunt, in amicitia Populi Romani manserunt, & concilia celebrarunt usque ad annum V.C.CCCLXIV. quo anno perculsam Civitatem scribit Livius lib.6. ex defectione Latinorum; hoc animo vixerunt Latini, milites ex formula negantes usque ad annum CCCXCV. C. Fabio, & C. Plautio Coss. quo tempore in pristinam amicitiam redierunt, quod idem Livius loco quo supra memoriæ prodit, aitque: *Inter multos terrores, solatio fuisse, pacem petentibus Latinis datam, & magnam vim militum ab jis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis acceptum*, quæ tamen fides neque diu culta est, nam anno CCCCIV. *Concilia Latinorum ad Lucum Ferentinæ habita, responsumque haud ambiguum imperantibus milites, Romanis datum, absisterent imperare jis, quorum auxilio egerent, Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno Imperio laturos arma*: eodem Livio lib. 7. teste.

Itaque anno CCCCXIII., vel juxta aliorum computationem CCCCXV. T.Manlio Torquato III. & P.Decio Mure Coss. Latina gens in Ferentinæ Luco crebra indixit concilia, primum, quo Romanis petentibus Latinos ab Agro Samnitum recedere, responsum datum est: *In fœdere Latino nihil esse, quod bellare cum quibus ipsi vellent probibeantur*; secundum, quo per speciem adversus Samnites belli parandi, Romanum coquerent bellum; tertium, quo Prætores L. Annius Setinus, & L. Numitius Circæjensis creati sunt; quartum, quo Romanis evocatis decem Latinorum Principibus Romam, quibus imperarent quæ vellent, Latina gens Annium Setinum Legatum ad Populum Romanum misit, cujus orationem in concilio, & in Senatu habitam Livius lib.8. hisce verbis refert: *Quamquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit, facilè erit explicatis consiliis accommodare rebus verba; nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui, servitutem pati possumus, quid abest quin proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis,*

nos, ubi invenerint, posituros arma. Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est, si societas æquatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se Coss. bellis propriis ponendis sumendisque nolint, cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis Consul datur? ubi pars virium, ibi & Imperii pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed ut amplum videri posset diuturna patientia fecimus; at qui si quando unquam consociandi Imperii, usurpandæ libertatis optastis, en hoc tempus adest, & virtute vestra, & Deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem, quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus, pertulerunt tamen hunc dolorem: Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. Qui ne nostrum quidem finium per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt, Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audiverunt, nec moverunt se ab Urbe; unde hæc illis tanta modestia, nisi à conscientia virium, & nostrarum, & suarum? Idoneos auctores habeo, quærentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab Senatu Romano esse, ut facilè appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit, usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt; si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse, audiente non Populo Romano modo, Senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut si nos in fœdere, ac societate esse velint, Consulem alterum ab nobis, Senatusque partem accipiant. Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore, & assensu omnes permiserunt, ut ageret, diceretque quæ è Republica nominis Latini, fideque sua viderentur: deinceps Livius hæc subdit: *Ubi est Romam ventum, in Capitolio ei Senatus datus est, ibi cum T. Manlius Cos. egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent, Annius, tanquam victor armis Capitolium cæpisset, non Legatus jure Gentium tutus loqueretur. Tempus erat, inquit, T. Manli, vosque P. C. tandem jam vos nobiscum nihil pro Imperio*

agere,

agere, quum florentissimum Deorum benignitate nunc Latium armis, virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis, Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; Colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse Imperium; sed quoniam vos Regno impotenti finem, ut imponatis non inducitis in animum, nos quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet, Senatus partem æquam ex utraque gente esse, unum Populum, unam Rempublicam fieri, & ut Imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est, quod utrisque benè vertat, sit hæc sanè Patria potior, & Romani omnes vocemur.

Annio Manlius Consul respondit, gladio libertatem Senatus se defensurum, & publico nomine bellum Latinis indixit; hoc bello fertur ad Veserim in Campania Latinos devictos, & eorum Prætores trucidatos, adeo vero eorum opes attritæ sunt, ut, quod scriptum reliquit Livius lib.8.: *Torquato Consuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini: Latium agro mulctatum, extra pœnam fuere Laurentes, quia non desciverant, cum jis renovari fœdus jussum, renovaturque quot annis post diem decimum Latinarum*: id ipsum narrant Cicero Offic. lib. 3. Auctor de Viris Illustribus, Valerius Maximus lib.1. cap.7., Plinius lib.22. cap.5., Eutropius lib.2., Orosius lib.3. cap.9., & alii. At Latini ob iram agri amissi rebellantes, novo prælio à Q. Publilio & T. Æmilio Coss. fusi sunt, deinceps Tiburtes, Prænestinos, Veliternos, & Lanuinos, qui ad Pedum copias contraxerant, L. Camillus Cos. oppugnavit, Antiates C. Mœnius alter Consul in deditionem recepit, Latiumque omne Romano Imperio subactum; quinimmo quum in Senatu proponeretur, an Urbes Latinorum evertendæ, aut in pace continendæ essent, Camilli Consulis precibus decretum est, sociali, & cognatæ genti parcendum. Lanuvinis itaque Civitas data, sacraque sua reddita, cum eo, ut ædes Sospitæ Junonis communis Lanuinis municipibus cum Populo Romano esset: Aricini, Nomentani, & Pedani eodem jure, quo Lanuvini in Civitatem cooptati; Tusculanis

servata

servata Civitas, quam habebant, crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum; in Veliternos veteres Cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum, & muri dejecti, & Senatus inde abductus, jussique Senatores trans Tiberim habitare, ut is, qui cis Tiberim inventus esset, usque ad mille pondo mulctæ nomine penderet; in agrum Senatorum Coloni missi, quibus adscriptis speciem antiquæ frequentiæ Velitræ reciperent; Antium nova Colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi Coloni vellent, naves inde longæ abactæ, quæ partim Romæ in Navalia subductæ, partim incensæ sunt, rostrisque earum suggestum in Foro extructum adornatum est, Rostraque id templum appellatum, quæ C. Mœnius in Suggestu Fori adfixit. interdictum etiam mari Antiati Populo est, eique Civitas data: Tiburtes, Prænestinique agro mulctati, non solum ob recens rebellionis commune crimen, sed quod tædio Imperii Romani, cum Gallis arma quondam consociassent; cæteris Latinis Populis connubia, commercia, & concilia inter se ademerunt testimonio Livii dicto lib. 8., Velleii Paterculi lib. 2. Plinii lib. 34. cap. 5., Lucii Flori lib. 1. cap. 11., Eutropii lib. 2., & aliorum.

Ita Latinorum Rempublicam Romani, suo Imperio accensuerunt, atque hoc tempore Latini ad Lucum Ferentinæ rerum communium causa convocari desierunt, quod ex Cincio, quem citat Festus loco superius adducto constat; quoniam vero Cicero, qui trecentos post annos floruit, Latinos etiam fœderatos in Balbi defensione appellat *eo fœdere, quod Sp. Cassio, & Postumo Cominio Coss. ictum est*, hinc Sigonius de Antiq. Jur. Ital. lib. 1. cap. 3. ad finem conjicit Latinam gentem ob recens meritum, vetustum fœdus secum à Cassio ictum, recuperasse, quod probatur ex Livio, quem miror Sigonium prætermisisse, is enim dec. 3. lib. 3. pluribus locis Latinos socios Populi Romani affirmat, & dec. 3. lib. 7. agens de Latinis militibus ad bellum Siculum missis, hæc scribit: *Cæterum transportari milites in Siciliam (& erat major pars Latini nominis sociorumque) propè magni motus causa fuere: fremitus enim inter Latinos, sociosque in conciliis ortus: decimum annum delectibus, & stipendiis exhaustos esse: quot annis fermè clade magna pugnare &c. Hac acta in conciliis*

liis, triginta tum Coloniæ Populi Romani erant, ex jis duodecim, cum omnium Legationes Romæ essent, negaverunt Consulibus esse, unde milites pecuniamque darent; eæ fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Circæii, Alba, Carseoli, Suessa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna, subditque Livius Signiam, & Norbam ex Latinis in fide stetisse; ex quibus apparet permissum fuisse Latinis eo anno, quo Consulatum tenebant Q. Fabius Maximus V., & Q. Fulvius Flaccus IIII. ideſt DXLI. ab V. C. concilia habere, id quod post Latinæ gentis excidium solemni decreto Senatus fuerat inhibitum, & concessum non fuisset nisi fœdere antiquo recuperato. Porrò ex his puto apud Ferentinæ Lucum Latinos post id tempus convenisse, tum Latinarum feriarum causa, quæ usque ad extrema Romani Imperii tempora durarunt, propter Fori celebritatem, & res eorum publicas decernendas, quamvis fatear à P. Decio Mure in posterum Latinam gentem nomine tantum, non autem re liberam fuisse, populumque Romanum eorum conciliis non adfuisse ut prius, id quod tantum testatur Festus ubi supra, fœderatos enim, & socios Romani eos appellabant, sed imperata eorum facere compellebant. His positis, sequitur Dictatorum, Prætorum, & Præsidum nomen, & meritum ab Albanis, & Latinis in Romanos derivasse, ut testantur Dionysius, & Livius, qui Prætorum, & Præsidum meminerunt.

Scriptum quoque reperio apud eundem Dionysium lib. 3., Romanorum Reges aliquo Latinorum Oppido capto, exemplo Albanorum, Dictatorem Civibus præfecisse, qui Oppidi Præfecturam haberet: sic Tarquinius Superbus Aruntem Tarquinium ex fratre nepotem Collatinis Dictatorem fecit, quod exemplum sequuti Latini populi longo ævo etiam post Latium devictum consueverunt sibi Dictatorem creare; legimus namque Fidenates, Lavinienses, Tusculanos, Lanuvinos, quin adeo omnes penè Latinas Urbes Dictatorem fecisse Spartiano in Adriano teste, qui scribit Adrianum per Latina Oppida Dictaturam obiisse, quod & Cicero pro Milone probat, qui narrat Milonem suo tempore Dictatorem Lanuvinum factum ad prodendum Flaminem Lanuvii, atque Livius lib. 1., & Alexander ab Alexandro Genial. lib. 1. cap. 6., & lib. 4. cap. 23. confirmant. Quæ satis sint ad Rempublicam Latinorum, & fœdera cum Romanis ab jis icta asserendum.

CAPUT

CAPUT IX.

De publicis Latinorum ſacris Conventibus.

DIximus de conciliis, & fœderibus Latinæ gentis, nunc de ſacris illius conventibus dicendum ſupereſt. Præter ferias Latinas in monte Albano, & Latiari, de quibus ſuperiori Capite verba fecimus, habuit Latina gens alias Ædes ſacras, in quibus quot annis omnium Urbium Præſides, & Dictatores, ſeu Prætores pro ſalute Populi Latini ſacra facere oportebat. Illud ſane Templum, ſolemne jis fertur, quod Lavinii poſitum erat, & Veneri genitrici dicatum teſte Strabone lib.5.: *In medio harum Urbium eſt Lavinium, quod habet omnibus Latinis commune Fanum Veneris, ejus adminiſtratio à Majoribus eſt ad Ardeates propagata*; unde hujus Ædis cura ab initio Ardeatibus haud fuit commiſſa, quo vero pacto in poſterum Lavinienſes ſacrorum Veneris adminiſtrationem Ardeatibus conceſſerint, non liquet. Id Templum Æneam condidiſſe perhibent quum Lavinium conſtrueret, quod tradit Dionyſius lib.1., ubi hæc refert: *Cæterum Æneas, poſt quam Templis, cæteriſque ornamentis id Oppidum ſatis inſtruxit, quorum pleraque ad noſtra tempora duraverunt*: ex quibus palàm eſt Æneam plura Lavinii condidiſſe Templa, & quoniam is in omnibus locis ſuæ peregrinationis Templa Veneri matri ædificaverat, ut infra dicemus, facilè eſt affirmare Lavinii, quam Urbem ſedem Imperii ſui conſtituit, matri Ædem voviſſe, prout Euſthatius in Dionyſium notat; quibus ſi addas Lavinium conditum ab Ænea Veneris vaticinio, & Deorum Penatum impulſu teſtimonio Auctoris Origin. Gent. Roman., & priſcum ritum totius Latinæ gentis in eo Templo pro communi ſalute ſtatis diebus Veneri ſacrificandi, facilè intelliges Æneam id Templum condidiſſe, quod diſertè teſtatur Plutarchus Problem. cap.43. vel 44., qui hiſce verbis rem enucleat: *Quid eſt, quod Veneralibus, qui eſt dies Veneris feſtus, multum vini ex Templo Veneris profundunt. An illud, quod multi dicunt, Mezentium Etruſcorum Ducem ad Æneam miſiſſe, qui cum eo fœdus faceret,*

faceret, ut quot annis certum vini numerum ab eo acciperent, quod postea quum Æneas poscenti negasset, pollicitum Tyrrhenis ferunt, si prælio vicisset, vinum daturum; re cognita Æneam Diis immortalibus vinum consecrasse, post victoriam deinde collectum Templo Veneris effudisse &c. Hinc comperimus Veneris Ædem Æneæ ætate Lavinii mansisse, quippè jam Cap.7. diximus, id quod Plutarchus Æneæ ævo factum esse scribit, accidisse Ascanio, seu ut Festus verb. *Oscillum* scribit, Latino. Quocunque igitur tempore, Latini scilicet, Æneæ, vel Ascanii is dies Veneri festus institutus sit, dilucidum est, illum Ænea vivente, aut statim defuncto solemnem habitum: propterea si Veneri in Templo jam Lavinii condito vinum effusum est à Latino, aut ab Ænea, vel ab Ascanio vix patre mortuo, palàm est id Templum Æneæ ætate constructum.

Sunt qui referant quotannis Romanorum Reges, Dictatores quoque, Consules, & Magistratus Romanos quo die dignitatem inibant, in hoc Templo sacrificia Veneri obtulisse, nam Dionysius lib. 1., Livius itidem lib. 1., ac Plutarchus in Romulo produnt Romulum, omnesque Reges, qui ei successerunt Lavinii quotannis sacrificasse, & Titum Tatium, qui cum Romulo regnabat, Laurentum opera, dum Lavinium ad sacrificandum venisset, & sacra cum Romulo faceret, occisum fuisse. Veruntamen laudati Scriptores nomen Templi non enunciant, & palàm est id Templum Vestæ sacratum fuisse; quandoquidem Macrobius Saturnal.lib.3.cap.4.: *Eodem*, inquit, *nomine appellavit & Vestam quam de numero Penatium, aut certe comitem eorum esse manifestum est: adeo ut, & Consules, Prætores, seu Dictatores cum adeunt Magistratum, Lavinii rem divinam faciunt Penatibus pariter & Vestæ.* Id ipsum affirmat Cicero lib.2. de natura Deorum, unde non Veneri, sed Vestæ, & Penatibus Romani Magistratus, Regum exemplo, Lavinii sacra fecerunt. Etenim quamvis Livius lib. 1. de Numa loquens hæc tradat: *Virgines Vestæ legit Alba oriundum Sacerdotium, & Genti conditoris haud alienum*, attamen manifestum fit Vestæ Numen, & sacra, Albanos ab Ænea qui ea Lavinium transvexit accepisse, id enim testantur aperte Dionysius lib.2. pag.125. & S. Augustinus lib. 3. de Civit. Dei cap. 18. *Sacra*, inquit, *fatalia* (Vestæ) *quæ*

jam tres, in quibus fuerant presserunt Civitates, cum ab illo incendio liberare non possent, Metellus Pontifex suæ quodammodo salutis oblitus, irruens, ea semiustulatus abripuit, unde Rickius de prim. Italiæ Colonis cap. 12. arguit sacra primum Ilio, Lavinium, & Albam transportata, proxime autem Romam.

Porrò in hoc Vestæ Lavinati Templo erat adytum, ubi Dii magni Samothraciæ, Penates scilicet, & Palladium servabantur; hæc sacra Dardanus in Urbe, quam condidit, & quam de suo nomine nuncupavit, posuit, quæ postea ejus nepotes Ilio consumto eo transtulerunt; Ilienses autem Templum, & adytum ipsis in Arce fecerunt, & quum ea divinitus sibi missa ducerent, quam maxima cura servarunt, quippè ex illis publicam salutem pendere credebant; at quum Urbis pars inferior oppugnaretur, ferunt Æneam, qui arcem tenebat ex adytis sacra Penatium, & Palladium, quod adhuc supererat, secum in Italiam, & Lavinium transportasse, ut legitur apud Auctorem Origin. Gent. Roman., unde ait Varro lib. 4. de ling. Latin.: *Oppidum, quod primum conditum in Latio stirpis Romanæ Lavinium, nam ibi Dii Penates nostri*. Dionysius tamen lib. 1., Palladium in Vestæ Templo à Virginibus custoditum scribit, & de Penatium custodia in eodem Templo nil meminit, & iterum lib. 2., & fusius apud Asconium Pædianum in Orationem Ciceronis pro M. Scauro. Timæus vero Græcus Scriptor memoriæ prodidit, simulacra Penatium Lavinii ab Ænea posita caducea, ferrea, & ærea, vel ex Trojana testa fictili condita fuisse, idque se cognovisse ait ex ipsis Civibus eodem Dionysio lib. 1. teste, quo loci inquit Timæum id haud testari potuisse, cum Laviniensibus, qui sacra non ministrassent, ea videre non liceret, & Sacerdotibus ea describere, aut quo habitu, qua forma essent, & quid in adytis contineretur, asserere esset inhibitum, inde subjicit: *Quæ autem mihi ipsi sunt perspecta, & cognita, nec ulla Religio vetat scribere, sunt hæc: Templum Romæ non procul foro ostenditur secundum viam, quæ ad carinas fert compendio, situm in loco obscuro propter circumjecta ædificia, qui Romano vulgò Subolivis dicitur, in eo positæ sunt Trojanorum Deorum imagines, cum inscriptione* DENAS, *quæ Penates significat, sunt autem hastati duo Juvenes habitu sedentium, admo-*

admodum antiqui operis, alia quoque multa in antiquis Templis horum Deorum Idola conspeximus, & in omnibus duos Juvenes militari habitu.

Hactenus Dionysius, qui narrans miraculum, quod accidisse, ait quum Ascanius illorum simulacra in Albanum Templum transportare vellet, de quo cap.7. verba fecimus, aperte innuit Templum Lavinii Penatibus ab Ænea conditum, aliud ab æde Veneris, ubi is Palladium posuit, fuisse. Sed ex Virgilii sententia Vesta inter Deos Penates numeratur, is enim lib.1. Georgic. in fine hæc habet:

Di Patrii Indigetes, & Romule, Vestaque mater,
Quæ Tuscum Tiberim, & Romana Palatia servas.

& iterum lib.2. Æneid. ex persona Hectoris sic canit:

Sacra, suosque tibi commendat Troja Penates.

& mox subjicit:

Sic ait, & manibus vittas, Vestamque potentem
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.

Ex quibus Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 4. supra adductus putat Vestam de numero Penatium, aut certe eorum comitem fuisse, quod & Lucanus lib.9. vers.995. hisce versibus testatur:

Di cinerum Phrygias colitis quicumque ruinas
Æneæque mei, quos nunc Lavinia sedes
Servat, & Alba lares, & quorum lucet in aris
Ignis adhuc Phrygius, nullique aspecta virorum
Pallas in abstruso pignus memorabile Templo.

Ex quo desumitur Vestam una cum aliis Penatibus in uno, eodemque Templo Lavinii cultam. Quoniam vero alii referunt Penates, Terram, & Cœlum fuisse, duasque imagines maris, & fœminæ, exhibuisse, licet Populus rudis Castorem, & Pollucem eos esse traderet, ut habes ex Varrone lib.4. ling. Latin.; alii dicunt Minervam, Jovem, & Mercurium Penates, quos Æneas è Troja transvexit, fuisse. Alii demum addunt Neptunum, & Apollinem quos Virgilius lib.2. Æneidos muros Trojanos extruxisse scribit, vel aliorum Numinum nomina produnt, ut videre est apud Macrobium loco quo supra, Servium ad lib.3. Æneidos, Hyginum, Ciceronem lib.2. de natur. Deor., & alios, neque fas est oculatos testes antiquos adducere,

qui eorum simulacra in Penetralibus ipsis viderint, quod Religione vetitum esset eos videre, aut visos aliis revelare; propterea non affirmo Æneam in Vestæ Templo, quod Lavinii erat, Penatium simulacra posuisse, & tantummodo pro certo habeo Magistratus Romanos, non in Veneris Templo, sed in illo Vestæ, & Penatium Lavinii quotannis sacra fecisse.

Neque dicas Veneris ædem Lavinii ab Ænea constructam fabulosam fuisse, quod Cincius, & Varro apud Macrobium Saturnal. lib. 1. cap. 12. Veneris nomen sub Regibus Romanis, neque Latinum, neque Græcum fuisse narrent, quin adeo Romulo, & successoribus absconditum, ut in Saliorum carminibus nulla Veneris esset memoria, & ab antiquis Romanis nullus dies festus, nullumque sacrificium Veneri institutum: quæ probant Lavinii, ubi Romulus quotannis sacrificasse fertur, Veneris Ædem eo tempore haud positam; quippè si illius cultus Lavinii fuisset, & Templum, Romulus, qui ad Æneam & Albanorum Reges genus referebat, in Urbem recens à se constructam; facile Veneris sacra transvexisset, ut Samuel Bochartus, & Cluverius autumant; præsertim quod Venerem Æneæ matrem fecisse dicitur primus omnium Homerus, qui longè post tempora Trojani belli vixit, & Æneam, quem noscebat vulgari matre procreatum, Veneris filium induxit, ut habes ex Rickio de Primis Ital. Colon. cap. 12. Istorum quippè somnia statim intelliges, si consideres eos asserere, non quod Latini, & Romani, sed quod ipsi ætatibus computatis, & genealogiis relatis, ex argumentis, & conjecturis deduxerunt; enimvero constat Macrobium, non ea quæ ipsi sentiunt, sed diversa retulisse; is enim plures sententias antiquorum referens ait, Romulum primum mensem à patre suo Marte Martium, secundum Aprilem, quasi Aphrilem à spuma, quam Græci Aphron vocant, unde orta Venus credebatur, appellasse: *Ut primum quidem mensem à patre suo Marte, secundum ab Æneæ matre Venere nominaret, & hi* (Romani scilicet) *potissimum anni principia servarent, à quibus esset Romani nominis origo, cum hodieque in sacris Martem patrem, Venerem genitricem vocemus.*

Hinc sequitur non defuisse Romanos historicos vetustissimos, qui Veneris Numen, & nomen Romuli ætate Romæ auditum proderent,

derent, quinimmo si in indigitamentis, quibus nil Romæ magis antiquum, Venus genitrix dicebatur, dilucidum fit, Sacerdotes Romanos à die, quo Romulus Urbem fundavit, Venerem in sacris invocasse & coluisse, quis enim crederet Quirites post Reges exactos Venerem genitricem, & sic eorum parentem putasse, si hæc fama ex sacris ipsis, & Pontificalibus libris, quos à Regibus habuerunt, orta non esset? Et quamvis Macrobius subdat aliorum opiniones, & præsertim illam Cincii, qui negat Romanos Aprilem à Venere dixisse, quod nullus dies festus, nullumque insigne eo mense, Veneri à majoribus institutum esset, ejusque nulla in Saliorum carminibus memoria habita; attamen indigitamenta, quorum meminit Macrobius, carminum Saliorum defectum supplebant. Solus itaque Varro testatus est Veneris cultum Romanis Regibus ignotum, quippè Macrobius ejus sententiam neque probat, neque respuit, quin ex ejusdem integra lectione apparet, cum de omnium fere Deorum Romanorum originibus dubitasse, de nominibus etiam, & varias semper opiniones retulisse, & lib. 1. cap. 21. disertè asserere Romulum, & Quirites Veneri Aprilem mensem dicasse; unde Julius Cæsar, qui à Julo Veneris nepote genus ducere videri volebat, volens etiam indigitamentis, & famæ priscæ adhærere, post victoriam Pharsalicam Veneri genitrici Templum, quod antea voverat, Romæ in Foro suo posuisse fertur, eique spolia de hostibus dedicasse testimonio Dionysii lib. 43., & Appiani lib. 2. de Bello Civili.

Cæterum sive Romulus hujus Numinis cultum Romæ exhibuerit, sive non, parum refert ad evincendum Lavinii ædem Veneris fabulosam. Quandoquidem eum neque Fauni, neque Pici, Latini, Æneæ aut aliorum Regum, illorum etiam uxorum, & filiorum cultum, Romæ instituisse ferunt; & tamen Laurenti, Albæ, Lavinii, & in aliis proximis Latii Urbibus palàm est iisdem Templa dicata, & sacra facta fuisse. Præterea meminisse juvet, Dionysium lib. 1. peregrinationem Æneæ describentem enunciare plura Veneris Templa, quæ in omni fere Urbe, aut loco, per quem ille transivit, erexit. Ait enim is, Æneam ad Pallenen Thraciæ peninsulam appulisse, & ibi Veneri Ædem, & Oppidum à suo nomine condidisse, inde in aliam Insulam Cythéra dictam, dein Zacynthum, & in utroque loco Veneris

neris Templa construxisse, immo Zacynthi Cursum Æneæ & Veneris dictum instituisse, & simulacra dicasse, fundasse etiam Actii Veneris Æneadis ædem, & prope illam, aliam Penatium, & Ambraciæ simile delubrum; sic & fecisse testatur Dionysius apud Veneris Portum, & apud Siculos, ubi supra Caput Elymi Aram Veneris Æneadis, & in loco, quem Ægestam dicunt, Templum eidem dicavit. Pausanias quoque in Arcadicis seu lib.8. memoriæ prodit, Æneam dum exularet à Patria, Laconicæ, Aphrodisium Urbem, & Templum Veneri genitrici propè Anchisæ patris sepulcrum condidisse, quod Templum Lacones Veneris Aphroditis nuncuparunt: quo fortasse exemplo, simile apud Ardeam, & Laurentum eum construxisse referunt Solinus & alii infra nominandi. Ex quibus ni fallor, quantum convincendo errori satis est, constat Cluverium, Bochartum, Rickium eruditissimos viros temere planè à communi recessisse sententia, & in re tam veteri antiquorum fama posthabita, potius dialecticis argumentis adhæsisse.

Simile etiam Templum Æneas inter Ardeam, & Laurentum condidit, ubi simulacrum quod secum è Sicilia adduxerat, Veneri matri dedicavit, quod ex Cassio Hemina Solinus de Italia, & ejus laudibus cap. 8. hausit: en verba Solini: *Nec omissum sit Æneam æstate ab Ilio capto secunda Italicis litoribus appulsum, ut Hemina tradit, sociis non amplius sexcentis in agro Laurenti posuisse Castra, ubi dum simulacrum, quod secum ex Sicilia advexerat dedicat Veneri matri, quæ Frutis dicitur, à Diomede Palladium suscipit, tribusque mox annis cum Latino regnat.* In aliis vero exemplaribus legitur id simulacrum Veneri Aphroditi ab Ænea dicatum, quæ lectio verior est; quandoquidem Plinius Natural. histor. lib. 3. cap. 4., vel cap.9. referens Latinorum priscorum Urbes, & loca: *Oppidum*, inquit, *Laurentum*, *Lucus Jovis Indigetis*, *amnis Numicius*, *Ardea à Danae Persei matre condita*, *dein quondam Aphrodisium*, *Antium Colonia*, ex quibus patet Aphrodisium inter Antium, & Ardeam à Plinio positum, Templum scilicet Veneri Aphroditi dicatum, ut Commentatores Plinii, & præsertim Harduinus ibidem, & Ligorius in MSS.Otthobonianis verbo *Aphrodisium* affirmant. Ejusdem etiam ædis Veneris Aphroditis meminit Pomponius Mela de

Sit.

Sit. Orb. lib. 2. cap. 4., quem locum Ligorius supra adductus putat eundem esse, quem nunc vulgo *la Fossa* appellant, Cluverius autem Ital. Antiq. lib. 3. ait id Templum propè S. Anastasiæ Fanum positum tribus mille passibus ab Antio distasse.

Quamobrem reprehendi meretur Panvinius, qui in libro de Colon. Roman. colon. 14. ad finem, Antium antiquis Aphrodisium dictum fuisse autumat, is enim Plinio non benè intellecto, arbitratus est eum, Antium quondam Aphrodisium vocitatum scripsisse, quum manifesto constet Plinium Antium post Aphrodisium posuisse, & quondam Aphrodisium id Templum vocasse, quod ætate sua fortasse hæc ædes obruta esset, vel tali nomine non appellaretur, ut Harduinus ejusdem Commentator probat, Cluverius etiam lib. 3. & testatur Pomponius Mela loco quo supra, ubi Antium ab Aphrodisio distinguit.

Id Templum Latinis commune fuisse comperimus ex Strabone lib. 5.: *Et supra id* (Laurentum scilicet) *Ardea Rutulorum Colonia LXX. à mari stadiis, propè est Fanum Veneris, ad quod Latini solemnem agitant conventum, ea loca sunt à Samnitibus vastata, & nunc rudera Urbium restant*; Græcum vero textum Ἀφροδίσιον alii Interpretes ita vertunt: *Prope hanc* (Ardeam scilicet) *est etiam Aphrodisium, ad quod Latini solemnem agitant conventum*; quare habes ex Strabone in hanc ædem statis anni diebus convenisse Latinarum Urbium Præsides, ac Veneri, cui simulacrum Æneas ipse dicaverat, sacrificasse; tanta erat in Latio opinio sacrorum, quæ Æneas instituerat. Nec est quod aliquis contra hæc objiciat Strabonem referre suo ævo id Templum à Latinis solemni peracto sacrificio frequentatum fuisse, & Plinium scribere illud eversum, ut indicat illa vox *quondam Aphrodisium* qua is utitur, unde conjici posset, aut Plinium, aut Strabonem de alia æde loqui, præsertim quod Strabo vix sexaginta annis ante Plinium scripserit, & verosimile haud est, Templum adeo venerabile ab Ænea conditum, in quo simulacrum Veneris posuerat, & Latini solemnes agebant quotannis ferias, Plinii ætate penitus obrutum, quum constet Latinos Templa à priscis Latii Regibus, constructa, ab Ænea proprie, sacrosancta putasse, & carie obsita, à temporis edacitate servasse, ne ruinis ipsis religiosi, & antiqui

qui ritus obruerentur; enimvero de eodem Templo Plinium, & Strabonem loqui palàm eſt, unde potius arbitror mendum ineſſe Straboni, is enim teſtatur ea loca à Samnitibus vaſtata, & ætate ſua ſola rudera Urbium apparuiſſe. Facile igitur, immo Straboni magis conſentaneum eſt, hanc ædem tum exciſam jacuiſſe, & loco *agitant*, quo exemplaria Græca Strabonis utuntur, vertendum eſſe *agitabant*, quod idem Strabo, poſt quam retulit Laurentum, Ardeam, & Aphrodiſium, ait: *Ea loca* (& ſic quæ dixerat) *ſunt à Samnitibus vaſtata & nunc rudera Urbium reſtant.*

Hinc nota dignus eſt Ligorius, qui in MSS. Otthobonianis verbo *Aphrodiſium*, Venerem Aphroditem aliam à Venere matre Æneæ facit ex Apollodoro in Theogonia, qui prodere videtur Venerem, quam antiqui natam è ſpuma maris, & à Saturni genitalibus in mare projectis jactabant, & Aphroditem hac de re appellabant, matrem Cupidinis fuiſſe, Venerem vero Æneæ parentem, genitricem à Cæſare Dictatore, & Auguſto dictam teſtimonio Auctoris, qui ſub nomine Meſſallæ Corvini librum ſcripſit de laudibus Juliæ gentis; quandoquidem puto Ligorium temerè judicaſſe, nam Lactantius de Falſa Religione lib. I. cap. 17. eandem Venerem è diverſo virorum ſemine plures generaſſe commemorat; ita quippè ait: *Quid loquar obſcœnitatem Veneris omnium libidinibus proſtitutæ, non Deorum tantum, ſed & hominum. Hæc enim ex famoſo Martis ſtupro genuit Harmoniam, ex Mercurio Hermaphroditum, qui eſt natus Androgynus, ex Jove Cupidinem, ex Anchiſe Æneam, ex Bute Erycen, ex Adone quidem nullum potuit, quæ prima (ut hiſtoria ſacra continetur) artem meretriciam inſtituit, auctorque mulieribus in Cypro fuit, ut vulgò corpore quæſtum facerent, quod idcirco imperavit, ne ſola præter alias mulieres impudica, & virorum appetens videretur.* Hæc Lactantius, qui ex Gentilium ſacra hiſtoria ea ſe hauſiſſe teſtatur. Me tamen haud latet, pleroſque, neque hanc Genealogiam retexuiſſe, Ciceronem præſertim qui lib. 3. de Natura Deorum, quatuor prodit Veneres, primam Cœlo, & Die natam, cujus in Elide Delubrum videbatur; ſecundam ſpuma maris procreatam, ex qua, & Mercurio Cupidinem prognatum ferebant; tertiam Jove natam, quæ Vulcano nupſerat; quartam vero

vero Syriam, Syroque conceptam; sive igitur Lactantii, aut Ciceronis sententiam admittas, Latinorum & Romanorum opinionem probabis; quippè dilucidum est, eos Æneam, Veneris ex Anchise filium putasse, & ejus quæ ex Mercurio Cupidinem genuit, & quam ipse Cicero è spuma maris procreatam scribit, & Aphroditem vocat: quinimmo, ut Latini palàm id ostenderent Templum inter Antium, & Ardeam positum Veneri Aphroditi ab Ænea matri dicatum indicabant: & Romani, quin & ipsi Proceres Juliæ Gentis, qui, ut diximus, ad Æneam genus referebant, in nummo antiquo apud Rosinum Antiquit. Roman. lib. 2. cap. 10. pag. 176. excuserunt Mercurium deducentem Venerem ad Anchisem in Ida monte decumbentem, ut cum eo congrederetur: quæ Venus eadem est, ac illa, quam Cicero è spuma maris ortam testatur, Aphroditem dictam, & cui Æneas ipse in exilio, Laconicæ Urbem, & Ædem talis nominis condidisse fertur teste Pausania superius relato; quod probat hanc fuisse sententiam antiquorum Templis etiam hoc nomine erectis assertam.

Aliud commune Latinis, Romanisque Templum dicitur illud Junonis Sospitæ Lanuvinæ, ubi & Consules Romanos qui Magistratum adibant, & Latinos quotannis sacra facere necesse erat, ut habes ex Livio lib.8.: *Lanuvinis Civitas data, sacraq; sua reddita cum eo, ut ædes Lucusq; Junonis Sospitæ communis Lanuvinis Municipibus cum Populo Romano esset*: & ex Cicerone in fine orationis pro L. Muræna: *Date*, inquit, *hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi, & familiæ, date etiam Lanuvio Municipio honestissimo, quod in hac tota causa frequens, mœstumque vidistis: nolite à sacris patriis Junonis Sospitæ, cui omnes Consules facere necesse est, domesticum, & suum Consulem potissimum auellere*; ex quibus constat Ciceronem sacra Junonis Sospitæ, patria vocare, & Livium communia Populo Romano ea facta asserere, quod Romano, & omnibus Latinis Populis essent communia, ut Commentatores Livii, & Ciceronis ibidem affirmant.

Id Templum, cum Urbs construeretur, conditum perhibent à Diomede uno ex Æneæ sociis, cui, Solino cap.8. teste, cura Palladii in peregrinatione ab eodem Ænea data est, quod etiam testatur Appia-

nus Civil. Bellor. lib. 2. qui de Milone loquens: *Ægrè*, inquit, *id ferens Milo, profectus est in patriam suam Lavinium, quam primam fertur Diomedes post captum Ilium in Italia condidisse Urbem*: ubi tamen loco *Lavinium*, *Lanuvium* legendum est cum Cluverio Ital. Antiq. lib. 3., & Fusco commentatore Catulli Epigramm. 40., & cæteris. Alii narrant Oppidum, & Templum à Curetibus antiquissimis Latii accolis ædificatum ex Casella de Antiq. Ital. Colon. pag. 40. quo autem auctore non liquet; Ælianus autem Prænestinus histor. Animal. lib. 11. cap. 16. putat hanc ædem Junoni Argolicæ sacram fuisse, quo posito dicendum foret, eam à Pelasgis primis, aut saltem vetustissimis Latii accolis conditam, nam ab Argo ex Peloponneso profectos fuisse primos Pelasgos, qui primum in Thessalia, mox vero in Asiæ proximis litoribus, ac tandem in Latio habitarunt, habes ex cap. 1., & ex Cluverio lib. 3. Porrò intelliges id Templum, quicumque illud construxerit, summæ religionis fuisse Latinis Romanisque, quod simulacrum Junonis antiquissimi operis ibi esset, & propè ædem Lucus Numini sacer magnus, & opacus, ubi antrum amplum, & profundum visebatur, in quo erat cubile Draconis, quem Deæ custodem prodebant: huic ferunt quotannis Sacerdotes statis diebus Virginem devovisse, quam Numini sacram putabant, quod Draco eam devorasset, uti patet ex Æliano loco quo supra, & Propertio lib. 4. Eleg. 8. & aliis; at quoniam plura de hoc Templo dicenda supersunt, neque hunc, sed alium librum pro Lanuvinis designavimus, illum consule.

Ferunt etiam Templum Circes in Circæjensi Colonia Albanis, Latinæque genti commune, & ad illud Latinos omnes diebus Circi sacris quotannis convenisse, quin teste Eustathio in Dionysium lib. 1. & 2., quem refert Tomasinus de Donar. cap. 2., uti in monte Albano in Luco Ferentinæ, & in æde Jovis Latialis, Præsides Latinarum Urbium, Latiumque omne solemnes ferias, & conventus agitabant; sic in honorem Circes ea gens sacra & ferias, Latinis tantummodo communes, fecisse dicitur; fuit sanè hæc ædes tum ob Donaria, quum ob memoriam rerum à Circe gestarum, & Antenoris sepulcri, ac Ulyssis remi, & poculi, quod Sacerdotes servabant, rudique populo ostendebant, Latio, & Græcis venerabilis, ut suo loco fusius exponemus.

Tuscu-

Tusculi in suburbano quodam agri Colle, quem *Cornè* appellabant, fortasse quod ibi Corni Populi Latii, quos cap.2. memoravimus, essent, Templum Dianæ, & Lucum, veluti arte, tonsili coma fagei nemoris, antiqua Religione Deæ à Latinis Populis sacratum fuisse comperimus, ubi fama est priscos Latinos pro salute publica quotannis sacrificasse teste Plinio lib.16. cap.44.. In hoc Luco Ilex erat nobilis, triginta quatuor pedum ambitu Caudicis, decem arbores mittens, singulas magnitudinis visendæ, solaque silvam faciebat, necnon alia & ipsa arbor eximia quam adamasse ajunt Passianum Crispum bis Consulem, Oratorem, Privignum Neronis, & Virum Agrippinæ, cujus meminit Tacitus lib.6. Annal., & Suetonius in Nerone cap.6.. Hic fertur hanc arborem osculari, complectique solitus, modo cubare sub ea, vinumque illi affundere & ferè sacrificia offerre ex eodem Plinio.

Fanum & erat apud Faliscos sub Soracte monte, vel ut alii produnt apud Eretum, Feroniæ Deæ dicatum, quod Sabinis æque, ac Latinis summa religione colebatur, eo statis diebus è Sabinis, & Latinis Urbibus conveniebant, alii votiva Deæ reddituri sacrificia, alii negotiaturi propter celebritatem, Mercatores, Opificesque, & Agricolæ, quod forum ibi esset totius Italiæ splendidissimum testimonio Dionysii lib. 3. pag. 173. Propè Fanum Lucus erat Numini sacer ex Strabone lib.5., in quo sacrificium perpetrabant mirabile: *Correpti enim ejus Numinis afflatu homines, nudis pedibus prunarum ardentium struem illæsi perambulabant, & quotannis eo turba hominum, quum solemnis conventus, tùm spectaculi ejus causa confluebat*, ut Strabo ait; commune autem id Templum, & Lucum perhibent, quod Lacones, qui Lycurgi ætate profugi ad Pometinos Latii agros appulerant, Feroniam eum locum appellaverint, & ibi Feroniæ ædem, cui vota fecerant, condiderint, & sacra primum instituerint, quæ quum à Laconibus ipsis, qui ea antiqui Latii loca incolebant, in Sabinos fuissent transportata, & in situm, ubi Feroniæ ædem, Lucum, & Urbem sub Soracte Strabo extitisse scribit, hinc factum esse narrant eam ædem, & Feroniæ sacra Latinis, à quibus orta erant, & Sabinis communia fuisse, ut videre est apud eundem Dionysium lib.2. pag.113., & Commentatores ejusdem, de qua tamen æde

N 2 Fero-

Feroniæ in Latio, plura dicenda proponimus cum Setinorum ædes ſacras exponemus.

Sic & in Evandri Templo Romæ poſito ad Trigeminam in Colle Aventino, commune ſacrum Latinis, Romaniſque quotannis fieri conſueviſſe ſcribit Alexander Genial. dier. lib.4. cap.16., à quo tamen id acceperit, mihi non conſtat; quippè Livius hujus ſacrificii non meminit, & Dionyſius lib.1. eo loci Romanos Evandro quemadmodum cæteris Heroibus, ac Dæmonibus ſacra feciſſe ſcribit, uti etiam Roſinus Antiquit. lib. 2. cap. 17., & Gyraldus de Diis Gent. Syntagm.15.. De Dianæ Templo condito in eodem Aventino monte, & Feriis pro Latino nomine à Tullio Romanorum Rege inſtitutis, ſatis ſcriptum eſt ſuperiori Capite.

Reſtat itaque de Templo Veneris Equeſtris Albæ conſtructo dicendum; Ligorius enim in MSS. Otthobonianis verbo *Venus*, id Templum ab Aſcanio, quum conderet Albam, dicatum aſſerit, & in eo poſitum ſimulacrum Veneris Equeſtris, quod Æneas ipſe matri Lavinii devoverat, nam ſtatim ac is appulit ad Laurenti litus, equitaſſe fertur, & ea de cauſa Veneri cognomento Equeſtri ſacra feciſſe, quod Templum quotannis à Latinis frequentatum, ibique ſacra facta Ligorius ſcribit; quia tamen haud eſt apud antiquos ulla hujus Ædis, & ſacri mentio, ſatis ſit Ligorii ſententiam retuliſſe. Hæc igitur ſunt Templa, ad quæ ſolemnem Latina gens ſtatis anni diebus agitabat conventum.

CAPUT

CAPUT X.

De Latinorum Legibus.

SAturnus fertur primum Aboriginibus rudibus, agrestibusque leges dedisse testimonio Virgilii lib. 8. Æneidos qui sic canit:

Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Is genus indocile, & dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, bis quoniam latuisset tutus in oris.

Ejus sententiam laudat Servius eo loci, & Auctor Origin. Gent. Roman.. Alii vero perhibent Janum legibus Aborigines continuisse ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 7. & cap. 9., & Plutarcho Problemat. cap. 40., quæ tamen incerta, & dubia sunt. Secundus, qui Latinis leges dictaverit dicitur Evander; is enim Cacum servum qui Herculis, quem alii Recaranum vocant, boves subripuerat, noxæ dedit, quo exemplo familiarem suum furti pœna plectens, noxalis actionis Auctor factus est, si credimus Scriptori Origin. Gent. Roman.. Tertius narratur Hercules, qui Evandri hospes, decimam fructuum à Latinis, Regibus præstari solitam, Diis offerendam esse edixit, & ea de causa Latini, & Romani ei decimam profanari statuerunt, putantes Auctorem ejus legis, cæteris Diis, decimâ, quam ipse religiosam fecerat, digniorem. Decrevit etiam ne cui fœminæ fas esset vesci eo quod Aræ Maximæ inventori Patri (Saturno scilicet) dicatæ, sacratum esset, quod Carmenta mater Evandri invitata ad id sacrum non adfuisset, ut testis est idem Auctor Origin. Gent. Roman. qui ex Cassio id hausit, de quo tamen consule lib. 2., ubi de Templo Saturni Setinorum verba faciam. Hæ sunt leges, quas prius quam Æneas Latium tenuisset promulgatas affirmant. Albanos autem Reges sequentes leges condidisse ajunt.

Quandoquidem Ascanius, ne ferret injustas pacis conditiones, quas Mezentius Etruscorum Rex obtulerat, palàm edixit omnium Vinetorum fructum Jovi sacrum esse, ut Cap. 6. dictum est. Compertum

pertum quoque eſt ejuſdem ætate, ſive lege, ſive moribus ſervatum, eos, quibus crimen objiceretur, publicæ purgationi exponere: quippè, ut eodem Cap.6. narravimus quum Aſcanius ob Laviniæ fugam ejus necis diffamatus eſſet, in concione jurejurando affirmavit ſe Laviniam nec interemiſſe, neque ſcire ubi eſſet, unde habes quanta tùm eſſet jurisjurandi religio, & quam priſca ſit hujuſmodi purgationis conſuetudo. Auctor Origin.Gent.Roman. ex.Valerio Antiat e lib. 1. Annalium hæc ſcribit: *Silvius Procas Rex Albanorum duos filios Numitorem, & Amulium æquis partibus hæredes inſtituit; tum Amulius in una parte Regnum tantummodo, in altera totius patrimonii ſummam, atque omnem paternarum rerum ſubſtantiam poſuit, fratrique Numitori, qui natu major erat optionem dedit, ut ex his utrum mallet eligeret; Numitor cum privatum omne, cum facultatibus Regno prætuliſſet, Amulius Regnum obtinuit.* Hoc & Plutarchus in Romulo affirmat, quamvis Sextus Aurelius Victor, ſive is, qui eſt Auctor libri de Viris Illuſtribus, in Proca cap.1., prodat Procam Amulio, & Numitori Regnum annuis vicibus adminiſtrandum reliquiſſe. Ex his eruitur plures leges Albæ ea ætate ſervatas; nam his poſitis poterat pater primogenito excluſo, filiis, quibus mallet, Regnum, & bona relinquere; quinimmo etiam pluribus, annuiſque vicibus jus adminiſtrandi alteri dare, quod indicat Antiquis Latinis, Romaniſque primogenituras haud familiares fuiſſe; poterat etiam minor frater ex his, qui hæredes ſcripti erant, portiones facere, & major ætate eligere. Scriptum etiam invenio apud Dionyſium lib.1., fœminas neque à ſucceſſione Regni in Latio excluſas, nullumque inter jura cognationis, & agnationis fuiſſe diſcrimen, ut exemplum Laviniæ, & Silvii ejus filii relatum dicto Cap. 6. probat.

Priſca quoque lege cautum ferunt in Latio, eum, qui taurum necare tentaſſet, capite damnari ut auctor eſt Varro de Re Ruſtic. lib.2. cap.4., idque factum eſſe ſcribit Athenæus Deipnoſoph lib.9. quod quum oves deeſſent, lata lex erat, ut ab illis animantibus etiam in ſacrificiis abſtinerent; creſcentibus autem ovibus temperata ſeveritate decreti, permiſſum eſt ſacrorum cauſa oves mactare, ſed non fœminas, dein etiam ad victum, & fœminas, dum tamen ovis aut inton-

intonsa, aut prius quam peperisset non mactaretur, quare Palladis Sacerdos nunquam fœminam, aut agnam Numini immolare consuevit ex eodem Athenæo. Vetustissimam etiam dicimus fuisse in Latio legem, qua præscriptum erat, ne mulieres per itinera ambulantes fusos torquerent, aut omnino detectos ferrent, quoniam id omnium spei, præcipueque frugum proventui adversari putabatur teste Plinio lib. 27. cap. 2. Itidem & illam, quæ cogebat mulieres in adulterio deprehensas in publicum toga indutas prodire ut videre est apud Martialem lib. 2. Epigramm. 39. de muneribus Mæchæ, sed magis vetustum affirmamus edictum quo vetitum erat mulieribus Latinis vinum bibere; ejus quippè legis imperio Faunus Latinorum Rex virgis myrthæis Faunam uxorem, aut sororem, ut alii scribunt, usque ad mortem cæcidit, quod contra morem, decusque Regium clam vini ollam ebiberat, ut ex Clodio refert Aulus Gellius Noct. Atticarum lib. 10. cap. 23. & diximus cap. 4.. Et quidem à Fauni ævo ad Romam conditam scimus hanc legem servatam, nam in Romuli legibus ita scriptum est. *Si vinum biberit, domi ut adulteram puniunto*, quin adeo cum Egnatius Micennius uxorem, quod vinum bibisset è dolio, interfecisset, Romulus eum cædis absolvit testimonio Dionysii lib. 3., Plinii lib. 14. cap. 13., quod probat Romulum id statuisse exemplo Albanorum, & Latinorum, quibus adhuc ea lex imperitabat.

Ex concione à Fufetio Albanorum Dictatore habita, qua Tullum Hostilium is lacessisse fertur, hæc habes apud Dionys. lib. 3.: *Albanorum genus, quale olim sub Urbis conditoribus fuit, tale usq; ad nostra tempora permansit, nec ulla ostendi hominum natio potest præter Græcos, & Latinos, quæ jus Civitatis apud nos adepta sit, at vos exquisitum Reipublicæ genus apud vos corrupistis, Etruscis, & Sabinis in eam receptis, aliisque multis Barbaris sine lare vagantibus, ita ut germani generis nostri exiguus apud vos sit numerus, multipliciter superantibus exteris, & adscititiis. Itaque si vobis Principatum cesserimus, germanis præerunt supposititii, Græcanicis Barbari, Indigenis adscititii, non enim potestis dicere, quod advenarum turba exclusa ab administratione Reipublicæ, ipsi Indigenæ retinueritis Civitatis gubernacula, immo etiam Reges creatis peregrinos, & Senatus*

major

major pars constat ex advenis; *postrema ratio est*, *quod in Albana Civitate nulla Civium pars in Reipublicæ forma quidquam mutat*, *sed jam per octodecim ætates*, *ex quo condita est Urbs*, *patrias consuetudines omnes decenter observat*. Ex hisce verbis à Fufetio dictis constat Albanis lege vetitum fugitivos, exulesque in corpus suum, & Civitatem recipere, & sponsalia cum iisdem contrahere, aut connubia inire; propterea Plutarchus in Romulo memoriæ prodit raptum mulierum à Romanis, non ex libidine, sed necessariò factum, quod cum Latinis,& Sabinis matrimonium contrahere eis esset prohibitum; institutum & Albæ,ac in toto Latio narrant,licere parentibus pecuniis filiorum, & corporibus facere quod lubebat, idcirco nullæ filiis possessiones propriæ vivis parentibus erant ex eodem Dionysio lib.8., qui subiicit, neque in Latio ob filiorum crimen, tametsi atrocissimum licuisse parentibus fortunas suas adimere, atque ob parentum delictum, cujusmodi illud esset filios insontes damnare, aut honoribus spoliare; sacra quoque lege præscriptum erat Lavinii, & dein Albæ, ut Vestalis Virgo, quæ corpus suum polluisset, virgis cæsa una cum vitiatore moreretur, & omne ex illa natum in flumen dejiceretur, cujus legis imperio scimus Amulium Albanorum Regem, Rheam Silviam Vestalem, quam Romuli, Remique matrem faciunt, & prolem ab ea susceptam damnasse ex Dionysio lib.1. ad finem & lib.2., Plutarcho in Romulo, & in Numa, Livio lib.1., & Petro Marso in lib.2. Fastor. Ovidii ad illud:

Silvia Vestalis celestia femina partu.

Festus itidem verbo *Armata*, vetustissimæ Laurentium legis hisce verbis meminit: *Armata dicebatur Virgo sacrificans*, *cui Lacinia togæ in humerum erat rejecta*: *Legibus etiam Laurentium sancitum est*, *ne pomum ex alieno legatur in Armum*, *id est quod humeri onus sit*. Hac quippè lege fructus alieni agri subripere, & decerpere, quorum tantum esset onus, ut humeris eos gerere oporteret, erat vetitum; armos enim vocabant humerorum cum brachiis commissuram, & sic ipsos humeros, unde arma propriè dicta sunt, quod armos, idest humeros tegerent ex Servio ad Virgilium lib.10. Æneidos, Isidoro Etymologiar. lib. ult. cap. 5., armatam quoque nuncupabant Vestalem Virginem sacrificantem, cui Lacinia togæ in humerum erat reje-

rejectà; ut Festus ait, unde in veteribus nummis visitur sepè hoc habitu sacrificans maxima Virgo lacinia togæ pone rejecta, & disco libatorio vinum invergens, ut commentatores Festi testantur. Apud Aricinos edicto præscriptum erat, ne in Lucum Dianæ & Virbio dicatum equis daretur aditus,cujus rei testimonium profert Petrus Marsus ad lib.3. Fastor. Ovidii; quod Hippolytus, quem Dianæ simulacrum eo in Luco posuisse, & cultum Ariciam invexisse ferebant, discerptus equis, & ab Esculapio sanatus, equos abominaretur, ex Lactantio de Falsa Religione lib.1. cap.18.. Sic Tiburtes palàm decrevisse comperimus, hospitalitatis jura intacta semper servare, unde apud eos neque hospitem suspectum jurejurando affirmare, neque quem semèl hospitalitatis vinculo devinxissent, accusare permissum erat, quod patet ex Virgilio lib.9. Æneidos sic canente:

Euryalus phaleras Ramnetis, & aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona hospitio, cum jungeret absens
Cædicus ille suo moriens dat habere nepoti.

& Servio. Veliterni Octavio quodam eorum Cive, à quo Octavia gens prognata est, è prælio redeunte, profligatis hostibus, quibus ut occurreret Marti sacrificans semicruda exta rapta foco dissecuit, sanxerunt in posterum in hunc modum exta Marti reddi, reliquiasque ad Octavios referri, si credimus Suetonio in Octavio Cæsare.

Porrò & nuptiales leges Latinis antiquissimæ fuere; quippè Servius Sulpicius, & Neratius Juris Consulti teste Aulo Gellio Noct. Atticar. lib.4. cap.4. docent Nuptias in Latio ita contrahi consuevisse: *Qui uxorem* (ait Gellius) *ducturus erat, ab eo unde ducenda erat stipulabatur eam in matrimonium ductum iri, qui daturus erat, itidem spondebat daturum, is contractus stipulationum, sponsionumque dicebatur sponsalia, tùm quæ promissa erat sponsa appellabatur, qui spoponderat daturum, sponsus. Sed si post eas stipulationes uxor non dabatur, aut non ducebatur, qui stipulabatur, ex sponsu agebat, Judices cognoscebant, quærebantque quamobrem data, acceptave non esset uxor, si nihil justæ causæ videbatur, litem pecunia æstimabant, quantique interfuerat eam uxorem accipi, aut dari eum, qui spoponderat, aut qui stipulatus erat, condemnabant*: hæc Gellius, unde

habetur ſponſalium nomen, & originem à Latinis priſcis in Romanos derivaſſe, & ſine hac formula à lege præſcripta ritè hunc contractum in Latio haud celebratum. Prius quam Numa imperaſſet Veſtalibus, ut innuptæ permanerent, Albæ, & Lavinii lege Pontificum diſpoſitum erat, ut puellæ Veſtæ ſacratæ non minus quinquennio puræ à nuptiis manerent teſtimonio Dionyſii lib. 1.

Verumtamen, an in Latio inter cognatos nuptiæ juſtæ eſſent, non liquet; quandoquidem apud Dionyſium lib. 1. & 2., & Auctorem Origin. Gent. Roman. legimus Amatam Latini Regis uxorem eum accuſaſſe, quod omiſſo Turno conſobrino Laviniæ exterum ſibi adſciviſſet generum; Venilia enim mater Turni, & Amata Laviniæ mater, ſorores erant, ſi fides præſtanda eſt Servio ad lib. 2. Æneidos ad illud;

Quid conſanguinei Rutuli . . . . .

quo fit, injuriæ in Latio adſcriptum, cognatis extraneos præferre. Hinc Romanæ Reipublicæ initio Servius Tullius Rex duas filias in matrimonium dedit fratribus matris earum, ut refert Dionyſius lib. 4., & Spurius Liguſtinus Cruſtuminæ tribus uxorem filiam fratris patris ſui duxit ex Livio lib. 2. dec. 5., id quod indicat nulla lege tales nuptias vetitas fuiſſe, quod & Juliani, & Conſtantii edictum in l. 1. Cod. Theodoſian. de inceſt. nupt. confirmare videtur; ii enim uxorem fratris ducere, vel cum ſorore mortuæ uxoris nuptias contrahere prohibuerunt, & incæſtas in poſterum tales nuptias promulgarunt, unde conſtat nova lege opus fuiſſe, ut nuptiæ, quæ ab antiquo ritè factæ dicebantur, irritarentur, quinimmo ſunt qui ferant, Tuſculi, Privignos ducere novercas conſueviſſe, & jis, qui viros interfeciſſent, eorum viduas deſponſare licuiſſe, quod Thelegonus Tuſculanorum parens Penelopem uxorem Ulyſſis ſui patris, & ſic novercam, eo trucidato, duxiſſet, ut ex Hygini fabul. 127. conjiciunt ibidem Commentatores.

Plutarchus autem Problemat. cap. 108. apud antiquos tales nuptias ſemper injuſtas fuiſſe commemorat hiſce verbis: *Quid eſt, quod propinquis, & cognatis non nubunt? an quod nuptiis neceſſitudines augeri volunt, & ultro citroque filios dando, & accipiendo, multos ſibi propinquos adjungere? An quod cognatorum diſſidia inter*

inter se verentur, quibus naturæ jura cum propinquitate tollantur? An quod mulieres propter imbecillitatem, multorum ope, & auxilio egentes, propinquis idcirco adjungere noluerunt, ut si qua à suis viris injuria afficerentur, cognati opem ferrent? Et cum Claudius uxorem duxisset Agrippinam germani fratris sui filiam, postulavit Senatus Consultum, quo justæ inter patruos, fratrumque filias nuptiæ in posterum statuerentur, quum ad id tempus matrimonia hujusmodi incæsta haberentur testimonio Suetonii in Claudio cap. 27., & Taciti lib. 12. Annal., quam legem scimus Neronem, qui Claudio successit exemplo abrogasse ex eodem Tacito lib. 16., & Nervam edicto sustulisse, ut auctor est Dion Nicæus in ejus vita, qui tamen scribit, hunc primum id vetuisse. Ego vero arbitror priscis Latinis eas nuptias justas fuisse teste Tiraquello ad leges Connubiales gloss. 1. par. 7. num. 44.; nam præter jam enunciata exempla, Plutarchus ipse Problem. cap. 6. ad finem id innuere videtur his verbis: *Superioribus enim temporibus, quæ se aliqua necessitudine attigissent, uxores non ducebant, quemadmodum ne nunc quidem sorores, sed non ita pridem factum est, ut neptes uxores ducere permitterent: vir quidem sanè pauper, cæterum bonus, & in primis popularibus acceptus, quum neptem, cui dos ampla esset relicta in matrimonium accepisset, locuples ex eo, & copiosus factus est: ejus rei accusatus, judicio multitudinis absolutus est; plebiscitum deinde factum, ut in ducendis uxoribus ad nepotes usque ascendere liceret, superior enim necessitudo probiberetur*: ex quibus apparet nova lege in Romana Republica id vetitum, antiquisque permissum. Inter ascendentes, & descendentes satis constat nuptias semper in Latio irritas fuisse ex Ovidio in Epistola Paridis ad Helenam:

O Jove digna viro, ni Jove nata fores.

ubi Commentatores fusius id ipsum probant.

Palàm quoque fit apud Latinos, mulieres absentes ritè nuptias non contraxisse, nam quamvis Vir absens per Procuratorem stipulari potuisset, fœmina tamen nequaquam, si credimus Festo de verbor. signific. lib. 3., & Paulo J. C. lib. 2. Instit. tit. 20. de Nupt. Matrimonia autem inire tribus modis licebat, usu scilicet, farreatione, & coemptione. Usu contrahebantur, id est longa consuetudine, & coha-

bitatione; si enim mulier domi fuisset per annum, pro usucapta, & uxore habebatur nisi intra annum per tres noctes à viro absuisset. Farreatione uxor ducebatur, quum farre conveniretur in matrimonium certis verbis, & decem testibus præsentibus, ac solemni sacrificio peracto, in quo panem farreum adhibebant, nam Latinorum exemplo Romulus vix Urbe condita in hunc modum connubia instituisse fertur, Coemptione vero conveniebant quum sponsus per manum sponsa accepta, eam interrogabat, an sibi mulier mater familias esse vellet, mulier contra, an sibi pater familias vir esse optaret; ii itaque qui taliter contrahebant matres, & patres tantummodo vocabantur, sibique invicem succedebant ex jis quæ referunt Commentatores Festi de verbor. signific. verb. *Diffarreatio*. Severinus Boethius lib.2. Topic., Cicero lib.3. de Orator., Dionysius lib.2., Ulpianus lib.8. Institut. tit.9. Erat etiam genus contrahendi confarreatione, sed ita soli flamines conveniebant in Templo, ubi positas produnt sellas duas jugatas pelle ejus ovis, quæ hostia sacrificii fuisset, ubi contrahentes tectis capitibus considerent, ut Scaliger in Castigationibus suis ad Festum advertit.

Sponsus præterea sponsæ, non in luce, sed in tenebris jungebatur, quod lex prisca, si quid absurdum, aut deforme corpori aderat occultare satageret, vel potius ut illicitam Venerem accusaret, dum justis, legitimisque connubiis pudorem, & verecundiam præcipiebat. Cæterum divortia prius quam Roma conderetur Latinis in usu fuisse commemorant; ii quippè diffarreatione solvebant matrimonium, erat autem diffarreatio sacrificii genus quod fiebat farreo libo adhibito, ut quemadmodum farreatione conveniebant, sic & diffarreatione connubia dissolverent, cujus rei præclarum testimonium profert Festus verbo *Diffarreatio*, sed quibus ex causis divortia fierent, mihi non constat. Conjicitur tamen ex Romuli lege quam is fortasse à Latinis hausit, nuncium repudii remitti à viro tantummodo mulieri potuisse ex causis impudicitiæ, veneficii & temulentiæ ex Plutarcho in Romulo; at non legimus quemquam tale nuncium remisisse aut Romæ, aut in Latio usque ad annum V.C.DXXIII., quo scimus Sp. Carvilium Rugam A. Attilio, & P. Valerio Coss., qui uxorem carissimam morum gratia duxerat, coactum à censoribus jurejurando affirma-

affirmare, uxorem se liberorum quærendorum gratia habiturum, religionem jurisjurandi amori prætulisse, & divortium cum uxore, quæ nusquam gravida fuerat, fecisse, unde manavit mos in manibus Censorum Coloniarum, quæ in Latio aliisque Regionibus erant, simile juramentum à nuptis præstandi, & divortia faciendi, si ex ea uxore nunquam proles habita esset, ex iis quæ tradunt Aulus Gellius Noct. Atticar. lib. 17. cap. 21., & lib. 4. cap. 23., Dionysius lib. 2. Valerius Maximus lib. 2. cap. 1., Athenæus Deipnos. lib. 10. cap. 13.; dein ex quacumque justa causa libellum repudii mittere, tum Romæ, quum in Coloniis, & in Latio consueverunt; quippe quod uxor vinum bibisset, aut semel inebriata foret, verba quoque lasciviuscula coram filiis dixisset, vel sibi faciem pinxisset, causa divortii fuit, quin etiam ferunt Sulpicium Gallum idcirco nuncium uxori remisisse, quod eam in caput vestem deducere animadvertisset: & P. Sempronius, ac Q. Antistius idcirco repudiasse dicuntur uxores, quod ille rescivisset uxorem ludos funebres spectasse, hic vero, quod uxorem in publico cum quadam vulgari libertina loquentem vidisset ex Plutarcho Problemat. cap. 13., & Valerio Maximo lib. 6. cap. 3.; ergo dum sic olim fœminis occurrebatur, mens earum à delictis aberat. Verum Augustus, & sequentes Imperatores Romani, vetuerunt ex levi causa viros repudii nota uxores afficere, & præsertim causas præscripserunt ob quas repudiare uxores, & viros liceret. Causæ quippè repudii libellum mittendi viris hæ erant, si vir adulter, homicida, veneficus, falsus, sepulcrorum dissolutor, læsæ Majestatis reus, latro, aut latronum susceptor, abactor, vel plagiarius esset, sive si in contemtum uxoris ea vidente cum impudicis mulieribus cœtum injisset, vel in eadem Civitate cum alia muliere frequenter mansisset, & semel, ac secundo culpatus à commercio non destitisset, aut uxoris vitæ veneno, gladio, similique modo insidiatus, seu verberibus eam percussisset, vel uxorem aliis adulterandam tradere tentasset, aut eam de adulterio convincere putasset, neque probasset, & sacris ædibus aliquid subtraxisset. Causæ autem repudiandi uxores erant, si uxor adultera, venefica, homicida, aut plagiaria esset, si latrones juvasset, extraneorum virorum ignorante, vel prohibente viro convivia fecisset, aut eo invito sine justa causa neque apud parentes foris pernoctasset, vel

Circen-

Circensibus & Theatralibus ludis, Arenarumque spectaculis viro inscio adfuisset, aut commune lavacrum cum viris libidinis causa habere ausa fuisset, & si forte sua ope, vel industria abortum fecisset, vel matrimonio constante, alium sibi virum fieri conata esset, itidem, si marito insidias instruxisset, falsaria esset, vel cum jis, qui adversus Imperium molirentur se immiscuisset, ut videre est apud Suetonium in August. cap. 34., & Dionem lib. 54., & notatur in l. consensu Auth. sed novo §. Vir quoque, & in l. Jubemus §. Inter culpas, Cod. de repud., & in Authentica ut liceat matri & aviæ §. Quia vero qui tertius §. Est ita incipiens cum seqq.. At Constantinus mulieribus viros repudiare haud permisit veluti ebriosos, aleatores, aut muliercularios, neque viris uxores ob easdem causas; sublataque omnibus facultate libellos repudii mittendi, causas tres tantummodo statuit viris, & uxoribus, ex quibus repudiare liceret, id est si vir homicida, medicamentarius, aut sepulcrorum dissolutor esset, uxor vero mæcha, medicamentaria, vel conciliatrix, quod habes ex l. 1. Cod. Theodosiano de repud., quam legem Justinianum abrogasse ajunt in dicta Auth. Matri & Aviæ, ubi antiquas Romanorum leges innovavit. Comperimus tamen flaminibus, & Sacerdotibus uxores repudiare vetitum, quinimmo quamvis Domitianus id permisisset, flamines tamen nunquam nuncium repudii uxoribus remiserunt ex Plutarcho Problem. cap. 47. & 48.

Scriptum quoque reperio apud eumdem Plutarchum Problem. cap. 86. Latinis Majo mense matrimonia celebrare vetitum, nam eo mense parentabant. Sic atris diebus, Kalendis, Nonis, & Idibus & dum publicum efferretur funus, mense etiam Februario, quo manibus piacularia sacra fiebant matrimonium inire haud licebat, quamvis sponsalia eo tempore peragi ritè potuissent, si credimus Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 15., Ovidio lib. 2. Fastor., quod & notatur in l. 10. ff de his qui notant. infam.. Illud etiam à Latinis, dein à Romanis factum novimus, ut uxorem, quam quis duxisset, etiam sublatis liberis, aliis dare usuariam, ex qua liberi gignerentur, mox illam vendicare legibus, & moribus, permissum esset. Hunc morem Lacedæmonios Lycurgi lege eruditos, qui ad Latina litora appulerunt in Latium invexisse conjicio ex Plutarcho in vita Lycurgi, Xenophonte in

Repu-

Republic. Lacedæmon., & ex jis, quæ supra Cap. 1. diximus.

Meminisse & juvat apud Romanos invaluisse sub nota infamiæ matronas decem mensibus, cæteras verò mulieres per annum defunctum virum lugere Dionysio lib.3. teste, unde ferunt Numam ædixisse in Lege Posthumia de sepulcrorum Jure & sumptibus funerum, uxores ultra decimum mensem luctum non protrahere, & in alia expiatoria lege, ex justa causa infra decem menses nubere, sacrificio tamen peracto, & prægnante vacca immolata, vt ita & Sacerdotibus causa innotesceret,& uxores manibus virorum litarent ex Cicerone lib.2. de legib., Aulo Gellio Noct.Attic.lib.4 cap.3., Pighio, Rosino, & aliis, ex quibus quid discriminis sit inter Numæ leges, & ea quæ Dionysius refert, facile intelliges. Verumtamen Latini ab Arcadibus prisci Latii Accolis acceperant, uxores tanto tempore lugere viros oportere, quanti ultima mariti valetudo durasset, si fides præstanda est Athenæo lib.8. cap.7. quod tamen incertum est, quum Numa leges jam enunciatas à vicinorum Populorum moribus hauserit. Cujuscemodi tamen fuerit consuetudo Latinæ Gentis, scimus devicto Latio, Latinos Romanorum leges servasse, quibus præscriptum legimus omnibus fœminis per annum maritos lugere, intra quem si mulier nupsisset, infamis erat, infames & pater, qui id permisisset, & qui eas duxissent vt in l.7. & 8. ff. de his qui notantur infam. l. liberorum §. Et si talis ff. eod. titul. Porrò viri uxores lugere non cogebantur, sponsi quoq; nullus erat luctus, nisi per verba de præsenti,vt dicunt,sponsalia contracta essent. Tempore etiam,quo liberorum, agnatorum, cognatorum, & parentum erat luctus, rite nuptiæ contrahebantur iuxta l. Parentes, & l.Uxores ff.de his qui notant. infam. quem tamen morem nunc Latini non servant, ii enim parentes,filiosque, ut viros, & viri uxores saltem novem mensibus lugent.

Constat etiam post Sabinarum, & Latinarum raptum connubia, & sacra Latinis, Romanisque fuisse promiscua; nam quamvis ex Fufetii concione superius adducta habeas,Albanis nuptias non fuisse cum fugitivis, exterisque promiscuas, attamen ex Valerio Maximo lib. 6. cap. 3. apparet Tulli Hostilii ævo, Romanos cum Albanis connubia ritè iniisse, id ipsum Dionysius lib.4, & Livius lib. 1. testantur, qui produnt Mamilium Tusculanum filiam Tarquinii Superbi duxisse,

ſe, quod etiam conjicitur ex S. C. M. Minucio, & A. Sempronio Atratino Coſs., quo permittebatur, *ut ſi quæ Latinæ mulieres viris Romanis æquitate, & prudentia conſpicuis nuptæ eſſent, aut Romanæ Latinis, penes ipſas eſſet arbitrium, vellent ne manere apud conjuges, an patrias repetere, e liberis mares apud patres ſuos manerent, fœminæ innuptæ proficiſcerentur cum ſuis matribus*, ut ait idem Dionyſius lib.6. ad principium, ubi hæc ſubdit: *Erat autem frequens inter utrumque populum connubium propter cognationem, & amicitiam*; Addit etiam Romanas Latinis Oppidis, maritiſque relictis, penè omnes Romam reverſas, Latinas vero in Urbe nuptas, duabus exceptis, maritos patriæ prætuliſſe. Lata dein Romæ lex eſt, quæ nuptias à Cive Romano cum Latina muliere, aut ſerva, aut peregrina contractas, irritas decrevit, ſi credimus Boethio Topicor. lib.5. Hac de cauſa plures populi jura connubiorum petiere, eaque Romani, ſociis benemeritis dare conſueverunt; Campanis quippe, ut Romanas ducere liceret uxores fuit pro magno munere impertitum teſtimonio Livii apud Sigonium de Jur. Civium Romanorum lib. 1. cap. 9.

Hinc intelligitur poſt eam legem Romanis Civibus niſi cum Cive non fuiſſe connubia, & Latinis nuptias cum Romanis contrahere vetitum. Neque dicas ex Suetonio in C. Octavio Cæſare, & Cicerone Philippic. 3. conſtare Ciceronis ætate uxorem L. Philippi fuiſſe Aricinam, Aricinæ filiam C. Marcelli ſponſam, Tuſculanam uxorem M. Antonii, & C. Octavii matrem ſimiliter Aricinam, unde Sigonius de Antiq. Jur. Civ. Roman. dicto cap. 9. putat Civibus Romanis cum municipibus Latinis jus connubii fuiſſe; quandoquidem Sigonii narrationem minus veram dicimus, quod eæ mulieres nuptæ Patriciis Romanis, natæ eſſent in Coloniis, quibus jus Civitatis datum erat; propterea affirmamus, nuptias Latinorum, qui nati erant in Coloniis Civium Romanorum, aut quibus jus Civitatis fuerat conceſſum, ut Tuſculum, Aricia, & plures aliæ in Latio numerabantur, juſtas cum Romanis fuiſſe. Illud ſanè cognatæ genti, unde Roma orta eſt impertitum legimus lege Junia, & Norbana, ut ſi Latinus Civem Romanam, vel Latinam duxiſſet uxorem, teſtatione interpoſita, ſe liberorum quærendorum cauſa uxorem duxiſſe, nato dein filio, filia-

filiave, & anniculo facto, posset apud Prætorem, vel Provinciæ Præsidem causam probare, & tum ipse, quum ejus filius, vel filia, & uxor, si Latina esset, Civis Romanus fieri teste Rosino lib. 8. Antiquit. Roman. cap. 15., qua lege nuptiæ à Latino viro cum Romana contractæ ab initio irritæ, justæ postea fiebant, jure Civitatis adepto.

Verumtamen sunt qui putent Latinam gentem jure Civitatis Romanæ semper ornatam fuisse, quod probare videtur Dionysius lib. 8., hic enim Marcium Coriolanum Minucio Populi Romani Legato tale responsum dedisse commemorat: *Quos Legatos misit Populus, hoc responsum do: Si Populus Romanus redditis agris, & Oppidis, quæ occupavit, revocatisque Colonis, Volscos in perpetuam amicitiam, & æquale Civitatis jus, sicuti Latinos recipiat, pacem cum eo faciam.* Frustra itaque id petiisset Marcius morum Patriæ optime gnarus, si tum Latini jus Civitatis Romanæ adepti non essent. Id ipsum confirmasse conjicitur Q. Cæcilium Metellum ea oratione, qua Censores exagitasse fertur, ubi inter alia hæc asseruit: *Albani diruta Alba Romam traducti sunt, Latini, Sabini in Civitatem accepti*, ut habes ex Livio decad. 4. lib. 10., & L. Annius Setinus Legatus Latinæ Gentis, de quo verba fecimus Cap. 8. non petiit à Senatu Romano jus Civitatis, sed alterum ex Consulibus Latinum hominem fieri, Livio lib. 8. teste.

Sed hæc obscura sunt, id circo palam esse arbitror Latinos Populos ante vltimum Latinum bellum, quo Latium devictum est, haud curasse Civitatem Romanam assequi, ut patet ex eadem Annii oratione, licet plerisque eorum ea data sit, ut Tusculanis; postquam autem Latium omne imperata populi Romani fecit, reperio aliquibus Latii prisci accolis non nisi ob singulare meritum jus Civitatis concessum. Quippè Latio devicto, Lanuvinis, Nomentanis, Pedanis, Aricinis, & Antiatibus Civitas data est ex Livio lib. 8., Vellejo lib. 2., Eutropio lib. 2., hi autem Cives fieri non potuisent, si jam Latini omnes Civitatem adepti esent. Dein bello Punico constat Romanum populum Prænestinos milites, qui adversus Annibalem Casilinum tutati sunt, Civitate donase ex eodem Livio dicto lib. 33., Frontino Stratagem. lib. 3. cap. 14. exempl. 2., qui addunt Carvilium ob id Latinorum militum meritum, Senatum pro Latinis rogase,

P ut

ut saltem ex singulis Latinorum populis binis Senatoribus jus Civitatis daretur. Porrò leges, quas tulerunt M. Junius Sillanus, & L. Norbanus Flaccus Consules, atque L. Drusus, & C. Gracchus hujus rei testimonium perhibent: ii enim vel edicentes Latinos certis conditionibus Cives Romanos fieri posse, ut supra dictum est, vel prohibentes Latinæ gentis milites virgis cædi, palàm fecerunt eorum gentem antea in Civitatem haud cooptatam, quum Porcia Lex, quæ Cives virgis verberari vetabat, promulgata tunc esset, testimonio Plutarchi in Gracchis. Hinc C. Claudio, & T. Sempronio Coss. Legatis sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes advenerant, querentibus magnam multitudinem Civium suorum Romam migrasse, ut inter Romanos Cives censerentur, S. C. statutum esse ferunt, ut Q. Culleo Prætor eos conquireret, & omnes in suas patrias redire compelleret, neque inter Romanos Cives censeri fineret, idque factum scimus, quod Junia, & Norbana lege, de qua jam verba fecimus Latini abuterentur, quod & M. Junio, & A. Manlio Coss., & itidem C. Popilio Lænate, & P. Ælio Ligure Coss., quum L. Posthumius Censor esset, factum esse testatur Livius lib. 49. 50. & 52. Hanc rem ægrè ferentes Latini quos Civitatis Romanæ desiderium tenebat, putantes edicta Consulum ignominiosa, ut ait Cicero in oratione pro Sextio, M. Fulvium Consulem, quem ex Latio oriundum produnt, rogarunt, ut legem de Civitate Latinis danda ferret, at quum is indignante Senatu legem tulisset, in Provinciam missus est, ut ita lex careret effectu, testimonio Appiani lib. 1. Bellor. Civil., Valerii Maximi lib. 9. cap. 5.. Dein C. Gracchus Tribunus plebis, qui ad Reipublicæ Romanæ munera Latinos advocabat, quasi Senatus consanguineis honestè repugnare haud posset, aliam tulit legem, qua edictum Fulvii probavit, & statuit sociis Latini nominis æquale jus suffragii cum Romanis Civibus esse ex eodem Appiano lib. 1., & Plutarcho in Gracchis. Verum Senatu adversante, Consules edixere, ne quis eorum, quibus suffragii jus esset in Urbe, observaretur, neque proprius Urbem quinque millia passuum esset, quod habes ex Appiano loco mox relato; unde conjicitur Latinos suffragii jure caruisse, quin & Civitate, ut patet ex sequenti lege, quam tulit C. Servilius Glaucio, qua statuit, ut si quis Latinus Senatorem Romanum accusando,

ſando, condemnaſset, is Civis Romanus eſset ex Aſconio in Oratione pro Scauro, & Cicerone in Oratione pro Balbo. Id ipſum comprobat odium Senatorum in Fulvium, & Gracchum Legis auctores, quos tumultuario impetu trucidatos hac de cauſa ferunt, ſi credimus Appiano, & Plutarcho ubi ſupra; & facinus Latinorum, & Italorum omnium, qui Livium Druſum Tribunum plebis, qui ut populo ſublandiretur legem de Civitate danda Latinis, Italiſque, ut promiſerat, non promulgaverat, dum in deambulatorio domi ſuæ jus diceret, mactarunt, ut narrant Plutarchus in Catone Uticenſi, & Valerius Maximus lib.6.cap.7.. Ejus rei cauſa bellum Italicum, ſeu ſociale indictum eſt, & quum acceptis aliquot cladibus Etruſci, Umbri, & Latini omnes defectionem ſpectarent, L. Julius Cæſar, qui tum Conſul cum P. Rutilio erat, legem tulit, ut qui populi ad eam diem in fide manſiſſent, Cives Romani eſſent. Hujus legis imperio referunt Latinos, Etruſcos quoque & Umbros, qui tum milites Italis non dederant, Civitatem adeptos, quod ex Servio Sulpicio in libro de Dotibus, & Neratio in libro de Nuptiis ſe hauſiſſe ait Aulus Gellius Noct. Atticar. lib.4. cap.4., & produnt Appianus lib.1. de Bell. Civil., Cicero pro Balbo, Tacitus lib.11. Annal.

Ex his conſtat uſque ad annum V.C. DCLX. vel juxta aliorum computationem 663. Latinos ſine Civitatis jure vixiſſe. Dein Sulla bellis civilibus ſævientibus id jus Civitatis pluribus qui Cinnam, Carbonem, Marium, Scipionem, Norbanum, & alios adverſæ factionis duces, aut conſilio, aut pecunia, vel copiis juviſſent, ademit, quinimmo legem tulit, ut municipia univerſa ſine jure Civitatis in poſterum eſſent, quo fit Præneſten, Setiam, Albam, Tibur, Norbam, & alias Latii Urbes, quæ cum Mario fœdus inierant, jus Civitatis quamdiu Sullana arma valuerunt, amiſiſſe. At Sulla dictaturam deponente, ſingulæ Coloniæ jus priſtinum recuperarunt, ut videre eſt apud Ciceronem in Oratione pro Domo ſua, Eutropium lib.3. cap.1., Roſinum Antiquit. Roman. lib.8. cap.2., & alios. Hoc igitur pacto quum Italia, Latiumque univerſum multis laboribus, multoque ſanguine Civitatem Romanam meruiſſet, & interceptam recuperaſſet, tantam ferunt peregrinorum copiam in Urbem ſe contuliſſe, ut nova lege Latinorum, Italorumque libido eſſet coercenda.

Itaque L. Aurelio Cotta, & L. Manlio Torquato Coss., C. Papius Tribunus plebis edixit, ut peregrini Urbe Roma expellerentur, & socii Latini nominis in suas Civitates redirent, judiciumque Civitatibus sociis constitueretur repetundi ejus causa, qui in Civitatis Romanæ censum irrepsisset ex Cicerone pro Balbo, Valerio Maximo lib. 3. cap. 4., Sigonio, & Rosino superius laudatis. Hinc suspicamur eo tempore legem Juliam, qua data est Latinis Civitas, fuisse contemptam, idcirco Claudium Imperatorem indulsisse narrant, ut Latini jure Civitatis Romanæ sicuti Quirites gauderent, si fides præstanda est Suetonio in Claudio, & Beroaldo ejus Commentatori, unde facilè intelliges quo tempore matrimonia inter Latinos, & Romanos justè, vel minus ritè contracta sint.

Compertum quoque est Latinos priscos magna humanitate servos accepisse, quod communem cum iis vitam agerent; itaque apud eos, & antiquos Romanos, servi, qui peccaverant cogebantur plaustri lignum, quod Temonem sustentat, circa viciniam deferre ex Plutarcho in C. Marcio Coriolano: immo servum furti, vel alicujus sceleris convictum, imperabant noxæ dedi, ac eum duplex lignum quod currui subjicere consueverant attollere, & viciniam obire, ut in posterum eum furciferum, ac ignominiæ nota affectum dicerent, & ab eo caverent ex eodem Plutarcho Problem. cap. 70. Datam dein produnt edicto Dominis potestatem servos mactandi, quam legem Latinos servasse scimus, donec Hadrianus servos à Dominis occidi vetuit, eosque, si digni essent, jussit per Judices damnari, teste Spartiano in Hadriano; quamobrem quæsitum legimus apud Cajum J. C. Institutionum lib. 1. de jur. personar., an ea lex Dominis, fustibus, verberibusque servos cædere prohiberet, & an dum fortè servus pro culpæ modo cæderetur, mortuus esset, Dominus homicidii reus diceretur; ea autem fuit Caii sententia, ut Dominus homicida non esset, nisi dolo malo id fecisset, vel ultra meritum criminis verberasset.

Hæc satis sit retulisse, nam cæteras leges, quæ Latinis, Romanisque communes fuerunt, consulto omittimus, quum notissimæ sint; referre tamen mihi cordi est facinus Lucii Posthumii, quem dedecoris causa nomino, ut constet hunc in Magistratu privatam injuriam vindi-

vindicasse, & privatam iracundiam auctoritate publica cohonestasse; is enim ad agrum publicum, à privato terminandum in Campaniam ire ex S.C. jussus (Consul enim cum M. Popilio Lænate tunc erat), iratus Prænestinis, quod quum eò privatus sacrificii in Templo Fortunæ faciundi causa profectus esset, nihil in se honorificè neque publicè, neque privatim factum esset, prius quam ab Roma proficisceretur literas Prænesten misit, ut sibi Magistratus obviam exiret, locum publicè pararet ubi diverteretur, jumentaque inde præsto essent. Cum autem Prænestini modesto silentio imperata Consulis fecissent, hinc factum est in posterum Magistratum Romanum in Colonias, & Oppida Latina proficiscentem, graviora in dies imperitasse, ut ex Livio decad. 5. lib. 2. habes, id quod ritè peragere haud poterat; enimvero vetusta lege indictum Romanis Magistratibus erat, ut libertatem sociis conservarent; hanc legem C. Julius Cæsar cum primum Consul esset, probavit, jussitque plecti eos, qui sine S.C. quidquam à Latinis, sociisque præter fœnum, & quatuor lectos, ac ligna accepissent, quod legitur in l. Julia de repetundis & apud Rosinum Antiquit. Roman. lib. 8. cap. 30. ad finem. Refrænavit equidem Cæsar hoc edicto Consulum, Prætorum, Proconsulumque libidinem, qui contra priscum morem Colonias, & socias gentes oneri, ac sumptui exponere consueverant. Cæterum quum Magistratus in Coloniam, aut Municipium proficisceretur, mulis, tabernaculis omnique alio militari instrumento ornabatur, ne quid tale sociis imperaret, divertebat enim privatim apud hospites, neque Magistratum Coloniæ sibi obviam ire cogebat, Legatis tantummodo, qui repente aliquo mittebantur, permissum erat singula jumenta per Oppida, iter qua faciendum erat, imperare, neque aliam exigebant impensam ex eodem Livio loco jam relato. Has itaque leges quum Posthumius ob privatum odium in Prænestinos subvertisset, meruit in Romanis fastis nota ignominiæ affici; quæ dicta esse velim, ut libertatem Latinis sociis, legibus datam, & infamiam, qua Romani notabant eos, qui privatam iracundiam auctoritate publica cohonestassent, intelligas.

CAPUT

CAPUT XI.

De Ritibus Latinorum in Nuptiis.

SAtis dictum est de legibus Latinorum, nunc Ritus eorum, quorum plures hodieque etiam servari comperimus, exponemus exordientes à nuptialibus, ut eos à Latinis in Romanos derivasse constet. Ferunt in Latio nupturas Virgines pilas cum pupis, & strophiolis Veneri dicasse, & laribus suspendisse, ita putantes felix, faustumque fieri matrimonium. Strophium autem erat fascia brevis, quæ virginalem tumorem papillarum cohibebat, strophiola vero corollæ, id est coronæ tenuiores. Pupæ erant sigillaria, seu imagunculæ quædam, & pilæ viriles, & muliebres effigies laneæ, quas etiam manias vocabant, ut legimus apud Nonium Marcellum de Propriet. sermonis verbo *Strophium*, Plinium lib.21. cap.2., Porphyrium ad Horatium Sermonum lib. 1. Satyra 2., Festum lib.14.verb.*Pilæ*. Hæc autem prima vota Diis facta pro faustis nuptiis dicebantur, inde in Templo Bonæ Deæ, quam Fauni antiquissimi Latii Regis sororem, & uxorem putabant, & Bovillis non longè ab Albano monte solemni ritu colebant, similes imagines suspendebant; quippè hujus rei causa Templum laudatum ex toto undique Latio virgines nupturæ frequentabant, & per illud viris exclusis nudæ discurrebant, dein se ornabant, & post nuptias in eadem æde iterum vota solvebant, cujus rei testis est Ovidius lib.3.de Arte Amandi, qui sic canit:

Quæ male crinita est, custodem in limine ponat,
Orneturque Bonæ semper in æde Deæ.

quibus & alludit sequens priscus Lapis apud Bovillas effossus & relatus à Ligorio in MSS. Otthobonianis lib. de Familiis Romanis, & à Tomasino de Donariis cap. 13.

BONAE

BONAE DEAE SANCTAE
SAC:
VOTO SVSCEPTO
MERITO LIBENS
TERRENTIA TALLARSIA
FECIT

Quo facto ibant ad Templum Fauni in agro Laurenti positum, quem Panem, & Martem Silvanum domesticum credebant, & ibidem Fauni oracula consulebant: ab hoc transibant ad ædem Pilumni in agro Ardeati sitam, de qua æde plura produnt Virgilius lib. 10., & Servius ad lib. 9. Æneidos, ut videre est apud eundem Tomasinum loco mox relato.

Quare habes Latinas virgines hæc peregisse, ut futuri conjuges bona vellent, ac benè, & feliciter conjungerentur, idque factum fortasse est, quod Bona Dea uxor Fauni ob meritum, & castimoniam à viro suo consecrata foret, & ne Faunus, quem eundem ac Silvanum dicebant sequutis nuptiis in domum irreperet, opinio quippè Latinorum erat, eum vexare pueros, idcirco quum natus puer esset, ad fores ædium tres viros, qui pervigiles domum circumirent, advocabant, quorum primus limen securi, alter pilo feriebat, tertius vero scopis everrebat ex Divo Augustino de Civit. Dei lib. 6. cap. 9., Alexandro Genial. lib. 2. cap. 25., & ut Pilumnum, in cujus Templo etiam Picumnus colebatur, invocarent, ut proles nascitura his præsidibus Diis vitalis foret, ut memoriæ produnt Varro lib. 2. de Vita Popul. Roman., Nonius Marcellus de Doctorum indagin., qui scribunt hos præsides auspiciis conjugalibus esse designatos, & alii apud Alexandrum loco adducto, & lib. 6. cap. 26., Tiraquellum ejus Commentatorem, & Vossium de Idololatria lib. 1. cap. 40. Cæterum cæremonias, quæ nuptias præibant, Virgilius lib. 4. Æneidos de Didone loquens paulò post principium his carminibus exponit:

Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt, mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo.

Junoni

Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ,
Ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido
Candentis vaccæ media inter cornua fundit
Aut ante ora Deum pingues spatiatur ad aras,
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
Pectoribus inhians spirantia consulit exta.

& lib. 1. Æneidos de eadem Didone verba faciens, hæc habet:

Huic conjux Sichæus erat ditissimus agri
Phœnicum, & magno miseræ dilectus amore
Cui pater intactam dederat, primisque jugarat
Ominibus.

Hinc scimus nuptias captatis primum auguriis fuisse contractas, quin & uni ex duobus auspicibus, qui præsentes erant datum coram testibus, & cognatis universis, statim captatis auspiciis, dotem pronunciare, & Jovem, superosque cunctos pro nuptiarum perennitate, & felicitate invocare, ut ibidem notat Servius, quod & refert Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. de Matrimon.. Id autem in Æde sacra factum testatur Cicero de Divinat. lib. 1. Comperimus etiam ritus servatos in nuptiis Regiis, ab aliis fuisse difformes; nam si contigisset Dominam Urbis nubere, sacra primum fiebant Numinibus, quæ Urbi præerant, quasi nuptiæ pro utilitate Reipublicæ fierent, dein Junoni juxta laudatos Virgilii versus, quos Servius ibidem ita interpretatur; alii vero primum Cereri, ut eam placarent, & quam nuptias execrari putabant, propter filiæ raptum, Apollini dein, qui expers uxoris dicebatur, Junoni demum nuptiarum præsidi sacrificabant, ut idem Grammaticus ad Virgilium in carminibus supra adductis explicat; quum vero conjunctio fieret, porcum immolabant, quod ab Etruscis Latinos habuisse constat ex Varrone de Re Rustic. lib. 2. cap. 4.; porcum autem sacrem esse oportebat, id est purum à partu, & qui vel statim lapsis duobus mensibus à mamma depulsus, vel per decem dies lactens esset, si credimus Festo de verbor. signific. lib. 17., Varroni de Re Rustic. lib. 2. cap. 1. & cap. 4.

Sacrificio peracto sponsi jugum subibant, & Junonem Jugalem invocabant, ut conjicitur ex eodem Virgilio dicto lib. 4. Æneid. ubi Servius eum ritum Latinis priscis attribuit, aitque jugum à Sacerdotibus

dotibus impositum fuisse jis, qui conjungebantur, quinimmo Alexander Genial. lib. 2. cap. 5. hunc singularem Latinorum morem fuisse commemorat; erat enim jugum indicium evidens societatis, æquissimi juris, & concordium animorum, nexusque vitæ in æternum communicandæ. His itaque præmissis cæremoniis, expectato signo surgentis vesperis, sponsam ad maritum deducebant, ex Varrone lib. 3. de Lingua Latina, & notant Festus lib. 14., Plutarchus Problem. cap. 65.; ordo vero, quem servabant hic fertur: præibant ii, qui gestabant cumerum, vas scilicet vimineum, vel fictile, ita à similitudine cumerarum, quibus plebei homines frumenta condebant, dictum, in quo nubentis utensilia erant testimonio Festi verbo *Cumerum*, & Varronis lib. 6. de Ling. Latina: sequebantur mulieres colum comptam, fusumque cum stamine gerentes; erat enim id indicium Lanificii ex Plinio lib. 8. cap. 48., Alexandro Genial. lib. 4. cap. 8.; post eos incedebant cognati, & amici, & sponsus, dein tres pueri prætextati, quos patrimos, matrimosque appellabant, quorum unus facem accensam præferebat, cæteri nubentem ducebant, ut auctor est idem Festus lib. 6. & lib. 14, & notat etiam Varro de Vita Populi Romani lib. 2.. Hanc facem ex spina alba fuisse constat ex jisdem Varrone, & Festo, quod eam auspicatissimam, & malas noxas averruncare crederent, ut canit Ovidius apud Dacerium commentatorem Festi verb. *Patrimi*.

Sic fatus virgam, quæ tristes pellere posset
A foribus noxas, hæc erat alba, dedit.

& infra:

Virgaque Lanalis de spina sumitur alba.

& tradit Plinius lib. 16. cap. 18., quamvis plures patrimos ex pinu alba hanc facem prætulisse autumant, ea tamen face produnt consuevisse rogum novæ nuptæ, quæ nuptialibus diebus occubuisset, accendi & eamdem rapi per communes amicos, si credimus Festo lib. 16.: *Rapi solet fax, qua prælucente nova nupta deducta est, ab utrisque amicis, ne aut uxor eam sub lecto viri ea nocte ponat, aut vir in sepulchro comburendam curet, quo utroque, mors propinqua alterius, verius captari putatur*: hæc Festus; verumtamen Servius, quem referunt Dacerius, & Scaliger Festi commentatores:

Faces, inquit, *quæ solent præire nubentes puellas, corneæ sane faces, quæ quasi diutissimæ luceant, quas rapiunt tanquam vitæ præsidia, namque his, qui sunt potiti diutius feruntur vixisse*, unde habes facem corneam, & spineam potuisse adhiberi, & causam, cur ea fax raperetur difformem ab ea, quam Festus exponit.

Et quum nova nupta ad domum mariti iret, mariti affines spargebant pueris, & plebi nuces ex Festo lib. 12., & Paulo ejus mutilatore. Causam hujus rei assignat Festus his verbis: *Nuces flagitantur nuptis, & jaciuntur pueris, ut novæ nuptæ intranti domum novi mariti secundum fiat auspicium*: veruntamen Plinius lib. 15. cap. 22. id factum ait, quod nuces religiosæ essent causa tot nodis, totque vinculis fœtum muniendi à natura arbori insita. Persius autem Satyra 1. putat id indicasse, maritum per nuptias puerilia reliquisse, en ejus carmina:

Aspexi, & nucibus facimus quæcumque relictis
Cum sapimus patruos.

At Servius ad illud Ecloga 8.

. . . . *tibi ducitur uxor*
Sparge marite nuces . . . . . .

scribit maritum ipsum spargere consuevisse nuces, & hoc institutum à Græcis, qui Latium incoluerunt manasse, quod commentatores Festi, præsertim Dacerius comprobant. Cæterum mihi constat ex Ferentino Lapide in via Latina effosso, adeo solemnem eum ritum Latinis fuisse, ut testatores nuptis, quæ pauperes essent, pietatis ergo nuces testamento legarent; hæc enim est inscriptio laudati Lapidis, quam refert commentator Festi verbo *Nuces* post commentum Scaligeri.

A. QVIN-

A. QVINTILIO A. F. PAL. PRISCO
HIC EX S.C. FVNDOS CEPONIANVM
ET ROIANVM, ET MAMIANVM
ET PRATVM EX OSCO AB R.P
REDEMP. EX QVORVM REDITV
QVOT ANNIS VI. IDVS MAII
DIE NATAL. SVO PERPET
DARENTVR PRAESENT. MVNICIPIBVS
ET INCOL. ET MVLIERIB. NVPT
CRVSTVL. P.I. MVLS. HEMIN
ET POST NVCVM SPARSION
MOD. XXX

Quare habes ex hoc Lapide Quintilium reliquisse Ferentini municipibus, incolis, & mulieribus nuptis quotannis die quo is natus erat, crustulum pultis unum, erat enim crustulum genus dulciarii, ut ait Porphyrion ad Horatium lib. 1. epistolar., propterea testator addidit crustulum pultis, id est crustulam ex farina, & aqua, ovis, melle, vel caseo constantem ex Plinio lib. 18, cap.8., nam, id cibi antiquissimi genus, crustulam pultis antiqui vocabant, quod ut corium exureretur, necnon Heminam mulsi, dimidium scilicet sextarii potionis ex melle, & vino, & pro nucum sparsione modios triginta nucum, lapis enim mendose *post* loco *pro* exhibet, idcirco, ut hæc fierent perpetuo Fundos, & pratum ex Osco, id est in Oscorum agro situm à Populo Romano redemptum, & redditus assignavit: nisi dicas pratum ex Osco situm fuisse in agro Vejenti, vel ut produnt Geographi in agro Aurelio qui Vejentium fuit non longè à Mæsia silva, quem agrum habebant Augures publici populi Romani testimonio ejusdem Festi lib. 13. verb. *Oscum*, & ejus interpretum, quæ lectio lapidi magis congruit.

Hoc ordine usque ad limen domus mariti adveniebant, ibi solitum erat aqua novam nuptam conspergere, ut ea casta, purave ad virum veniret, & aquam, atque ignem cum viro communicaret; aquam autem scimus servatam ante limen ipsum ex Festo lib. 6. verb.

Facem, Varrone de Lingua Latina lib.4., hauſtamque de puro fonte per puerum, aut puellam, qua etiam nubentium pedes lavari conſueviſſe refert Servius ad lib.4. Æneidos. Hiſce geſtis, nova nupta limen non tangebat, ſed ſublata in domum inferebatur, idque factum ait Plutarchus in Romulo quod Latinæ, & Sabinæ mulieres à Romanis raptæ ſic domibus virorum illatæ ſunt, ut non ipſæ ingreſſæ ſint, ſed vi illatæ, quod non probat Servius ad lib.2. Æneidos, qui id ante Romam conditam factum prodit in reverentiam Veſtæ antiquiſſimæ Latinorum Deæ. Huic quum limen domus conſecratum eſſet, ſacrilegum videbatur novam nuptam limen, & ſic locum Numini dicatum calcare, ut Servius ait. Limen laneis vittis, multoque lauro poſtes ornabant, aut myrto obducebant, oleoque aut adipe ſuillo ungebant, ne quid pernicioſæ peſtis in domum irreperet. Huic mori alludit Virgilius lib.4. Æneidos de Didone ſic canens:

Præterea fuit in tectis de marmore Templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat
Velleribus niveis, & feſta fronde revinctum,

ut explicat ibidem Servius & notat Plinius lib.28. cap.9.. Uxori intranti limen viri claves tradebantur, non tantum, ut eo felicitatem partus ſignificarent teſte Feſto lib. 3. verb. *Clavium*, ſed ut oſtenderent viros uxorum fidei ſeſe committere, omniaque earum cuſtodiæ mandare, ſi credimus commentatoribus Feſti ibidem. Hoc tempore, cum ſcilicet domum viri ſponſa ingrederetur, ferunt neceſſarios ſponſæ, & ſponſi capita nubentium velaſſe, Latini namque nuptias dixerunt, quod nubentium capita velentur, ſi fides præſtanda eſt Servio ad lib. 11. Æneidos ad carmen:

. . . . . . *arſuraſque comas obnubit amictu*.

quamvis alii prodant id factum eo tempore, quo cum Auſpicum præſentia nuptiæ contrahebantur. Porrò teſtari poſſum, & hodie in Latio matrem ſponſæ, aut ſponſi caput novæ nuptæ velare, quum ea limen domus viri attingit.

Nubentium cultus hic fertur: ſponſus pictam induebat tunicam quam ſponſa ſuis, & matris manibus contextam Proco ad futuras nuptias dono dabat teſte Dionyſio lib. 3. qui de ſorore unius ex Curiatiis Albanis ab Horatiis Romanis confoſſi verba faciens: *Et in*

his,

bis, inquit, *tunicam pictam, quam suis, & matris manibus contextam Proco ad futuras nuptias donum miserat (mos enim Latinis erat, ut qui virgines ambirent, pictas induerent tunicas) hanc igitur tunicam, ut cruore pollutam vidit, scissa veste, pectus ambabus plangens manibus, lamentabili voce consobrinum vocabat*. Picta dicebatur tunica, non quod picta, sed quod purpurea esset: purpuræ sane splendorem, & nitorem picturæ locum apud Latinos obtinuisse constat ex Festo lib. 14. verb. *Picta*, & commentatoribus ejusdem. Sponsa non auro, non monilibus, ut nunc in usu est, sed senis crinibus instar Vestalium Virginum ornata incedebat, quare eo comptu palàm faciebat viro suo spondere, castitatem à cæteris illibatam fore testimonio Festi lib. 17. verb. *Senis crinibus*, quo loci ait ornatum hunc Latinis vetustissimum fuisse; erant autem seni crines sex sertæ crinium, vitta, & crinibus ipsis impletæ, quas vulgò *Treccias* vocant, ut videmus matronas ornatas in priscis marmoribus, & veteribus Numismatis, & probat Dacerius commentator Festi ubi supra. Flammeo etiam lutei coloris caput velabat, cujus rei causam Festus lib.6. his verbis narrat: *Flammeo*, inquit, *amicitur nubens ominis boni causa, quod eo assiduè utebatur flaminica, id est flaminis uxor, cui non licebat facere divortium*, unde habes institutum, ut nova nupta hoc amiculi genere, velo scilicet lutei, seu crocei coloris uteretur boni ominis causa, in signum indissolubilis conjugii, hinc Lucanus lib.2. de Martia iterum nubente Catoni, sic canit:

Lutea demissos velarunt flammea vultus.

inde Plinius lib.21.cap.8. hunc morem antiquissimum fuisse testatur, quamvis id factum in Can.Fœminæ 3.quæst.5. dicatur, ut nova nupta indicium daret pudoris, seseque subjectam viro faceret, gestabat & cingulum ex lana ovis; hujuscemodi rei causa erat, ut sicuti lana in glomos sublata conjuncta inter se est, sic vir suus secum unitus, vinctusque esset; ferunt quoque hoc cingulum Cinxiæ Junoni sacrum Herculaneo, arctissimo scilicet nodo revinctum, ominis gratia in lecto priusquam conjunctio fieret, manibus viri fuisse solutum, ut sic novus maritus felix esset in suscipiendis liberis, sicuti Hercules, qui septuaginta liberos procreavit, ut auctores sunt idem Festus lib. 3. verb.*Cingulo*, & Varro de Vit. Popul. Roman. lib.2.

Inte-

Interea in domo ſponſi mulier ea, quæ ad nuptias pertinebant parabat, hæc thalami adminiſtratrix dicebatur, amico etiam novi mariti, quem Janitorem appellabant pro ſummo honore datum erat apud januam cellæ, ubi thalamus erat excubare, ut diligenter animadverteret, ne mulieres virgini clamanti opem ferrent, ut teſtis eſt Julius Pollux in Onomaſt. lib.3.cap.3.. Ante thalamum piſtillum alligabant, & ut ſponſa ejus cellæ limen attigiſſet, famula cribrum geſtans per cellam diſcurrebat, ut nova nupta videret inſtrumenta, quibus res familiaris tractanda erat, ut idem Julius Pollux mox adductus narrat; unde Plutarchi in Romulo ſententiam minus veram puto, is enim ex fœdere cum Romanis à Latinis, & Sabinis icto hauſit, præter lanificium nullam aliam operam mulieres Latinas, & Sabinas Romanis nuptas obligatas fuiſſe præſtare, quum tamen palàm ſit apud Scriptores uxores omnem domeſticam rem adminiſtraſſe. Die vero illo, qui nuptias ſtatim ſequebatur apud novum maritum propiores affines lætiore convictu cœnabant, completaque cœna adhuc ad menſam ſedentibus muſtacea donabant, eo quoque die ferunt novam nuptam in viri domum libertatem auſpicari, & dominam agere, ſimulque rem divinam facere conſueviſſe ex Feſto lib.16., & Aulo Gellio Noctium Atticar. lib.2. cap.24., cui mori alludit illud Juvenalis Satyra 6.

. . . *nec eſt quare cœnam, & muſtacea perdas.*

ubi commentatores & præſertim Mancinellus vir Velitris natus teſtatur in Latio ad ſuam ætatem perſeveraſſe ritum muſtacea poſt nuptialem c ænam donandi.

Secundo, vel ut alii produnt, ſeptimo poſt nuptias die, iterum apud novum maritum cœnabatur, quam cœnam vocabant Repotia, quod quaſi reficeretur potatio, ut habes ex Feſto lib.16. & ejus commentatoribus. His diebus ſolitum ajunt in cœna decantari procacia quidem, & conjugali, ſed laſciva licentia per ludum, amores, gratias, & mixtos leporibus luſus carmina, in quibus Jovem adultum, Junonem adultam, Venerem, Dianam, & Suadelam eorum Numina precabantur, ut novæ nuptæ propitii adeſſent, prolemque fecundarent, & faſcinum arcerent. Hæc carmina Feſcennina vocabant, quod Feſcennii Sabinorum, primum decantata eſſent teſtimonio

nio Gyraldi in lib. quem de Poëtis scripsit Dialog. 1. pag. 35. qui de Latinis loquitur, & Alexandri Genial. lib. 2. cap. 5.; proditum quoque memoriæ est hisce diebus sponsum apud affines, & amicos cœnasse una cum amicissimo, qui Simplator à Latinis dicebatur, id enim scribit Fulgentius de Prisc. Sermone, ubi subdit hunc fuisse custodem sponsi, eoque animo ei assignatum, ut sponsa, quæ cœnis illis haud adesse poterat, resciret ubi vir cœnaverat, cum quibus, & quid fecisset.

Hi sunt ritus, quos Latini in nuptiis servabant, & nunc etiam superstitiosè custodiunt; quandoquidem ordo pompæ nuptialis nocte illa, qua nova nupta ad domum sponsi ducitur, hodieque similis est, nam loco patrimorum, propè sponsam incedunt pueri alba veste induti, sparguntur nuces, & frumentum projicitur in sponsorum caput, faces præferuntur, velatur sponsa statim ac intrat in domum viri, cœnæ exhibentur, versus jucundi, & procaces amoribus laudibus, & bonis ominibus mixti decantantur, & similia fiunt, ex quibus spectatores facilè priscum morem pertinaciter in Latio servatum judicabunt: ea tantum omissa testari possum, quæ Numinum falsorum cultum exhibebant.

CAPUT XII.

De priscorum Latinorum cœnis, & victu.

PRiusquam Janus Saturnum excepisset hospitio, rudis erat Aboriginum, qui Latium incolebant, victus, teste Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 7., quandoquidem illi crudis tantum vescebantur, & his, quæ natura ferebat, sine igne contenti, poma, & loco frumenti glandes edebant, ut habes ex Servio ad illud lib. 6. Æneidos:

Atque umbrata gerunt civili tempora quercu,

& Plinio lib. 7. cap. 56., ac Scaligero in Varronem de Lingua Latina lib. 1. pag. 27.; quumque omnes vitam pastoritiam degerent, victum sibi parantes manibus, ut ait Dionysius lib. 1., caseus à coacto lacte dictus, iis fuit cibus quam delicatus testimonio Varronis de Lingua

Latina

Latina lib. 4. quibus alludit Ovidius lib. 3. Amor. Elegia 9.

Sed glandem quercus oracula prima ferebant
Hæc cibus, & teneri cæspitis herba thorus.

& lib. 2.

Silva domus fuerat, cibus herba, cubilia frondes,

An autem ea ætate poma decoquere in olla in uſu eſſet, non liquet, quippè idem Varro teſtatur olera acerbos terræ fructus dicta à Latinis priſcis, quod in olla eos elixarent. Sed quum Janus à Saturno edoctus peritiam ruris, ferum illum, & rudem ante fruges cognitas victum in melius redegiſſet, Regnique eum ob hanc rem ſocietate muneraſſet ſi Macrobio lib. 1. cap. 7. Saturnal. fides præſtanda eſt, hinc Latini conſueverunt pulmentum edere ex pulte compoſitum, quæ ex farina, & aqua conſtabat, ſeu ut alii referunt ex aqua frumenti, & fabarum, aut hordei farina ex Valerio Maximo lib. 2. cap. 1., Plinio lib. 18. cap. 8. & cap. 11. etſi Feſtus lib. 14. eam dictam ſcribat à pullis, quod jis, in auſpiciis daretur; nullius ſane in Latio molarum fuit uſus, neque piſtores cogniti in Latio, aut Romæ: idcircò conſtat, antiquos fruges igne toſtas in pilas conjectas pinſere conſueviſſe pinſoribus miniſtrantibus ex Feſto lib. 3. ubi ait pinſorem, quem alii piſonem vocant, & coquum apud antiquos eundem fuiſſe ex Plinio lib. 18. cap. 3. & lib. 15. cap. 6. & lib. 36. cap. 18., Valerio Maximo loco mox adducto.

Anno itaque ab V.C. DC. produnt piſtores Romæ, & in Latio molis frumenta terere, & farinam, mulieres vero, quibus domus cura data erat, panem facere incepiſſe, ut teſtatur Plinius dicto lib. 18. cap. 3. Panem vero panificium, libum, quod libaretur priuſquam eſſet coctum, teſtuatium, quod in teſto æreo calido coqueretur, circulos, quod ii mixti farina, caſeo, & aqua circuitum æquabiliter funderent, lixulas, & ſemilixulas ejuſdem generis circulos, ſed minus conditos, globulos in oleo coctos, & cruſtulum à cruſta pultis, Latinam gentem appellaſſe conſtat ex eodem Varrone de Lingua Latina lib. 4., unde patet mulieres panificii difformes ſpecies compoſuiſſe, quod hodieque etiam faciunt in Latio fœminæ, eæ namque ex Varrone, nomina teſtuatii, circulorum, lixularum, globulorum, & libi quæ apud eas illibata adhuc ſunt, hauſiſſe videntur.

Ita

Ita vixit longo ævo Latina, & Romana gens, donec mulieres deliciis deditæ, rem domesticam negligere ausæ sunt: idcirco perhibent pistores, quorum munus fuit tantummodo farinam facere, & panem dein fecisse, ut canit Martialis lib.8. Epigramm.16. in Ciperium, qui ex pistore factus erat Causidicus:

Pistor qui fueras diu Cipere
Nunc causas agis, & ducenta quæris.
Sed consumis, & usque mutuaris
A Pistore Cipere non recedis
Et panem facis, & facis farinam.

& ibidem commentatores, & præsertim Calderinus. Neque dicas Latinos priscos uxoribus nec molere, nec coquere permisisse testimonio Plutarchi Problem.cap.86.qui ex hoc vetustissimo more id ipsum in fœdere à Latinis, & Sabinis cum Romanis post raptum icto, comprobatum fuisse commemorat, quod etiam refert in vita Romuli; quippe diximus mulieres panem fecisse, aliud autem est molere, & coquinariam facere. Comedisse etiam scimus Latinos panem farreum, ut præcedenti Capite dictum est & narrat Plinius lib.18.cap.8., atque inopia urgente consuevisse panem ex milio conficere, & panicum pinsitum, furfureque evolutum, atque milium cum lacte, aut uvam labruscam cum farre minuto coctam edere ex Columella de Re Rustica lib.2. cap.9. Sed an carnes, & pisces prisci Latini ederent, non liquet. Enimvero lex, seu mos Latinorum vehementer abstinendi à carnibus pici avis, quam ii venerabantut, quem morem refert Plutarchus Problem. cap.20., ritus etiam tauri carnes non gustandi, quod id animal religiosum esset, & Herculi gratum, cujus rei causam narrat Varro de Re Rustica lib.2. cap.4., satis indicant, priscos Latinos carnes edere consuevisse; si enim omne carnium genus jis vetitum fuisset, frustra lata lex esset, ne pici, & tauri carnes comederent; proditum etiam est eos piscibus abstinuisse ex Ovidio lib.6. Fastor. qui de Carna Dea loquens, hæc canit:

Prisca Dea est, aliturque cibis quibus ante solebat,
Nec petit adscitas luxuriosa dapes,
Piscis adhuc illi populo sine fraude natabat,
Ostreaque in conchis tuta fuere suis.

Jure itaque merito Ovidius ex jis, quibus placabant Carnam Deam carnis, & vitalium præsidis, fabacea scilicet pulte, & larido, non autem piscibus, arguit Jani ætate, qua Carna ejus uxor consecrata est, piscibus eam gentem abstinuisse, nam si pisces in usu fuissent, jis utique utpotè Deæ Carnis Præsidi odiosis, ea placata esset, quod Vossius de Idololatria lib.4. cap.23. explicat, id quod non evincit post Janum, & tempore Latii Regum, Latinos piscibus abstinuisse, propterea in re tam vetusta nemo valet certam proferre sententiam.

Porrò neque mulieres Latinas vinum unquam ebibisse constat, quinimmo temeto, id enim vini nomen erat, semper abstinuisse comperimus, & apud eam gentem institutum, ut fœminæ cognatis osculum ferrent, reprehendendi causa, ut osculum indicium faceret, si bibissent, & cum Fauna, seu Fatua uxor, & soror Fauni Latinorum Regis clam vini ollam bibisset, ferunt maritum eam virgis myrtheis ob id facinus usque ad mortem flagellasse, ut Cap. 4. dictum est, & ex Clodio notat Aulus Gellius Noct. Atticar. lib. 10. cap.23., & Athenæus Deipnosoph. lib. 10. qui subdit mulieres id celare haud potuisse, quoniam Latini, neque cellam vinariam committebant mulieribus, & quotidie mariti, cognati, & consobrini eas osculabantur. Hujus autem ritus initium Athenæus ad Herculem refert his verbis: *Alcimus Siculus in eo libro, quem Italicum inscripsit narrat omnes in Italia mulieres abstinere vino, eo quod Hercules cum in Crotoniatarum agrum pervenisset, domum quandam viæ propinquam sitibundus accessit, & ingressus poposcit quod biberet. Earum ædium domini uxor, quæ clanculum vini dolium subtus aperuerat, virum monuit, prudenter se facturum si hospitis causa dolium id referaret, satius esse aquam bibendam offerre. Hercules cum illam exaudisset ejus virum multum laudavit, introque reverti jussit, ac dolium intueri; paruit ille, & cum dolium subiret, saxeum invenit. Hujus rei documentum in illius Regionis mulieribus adhuc extat, quoniam probrosum, ac turpe est ipsis vinum bibere ob hanc rationem*: hæc Athenæus. Itaque Gellius mox adductus refert mulieres in Latio solitas bibere loream, seu loram, quæ ex vinaceis aqua dilutis constabat, aut passum, vel murinam, & quæ id genus sapiunt potu dulcia, quod ex Varrene de Vit. Popul. Roman.lib.2. Gellius hausit. Hunc

morem

morem è Latinis in Romanas derivasse commemorant Valerius Maximus lib.2. cap.1., & Plinius lib. 14. cap.3.. Viros autem vinum ebibisse longe ante Romam conditam dilucidum est; quandoquidem ex jis, quæ retulimus Cap.6. Æneæ, & Ascanii ætate vini usum, & vineta in Latio fuisse patet, tametsi non desint qui referant ante Romulum, quinimmo Romuli imperio rarum in Latio vinum.

Habemus ex Athenæo Deipnosoph. lib.1. horum vinorum species, & virtutes, is enim Albani duas species enumerat, alterum subdulce, quod suavissimum, & gratissimum nuncupat; alterum acerbum, utrique suum ab anno decimo quinto vigorem assignat, & quod ultra inveterasset, excitasse ait celeriter capitis dolorem & gravitatem, Setinum Formiano, Trifolino, & Surrentino simile fuisse, & Falerno levius, capitique nunquam nocuisse narrat. Veruntamen Plinius lib. 23. cap. 1. prodit id vinum cibos concoqui coegisse, & lib. 14. cap. 6. illud generosissimum nuncupat, & à Cæsare Augusto adamatum, quod cruditatibus stomachi esset infensum; inde Athenæus Tiburtinum describit, id ait fuisse tenue, & facilè transpirasse, atque melius quum inveterasceret, & sic vigorem adipisceretur. Labicanum dein, quod gustu suave, ac pingue inter Albanum, & Falernum medium, ac idoneum bibendo post decem annos affirmat; Veliternum etiam, idque suave potu, eoque gaudere stomachum ait, & peculiare ejus vini fuisse, ut sincerum, ac merum non videretur, nam gustanti velut alterius immixti quidquam præseferebat. Signinum quoque, & Nomentanum quorum primum ad annum usque sextum aridum, nulliusque usus, alterum post annum quintum potui commodum, neque admodum suave, neque tenue fuisse prodit.

Hæc dixisse sufficiat de vinis Latinorum, quorum seriem fusius suo loco exponemus; nunc ad cœnas Latinorum invitati properemus. Ex frugali antiquorum victu nata quæstio est, semel ne in die cibum sumpserint, an sæpius, hoc est an pranderent sub meridiem, ut nunc fit, an vero in vesperum distulerint, ut cœnitarent; quandoquidem Servius ad lib.4. Æneidos prandia priscis Latinis in usu haud fuisse commemorat; idipsum probant Isidorus lib.2. Etymol.cap.20.: *Est autem cœna vespertinus cibus, quam vespertinam antiqui dicebant, in usu enim non erant prandia*: Salvianus de provident. Dei

lib. 1., & Severinus Boëthius lib. 2. de consolation. Philosoph. metr. 5.

Felix nimium prior ætas
Contenta fidelibus arvis
Nec inerti perdita luxu
Facili quæ sera solebat
Jejunia solvere glande.

At ex Cicerone 3. Verr., & prandia, & cœnas antiquis familiares fuisse apparet, id quod testantur Valerius Maximus lib. 2. cap. 1.: *Fuit*, inquit, *etiam illa simplicitas antiquorum in cibo capiendo humanitatis simul, & continentiæ certissimus index, nam maximè viris prandere, & cœnitare in propatulo verecundiæ non erat, nec sanè ullas epulas habebant, quas Civium oculis subjicere erubescerent*: Macrobius etiam Saturnal. lib. 2. cap. 13., qui sumptuarias leges referens, ita ait: *Leges cœnis, & sumptibus ad populum ferebantur, imperari cœpit, ut patentibus januis pransitaretur, & cœnitaretur, sic oculis Civium testibus factis, luxuriæ modus fieret*: & Plutarchus lib. 8. Symposiac. cap. 6. ubi prodit antiquos seorsim prandere, cœnare autem cum amicis solitos fuisse.

Sunt qui referant dissidium id facilè componi posse, putantes eandem rem cœnæ, prandiique nomine à Scriptoribus significatam, ut Festus lib. 3. auctor est, is enim ita scribit: *Cœna apud antiquos dicebatur, quod nunc est prandium, vesperna, quam nunc cœnam appellamus*, & lib. 17.: *Scensas Sabini cœnas dicebant, quæ autem nunc prandia cum cœnas habebant, & pro cœnis vespernas appellabant*, sic doctissimus Beroaldus notis in lib. 4. Æneidos, opiniones conciliat. Ego vero arbitror apud priscos Latinos prandia ut nunc in usu haud fuisse, quinimmo, neque Romanis antiquis familiaria; quippè idem Festus lib. 11. hæc prodit: *Merendam antiqui dicebant pro prandio, quod scilicet medio die caperetur*, id ipsum testatur Nonius Marcellus de Proprietat. Sermon., quo fit prandium, quod omnes post meridiem sumptum ajunt, priscis temporibus nondum in usu fuisse, ea namque hora merendam sumptam testatur Festus ipse, quem Beroaldus, & alii in suam trahunt sententiam, ut Dacerius commentator Festi eo loci scribit, & notat Alexander

der Genial. lib. 5. cap. 21.. Merenda autem erat parcissimus cibus, ita dicta, quod iis qui mererent ære, id est mercenariis dari consuevisset ex Scaligeri notis in Varronem de Re Rustica, & Rosino lib. 5. Antiquit. Roman. cap. 27., nam hodieque etiam brevissimum cibum, quem post prandium capiunt, merendam dicunt. Itaque prisci Latini pro jentaculo habuerunt silatum, jejuni quippè de mane merum bibebant, vel etiam panem vino madefactum comedebant, idque silatum appellabatur ex iis quæ referunt Festus verbo *Silatum*, & Commentatores ejusdem, ac Plutarchus in Symposiac. lib. 8. quæst. 6., post meridiam merendam capiebant, & post vesperum cœnam, quæ illis erat plena refectio, ut nunc prandium est. Hinc facilè intelliges, cur Macrobius, Plutarchus, Tullius, & alii morem illorum temporum referentes, & prandia, & cœnas in usu fuisse narraverint; enimvero prædicti vixerunt ætate, qua Romani, & Latini adeo immensos sumptus faciebant, omnemque substantiam in conviviis impendebant, ut cibariis, & sumptuariis legibus sumptibus modum dare oportuerit. Cato enim major quum in censura hanc rem palàm detestaretur, neque exaudiretur, censura functus, fecit, ut C. Orchius Tribunus Plebis de Senatus sententia legem tulerit, qua convivarum numerum præscripsit; post annos XXII. Fanniam legem ingenti populi consensu Consules promulgarunt, qua numero Convivarùm, & sumptibus consuluerunt. Hæc sanè lex Convivarum impensis modum fecit assibus centum, & quum adhuc eo res rediisset, ut gula illecti plerique ingenui pueri pudicitiam, & libertatem suam venditassent, & in Latio, ac in universa Italia, parentes filias prostituissent, putantibus Latinis, Italisque non in se, sed in solos Urbanos Cives Fanniam esse conscriptam, Didia lex lata est, quæ & Latium, & Italiam omnem obligabat, & plectebat eos, qui majore sumptu cœnas fecissent, & qui illis interfuissent; quoniam vero obstinatio luxuriæ, & vitiorum firma concordia adeo prævalebat, ut leges palàm factis abrogarentur, P. Licinius Crassus edicto & Fanniam probavit, & Kalendis, Nonis, Nundinisque jussit, ne quis in dies singulos ultra triginta asses edundi causa impenderet, cæteris vero diebus, ne amplius quam carnis aridæ pondo tria, & salsamentorum libram unam, & quod ex terra, vite, arboreve natum esset mensis apponeret. Hanc legem

legem trinumdio priusquam confirmata esset, Populus Romanus servavit, dein contempsit, quamobrem Antius Restio iterum plectendos esse edixit, qui sumptuarias leges non custodirent, sed eam quoque legem Senatorum pervicax animus, & contraria consuetudo irritam fecit; unde M. Antonius Triumvir edictum de sumptibus proposuit, quod quum ipse præceteris in Urbe, & in Ægypto sprevisset, irrisui fuit. Hinc Tiberius simile interdictum conscripserat, quod, ne legis majestas vilesceret, proponere noluit. Sic narrant Macrobius Saturnal. lib.3.cap.17., & Alexander Genial.lib.3.cap.8.

Itaque mirum non est, si eo tempore, quo luxuria tot legibus coerceri haud valuit, Romani, & eorum exemplo Latini, Italique universi & pranderent, & cœnarent, & prandium cœnam, & cœnam vespernam nuncuparent; quippè id ipsum evincit, prandium apud majores cœnæ locum non obtinuisse, sed fuisse extremis Reipublicæ temporibus cœnæ subrogatum, ut ita sumptibus nullus fieret modus, & bis in die cœnitarent, qui gulæ blandirentur. Locus, ubi cœnabant erat inferior domus pars, dein in usu fuit in superiore ædis parte cœnitare, idcirco Cœnacula dicta sunt, quod ad ea scalis ascenderetur ex Festo lib.3., & Varrone de Ling. Latina lib.4., qui subdit Lanuvii apud Junonis ædem amplum fuisse cœnaculum, quod scalis altis scandebatur: quare habes antiquos foris non cœnasse, Poëtæ quippè, quos in principio retulimus, & qui Latinos priscos foris cœnitasse asserunt, meminerunt illius ætatis, qua fera nimis, & agrestis eorum vita erat: quum vero Saturnus, & Janus & sequuti Latii Reges victum in meliorem modum redegissent, palàm est Latinam gentem cœnacula habuisse, & domi comedisse, præter liberos, qui ætate puerili essent, hos enim foris cœnitasse, ut natu majores spectatores, & magistros haberent locuples testis est Plutarchus Problem. cap. 32. qui scribit Lacedæmones hunc morem in Latium invexisse.

Quomodo vero Latini epulati sint, pauci rectè norunt, & est sanè res in tanta vetustate obscurissima; Virgilius, qui mores priscorum Latinorum imitatus est, lib.1. Æneidos exhibens Æneam Epalantem cum Didone, sic canit:

Jam Pater Æneas, & jam Trojana juventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro

Dant

Dant manibus famuli lymphas, Cereremque canistris
Expediunt.

Hinc Servius ait: *Antiqui stibandia non habebant, sed stratis tribus lectis epulabantur, unde & Triclinium sterni dicitur, unde apparet errare eos, qui Triclinium dicunt ipsorum Basilicam, vel cœnationem*, ex quo patet antiquos in lectis discubuisse, ut idem Virgilius eodem loco paulò post subdit:

Nec non & Tyrii per limina læta frequentes
Convenere, thoris jussi discumbere pictis.

Id ipsum apparet ex Plauto Amphytr. Act.2. Scen.2.

Alc. *Cœna apposita est, cœnavisti mecum, ergo accubui simul,*
Amp. *In eodem lecto?* Alc. *In eodem*:
Sos. *Hei non placet convivium.*

& probat mos Romanorum, qui discumbentes cœnitaverunt, & circum mensas tres ut plurimum lectos collocabant, in quibus accumbebant reclinata supera parte corporis in cubitum sinistrum, infera in longum porrecta ac jacente, capite leviter erecto, dorsoque à pulvillis modice suffulto, ut legitur apud Ciceronem in C. Verrem act.3. & 8. Veterem Scholiastem Juvenalis Satyra 5. vers. 17., Lipsium lib.3. Antiquar. Lection., Dempsterum ad Rosinum Antiquit. Rom. lib.5. cap.28., Beroaldum ad Suetonium in C. Caligula, & alios.

Veruntamen Virgilius idem lib.7. Æneidos ita convivium exponit:

Hæ sacris sedes epulis, hic ariete cæso
Perpetuis soliti Patres considere mensis.

ubi Servius; *Majores enim*, inquit, *nostri sedentes epulabantur quem morem habuerunt à Laconibus, & Cretensibus, ut Varro docet in libris de Vita Populi Romani, in quibus dicit quid à quaque traxerit gente*, quod & notat Isidorus Etymolog. lib.10. cap.11.: *Apud veteres*, inquit, *non erat usus accumbendi, unde & considere dicebantur*: Alexander Genial. lib. 5. cap. 21. ejusque commentator Tiraquellus. Porrò quum Æneas ad Laurenti litus appulisset, & comedisset cum sociis, idem Virgilius, & Romani scriptores perhibent, sedentes omnes epulatos: sic Maro lib.8. Æneid. eorum epulas describit:

Æneas

Æneas, primique Duces, & pulcher Julus
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ
Instituuntque dapes, & adorea liba per herbas
Subjiciunt epulis (sic Juppiter ipse monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.

unde fit, non accubuisse, sed deposuisse Æneam, & socios corpora sub ramis, & sic consedisse, quod clarius idem Virgilius lib.8. probat, is enim Æneam Herculis sacris epulis invitatum ab Evandro, & Arcadibus effingit, & ita ait:

Hæc ubi dicta, dapes jubet, & sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili
Præcipuumque thoro, & villosi pelle leonis
Accipit Æneam, solioque invitat acerno.

Hinc Servius: *Bene*, inquit, *sedili*, *nam in Templo Herculis lectisternium esse non licebat, quamvis apud veteres, omnes sedentes vescerentur*, & quia ibidem Maro meminit thori, Servius subdit: *Thorum autem herbarum super solium fuisse intelligamus, ne sit sedili contrarium*. Dionysius etiam lib.1. ubi meminit loci, in quo primum apud Laurentum epulatus est Æneas: *Deinde*, inquit, *eis humi sumentibus, multi mensæ vice, cibis substraverant apium, vel (sicuti alii dicunt) crusta triticea, quo vescerentur mundius*; unde Eusthatius notat sedentes Teucros eo loci comedisse, quod & Auctor Origin. Gent. Roman. ex Domitio prodit.

Ergo ex his constat priscos Latinos non discubuisse, aut accubuisse in lectis, sed sedisse circum mensam, idcirco legitur apud Scriptorem vitæ Catonis Uticensis, eum majorum exemplo, antequam se Uticæ interimeret, sedentem cœnitasse, quemadmodum post civile bellum consueverat. Neque dicas carmina Maronis mox adducta mensis, & epulis sacris Herculis tantummodo applicari posse; quandoquidem, si ætate, qua Evander Arcas Aram Maximam Herculi fecit, Hercules ipse in ea sacras epulas ita instituit, ut sedentes epularentur, & Romani semper lectos, & lectisternium ab jis epulis submoverunt, ut testatur etiam Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 6., & fusius dicam cum Herculis Setini Templum describere aggrediar, nemo non videt, id factum, quia Aborigines, qui tunc ea loca tenebant,

bant, ita epularentur: sic apud eandem Aram omnes aperto capite sacra faciebant, quod tum ita gentes, illa sacrificia offerrent, testimonio Gavii Bassi apud eundem Macrobium lib. 3. cap. 6. ad finem.

Sedentem itaque comedisse Latinam gentem arbitror, dein Roma condita & accumbendi more inducto, facilè est discubuisse, sicuti Romanos: ex quibus habes mulieres etiam sedisse: quin cum Romæ, ut dixi institutum esset in lectis viros discumbere, attamen mulieres sedentes cum viris suis cœnare consueverunt, ut auctor est Valerius Maximus lib. 2. cap. 1.. Hunc tamen morem ultimis Reipublicæ temporibus fœdatum fuisse scimus, nam quamvis Quirites in epulo Jovis, exhiberent eum in lectulo, Junonem vero, & Minervam in sellis ad cœnam stantes, unde antiquorum exemplum dissimulare haud poterant; tamen corruptis moribus permiserunt mulieres cubantes, ut viros, cœnitare, vel maritorum gremio inhærere; hinc idem Valerius Maximus loco quo supra ea tempora accusans ait: *Quod genus severitatis ætas nostra diligentius in Capitolio, quam in suis domibus servat, videlicet, quia magis pertinet ad rem Dearum, quam mulierum disciplina contineri*; quem morem damnasse comperimus Ciceronem ad Atticum lib. 4. epist. 1., & in C. Verrem act. 1. & 2. Catilinaria.

Unde Ovidius epist. 15. Paridis Helenæ, ut irrideret talium virorum patientiam, Menelaum Helenæ maritum ita loquentem inducit:

Hostibus eveniant convivia talia nostris
Experior posito qualia sæpe mero.
Pœnitet hospitii, cum me spectante lacertos
Imponit collo rusticus ille tuo.
Rumpor, & invideo (quid nunc tamen omnia narrem)
Membra superjecta cum tua veste fovet.

& Suetonius in Caligula cap. 25. memoriæ prodit Caligulam Liviam Horestillam, quam C. Pisoni desponsatam, duxerat, repudiasse, & relegasse, quod eundem Pisonem accumbentem cœnæ nuptiali vidisset eam premere: *Alii*, inquit Suetonius, *tradunt adhibitum cœnæ nuptiali, mandasse ad Pisonem contra accumbentem: noli uxorem meam premere, statimque è convivio abduxisse eam secum*. Cæterum pro certo habeo priscorum Latinorum fœminas, nedum nun-

quam in cœnis accubuisse, sed neque conviviis adfuisse; enimvero ipsæ nuptiales cœnæ, quæ solent majori licentia fieri, id probant, nam, ut superiori Capite diximus, sponsus nuptialibus diebus per convivia amicorum, & cognatorum ambulabat, secum ducens simplatorem, id est amicum, qui absente sponsa testis esset eorum, quæ sponsus fecisset: quo fit sponsam illis conviviis non adfuisse, idque palàm fit, si consideres Græcos, quorum semine Latium propagatum est in convivium nisi propinquorum, fœminas haud adhibuisse, quin neque permisisse mulieres sedere nisi in interiori parte ædium, quò nemo accedebat, nisi propinqua cognatione conjunctus: quem ritum expressit Æmilius Probus, sive Cornelius Nepos, aut is qui est Auctor vitar. Virorum Illustrium in præfatione ad eum librum & Cicero 3. in Verrem: & hunc Latinorum priscorum morem summoperè laudandum puto, nam quæ & virorum cætibus interesse, & symposia, solemnitatesque convivales sectari audet, parum abest, quin quidlibet pati sit parata, quæque jocandi libertatem patienter audire possit, nec concipiat quid jocans quærat, & quid matronalem pudorem offendat.

Hæc facta esse comperimus labentibus jam gentium moribus, & religione neglecta, nam ideo prisci Latini tam rigidi erant in conviviis, quod inter res sacras mensas haberent, eaque reverentia comederent, qua sacra tractabant; quandoquidem legimus eos ante focos, qui in vestibulo erant, longis scamnis consedisse, & mensas ibi habuisse, putantes, quod dum sederent, & epularentur, Numina adessent, idcirco in Vacunalibus festis, quibus morem epulandi vetustissimum exhibebant, ante focos in scamnis sedentes epulabantur ex Ovidio lib. 6. Fastor.

Ante focos olim scamnis considere longis
Mos erat, & mensæ credere adesse Deos.

ubi Commentatores, & præcipuè Paulus Marsus id ipsum affirmant; hujus rei causa dapibus appositis post precationem convivis factam cum singulari modestia vescebantur haud aliter, quam si sacrum epulum esset ex jis quæ tradit Alexander Genial. lib. 5. cap. 21.; quippè cœnæ primitias Laribus dabant, quibus sal cum pane, & caseo pro pulmentario cessit, dein uniuscujusque cibi aliquid in patella libabant Numi-

Numinibus, sacrilegumque putabant eum, qui in patella positum comederet ex Macrobio Saturnal. lib. 3. cap. 11., Andrea Turnebo conject. in Varronem de Ling. Latina pag.60., vel antequam ederent dapum partem aliquam decerpentes, eam in ignem, focumque conjicere, atque ita Diis suis religiosæ suæ erga illos gratitudinis testificandæ gratia consecrare solebant; antequam etiam biberent, vinum in terram effundebant certis adhibitis cæremoniis, atque precibus in Deorum honorem. Hujus ritus meminit Virgilius lib. 3. Æneidos:

In mensa læti libant, Divosque precantur.

& Servius & Donatus in eum locum, ac Stukius de Sacrificiis Gentil. pag. 132.

Hinc veteri more servatum est, ut bibente aliquo ex convivis, mensam tolli non finerent, ut mensam nunquam vacuam tolli juberent, prolapsum cibum è manibus statim redderent, vel quod è mensa decidisset, neque tollerent, neque gustarent, si credimus Plinio lib. 28. cap. 2. quoniam hæc, & similia haud facere, Deos injuria afficere putabant; sic in conviviis singulos vini cyathos sub singulorum Deorum nomine in poculis apponebant ex Plinio lib. 19. cap. 4., pocula coronabant, libantes nihil in calice vini relinquebant, boum cornibus etiam bibebant, assyratum genus quoddam potionis ex vino, & sanguine temperatum assumebant, quod idcirco assyratum Latini dicebant, quoniam sanguinem *assyr* vocabant; hæc enim fecisse scimus, sive ut imitarentur Herculem, quem ferebant nihil vini in calice reliquisse teste Athenæo lib. 12., quamvis poculum ligneum, quo is utebatur in sacris, & quod Romani ne carie consumeretur pice obsitum conservabant, magnum esset, ut notat Servius ad lib. 8. Æneidos ad illud:

Et sacer implevit dextram scyphus.

& Dempsterus ad Rosinum lib. 5. cap. 30., aut Æneam, quem pocula coronasse prodebant ex Virgilio lib. 7. Æneidos.

Crateres magnos statuunt, & vina coronant

& lib. 3.

Tum Pater Anchises magnum cratera corona
Induit, implevitque mero, Divosque vocavit.

sive Bacchum, & Heroas, quos boum cornibus & vinum sanguine

mixtum bibisse credebant, cujus rei auctor est Festus lib. 1. verbo *Assyratum*, & Athenæus lib. 11., & probant Ovidius de Arte amandi lib. 2. & 3. Fastor., Homerus lib. 8. Iliad. vers. 169.

Unumque cornu miscens ad bibendum.

Ob eandem causam festis diebus commemorant Latinos coronatos, sertisque redimitos cum lemniscis, fasciis scilicet coloratis, quas coronis addebant epulatum ivisse, & myrtheam coronam gestasse, quod Veneri obsecundarent, & eam venerarentur ex eodem Virgilio lib. 7. Æneidos:

. . . . *frondenti tempora ramo*
Implicat . . . .

& Servio ibidem Horatio lib. 1. ode 4. & 34., Vossio de Idololatria lib. 5. cap. 48.. Lavisse etiam eos scimus calidis aquis è terra scaturientibus, quod eas Herculi sacras crederent testimonio Athenæi lib. 12. Libasse quoque post cœnam, quum jam cœtus dissolveretur Mercurio, ut is somno præesset, & ut linguam contineret, lingua enim sacra erat ei Deo ex eodem Athenæo lib. 1.

Itidem hujus rei gratia soliti fuerunt prisci Latini in epulis ad tibias egregia superorum opera, clarorum hominum virtutes, & Deorum facta carmine comprehensa pangere, tum, ut ad ea imitanda juvenes alacriores redderent, ut putant Cicero lib. 1. & 4. Tuscul. post princip., Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. de Institut. Antiq., Gyraldus de Poëtis dialog. 4., quum, ut reverentia Numinum honesti, & moderati fines non transilirent teste Athenæo lib. 14., qui subdit convivas omnes in conviviis hymnos, & laudes Deorum nullo excepto cantasse. Hunc morem in Latio Trojanos invexisse conjicitur ex eodem Athenæo lib. 1.. Ego vero palàm esse arbitror Arcadas Evandro Duce hunc ritum instituisse; nam testimonio Dionysii lib. 1. eos instrumenta musica, lyram, tibias, trigona, & lydos in Latium transvexisse constat, quod arguitur ex eodem Athenæo lib. 14., ubi memoriæ prodit eam gentem totius Reipublicæ administrationem musica fuisse moderatam; ait enim: *Itaque apud illos pueri ab infantia consueverunt hymnos, & pæanas cantare præscriptis numeris, quibus singuli, ut patrius mos est, gentiles heroas, & Deos celebrant, deinde postea cum Timothei, & Philoceni modos perdidicerint*

rint, ad tibias in Theatris quotannis saltant per bacchanalia, pueri quidem puerili certamine, juvenes virili, totoque vitæ decursu in publicis conventibus ii, nonnullis introductis, quos canentes audiant, vicissim cantare alii post alios jubentur: hactenus Athenæus, unde conjicitur Arcadas, apud quos is usus invaluerat hunc morem in conviviis, Deorum laudes, & heroum facta canendi in Latium invexisse.

Id etiam patet ex historia Romuli, & Remi; hos ex Ælio Tuberone, & Calphurnio Dionysius lib. 1. Gabiis educatos testatur his verbis: *Amotos à nutricis uberibus pueros Gabios ajunt (Urbem non longe à Palantio dissitam) à nutriciis deportatos, ut Græcis ibi disciplinis imbuerentur, ibique apud Faustuli hospites educatos literis, & musica, tractandisque armis institutos, donec pubertatis annos attigissent*: ex quibus dilucidum fit in Latinis Urbibus Gymnasia fuisse, ad quæ juvenes erudiendi in musica mitterentur, ut ii dein hymnos & pæana in cœnis, & conviviis Arcadum more in honorem Deorum, & Heroum canerent, quod Plutarchus in Romuli vita comprobat.

Hinc ergo liquet, quanta reverentia majores nostri, qui falsa Numina venerabantur, convivia celebraverint, & mensas ipsas coluerint, quanta etiam severitate mulierum, & virorum cœtus ab epulis sejunxerint; itaque libenter præterimus convivales pompas Romanorum ætate institutas, quarum meminerunt Scriptores, quin & Poëtæ usque ad nauseam, nam labentium morum luxuriam, Gentilibus ipsis indignam, referre haud est in animo.

Transeamus ideo ad mensas & ad locum, qui in mensa honoratior erat; ferunt mensas priscorum Latinorum quadratas, deinde orbiculatas ex acere, aut fraxino fuisse ex Virgilio lib. 8. in versibus supra adductis, Servio ibidem & Plinio lib. 33. cap. 11. Hunc morem Latinos à Laconibus antiqui Latii Colonis, quibus nullæ fuerunt mensæ nisi ex robore, sumpsisse putat Alexander Genial. lib. 5. cap. 21. Festis vero diebus, in epulis præsertim sacris, præter mensas, in quibus edebant, habuisse eos constat aut depestam, quod nomen Sabinum erat, idest mensam Vinariam, ubi vinorum vasa ponerent, vel Cartibulum, mensam scilicet lapideam quadratam, in qua pariter

vini

vini vasa starent, & urnarium, quod similiter mensæ quadratæ genus erat, ubi urnas aqua plenas haberent; vasa etiam jis diebus parabant, idest calicem, ita dictum, quod in eo calidam pultem biberent, sinum ab sinu dictum, quod majorem excavationem poculis haberet, guttum, quo vinum dabant, ut minutatim funderent, simplum, ex quo vinum minutatim sumebant ut locuples testis est Varro de Lingua Latina lib.4., & gutturnium, ex quo aqua in manus dabatur, quod hoc modo vocabant, quod propter oris angustiam guttatim aqua flueret, ut auctor est Festus lib.7. ad finem.

Locus autem in mensa honoratior medius erat Latinis, quamvis Romanis, uti nunc in usu est, locus qui summus in mensa fuit honoratior esset; quippè Virgilius, qui ut diximus multa ex Latinorum priscorum moribus hausit lib.1. Æneidos describens convivium Didonis, & Æneæ, Didonem mediam constituit, ita enim canit:

. . . . . *Aulæis jam se Regina superbis*
Aurea composuit sponda, mediamque locavit.

Unde Servius, & Donatus interpretes annotarunt eum locum apud veteres fuisse potiorem, afferuntque ad id probandum sententiam Sallustii in Historia Romana, quorum narrationem veram putat Tiraquellus in Alexandri Genial. lib.5. cap.21.; & ei qui in medio sedebat, ac honorabilior erat, consueverunt carnes dorsi bovis, vel alterius animantis apponere ex Servio ad illud ejusdem Maronis lib.8. Æneidos:

. *Perpetui tergo bovis* . . . . . .

Quæ satis sint, ad priscorum Latinorum victum, & mensas in re tam vetusta indicandum, retulisse.

CAPUT

CAPUT XIII.

De Latinorum moribus quum Mulieres prægnantes essent, ac filii nascerentur, & adolerent.

Latinam Gentem quum pueri concepti essent, nascerentur, & adolerent hæc egisse constat. Prægnantes mulieres fana in agro Ardeati Nationi, seu, ut alii produnt Nascioni Deæ dicata circuibant, huic & rem divinam eodem tempore faciebant, quod putarent eam fœtui egredienti in lucem præesse teste Cicerone lib.3. de Natura Deorum, qui subdit ætate sua matronas Romanas exemplo Latinarum ei Deæ in Agro Ardeatino hac de causa sacrificasse. Nato dein puero, si hic vitalis erat, ab obstetrice exceptus humi sternebatur, quasi divinationem futuri exitus inde auspicari liceret, ut Varro lib.2. de Vita Populi Romani narrat, & tradit Alexander Genial. lib. 2. cap. 25., quod tamen factum puto, ut Opis prisca Latinorum Dea, & Saturni uxor, quam terram dicebant, eum sinu suo exciperet eidemque opem ferret, nam, ut ait D. Augustinus de Civitate Dei lib.6. cap.9. Latini, & dein Romani in conceptione, & nativitate puerorum Janum præcipuè, & Opim invocabant, ut Janus illorum vetustissimus Rex, à quo principium omnium rerum se habuisse dicebant, & Opis, quam matrem, & terram, ac Saturni conjugem affirmabant, nascentibus, qui vitæ primas spirabant auras, opitularentur, ut fusius patebit ex jis, quæ de Templo Saturni Setinorum infra exponemus. Inde Pilumno, & Picumno in ædibus lectus statuebatur, nam ita augurabantur, ut his præsidibus Diis, pueri vitales forent, ut notat Alexander Genial. lib.2. cap.25. At Varro loco mox adducto memoriæ prodit id in usu fuisse, quod eos pellere infantiæ mala crederent, quod ex Pisone notat Servius ad lib. 10. Æneidos. Veruntamen id factum comperimus à Romanis, in quos hic mos Latinorum derivavit, quod Pilumnus, & Picumnus Latinæ gentis vetustissima Numina forent, eorumque Templum, & Lucus sacer Ardeæ esset ex Virgilio lib.9. Æneidos ad principum.

Atque

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur
Irin de Cœlo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum, Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.

ubi Servius: *Pilumnus*, ait *& Pithumnus fratres fuerant, & Dii horum* (Ardeatium scilicet) *Pithumnus* (Picumnus scilicet) *usum stercorandorum invenit Agrorum, unde & Sterquilinius dictus est; Pilumnus vero pinsendi frumenti, unde & à pastoribus colitur, ab ipso etiam pilum dictum; quidam Pilumnum, & Pithumnum Castorem, & Pollucem accipiunt, nonnulli laudum Deos, Varro conjugales Deos auspicatur*; alio loco idem Maro lib. videlicet 10. Æneidos Pilumnum avum Turni facit.

Indignum est Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, & patria Turnum consistere terra
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.

Ad hæc Servius: *Comparat genus Turni Æneæ dicens, etiam Turni avum Deum esse; Varro Pilumnum, & Picumnum infantium Deos esse ait, eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploraretur, an utilis sit qui natus est. Piso Pilumnum dictum quia pellat mala infantiæ, sed Pilumnus idem Stercutus, ut quidam dicunt, qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est; si ergo proavus Latini est, non Turni avus, nam Stercuti Picus, Pici Faunus, Fauni Latinus est filius, sed in his nominibus abutitur Poeta, Pilumnum autem avum Turni ideo dicit, ut à vicino nobilis genere videatur, sicuti est Æneas.* Unde allucinatus est Grammaticus qui Saturnum cum Picumno confundit, nam Saturnus Stercutius dictus fuit, ut diximus Cap.3., & Latinus cognatus Turni fertur, quod Amata Latini uxor, & Venilia sorores essent, Eodem lib.10. Æneidos ad medium Virgilius iterum Pilumnum abavum Turni canit:

Pilumnusque illi quartus pater . . .

ubi Servius: *Quartus*, inquit, *pater abavus, nec est contrarium quod ait supra cui Pilumnus avus, potuit enim fieri, ut & avus ejus, & atavus à Pilumno Pilumni nominarentur, ergo per patris appellationem ostendit cognationem*, & iterum Grammaticus ad lib.7. explicans illud carmen: Et

Et Turno, si prima domus repetatur origo
Inachus, Acrisiusque patres . . . .

rem his verbis narrat: *Danae Acrisii Regis Argivorum filia, postquam est à Jove vitiata, pater eam intra arcam inclusam præcipitavit in mare, quæ delata ad Italiam, inventa est à Piscatore cum Perseo, quem illa enixa fuerat, & oblata Regi qui eam sibi fecit uxorem, cum qua etiam Ardeam condidit, à quibus vult Turnum originem ducere.* Alii legunt ita: *Et oblata Regi Pilumno*, ut videre est apud Kircheri Vetus & Novum Latium par.3. cap.8. & alios.

Quare ex his patet Pilumnum Regem Rutulorum vetustissimum fuisse, & Ardeæ parentem, idcirco cultum ab Ardeatibus, & Latinis cum Picumno fratre, eosque Deos infantium, & conjugales factos, quod crederentur mala infantiæ, & nuptiarum pellere, ut Piso, & Varro, ac Nonius Marcellus de Doctorum indagine scribunt, & tradit Vossius de Idololatr. lib.1. cap.40. Hinc lumen Festo lib.14., qui referens carmen saliare, ita ait: *Pilumnoe populoe in carmine saliari, Romani veluti pilis uti assueti, vel quia præcipuè pellant hostes*, nam licet doctissimus Jo. Meursius animadvertat à Saliis Romulum Pilumnum dictum à Pilo, quo utebatur, & Martem à Pico Picumnum, idemque asserat Dacerius ad Festum, subdens hac de causa Romanos populos Pilumnos dictos, ideſt Romuli nepotes: attamen puto Romanos Pilumnos populos nuncupatos à Saliis, quod ita illi venerarentur in carminibus Pilumnum vetustissimum Latinorum Deum, eumque invocarent, ut mala pelleret à Romano populo ex jam adductis: nam & Lucilius, ac Ennius Romanos, Faunios, & Saturnios populos pluries dicunt, quod à Latinis priscis orti essent.

Ferunt etiam Latinos Bonam Deam Fauni, Latii vetustissimi Regis uxorem pro infantibus invocasse: quum enim pueri partu editi non prius vocem edant, quam terram attingant, hinc Fatuam, seu Faunam quam eandem ac Bonam Deam superius Cap.4. diximus, Numen præcipuum infantium putabant, quod à Fando eam dictam crederent, & Fandi virtutem tribueret, ut ex Cornelio Labeone, & Theodosio notat Paulus Marsus ad illa carmina lib. 5. Fastorum Ovidii:

Quo feror Augustus mensis mihi carminis hujus
Jus habet, interea Diva canenda Bona est.
Est moles nativa loco, res nomina fecit,
Appellant saxum, pars bona montis ea est.

Sic & Carna Dea, quam uxorem Jani diximus Cap. 3. ad finem, infantibus præerat testimonio Varronis apud D. Augustinum loco adducto, & Arnobium lib. 4. adversf. Gent.. Hujus rei causam narrat Ovidius lib. 6. Fastor. his versibus:

Prima dies tibi Carna datur, Dea cardinis hæc est
Numine clausa aperit, claudit aperta suo.
Unde datas habeat vires, obscurior ævo
Fama, sed è nostro carmine certus eris.
Adjacet antiquus Tiberino Lucus Helerni
Pontifices illuc nunc quoque sacra ferunt.

Inde pluribus carminibus prodit quomodo Nympha hæc cum Jano concubuerit, & Janum sic loquentem refert:

Jus pro concubitu nostro tibi cardinis esto,
Hoc pretium positæ virginitatis habe.
Sic fatus virgam, qua tristes pellere posset
A Laribus noxas (hæc erat alba) dedit.
Sunt avidæ volucres, non quæ Phineja mensis
Guttura fraudabant: sed genus inde trahunt.
Grande caput, stantes oculi, rostra apta rapinæ,
Canities pennis, unguibus hamus inest.
Nocte volant, puerosque petunt nutricis egentes,
Et vitiant cunis corpora rapta suis.
Est illis strigibus nomen: sed nominis hujus
Causa, quod horrenda stridere nocte solent.
Sive igitur nascuntur aves, seu carmine fiunt
Næniaque in volucres Marsa figurat anus.
In thalamos venere Procæ, Proca natus in illis
Præda recens avium quinque diebus erat.
Pectoraque exsorbent avidis infantia linguis,
Et puer infelix vagit, opemque petit.

Ter-

Territa voce sui nutrix accurrit alumni,
Et rigido sectas invenit ungue genas.
Quid faceret, color oris erat qui frondibus olim
Esse solet seris, quas nova læsit hyems.
Pervenit ad Granen, & rem docet. illa, Timorem
Pone, tuus sospes, dixit, Alumnus erit.
Venerat ad cunas, flebant materque paterque
Sistite vos lacrymas, ipsa medebor, ait.
Protinus arbutea postes ter in ordine tangit
Fronde: ter arbutea limina fronde notat.
Spargit aquis aditus, & aquæ medicamen habebant
Extaque de porca cruda bimestre tenet.
Atque ita, Noctis aves extis puerilibus, inquit
Parcite; pro parvo victima parva cadit.
Cor pro corde precor, pro fibris sumite fibras.
Hanc animam vobis pro meliore damus.
Sic ubi libavit prosecta sub æthera ponit:
Quique adsint sacris respicere illa vetat.
Virgaque Janalis de spina sumitur alba:
Qua lumen thalamis parva fenestra dabat.
Post illud neque aves cunas violasse feruntur:
Et rediit puero qui fuit ante color.
Pinguia cur illis gustentur larda Kalendis
Mixtaque cum calido sit faba farre; rogas?
Prisca Dea est: aliturque cibis, quibus ante solebat,
Nec petit assatas luxuriosa dapes.

Et paulò post:

Sus erat in pretio: cæsa sue festa colebant:
Terra fabas tantum, duraque farra dabat.
Quæ duo mista simul sextis quicumque Kalendis
Ederit; huic lædi viscera posse negant.

Ex hisce Ovidii carminibus habes Latinos priscos putasse Janum in præmium violatæ pudicitiæ Carnæ dedisse spinam albam, qua posset pellere è domibus striges perniciosas infantibus: quas credebat ea gens esse nocturnas volucres, seu mulierculas avium speciem assu-

mentes, quæ noctu infantium cunas adorirentur, & corpuſcula roſtris, aut unguibus fœdarent. Hinc quum apud Albam Carnæ ædes, & Sacerdotes fortaſſe adeſſent, Ovidius effingit Procam Latinorum Regem infantem, à ſtrigibus laceratum, Carnam ea virga curaſſe, quum fama eſſet Carnæ Sacerdotem, quæ anus erat, cæremoniis præmiſſis eum ſanaſſe, ita enim intelligo Ovidium: nam Procæ ætate Carna, quæ pluribus jam lapſis ſæculis vixerat, ſuis manibus eum curare haud poterat. Ex Ovidio itaque conſtat Anum Carnæ Sacerdotem, hoc modo Procam incolumem reddidiſſe; luſtravit quippè domum, & poſtes januæ ramo ex arbuto ter tetigit, ideſt ſignavit januam ipſam, & membra pueri, quæ erant veneficio notata: ac feneſtras aqua conſperſit, dein porcam bimeſtrem mactavit, & illius exta cruda tenens hæc verba protulit: parcite ſtriges extis pueri, hanc victimam parvam pro parvo immolo, ſumite precor cor lactentis porcæ pro corde pueri, fibras ſuillas offero pro fibris pueri, animam etiam ſuis pro anima hujus infantis. Poſt quam ita libavit, exta porcæ profecta ſub dio poſuit, vetuitque ſacrificio adſtantes ea intueri, & virgam Janalem, de alba ſcilicet ſpina, ſumpſit, puerumque tetigit, quo peracto ſacrificio produnt ſtriges haud amplius Procam in cunis læſiſſe, & eum incolumem evaſiſſe, unde arguitur ob famam ejus facti, hoc luſtrationis, & ſacrificii genere uſos Latinos, Romanos etiam ut ſtriges abigerent, & ne inde rediiſſent, ſi ſemel cunas violaſſent, ex quo apparet hunc inſanum morem à Latinis in Romanos derivaſſe.

Conſtat itidem Carnæ priſcos Latinos ſue cæſa, lardo ſuillo, ac pulte fabacea ſacrificaſſe, & putaſse viſcera eorum, qui fabam mixtam cum calido farre Kalendis Juniis in honorem Deæ comediſsent, aliquo morbo haud corrumpi poſse, ut explicant Commentatores Ovidii loco quo ſupra; & præſertim Paulus Marſus. Id erat ſacrorum Latinæ gentis inſtitutum à priſcis, ſed incertis, & futilibus pendens monumentis; Sacerdotes quippè ſuperſtitioſis ritibus, & fabulis deludebant homines, eorumque poteſtas vana rerum geſtarum opinione comparata, ſacrificiorum compendia augebat.

Comperimus etiam Fauno Latinam gentem ſacra feciſse, ne pueros vexaret, ut Cap. 11. dictum eſt. Cæterum an turba Deorum infan-

infantium præſidum, quos pro puerorum ſalute Romanos invocaſse narrant, Latinis priſcis nota eſſet, mihi non conſtat; enimvero licet appareat ex D. Auguſtino de Civit. Dei lib.4. cap.8. & 14., Arnobio lib.4., Lactantio, & aliis, hos apud Romanos fuiſſe infantium Deos, Vaticanum quem plerique Vagitanum vocant, quod infantium vagitibus præeſſet; Levanam, quod de terra levaret infantes; Cuninam, quæ eos in cunis decumbentes tueretur; Potinam, quæ potionem miniſtraret; Educam, quæ illis eſcam præberet; Oſſilaginem, quæ oſſa ſolidaret; Fabulinum, quod pueros fari doceret; Paventiam, quod infantibus pavorem averteret; Orbanam, ne eos orbos faceret, & his ſimiles: facilè tamen eſt Romanos eos Deos, antiquis Latinorum accenſuiſſe, vel uni Numini varia indidiſſe nomina; id tamen pro certo habeo Ruminam, Deam priſcorum Latinorum fuiſſe, quandoquidem ii mammam rumam vocarunt, unde Ruminalis ficus Roma vix condita dicta eſt, quod ſub ea Romulus lactatus eſſet, à Ruma igitur Ruminam Deam dictam produnt, quæ mammam parvulo immulgeret, quod ex Varrone, & Catone de Liber. educan. notat Nonius Marcellus de Doctor. indagine, & D. Auguſtinus cap. 8., & fuſius de Latinis priſcis Plutarchus Problem. cap. 58.

Sic in Latio parturientibus, & prægnantibus mulieribus præter Nationem Deam hæc præeſſe Numina credebant, Egeriam, Faunum, ſeu Silvanum, Faunam, ſeu Fatuam uxorem Fauni, quam Bonam Deam dicebant, Junonem, Matrem Matutam, & Dianam Nemorenſem. Egeriæ meminit Feſtus his verbis: *Egeriæ Nymphæ ſacrificabant prægnantes, quod eam putabant facilè conceptam alvum egerere*, quæ lectio mendoſa eſt, & legendum puto: *Conceptum alvo egerere*; hujus rei cauſam Ovidius lib.4. Faſtorum luculenter his verſibus narrat:

Rege Numa, fructu non reſpondente labori,
Irrita decepti vota colentis erant.
Nam modo ſiccus erat gelidis Aquilonibus annus,
Nunc ager aſſidua luxuriabat aqua.
Sepè Ceres primis Dominum fallebat in herbis,
Et levis obſeſſo ſtabat avena ſolo.

Et

Et pecus ante diem partus edebat acerbos,
Agnaque nascendo sepè necabat ovem.
Silva vetus, nullaque diu violata securi
Stabat Mænalio sacra relicta Deo.
Ille dabat tacitis animo responsa quieto
Noctibus, hic geminas Rex Numa mactat oves.

Inde prodit Numam in Fauni Templo cubasse, & Faunum id oraculum dedisse.

Morte boum tibi, Rex, tellus placanda duarum:
Detue sacris animas una juvenca duas.

Hoc responso accepto, tradit, Numam Egeriam Nympham consulvisse, eamque ita Regi respondisse.

Expedit errantem nemori gratissima conjux,
Et dixit, Gravidæ posceris exta bovis.

dein sic canit:

Exta bovis gravidæ dantur. fœcundior annus
Provenit, & fructus terra, pecusque ferunt.

Hinc Commentatores factum putant, Egeriæ prægnantes mulieres sacrificasse, quod crederent eam Numæ ævo fœcunditatem terræ, & ovibus impetrasse, & curasse, ut oves prægnantes fœtum vitalem ederent.

Alii perhibent huic Deæ sacra prægnantes fecisse, quod Egeriam Dianæ ministram Latini putarent, idcirco quum Diana præses mulieribus parturientibus diceretur, ut infra. Hinc Egeriam ejus Nympham, & Ministram colebant, ut Dianam oraret, & ab ea facilem, & vitalem partum impetraret, unde Joannes Argolus apud Tomassinum de Donar. cap. 2. scribit, mulieres aquam ex Egeriæ Fonte in Aricino, seu Nemorensi haustam, utpotè lustralem domi ad sacrum usum in urnula continuisse, ut partus tempore ea purgarentur. Plutarchus etiam in Numa scribit, Numam Vestalibus edixisse ut ea aqua diebus singulis Virgines purgarentur, lustrarentque penetralia; hanc aquam, ut Juvenalis apud eundem Argolum testatur, sacram & inviolabilem habitam, Domitianus violavit, quod tophum natiuum, qui erat in antro Egeriæ, unde ea aqua emanabat, marmorum fuco alterasset. Hujus fontis meminit Strabo lib. 5. his verbis: *Ac fontes quidem*

quidem conspicui sunt, unde Lacus Dianæ Nemorensis impletur, ex quibus est, qui Egeriæ appellatur eodem quo Numen quoddam nomine; ut legit cum aliis Cluverius Ital. Antiq. lib. 3. pag. 931. ad finem: ex quibus Strabonis verbis apparet Latinos priscos in hoc antro coluisse Egeriam Nympham, quibus alludit illud ejusdem Ovidii lib. 15. Metamorphos., ubi Hippolytum fingit casus suos Egeriæ narrantem, & ita pergit:

Non tamen Egeriæ luctus aliena levare
Damna valent: montisque jacens radicibus imis
Liquitur in lacrymas, donec pietate dolentis
Mota soror Phœbi, gelidum de corpore fontem
Fecit, & æternas artus tenuavit in undas.

Unde Commentatores arguunt hunc fontem eo loci à priscis Latinis Egeriæ sacratum; at lib. 3. Fastor. idem Ovidius ita canit:

Nympha move, nemori, stagnoque operata Dianæ
Nympha Numæ conjux ad tua facta veni.
Vallis Aricinæ silva præcinctus opaca
Est lacus antiqua religione sacer.
Hic jacet Hippolytus loris direptus equorum
Unde nemus nullis illud aditur equis.

Et paulò post:

Defluit incerto lapidosus murmure rivus
Sepè, sed exiguis haustibus inde bibe.
Egeria est, quæ præbet aquas, Dea grata camænis
Illa Numæ conjux, consiliumque fuit.

& Statius Silvar. lib. 5. carm. 3.

. . . *sic sacra Numæ ritusque colendos*
Mitis Aricino dictabat Nympha sub antro.

Quamobrem ex prædictis constat in hoc Luco aditum equis haud permissum fuisse ex Aricinorum lege, cui Ovidius alludit, ut Cap. 10. dictum est: patet etiam hunc Fontem, & Antrum in Nemorensi propè Lacum Dianæ situm, Latinis priscis religiosum fuisse, ejusque aquas ægros allevasse, quum ob Egeriæ Nymphæ Dianæ Ministræ cultum, & memoriam Virbii, seu Hippolyti, quem Dianam ei Nymphæ in Aricino commendasse ferebant teste Servio ad lib. 7. Æneidos

tum

Subdit Scaliger ad Festum verbo *Lustrici dies* lib.9., eo die, quem nominalem vocabant, infantem expiari, & purificari consuevisse; ita autem nomen imponebant, eligentes scilicet aliquem, qui præesset huic nominis impositioni, ejusque quasi magister foret: omina etiam captabant, nam accensis multis luminibus, unicuique nomen assignabant, atque ejus demum, qui, cæteris extinctis supervixerat, nomen arripiebant, ac puero imponebant, idque sua ætate adhuc observatum fuisse quæritur Divus Chrysostomus in 4. cap. ad Corinthios. Si puer mancus, aut deformis nasceretur, in locis vastis, & præruptis eum exponebant, quod Spartanos, qui ad Latina littora appulerunt docuisse refert Ælianus Var. Histor. lib. 14. cap. 7.. Hinc Romulus Latinorum moribus eruditus, constituisse dicitur, ut si mancum quid editum, aut monstrificum fuisset, statim à partu in flumen aut in mare projiceretur ex Alexandro Genial. lib.2. cap.25.. Veruntamen ex Dionysio lib. 2. constat id Romulum edixisse, quod Latini fœtum mutilum, aut monstruosum facile exponerent, idcirco ad refrænandam parentum licentiam, is jussit tales pueros antequam exponerentur ostendi quinque viris è vicinia proximis, ut ii judicarent, an exponendi essent.

Inde primæ adolescentiæ juvenes bonis exemplis, artibusque honestissimis educabant, plerumque apud patruos, ne nimia parentum indulgentia lascivirent, quod ex Nonio Marcello de Doctor. indagin. hausit Alexander lib.2.cap.25.. Ejus rei causa ferunt parentes coram infante nil insolens, aut perniciosum, aut quicquam, quod minus esset decorum fecisse, aut dixisse teste Plutarcho de liber. educan., ubi & illud citat Phocylidis:

Dum tener est natus generosos instrue mores.

propterea priusquam Roma condita esset produnt Latinis publica fuisse Gymnasia, ubi juvenes bonis artibus instruerentur, loca etiam ubi ii leges ediscerent; quippè Cicero lib. 1. de Legib. testatur more Latino, sapientes, & senes in solio consulentibus respondisse & legum instituta dictasse. Dionysius etiam lib. 2. memoriæ prodit Romulum, & Remum Gabios deportatos, ut Græcis ibi disciplinis, literis, musica, tractandisque more Græco armis imbuerentur, donec pubertatis annos attigissent, Magistri autem, qui docebant pueros, erant amici,

& propinqui, & sine mercede, honoris, amorisque tantum gratia eos instruebant, quod & fecisse Romanos longo ævo constat, donec Sp. Carbilius ludum Romæ aperuit, ubi mercede discipulos docuit testimonio Plutarchi Problem. cap. 59., & Pauli Marsi ad lib.6. Fastor. Ovidii.

Gabiis itaque Latini pueri, Spartanorum, Arcadum, & Græcorum more instruebantur, ut ait Dionysius lib. 2., idcirco Etruscas, dein Græcas literas quas Evander in Latium invexerat ibi ediscebant: musicas quoque artes, & vocum concentus, & ad tibiam canendi ad annum usque trigesimum: pingendi etiam, quinimmo exercebantur palæstra, in discorum jactu, cursibus, & quotidie in saltatione, tanquam ad bella utili, ut gressu composito incederent, & ut concinna fieret motio in congrediendis hostibus; hæc enim omnia Latinos pueros fecisse constat ex eodem Dionysio loco quo supra. Porrò saltationis disciplinam in Latium Lacedæmonios invexisse palàm est ex Athenæo lib. 14. cap. 13. Quintiliano lib. 1. cap. 19., Spartanos autem palæstræ studium ex Plutarcho in vita Lycurgi, Propertio lib. 3. eleg. 4., Græcos pingendi artem ex Plinio lib. 35. cap. 10.; Arcades, & Lacedæmonios musicam ex Polybio lib. 4. Plutarcho in vita Lycurgi, Athenæo ubi supra. Sic itaque instruebantur adolescentes dura, horridaque disciplina, sobrioque convictu ad laborem, & bonas artes, ut severissimis moribus assuefierent, neque vitia mentem adhuc rudem inficerent, neve moribus incompositi evaderent; unde Cicero in Bruto memoriæ prodit Latium semper oratoria arte floruisse, & apud Latinos priscos, oratores illustres fuisse, qui causas oratoria agerent.

Comperimus etiam Albæ, qui pueros Trojæ ludos docerent fuisse; id enim ludicrum ab Ascanio Æneæ filio primum omnium in Latium venisse prodit Virgilius lib. 5. Æneidos, ubi ita canit:

Hunc morem cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius longam muris cum cingeret Albam
Rettulit, & priscos docuit celebrare Latinos:
Quo pater ipse modo secum, quo Troja pubes
Albani docuere suos, hinc maxima porro
Accepit Roma, & patrium servavit honorem,
Trojaque nunc pueri Trojanum dicitur agmen.

quo

quo loci Servius scribit hunc ludum equis celebratum à pueris majoribus, & minoribus turmatim congredientibus, quibus qui præsidebat Princeps Juventutis vocabatur, & subdit hæc verba: *Ludus ipse, quem vulgo Pyrrhicham appellant, Troja vocatur*, idem probant Festus lib. 18. Suetonius in Cæsare cap. 39., & de puerorum ludis, de quo tamen plura suo loco dicam. Hunc morem Romani pertinaciter ad excidium usque Imperii servarunt; legimus namque Cæsarem duplici turma majorum, minorumque puerorum Trojam lusisse; Augustum etiam, & Tiberium, Claudium, Neronem, & sequutos Imperatores, quod ex Suetonio in Cæsare cap. 39. in Augusto cap. 43. in Tiberio cap. 6. ad finem, in Claudio cap. 21., & in Nerone cap. 7. in principio, atque ex Tacito lib. 11. Annalium, & Dione Nicæo lib. 43. 48. & 51. constat.

Puellas lanificio applicabant, ut inde mulieres factæ ei arti operam darent, observatumque est in Latio nobilissimas Matronas manibus suis lanam filasse, & tunicas fecisse testimonio Dionysii lib. 3., cui prisco mori alludit Ovidius lib. 2. Fastor. ad finem, ubi narrat Lucretiam Collatini uxorem à viro, qui cum Sex. Tarquinio noctu Collatiam advenerat, inter ancillas, domi suæ, lanæ deditam inventam fuisse, ita enim rem explicat:

Inde cito passu petitur Lucretia, cujus
Ante thorum calathi, lanaque mollis erat.
Lumen ad exiguum famulæ data pensa trahebant,
Inter quas tenui sic ait illa sono.

& paulò post:

Desinit in lacrymis, inceptaque fila remisit,
In gremio cultum deposuitque suo.

Livius etiam dec. 1. lib. 1.: *Pergunt* (inquit, Sextus scilicet, & Collatinus) *inde Collatiam ubi Lucretiam haud quaquam ut Regias Nurus, quas in convivio, luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes Ancillas medio ædium sedentem invenerunt*: id ipsum prodit Plutarchus in Romulo, quo loci scribit in fœdere inter Sabinos, Romanos, ac Latinos icto statutum, ut Romanæ Latinis, Sabinisque nuptæ, & è contra, neque coquinariam facere, neque molere, sed tantum lani-

ficio operam dare deberent: ex quo conftat more prifco omnes fœminas in Latio lanæ deditas fuiffe, ut idem Plutarchus ait Problem. cap.85. Quin apud Matronas lanificium magnæ laudi fuit, lanamque feciffe mulierem, pudicitiæ, & probitatis fignum erat, unde Varro apud Plinium lib. 8. cap. 84. tradit lanam cum colo, & fufo Tanaquilis, & Sandalia in Templo Anci Martii ad fua tempora adhuc duraffe; & Suetonius in Augufto Octaviano fcribit eum domefticis tunicis ab uxore, matre, & forore, aut nepte confectis, ufum effe.

CAPUT XIV.

De Latinorum Faftis.

ANtiqui Latii populos non iifdem Faftis ufos fuiffe dilucidum eft; nam apud Lavinienfes, à quibus Alba, & dein Roma ortæ funt, annus trefdecim menfium fpatio, hoc eft CCCLXX., vel CCCLXXIV. ut alii produnt diebus claudebatur, ut auctor eft Solinus Polyhiftor. cap.3. quod notant etiam Paulus Marfus ad lib.1. Faftor. Ovidii poft principium, Alexander Genial.lib.3. cap.24. & alii. At Cenforinus de die Natali cap.7. & 15. refert alium fuiffe annum Ferentinorum, alium Lavinienfium, Albanorum, & Romanorum. Plures perhibent Albanis annum decem menfium fuiffe, ut M.Varro, Fulvius nobilior, & Junius Gracchus apud Cenforinum, & Solinus; unde fertur, Romulum Albanorum exemplo Romæ annum decem menfium conftituiffe teftimonio Plutarchi in Romulo, & in Numa, Macrobii Sarurnal. lib.1. cap.12., & Ovidii lib.1. Faftorum, ubi fic canit:

Tempora digereret cum Conditor Urbis in anno,
Conftituit menfes quinque bis effe fuo.

& iterum lib.3. Faftor.

Annus erat, decimum cum Luna reciperet orbem,
Hic numerus magno tunc in honore fuit.

Sunt etiam qui exiftiment prifcis Latinis eruditis ab Evandro, & Arca-

Arcadibus, qui cum eo in Latium venerunt, annum trium mensium fuisse, ita ut quadripartitis temporibus diviso Solis cursu per singula tempora annum efficerent, si credimus Solino cap. 3., Macrobio cap. 12., Plinio lib. 7. cap. 48., licet Plutarchus in Numa opinetur Arcades annum quatuor mensibus constituisse.

Neque desunt qui scribant annum Latinis Romanisque statim ab initio duodecim mensium fuisse, id enim scripsisse Licinium Macrum, & Fenestellam docet Censorinus de die Natali cap. 8., quod Servii sententia confirmari potest, nam is lib. 3. Æneidos ad illud Virgilii carmen:

Interea magnum Sol circumvolvitur annum.

ita ait: *Possumus tamen accipere Trojanos ibi annum duodecim mensium fecisse*, Plutarchi etiam in Numa, & Macrobii Saturnal. lib. 1. cap. 12. ubi scribit omnes fere Græcos trecentis quinquaginta quatuor diebus annum computasse: quo fit Græcanicam gentem, quæ ut Capite 1. diximus, Latium incoluit, hunc morem annum duodecim mensium faciundi in Saturniam Terram invexisse. Veruntamen palàm esse puto Albanos decem, Lavinienses tresdecim mensium annum fecisse: Latinosque cæteros annum sicuti Albanos computasse adhuc incertum est, sed verosimile fit plerosque annum duodecim mensium habuisse; quandoquidem probatæ fidei scriptores, & quidem antiqui, quos supra adduxi probant Romulum exemplo Albanorum, annum Romæ decem mensium constituisse. Hujus rei causam refert Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 16. his verbis: *Latii vero veteres incolæ, quia nihil jam tum discere ab Ægypto licebat, ad quam nullus illis commeatus patebat, morem Græciæ in numerandis mensium diebus sequuti sunt*: quo fit erudiri haud potuisse Latinos ab Ægyptiis, quos annum semper duodecim mensium fecisse constat. Id ipsum Ovidius lib. 1. Fastor. aperuit eo carmine:

Scilicet arma magis, quam sidera Romule noras.

quo asseruit Romulum, & Albanos, à quibus ille anni spatium acceperat, annum haud quaquam lunarem, sed civilem constituisse, & quidem *quum is numerus neque Solis cursui, neque Lunæ rationibus conveniret, & nonunquam veniebat frigus, anni æstivis mensibus, & contra calor hyemalibus proveniret*, ut ait Macrobius cap. 12., hinc

hinc factum est Albanos, Latinosque, & dein Romanos tantum dierum sine ullo mensis nomine absumpsisse, quantum ad id anni tempus adducerent, quo Cœli habitus instanti mensi aptus inveniretur, unde ii duos menses extra ordinem adsciverunt, quorum intercalatione annum civilem cum Solari aut Lunari conciliarent ex Macrobio ubi supra, & aliis Romanæ historiæ Scriptoribus. Ex Plutarcho vero in Numa habetur priscos Latinos, & Romanos menses aliquot trigintaquinque, & quadraginta dierum habuisse, ita ut annus tercentum sexaginta dierum esset, quorum tamen fas non est certam proferre sententiam.

An vero Latini post quam Numa annum duodecim mensium fecit, id exemplum sequuti sint, incertum videtur, licet Plutarchus in Numa, & Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 13. memoriæ prodant omnes Urbi finitimos annum juxta ordinem à Numa præscriptum fecisse; quippè conjicio plerosque vetustum retinuisse morem, quod constet Prænestinos suos habuisse fastos, quos Verrius Flaccus ordinaverat, & marmoreo parieti incisos publicarat, cujus rei causa statuam in parte inferiore fori municipii Prænestini contra hemicyclum promeruit teste Suetonio de Illustr. Grammat., quem refert, & ita intelligit Vossius de Idololatr. lib. 1. cap. 11.. Apparet etiam Aricinos, Laurentes, & Tusculanos suos ordinasse fastos, ut infra dicam: veruntamen neque id quidquam probat, quum hæ Urbes potuerint fastos habere, quibus festi, profestique dies notati essent, & duodecim menses numerare sicuti Romani, quod comprobat Prænestinorum factum: ii quippè Tiberii ætate, qua vixit & decessit Verrius Flaccus, fastos ordinarunt, quum palàm sit, Cæsarem, qui Tiberium antecessit, & dein Augustum annum duodecim mensium definivisse, & vagam atque adhuc incertam inconstantiam temporum in ordinem statæ definitionis coegisse, ita ut annus Lunaris, & Solaris in posterum esset ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 14., Plutarcho in Cæsare, Dione, & aliis; unde patet Prænestinos tùm haud valuisse immutare annum statutum à laudatis Imperatoribus, qui edixerunt cæteris Imperio subjectis, unum, eundemque esse annum, quem ipsi deffiniverant, ut narrant jam adducti. At lectio Suetonii mendosa est, & loco *Præneste* ibi legendum est *prope edem Vestæ*; loquitur enim

enim Suetonius de Verrio Flacco, qui Romæ fastos marmori incisos publicarat, & idcirco statuam habuit Romæ in parte inferiore Fori, ubi Templum Vestæ extabat, quod docuit postea eventus, nam Verrii fasti in ea parte Fori Romani propè Vestæ Templum effossi sunt, sicuti Panvinius in Prooemio Fastorum narrat, & commentatores Suetonii animadvertunt.

Hactenus de anno Latinorum, cujus menses, & mensium nomina hæc traduntur: Martius, Aprilis, Majus, Junius, Quintilis, Sextilis, September, October, November, & December. Nomina vero trium mensium, quos Lavinienses, præter jam adductos, habuisse diximus, facile non est proferre, quum nemo antiquorum ea exponat; sed ex jis, quæ conjici possunt infra indicabo. Neque dicas hæc nomina, & hunc mensium ordinem à Romulo fuisse institutum, ut putant Romani scriptores; quandoquidem satis clarum est Romulum, annum, menses, & illorum nomina atque ordinem ab Albanis, vel cæteris Latinis accepisse. Enimvero licet Plutarchus in Romulo, & alii tradant, Romulum primum anni mensem Martium nuncupasse, eumque patri suo Marti dicasse, attamen palàm est Latinos Martium mensem ante Romulum habuisse, illumque Marti suo præcipuo Numini devovisse, id enim prodit Ovidius lib.3. Fastorum ubi sic canit:

Mars Latio venerandus erat, quia præsidet armis,
Arma feræ genti remque decusque dabant.
Quod si forte vacat, peregrinos inspice fastos,
Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis, quinctus fuit ille Faliscis,
Sextus apud populos Hernica terra tuos.
Inter Aricinos, Albanaque tempora constat,
Factaque Thelegoni mœnia celsa manu.
Quinctum Laurentes, bis quinctum Æquicolus acer,
A tribus hunc primum turba Ferentis habet.
Et tibi cum proavis miles Peligne Sabinis
Convenit huic genti quartus utrique Deus.
Romulus hos omnes, ut vinceret ordine saltem
Sanguinis auctori tempora prima dedit.

Hinc

Hinc patet Martium mensem Marti dicatum Latinos habuisse, & Romulum ordinem tantum immutasse; quippe quum is mensis Albanis, Aricinis, & Tusculanis tertius in ordine anni esset, Laurentibus vero quinctus, sicuti Faliscis, Sextus Hernicis, Ferentinis quartus, uti Sabinis, & Pelignis, Æquicolis vero decimus; Romulus eum mensem primum anni fecit, ut commentatores Ovidii explicant,& præsertim Paulus Marsus, & Alexander Genial.lib.3.cap.24. Latini quippe, & Albani Martem præcipue venerabantur, quoniam antequam Æneas in Latium venisset, Faunus Picum patrem Martis cognomento consecravit, ut Cap.4. & alibi dictum est. Æneas vero, & dein ejus filii, qui Albæ regnarunt, Marti Templa, & Aras dicarunt, quod putarent Venerem prius quam Æneam ex Anchise generasset, constupratam à Marte, teste Lactantio de Falsa Relig. lib. 1. cap.17., quare narrant Albæ vetustissimum fuisse Martis Templum, & Lucum ei sacratum ex Dionysio lib.1. pag.62. Plutarcho in Romulo, & aliis.

Quinimmo Festus de verbor. signific. lib. 11. hoc modo ejus mensis meminit: *Martius*, inquit, *mensis initium anni fuit & in Latio, & post Romam conditam, eo quod gens erat bellicosissima, cujus rei testimonium est, quod posteriores menses, qui annum finiunt à numero appellati, ultimum habent Decembrem*: & Plutarchus tradere videtur Numam finitimorum moribus obsequentem, Martium tertium anni mensem fecisse. Quare ex his intelligitur, Romulum haud quaquam mensium ordinem immutasse, sed in honorem Martis, quem ejus fuisse patrem jactabant, initium anni fecisse à Martio, ut omnibus fere Latinis in usu erat, non autem à Majo, vel Junonio, seu Junio, aut ab Aprili, ut fortasse Albani, Aricini, & Tusculani consueverant; ego enim arbitror Tusculanis primum anni mensem Majum fuisse ex infra dicendis, Albanis, & Aricinis Aprilem in memoriam Veneris, quam genitricem appellabant, atque ab ea se genus ducere credebant. Reliquis vero Latinis qui Albam conditam præcesserunt, Martium in honorem Martis, seu Pici, quem loco Martis venerabantur anni principium fuisse opinor, ut ita locus Ovidii respondeat altreri Festi.

Haud secus Aprilem mensem Latini habuerunt priusquam

Roma

Roma conderetur, eum namque vocarunt *Aphrilem* à ſpuma maris, quam Græci 'Αφρον dicunt, unde orta Venus creditur & ſic ab Æneæ matre, id enim teſtantur Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 12., Varro lib. 5. de Lingua Latina, Plutarchus in Numa, & præ cæteris Ovidius lib. 4. Faſtorum:

Venimus ad quartum, quo tu celeberrima menſem,
Et vatem, & menſem ſcis Venus eſſe tuos.

& infra ſic pergit:

Sed Veneris menſem Grajo ſermone notatum,
Auguror. à ſpumis eſt Dea dicta maris.
Nec tibi ſit mirum Græco rem nomine dici,
Itala nam tellus Græcia major erat.
Venerat Evander cum plena claſſe ſuorum,
Venerat Alcides; Grajus uterque fuit.
Hoſpes Aventinis armentum pavit in arvis
Claviger: & tanto eſt Albula pota Deo.
Dux quoque Neritius: teſtes Leſtrygones extant,
Et quod adhuc Circes nomina littus habet.
Et jam Thelegoni, jam mœnia Tiburis udi
Stabant: Argolicæ quæ poſuere manus.
Adjice Trojanæ ſuaſorem Antenora pacis,
Et generum Oeneiden, Appule Daune, tuum.
Serus ab Iſiacis, & poſt Antenora, flammis
Attulit Æneas in loca noſtra Deos.

& paulò poſt

Quo non livor adit! ſunt qui tibi menſis honorem
Eripuiſſe velint, invideantque Venus.

Hinc rejicies eos, qui nomen Veneris nunquam auditum Romuli ætate affirmant, negantes hunc menſem Veneri ſacrum, ut Cincius, & Varro. Poſt quam cauſam erroris eorundem adduxit Ovidius, ſic canit:

Rite Deam colitis Latiæ Matreſque, Nuruſque,
Et vos, quis vittæ longaque veſtis adeſt.

Unde habetur, Ovidium palàm affirmare hunc menſem Latinos priſcos habuiſſe & à Venere, cui is menſis ſacer erat, nuncupaſſe. Habetur

etiam Romanos opinionem Cincii haud quamquam hunc menſem à Venere dictum narrantis, falſam, & Veneri contumelioſam putaſſe, quod etiam ex Macrobio lib. 1. cap. 12. conjicitur, & ſupra Cap.9. fuſius probatum eſt.

Majum itidem menſem ante Romulum Latinam gentem in faſtis numeraſſe ſatis conſtat, quandoquidem Feſtus lib. 11. ita ait: *Majus menſis in compluribus Civitatibus Latinis ante Urbem conditam fuiſſe videtur, qua ex cauſa utrùm à majoribus, ut Junius à junioribus dictus ſit, an à Maja, quod Mercurio filio ejus res divinæ . . . fiant ſolemnes, an quod ipſi Deæ in multis Latinis Civitatibus ſacrificia fiebant ipſo menſe . . .* quæ hic deſunt ſic ſuppleri poſſunt, *quod Mercurio filio ejus res divinæ Idibus fiant ſolemnes*. Subdit eodem lib. 11. Feſtus, Oſcos etiam habuiſſe hunc menſem ab eis dictum Mœſium; *Mœſius lingua Oſca menſis Majus, Oſci enim à regione Campaniæ, quæ eſt Oſcos vocati ſunt*; id ipſum ſcribit Servius ad Virgilium lib. 1. Georgic. ad illud:

Vere novo, gelidus canis cum montibus humor
Liquitur.

Majus, is inquit, *à Maja, Junius à Junone, quamquam alii à majoribus, & junioribus hos duos menſes velint eſſe nominatos*: & referunt Plutarchus in Numa, & fuſius Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 12.: *Sunt*, is ait, *qui hunc menſem ad noſtros faſtos à Tuſculanis tranſiſſe commemorent, apud quos nunc quoque vocatur Deus Majus, qui eſt Juppiter à magnitudine ſcilicet, ac Majeſtate dictus. Cincius menſem nominatum putat à Maja, quam Vulcani dicit uxorem, argumentoque utitur, quod Flamen Vulcanalis Kalendis Maii huic Deæ rem divinam facit, ſed Piſo uxorem Vulcani Majeſtam, non Majam dicit vocari. Contendunt alii Majam Mercurii matrem menſi nomen dediſſe, hinc maximè probantes, quod hoc menſe Mercatores omnes Majæ pariter Mercurioque ſacrificant. Affirmant quidam, quibus Cornelius Labeo conſentit, hanc Majam cui res divina celebratur, terram eſſe hoc adeptam nomen à magnitudine, aſſertionemque æſtimationis ſuæ etiam hinc colligunt, quod ſus prægnans ei mactatur, quæ hoſtia proprie eſt terræ.*

Hinc fides haud danda eſt jis qui commemorant hunc menſem à majo-

majoribus Romuli nomen traxisse, quum constet ante Romulum, Oscos, Tusculanos, & Latinos omnes eum Majæ sacrasse, ut Commentatores Festi probant. Quoniam vero antiqui contendunt de Dea, cui is mensis sacer esset, & à cujus nomine nuncupatus est, quamquam sciam Plutarchum in Numa, & plures apud Macrobium mox adductum existimare Majam fuisse matrem Mercurii, Ovidium itidem lib. 5. Fastorum:

At tu materno donasti nomine mensem
Inventor curvæ, furibus apte, fidis.

& lib. 6.

An potuit Majo pellex dare nomina mensi?
Hic bonor in nobis invidiosus erit?

ego arbitror eam Deam fuisse Faunam, seu Fatuam sororem, & uxorem Fauni Latinorum Regis, quæ Maja, & Bona Dea dicta est. Quandoquidem superiori Capite latè id probavi, & Majam matrem Mercurii difformem ab hac dixi, & constat ex Macrobio lib. 1. cap. 12., hanc fuisse Cornelii Labeonis, & Varronis sententiam: en Macrobii verba: *Auctor est Cornelius Labeo, huic Majæ ædem Kalendis Maiis dedicatam sub nomine Bonæ Deæ, & eandem esse Bonam Deam, & terram ex ritu occultiore sacrorum doceri posse confirmat; hanc eandem Bonam Deam, Faunamque, & Opem, & Fatuam Pontificum libris indigitari*: & infra: *Varro Fauni filiam esse tradit*: idque Paulus Marsus commentator Ovidii lib. 5. Fastorum comprobat ad illa carmina:

Quo feror? Augustus mensis mihi carminis hujus
Jus habet, interea Diva canenda Bona est.

Argumenta vero, ex quibus Cincius, & alii apud Macrobium Majam Vulcani uxorem fuisse contendunt, id non evincunt, quum appareat Latinos, & Romanos Majo mense, Majæ sub nomine Bonæ Deæ sacrificasse ex jam adductis.

Quare intelliges opinionem antiquorum referentium Tusculanos unicè Jovem, Majum nuncupasse, & ab eo mensis nomen derivatum, ut Macrobius narrat, spernendam haud quaquam esse, si consideres Faunam uxorem Fauni, Majam à Latinis dictam, unde Faunus vir Faunæ, quem fortasse sub Jovis nomine Tusculani venera-

bantur ab jis Majus dici potuit. Is fuit error Latinorum, & dein Romanorum, ut Reges priscos consecrarent, jisque nomina immutarent, ne homines fuisse viderentur ex Lactantio Cap. 4. adducto. Idcirco Latinum Jovem Latiarem, Æneam Jovem Indigetem, Ascanium Æneæ filium Jovis filium, & Jovem dixerunt, & coluerunt ex relatis Cap. 5.; quemadmodum enim Latini, & Romani Diis plura nomina dabant, & Faunum Silvanum, & Inuum nuncuparunt, ut Cap. 4. dictum est, sic contigisse credo, Tusculanos Faunum Majum, & Jovem vocasse, quum ejus uxorem Faunam consecratam, Majam, & Bonam Deam ii cæterique Latini, & dein Romani dixerint: ex quibus, ni fallor, Labeonis opinio consentit aliis, qui apud Macrobium Majum mensem, Jovi, qui Majus dictus est, à Tusculanis sacratum affirmant. Neque me terret, eundem Labeonem narrasse hanc Majam Terram esse; quippè hæc erant gentium figmenta; sicuti enim Latini Saturnum priscum Latii Regem Cælum dicebant, & Opim ejus uxorem Terram; Janum quoque & Vestam, ignem, & spiritum, quo vivimus, & similia; ita laudantes falsa Numina, jisque tribuentes terrena, aut cælestia, deinde de eorum origine disputabant & nominibus, ac fabulis, atque erroribus omnia involvebant. Hac itaque de causa potuerunt Bonæ Deæ, quæ eadem est ac Maja, & Fatua, seu Fauna Fauni soror, seu ut alii produnt filia, & uxor, Terræ potentias tribuere, quemadmodum Macrobio teste, Junonis quoque vim ei attribuerunt. Hæc tamen de Fauno me dixisse velim, non tanquam vera, sed verosimilia, & Tusculanorum fastis magis consentanea, præsertim quum constet Romanos fabulis cultum priscorum Latii Regum obumbrasse exemplo Latini, quem Jovem Latiarem dictum, & in Monte Albano festis, & feriis celebratum posteri ignorassent, ni Festus id indicasset ex jis, quæ notavi Cap. 8.

Quod Junium itidem mensem Romulus à Latinis acceperit, in comperto est; id enim testatur disertissime Ovidius lib. 6. Fastorum, ubi postquam eum mensem Junonium dictum, & à Latinis priscis Junoni dicatum exposuit, his carminibus rationem hujus rei adducit:

Inspice quos habeat nemoralis Aricia fastos,
Et Populus Laurens, Lanuviumque meum.

Est

Est illic mensis Junonius, aspice Tibur,
Et Prænestinæ mœnia sacra Deæ;
Junonisque leges tempus, nec Romulus illas
Condidit.

Ergo ex his intelligitur ante Romam conditam in fastis Aricinorum, Laurentium, Lanuvinorum, Tiburtinorum, & Prænestinorum mensem Junonium fuisse notatum. Id ipsum probat Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 12., qui referens Cincii sententiam, hæc habet: *Aut ut Cincius arbitratur quod Junonius apud Latinos ante vocitatus, diuque apud Aricinos, Prænestinosque hac appellatione in fastos relatus sit, adeo ut sicuti Nisus in Commentariis Fastorum dicit, apud majores quoque nostros hæc appellatio mensis diu manserit, sed post detritis quibusdam literis ex Junonio, Junius dictus sit, nam & ædes Junonis monetæ Kalendis Junii dedicata est*: Plutarchus itidem hunc mensem à Junone dictum prodit, & Panvinius lib. 1. Fastor. pag. 138. eum à Latinis in Romanos derivasse ostendit.

Facile ergo interpretaberis Festum lib. 10. ubi ita scribit: *Junium mensem dictum putant à Junone, iidem ipsum dicebant Junonium, & Junonialem*: id est iidem Latini, qui Junium mensem à Junone dixerunt, illum Junonium, & Junonialem appellarunt; Lanuvii quippè, Aricia, Tiburi, Præneste, & Laurenti Templa erant vetustissima in honorem Junonis condita, ut suo loco referam; immo Laurentes, priusquam Alba conderetur, omnes Kalendas Junoni consecraverant, & Templum Junoni Kalendari dicaverant, cui omnibus Kalendis à mense Martio ad Decembrem supplicabant ex Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 15. ad finem: *Ut autem*, is ait, *Idus omnes Jovi, ita Kalendas Junoni tributas, & Varronis, & Pontificalis affirmat auctoritas, quod etiam Laurentes patriis religionibus servant, qui & cognomen Deæ ex cæremoniis addiderunt, Kalendarem Junonem vocantes, sed & omnibus Kalendis à mense Martio ad Decembrem huic Deæ Kalendarum die supplicant.*

Ex quibus Macrobii verbis palàm fit, ante Romam conditam, à Laurentibus, & Latinis universis menses sequentes, scilicet Quintilem, Sextilem, Septembrem, Octobrem, Novembrem, atque Decembrem in fastos fuisse relatos, quippè dum Laurentes à mense Martio

tio ad Decembrem Junoni Kalendari omnibus Kalendis sacrificabant, idque faciebant, ut patrias cæremonias, id est vetustissimos ritus à majoribus proditos servarent, ut Macrobius ait; clarum est Decembrem mensem jis fuisse: qui mensis quum dictus sit à numero, quod decimus esset, hinc comperimus eos alios habuisse menses à numero dictos, & computatos, quod idem Macrobius præcedenti Cap. 12. affirmare videtur; & tradunt supra adducti Scriptores, qui produnt annum, & menses, ac ordinem anni Romulum à Latinis accepisse.

Alexander Genialium lib. 3. cap. 25. menses jis Numinibus dicatos fuisse scribit; Januarium Junoni, Neptuno Februarium, Minervæ Martium, Aprilem Veneri, Majum Apollini, Junium Mercurio, Jovi Quintilem, quem Julium dicimus, Cereri Sextilem, qui nunc Augustus, Vulcano Septembrem, Marti Octobrem, Dianæ Novembrem, & Vestæ Decembrem. Hæc tamen Alexandri opinio haud vera deprehenditur, quandoquidem prætermissis Januario, & Februario, de quibus infra plura dicam, compertum est Martium non Minervæ, sed Marti, Majum non Apollini, sed Majæ & Majo; Junium Junoni non autem Mercurio sacros fuisse ex supra adductis, Decembrem quoque non Vestæ, sed Saturno dicatum meminit Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 7. quamquam Plutarchus Problem. cap. 35. Alexandro consentiat. Cæterum an October Jovi sacer esset, mihi non constat, nisi ex Festo lib. 14. qui hoc mense equum Jovi mactatum tantummodo scribit, de quo Capite sequenti fusius agam, quum alii suspicentur eum mensem Jano dicatum, quod tamen in tanto rerum vetustarum discrimine haud facilè affirmo.

His positis videndum superest, an Januarius, & Februarius in fastos alicujus Latini populi priusquam Numa Romæ imperasset, relati essent. Hos menses Albanos, aliosque Latinos, qui annum decem mensium fecerant, haud habuisse suspicamur. Veruntamen Lavinienses, qui tresdecim numerabant menses, Januarium, & Februarium in fastos suos retulisse conjicitur, quod Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 7. postquam scripsit Saturnum, & Janum Latinis priscis, & Aboriginibus imperitasse, & Latii Oppida communi opera condidisse, ut probaret, hæc notatu digna refert: *Etiam illud in promptu est,*

est, quod posteri quoque duos eis continuos menses dicarunt, ut December sacrum Saturni, Januarius alterius vocabulum possideret: hinc colligitur priscos Latinos Jano antiquissimo Regi unum mensem ab ejus nomine Januarium dictum, dicasse; at quum constet Albanos, & alios Latinos populos, quos nominavimus, annum decem mensium fecisse, neque inter eos Januarium numerasse, hinc ducimur ad affirmandum eum mensem in Laviniensium fastis fuisse notatum; enimvero Laurentes, quorum parens Picus dicitur, Faunus, siue Picus idem, edocuit Janum, & Saturnum, cæterosque Regiæ sobolis Viros, & Mulieres venerari, unde verosimile est Laurentes Latini ætate Lavinium traductos, in honorem Jani mensem hunc Januarium nuncupasse, idque etiam arguitur quod tresdecim mensium annum iidem fecerint, unde facilè est eos unum illorum, Januarium à Jano nuncupasse. Porrò si hoc non esset, Macrobius falsò asfereret Latinos priscos unum integrum mensem Jano sacrasse, & ab ejus nomine appellasse: quod si dicas Macrobium apertè non affirmare, facilè redargueris, si consideres laudato Cap. 7. Macrobium probare, Jani, & Saturni cultum, Saturnalium quoque dierum solemnia, & his similia è Latinis priscis in Romanos propagata. Quamobrem nimis oscitanter, quin ineptè is hujus cultus vetustissimi caussam ostendere satagens, eam esse protulisset, quod posteri Januarium à Jano nuncupaverint, si mensis tale vocabulum Numæ tantum ætate possedisset: quinimmo Numæ meminisset, & Romanorum, & quemadmodum is eo loci memorat posteros Saturno, & Jano duos continuos menses dicasse, Decembrem scilicet, & Januarium, & nemo est, qui inficiari possit Decembrem à Latinis priscis Saturno sacrum factum longè ante Romam conditam, ut supra dictum est, hinc scimus Macrobium de Latinis priscis verba fecisse.

Neque dicendum Plutarchum in Numa, Ovidium lib. 1. Fastor., Censorinum, & alios, quin & Macrobium ipsum eodem lib. 1. cap. 13. referre, Numam hunc mensem anno Romanorum accensuisse; quippè Romani id scripserunt, ut hanc laudem Numæ darent: hac de causa prodiderunt etiam Romulum annum reperisse, & nomina mensibus dedisse, cum constet eum, annum, menses, eorumque ordinem à Latinis accepisse, ut jam probavimus. Cæterum Plutarchus in Numa

Numa à pluribus proditum affirmat Romuli ætate Januarium, & Februarium menses in Romanorum fastos relatos, & Macrobius laudato Cap.13. ordinationem Numæ Romæ factam refert, & testatur tantummodo eum Regem mensibus quos Romulus definierat, Januarium, & Februarium addidisse, ex quibus non infertur Laurentes, & Lavinienses Januarium haud habuisse; Romulus enim, ut diximus, annum Romæ constituit secundum morem Latinorum, sed plura carpsit ab Albanis, quædam ab Aricinis, Laurentibus, Laviniensibus, & Tusculanis, vel aliis Latinis populis, cum quibus ideo singulis haud consensit in pluribus; quamobrem quamvis is sciret Lavinienses tresdecim mensium annum fecisse, attamen Romæ eum decem mensium constituit ut supra dictum est.

Præterea neque scripta reperio nomina mensium, quos Laurentes habebant, nam diximus jis Martium qnintum in ordine fuisse, at non scimus Majum, aut Aprilem iisdem innotuisse, & facilè est, priusquam Æneas Veneris Numen in Latium invexisset, eos loco Aprilis à Venere Aphrodite sic dicti, Januarium computasse, seu (quod est verosimilius) post Decembrem, numerasse Januarium, & sic duodecim mensium annum fecisse, Lavinienses præsertim, quibus annus, ut dictum est, tresdecim mensium fuit, ut infra ex Plutarcho patebit. Ejus quoque rei indicio est quod Scriptores Romani memoriæ prodiderunt, Numam Februarium addidisse, quum tamen Latinis hic mensis, ejusque causa innotuisset, si Festo, & Varroni credimus; Festus enim lib.6. ita rem enucleat: *Februarius mensis dictus quod tum, ideſt extremo menſe anni, populus februaretur, ideſt lustraretur, & purgaretur, vel à Junone Februata, quam alii Februalem, Romani Februlim vocant, quod ipsi eo menſe ſacra fiebant, ejuſque feriæ erant Lupercalia, quo die mulieres februabantur à Lupercis amiculo Junonis, ideſt pelle caprina, quam ob cauſam is quoque dies Februatus appellabatur: quæcumque denique purgamenti cauſa in quibuſcumque ſacrificiis adhibentur, februa appellantur, id vero quod purgatur dicitur februatum*: Varro autem lib. 5. de Lingua Latina ita loquitur: *Rex cum ferias menſtruas Nonis Februariis edidit, hunc diem Februatum appellat: Februum Sabini purgamentum, & in id ſacrum noſtris verbum, nam & Lupercalia, februa-*

Dianæ ædem, & rusticas tabellas Numini suspendebant testimonio Ovidii lib.3. Fastor.

Licia dependent longas velantia sepes,
Et posita est meritæ multa tabella Deæ.
Sæpè potens voti frontem redimita coronis
Fœmina lucentes portat ab Urbe faces.

hujus etiam moris meminit Propertius lib.2. Eleg.32.

Cum videt accensis devotam currere tædis
In nemus, & Triviæ lumina ferre Deæ.

& Statius lib.3. Silvarum:

Jamque dies aderat, profugis cum Regibus altum
Fumat Aricinum Triviæ nemus, & face multa
Conscius Hippolyti splendet lacus . . . .

quod ipsum probat & Calendarium antiquum, & Alexander Genial. lib.3. cap.18. ad finem.

Quare palàm fit, non ab Urbe Roma, ut putat Alexander, sed ab Aricia hanc pompam incæpisse; Ovidius enim versibus adductis, qui plures fefellerunt, *Urbis* nomen tribuit Ariciæ, uti Romæ, in gratiam Regnantis Augusti, cujus mater Aricina fuerat. Porrò verisimile non est, Romanas fœminas, quæ ad Artimisium facibus accensis eo die incedebant, ita Roma, Ariciam usque, & ad laudatum nemus discurrisse, ut Argolus apud Tomasinum cap.2. animadvertit: qui subdit luxuriante Romano populo, eam sacram pompam profanatam, quod per licentiam cæteræ etiam mulieres nuptæ, & viduæ, quin & meretrices inter virgines incederent, & currerent. Ex Gratio vetustissimo Poëta constat, faculas, quas currentes gestabant, medias inter spicatos fasciculos præluxisse: en verba Gratii:

Spicatasque faces sacrum ad Nemorale Dianæ
Sistimus . . . .

quod factum esse dicitur, ut imitarentur Orestem, quem ferebant simulacrum Dianæ fasce lignorum involutum in id nemus invexisse, si Hygino Fabul.cap.271., & Servio ad lib.2. Æneidos fides præstanda est: unde Fascelis ea Dea dicta est à fasce lignorum, cum qua pingebatur, ut ait Servius: & Fascelitis etiam Diana Nemorensis

vocatur à Lucilio in fragmentis libri 3. Satyrarum collectis à Francisco Dousa pag.29. editionis secundæ.

. . . . *& Faceliti templa Dianæ.*

Itaque mulieres prægnantes, & parturientes se Dianæ devovebant quod crederent eam esse Lunam, quæ plurimum fœtui egerendo prodest, aut nocet, Cicerone de Natura Deor. lib.2. teste, quod & canit Catullus carm.35.

Tu Lucina dolentibus
Juno dicta puerperis,
Tu potens Trivia & notho es
Dicta lumine Luna.

& confirmat tabula effossa apud Templum Dianæ Nemorensis exhibens obstetricem, quæ dextra mulierem sustinet ferè nudam habitu dimisso apud Tomasinum de Donar. cap.14. quæ satis sit attigisse, quum suo loco multa de hac æde Nemorensis Dianæ dicturus sim. Fuit & mater Matuta in Latio parturientium præses ex Rosino lib.2. cap.19. Hoc vetustissimum Latinarum mulierum Numen fuisse narrat Ovidius lib.6. Fastor. hoc modo:

Ite bonæ matres (vestrum Matralia festum)
Flavaque Thebanæ reddite liba Deæ
Pontibus, & magno juncta est celeberrima Circo
Area: quæ posito de bove nomen habet:
Hac ibi luce ferunt Matutæ sacra parenti
Sceptriferas Servi Templa dedisse manus.
Quæ Dea sit: quare famulas à limine Templi
Arceat &c.

Explicat inde Poëta eam Deam Inon fuisse Cadmi ex Hermione filiam, Athamantis uxorem & Bacchi nutricem, quæ cum filio Melicerta ex scopulo in mari se præcipitem egit quod Athamas furiis agitatus alterum filium Learchum interfecisset: refert dein eam à Diis maris servatam, delatamque ad Ostia Tiberina, ad Lucum Semele, aut Stimele dictum in Latio pervenisse, & ita pergit:

Lucus erat: dubium Semele, Stimelene vocetur:
Mænadas Ausonias incoluisse ferunt.

Quærit

Quærit ab his unam: quæ gens foret: Arcades esse
Audit, & Evandrum sceptra tenere loci.
Dissimulata Deam Latias Saturnia Bacchas
Instimulat fictis insidiosa sonis.

Deinde tradit Junonis insidiis Bacchi Sacerdotes, quæ eo in Luco Deo sacra faciebant in furorem versas, in Melicertam, & Inon ejus matrem irruisse, & contendisse puerum eripere: Herculem vero advenisse, & Mænadas, idest Bacchi Sacerdotes fugasse, ac Carmentæ matri Evandri Inon commendasse; Carmentæque vaticinio eam factam à Latinis maris Deam, & matrem Matutam dictam, quam rem ita prosequitur.

Hospita Carmentæ fidos intrasse penates
Diceris, & longam deposuisse famem.
Liba sua properata manu Tegæa Sacerdos
Traditur, in subito cocta dedisse foco.
Nunc quoque liba juvant festis Matralibus illam.

& paulò post sic Carmentam vaticinantem inducit:

Læta canam: gaude defuncta laboribus Ino,
Dixit, & huic populo dextera semper ades.
Numen eris pelagi: natum quoque pontus habebit:
In nostris aliud sumite nomen aquis.
Leucothoe Graiis, Matuta vocabere nostris:
In portus nato jus erit omne tuo.
Quem nos Portumnum, tua lingua Palæmona dicet:

Et quanvis hæc fabulosa sint (palàm enim id est, quum omnis Deorum Latii, & Romæ cultus fabulis fœdatus esset) fabulis tamen aliquid veritatis inerat, quum enim Evander id Numen ad Latina littora invexisset, & Latini prisci eam Deam mutato nomine matrem Matutam appellassent, hinc Ovidius Inon cum Melicerta filio in Latium Arcadum ætate venisse effingit, eamque Carmentæ vaticinio Deam maris factam ut commentatores Ovidii loco quo supra testantur, & prodit Dionysius lib. 1. ubi scribit Arcades, qui Latium incoluerunt Nymphis prata, & loca virentia, & marinis Numinibus littora, & insulas dedicasse. Porrò Romani, & Latini palàm jactabant matrem Matutam Inon esse, & Palæmonem filium, eundem

 ac

ac Melicertam, & Portumnum testimonio Servii ad lib. 5. Æneidos ad illud:

Et pater ipse manu magna Portumnus eundem
Impulit . . . .

Cicero Tusculan. 1.: *Quid Ino Cadmi filia, nonne Leucothoe nominata à Græcis, Matuta habetur à nostris?* Idem habet lib. 3. de Natura Deorum, Lactantius de Falsa Religione lib. 1. cap. 21., aliique, & præcæteris Plutarchus Problem. cap. 15.: *Quid est quod ancillis ædem Matutæ ingredi fas non est, unam vero tantum mulieres introducunt, quam alaphis cædunt? An quia hanc unam ita pulsari signum est, servas aditu prohiberi? Reliquas autem propter fabulas repellunt; Ino enim virum rem cum serva habere suspicata, filium deperiisse dicitur, servam vero Græci ex Ætolia oriundam fuisse dicunt nomine Antipheram, ex quo apud nos in Chæronea pro æde Matutæ æditus lorum tenens pronunciat: non servam ingredi, non servum, non Ætolum, non Ætolam.*

Huic Arcades Templum Satrici non longè ab Antio dicarunt cujus meminit Livius decad. 1. lib. 6.: *Ira, & rabies Latinorum quia nec Romanos bello lædere nec Volscos in armis retinere poterant eo eripuit, ut Satricum Urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat igni concremarent, nec aliud tectum ejus superfuit Urbis, quum faces pariter sacris profanisque injicerentur quam matris Matutæ Templum: inde eos nec sua religio, nec verecundia Deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita Templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent*, ex quibus Livii verbis apparet, id Templum, & Matutæ Numen vetustissimum Latinis fuisse, ut interpretes ejusdem exponunt. Sed cur Dea parturientium mulierum Matuta in Latio dicta sit, non liquet, nisi dicas id factum, quod Ino filium Melicertam plus equo adamasset, & sororis filio mammam præbuisset, quod conjicitur ex Plutarcho Problem. cap. 16. aliis 17., & Festo lib. 11. ubi scribit priscos matrem Matutam dixisse ob bonitatem, quod bona mater fuisset & infelix, idcirco putasse eam mulierum parturientium commiserescere.

Bonam Deam Rosinus lib. 2. cap. 19. Numinibus parturientium præsidibus accenset; ejus tamen rei causam non explicat, proptea

rea

rea nostrum erit id indagare. Hanc eandem & Faunam, seu Fatuam sororem, seu filiam, & uxorem Fauni Regis Latinorum fuisse diximus Cap.4., eam Latini Majam etiam vocabant, & parturientium Numen affirmabant, quod Junonis potentiam habere dicerent, ut memoriæ prodit Macrobius Saturnal. lib.1. cap.12.: *Auctor*, is inquit, *est Cornelius Labeo huic Majæ ædem Kalendis Maii dedicatam sub nomine Bonæ Deæ, & eandem esse Bonam Deam, & terram ex ipso ritu occultiore sacrorum doceri posse confirmat: hanc eandem Bonam Deam, Faunamque, & Opem, & Fatuam Pontificum libris indigitari; Bonam quod omnium nobis ad victum bonorum causa est: Faunam quod omni usui animantium favet: Opem quod ipsius auxilio vita constet: Fatuam à Fando, quod ut supra diximus, infantes partu editi non prius vocem edunt, quam attigerint terram. Sunt qui dicant hanc Deam potentiam habere Junonis, ideoque sceptrum Regale in sinistra manu ei additum. Beothi Semelem credunt, necnon eandem Fauni filiam dicunt*: & paulò post: *Varro Fauni filiam esse tradit*: Hinc patet Latinas fœminas huic Deæ sacra fecisse, ut infantibus, qui nascerentur Fandi facultatem daret, & parturientibus, sicuti Juno, opem ferret. Id ipsum probat Plutarchus in Cæsare, ubi scribit Latinos, & Romanos Bonam Deam Nympham Dryadem Fauni uxorem, Fatuam, & Faunam eandem affirmasse, & Varro de Lingua Latina lib. 6.; quæ Macrobii sententia Virgilio lib.8. Æneidos non adversatur; nam etsi Maro Majam Atlantis filiam, & Mercurii matrem faciat his carminibus:

Vobis Mercurius pater est, quem candida Maja
Cyllenes gelido conceptum vertice fudit,
At Majam (auditis si quicquam credimus) Atlas
Idem Atlas generat, Cæli qui Sidera fulcit.

Attamen hæc alia Maja ab hac Latinorum Dea difformis dicitur ut notat Tiraquell.ad Alexandrum Genial.lib.6.cap.26.ad finem; Latini quippè, sicuti Faunum Regem Latii, Pana mutato nomine, ita Faunam ejus uxorem Majam appellarunt, sic igitur mortuis consecratis nomina commutarunt, ne quis putaret eos homines fuisse, ut diximus cap.4. & 5.; adolescentes ei Deæ quam Majam, & Fatuam appellabant, ac Statano, & Fabulino quem plures Faunum, seu Fatuum fuisse

fuisse commemorant, more patrio immolasse testatur idem Varro lib. 1. de Puer. educan. apud Nonium Marcellum de Doctor. Indagin. ad finem, & Alexandrum Genial. lib. 2. cap. 25.

Faunum itidem mulieres invocasse testis est Varro apud Divum Augustinum de Civit. Dei lib. 6. cap. 9., qui licet prodat Silvanum id Numen dictum, & sacra ei facta à mulieribus, quod crederent eum pueros vexare, ut dictum est supra & Cap. 11. attamen Faunum Regem Latinorum Silvanum nuncupatum fuisse satis probatum est Cap. 4. & prodit Varro lib. 6. de Lingua Latina, quo loci: *Fauni*, inquit, *Dei Latinorum, ita ut Faunus, & Fauna sint in versibus, quos vocant Saturnios. In silvestribus locis traditum est solitos Fari, à quo Fando Faunos dictos*: ex quo patet Silvanum Faunum dictum, quod in silvestribus locis oracula ederet. Sic Juno vetustissima Latinorum Dea, & Regina Dearum dicta ex jis quæ prodit Rosinus Antiquit. lib. 2. cap. 6., & suo loco referam, parturientium Numen dicitur; alludit ad hoc Propertius lib. 4. Eleg. 1.

Idem ego cum Cinare traberet Lucina dolores
Et facerent uteri pondera lenta moram.
Junonis votum facite, impetrabile dixi
Illa parit, libris est data palma meis.

ubi interpretes id ipsum affirmant & Cicero de Natura Deorum lib. 2.: *Ut apud Græcos*, inquit, *Dianam, eamque Luciferam, sic apud nos Junonem Lucinam in pariendo invocant.* An vero ea fuerit Diana Lochia, ut putat Claudius Acantherus apud Tomasinum cap. 14. an Proserpina teste Varrone lib. 4. de Lingua Latina, an Luna, cui mulieres potissimum supercilia sua attribuebant ut Varro loco quo supra ait; an Juno, quam antiqui Lunæ titulo venerabantur, ut prodit Joannes Seldenus de Diis Syris Syntagm. 2. cap. 2., mihi non constat, quamvis Vossius de Idololatr. lib. 2. cap. 26. scribat in Latio mulieres laborantes, non tam Dianam, quam Junonem invocasse. Scriptum etiam reperio, fœminas, quæ sanguinis fluxu in conceptu laborabant, Junoni Fluoniæ sacra fecisse, quod eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putarent. Hanc etiam referebant præsidere fluoribus menstrualibus, & esse Jovis filiam, ac privignam Junonis Lucinæ, testimonio Festi lib. 5., de quo fusius agunt Arnobius lib. 3.

Divus

Divus Augustinus de Civitate Dei lib. 7. cap. 2. & 5., & Vossius de Idololatr. cap. 26., ex quibus conjicitur priscis Latinis Junonem, & Dianam inter se distincta Numina fuisse.

Hactenus de prægnantium, & parturientium mulierum Latinarum consuetudine, nunc dicendum restat de cura parentum filios educandi. Ferunt parentes filios ad concordiam, & laborem, ad virtutem, & religionem quasi ad certum instruxisse patrimonium Casella de Antiq. Ital. Colon. pag. 8. teste; id ipsum probant exempla, nam statim natis liberis, in lætitiæ signum, & voti solutionem, postes ornabant floribus, lares domesticos coronabant, iisque sacrificabant, easque coronas suspendebant, vetus namque Scholiastes Juvenalis id scribit ad ea carmina Satyr. 9.

Tollis enim, & libris actorum spargere gaudes
Argumenta viri, foribus suspende coronas.

& Casella ubi supra confirmat. Dein fata prospera pueris nuper editis cum voto concepta, tabulisque obsignata capitibus subjiciebant, quæ execrationes parentum vocant Seneca epist. 60. Ausonius, & Tertullianus de anima. Ad evertendam autem aciem malignam, & fascinum, & ne quid eis obesset, sive boni ominis causa, iis turpiculam rem collo suspendebant ex Varrone lib. 6. de Lingua Latina. Hanc rem Hadrianus Turnebus in Varronem pag. 118. ait cranium asinæ, satyricum signum, seu veretum, & lib. 9. adversar. cap. 29. Satyrion fuisse, Mercurialis autem de Morb. pueror. lib. 1. cap. 1. infantium collo ad invidiam depellendam Satyrii speciem, quæ vulgò Orchis fœmina dicitur, appensam opinatur. At Tomasinus de Donar. cap. 10. eam rem fuisse scribit formam quandam genitalium virilium: quod verum probat mos adhuc constans Latinarum mulierum, quæ similem formam collis puerorum, nescio quo animo appendunt, & Priapus æneus unciculo in ejusmodi usum paratus, quem in Museis se vidisse testatur idem Tomasinus & ego similem effossum Norbæ conspexi; veteres enim Fascino vires quasdam inesse credebant, & ideo apud Valerium Maximum lib. 4. cap. 4. tit. 5. legitur, Fascinum Deum inter sacra Romana Vestales coluisse, & sub curribus Imperatorum triumphantium pendere consuevisse, qui Triumphantes tueretur, & invidiæ aliorum medicus esset. Sic puellis, ne fasci-

bruatio, ut in antiquitatum libris demonstravi: & paulò post: *Prior à Principe Jano Januarius appellatur, posterior ut iidem dicunt Scriptores ab Diis Inferis Februarius appellatus, quod tum bis parentetur. Ego magis arbitror Februarium à die Februato, quod tum febru atur populus, idest Lupercis nudis lustratur antiquum Oppidum Palatium gregibus cinctum.*

Ovidius etiam lib. 2. Fastorum clarius idipsum explicat his carminibus:

Ipse ego Flaminiam poscentem Februa vidi,
Februa poscenti pinea virga data est.
Denique quodcumque est, quo corpora nostra piantur,
Hoc apud intonsos nomen habebat avos.
Mensis ab his dictus, secta quoque pelle Luperci
Omne solum lustrant, idque piamen habet.
Aut quia placatis sunt tempora pura sepulchris
Tunc quum Ferales præteriere dies.
Omne nefas, omnemque mali purgamine causam
Credebant nostri tollere posse senes.
Græcia principium moris dedit, illa nocentes
Impia lustratos ponere facta putat.

& paulò post.

Sed tamen antiqui ne nescius ordinis erres
Primus ut est Jani mensis, & ante fuit.
Qui sequitur Janum, veteris fuit ultimus anni,
Tu quoque sacrorum, Termine, finis eras.

inde Ovidius pergit, & hujus mensis causam quærit, aitque hunc morem Evandrum Arcadum ducem in Latium invexisse.

Itaque Ovidius versibus prædictis satis expressit menses Januarium, & Februarium à priscis Latinis Roma haud condita eodem nomine dictos, & in fastos relatos: quin ex Varronis sententia dilucidum fit id nomen à Sabinis derivasse, eoque mense Arcades, qui Palatium incolebant, hoc genere lustrationis, quo lustrabatur populus, nudis Lupercis usos fuisse, quod Plutarchus in Numa & Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 13., qui hunc mensem Numæ ordinationi attribuunt, negare ausi non sunt, ii enim scribunt, Numam Februarium

dicasse Februo Deo, qui lustrationum potens credebatur, & Lupercalia eo mense fecisse, mortuisque parentasse. Quum igitur is Deus, & id nomen, lustrationis caussa, Lupercalia, & Parentalia à Sabinis, & Latinis priscis manaverint, ut latius Capite sequenti explicabimus, palàm esse videtur Februarium, seu Februarum Sabinis, & Latinis innotuisse priusquam Numa eum mensem institueret.

Hac de caussa, ut Plutarchus testatur Problem. cap. 18., non defuerunt vetustissimi Romani Scriptores, qui monumentis mandarint, Annum apud plerosque Latii populos eo ordine statutum fuisse, ut Martius primus anni mensis esset, December decimus, Januarius undecimus, & Februarius, quo purgationibus utebantur, & mortuis parentabant annum definiret: quem ordinem Numa immutavit, & Januario inter menses principatum dedit, Februario vero secundum in ordine fecit: cujus rei caussa fama prævaluit, Numam hos menses addidisse; quum re vera is auctor prædictorum mensium non esset, sed tantummodo eos anno Romuli adjecisset, unde mensis Januarius Jano, non Junoni, & Februarius Februo Deo, non Neptuno, quod tamen Alexander putat, dicati fuerunt. Cæterum testimonio Macrobii lib. 1. cap. 12. & 13., Numæ ordinatio Latinis placuit, idcirco illi totidem diebus, ideft 354. & dein 355. uno die addito, totidemque mensibus, duodecim scilicet, Annum suum computare cæperunt, in hoc solo discrepantes, quod menses undetricenum, tricenumque numero alternaverunt; licet Numa Januario, Aprili, Junio, Sextili, Septembri, Novembri, & Decembri undetricenos dies; Martio vero, Majo, Quintili, & Octobri tricenos dies, & Februario viginti octo dies assignasset, quod referunt etiam Censorinus cap. 15., Solinus lib. 1. cap. 3., Plutarchus in Numa, & alii apud Panvinium in lib. 1. Fastor. pag. 140.. Quinimmo quamvis post additos Anno Januarium, & Februarium, Quintilis mensis, quem nunc Julium vocant, septimus in ordine esset, attamen placuit eundem, & sequentes vetustis nominibus appellari teste Macrobio loco indicato.

Hunc morem retinuit Latina gens, donec ad Cæsarum tempora ventum est, quibus Augusti ætate quædam officiosæ in eum Latii Urbes, quo die ad illas primum is Imperator venisset, anni initium fecerunt, ut Suetonius in ejus vita auctor est: quin Nerone regnante, Sena-

Senatus censuit, ut Decembri mense, quo in lucem editus erat, Anni principium fieret ex Tacito lib. 13. Annal.; factum etiam est, ut Cæsares mensibus quoque sua nomina imponerent: sic Quintilem, legem ferente M. Antonio M. Filio Consule, Julium à Julio Cæsare dixerunt ex Suetonio in ejus vita cap. 76. & Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 12., qui decretum Senatus refert. Sextilem Augustum ab Octavio Augusto nuncuparunt ex Ovidio lib. 4. Fastor. Suetonio in Augusto cap. 31. & Macrobio. Horum exemplo nonnulli ex Imperatoribus perpetua felicitate insolentes, & favore imperitæ multitudinis ducti, idipsum facere ausi sunt: nam legimus apud Suetonium in Caligula cap. 15., hunc, Septembrem Germanici appellatione in memoriam Patris invasisse, Domitianum etiam Septembrem, & Octobrem ex appellationibus suis Germanicum, & Domitianum transnominasse, quod is altero suscepisset imperium, altero natus esset ex eodem Suetonio in Domitiano cap. 13. Plutarcho in Numa; ita Claudius Majum à suo nomine dixit ex Tacito lib. 16. Annalium, Nero etiam Aprilem, Neroneum appellari jussit ex eodem Tacito lib. 15. ad finem, & iterum lib. 16.: & Tacitus Septembrem, Tacitum in fastos referri voluit ex Flavio Vopisco in ejus vita ad finem. Commodus autem Antoninus uno non contentus mense, plurium nomina invasit, is quippè Augustum Commodum, Septembrem Herculeum, Octobrem Invictum, Novembrem Exsuperatorium, Decembrem Amazonium vocavit, ut testatur Lampridius in Vita illius, licet aliter prodant Eutropius lib. 8. cap. 7., Dion in vita ejusdem, & Herodianus lib. 1.

At ubi infausta vocabula Domitiani, Caligulæ, Commodi, & Neronis ex omni ære, vel saxo eradi placuit, aut infamia notari, menses quoque usurpatione tyrannicæ appellationis exuti sunt, ut Suetonius, & Macrobius testantur: idcirco præter Julium, & Augustum, quos vulgi opinio, & Optimatium consensus laudatis Cæsaribus consecravit, cæteri menses veterem appellationem, mortuis jis, qui eos invaserant, retinuerunt. Hujus timore Tiberius ne September suo nomine, neve October Livius vocaretur apud populum intercessit, & pervicit testimonio Suetonii in vita illius cap. 26.; veruntamen Antoninus Pius, ne superbiret, sententiam Senatus, qua men-

menses Septembrem, & Octobrem Antoninum, & Faustinum appellari decreverat, modeste respuit ex Julio Capitolino in ejusdem vita, idque à pluribus Principibus factum fuisse ait Macrobius, quod crederent prisca nomina mensibus immutari, ominosum esse.

Quot autem partes diei, & noctis apud Latinos essent, penes Censorinum de die Natal. cap. 19., Macrobium lib. 1. cap. 3. & alios invenies. Id ergo solum notandum superest, Latinos diem ita divisisse: primum tempus diei, id spatium, quo media nox inclinat dixerunt, deinde Gallicinium, inde conticuum, quum & Galli conticescunt; dein diluculum, id est cum inciperet dies dignosci; inde mane, quum dies clarus esset. Mane dictum putat Festus lib. 11. à Diis manibus, Varro lib. 5. de Ling. Latina, quod tum manaret dies ab Oriente. Macrobius vero lib. 1. Saturnal. cap. 3. ab omine boni nominis, nam prisci Latini, maximè Lanuvini, mane pro bono dicebant, & immane pro non bono, cui idem Varro ubi supra consentit, scribens Latinos priscos bonum, *manum* vocasse, ut etiam tradunt Servius ad lib. 3. Æneidos, & idem Festus eodem lib. 11., ubi ita ait: *Manuos in carminibus saliaribus Ælius Stilo significare ait bonos*; & infra; *Dii manes pro bonis dicuntur ut immanes quoq; pro valde non bonis dicuntur*, forsan legendum *manos*, non *manuos*, cum in carmine saliari esset *Cerus manus*, idest *Creator bonus*, vel *Bonus Genius* ut Scaliger, & Dacerius in Festum produnt; Manium enim Latini appellabant qui mane natus esset teste eodem Festo verbo *Manius*.

Deinde de mane, ad meridiem transitus fiebat, hoc est ad medium diei: Latini autem id tempus dixerunt *Medidiem* ut auctor est Varro de Lingua Latina lib. 5., ubi refert Præneste in vetustissimo Solario quod in foro existebat, horam, qua medius dies indicabatur se ita notatam vidisse; quod & Macrobius in Somnio Scipionis lib. 2. cap. 5. testatur; unde Festus lib. 11.: *Medialem*, inquit, *appellabant hostiam atram, quam meridie immolabant*, quo probatur Latinos Medialem pro Meridiali dixisse tempus autem, quod supererat usque ad noctem, Sol Occasus, vel Solis Occasus dicebatur. Inde suprema tempestas, dein vespera, quod nomen Latinam gentem à Græcis priscis Latii accolis traxisse constat ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 3.. Hæc attigisse sufficiat, ut Annum, Menses, & Diei partes è Latinis

priscis

priſcis in Romanos derivaſſe pateat, nam cætera tacemus, quum Cenſorinus, Macrobius, aliique Romani Scriptores fuſius de hac re agant, neque notum ſit Latinos, antequam Roma conderetur, in tot partes noctem, & Menſes in Quintanas, & Septimanas, ſicuti Quirites, diviſiſſe.

CAPUT XV.

De Calendario Latinorum.

CAlendas, Idus, & Nonas Romanos à Latinis mutuaſſe, teſtatur Ovidius lib. 1. Faſtor. ubi ſic canit:

Vendicat Auſonias Junonis cura Calendas,
Idibus alba Jovi grandior agna cadit.

unde Calendæ, Junoni in Latio, quod Auſones tenuerunt, & ſic in priſco Latio, Idus vero Jovi ſacratæ fuerunt, quod & Macrobius Saturnal. dierum lib. 1. cap. 15. clarius exponit, ubi, ut ſuperiori Capite diximus, memoriæ mandavit, Laurentes patriis religionibus edoctos, Junoni cognomentum *Calendaris* addidiſſe, quod ei omnibus Calendis à menſe Martio ad Decembrem, porca, vel agna immolata ſupplicarent, & Calendarem Deam dicerent: ſubdit etiam hæc notatu digna: *A qua* (Junone ſcilicet) *etiam Janum Junonium vocatum eſſe diximus, quod illi Deo omnis ingreſſus, huic Deæ cuncti calendarum dies videntur adſcripti, quum enim initia menſium majores noſtri ab exortu Lunæ ſervaverint, jure Junoni addixerunt Calendas, Lunam, ac Junonem eandem putantes*: & paulò infra: *Juno autem aeris arbitra eſt, merito initia menſium, id eſt Calendas huic Deæ conſecraverunt.*

Ex his ſequitur ritum, & nomen Calendarum à Laurentibus in Romanos derivaſſe, non autem, ut putat Macrobius à Romanis inventum, quamvis enim is ita ſcribat: *Priſcis ergo temporibus, antequam faſti à Cn. Flavio Scriba invitis Patribus in omnium notitiam proderentur, Pontifici minori hæc Provincia delegabatur, ut novæ Lunæ principium obſervaret, aſpectam viſamque Regi ſacrificulo nuntiaret, itaque ſacrificio à Rege, & minore Pontifice celebrato,*

brato, idem Pontifex Kalata, ideſt vocata in Capitolium plebe juxta Curiam Kalabram, quæ caſæ Romuli proxima eſt, quot numero dies à Calendis ad Nonas ſupereſſent pronunciabat, & quintanas quidem dicto quinquies verbo voco, ſeptimanas repetito ſepties prædicabat, & hunc diem, qui ex his diebus, qui Kalarentur primus eſſet, placuit Calendas vocari. Ideo autem minor Pontifex numerum dierum, qui ad Nonas ſupereſſent Kalando prodebat, quod poſt novam Lunam oportebat Nonarum die, populares, qui in agris eſſent confluere in Urbem accepturos cauſas feriarum à Rege ſacrorum, ſcripturoſque quid eſſet eo menſe faciendum: quod etiam referunt Varro lib.4. & 5. de Lingua Latina, Cenſorinus, & alii. Attamen, ſi ex Ovidio, & Macrobio compertum eſt Calendarum nomen, & inſtitutum vetuſtiſſimum fuiſſe Latinis, & Laurentibus priuſquam Roma conderetur, aſſequimur Calendas dictas haud fuiſſe quod Kalata, ideſt vocata eſſet eo die plebs in Capitolium, vel hunc ritum vocandi plebem, eique ferias pronunciandi, Laurentes nominis Calendarum auctores, reperiſſe, quod veroſimilius videtur quum univerſus ritus, quem refert Macrobius, & cauſa hujus inſtituti à Laurentibus in Romanos manarit, & quum pateat priſcos Latinos primum cujuſcumque menſis diem Calendas dixiſſe à Græco vocabulo Kalo, ideſt voco, quo frequenter utebantur, uti ex Varrone & aliis docet Roſinus Antiquit. Roman. lib.4. cap.4.

Sic Iduum nomen, & cauſa Tuſcis primum, dein Latinis priſcis debetur teſte eodem Macrobio: *Iduum porro nomen*, inquit, *à Tuſcis, apud quos is dies Itis vocatur, ſumptum eſt. Item autem illi interpretabantur Jovis fiduciam, nam cum Jovem accipiamus lucis auctorem, unde & Lucerium Salii in carmine canunt, ipſi quoque Romani Dieſpitrem appellant, ut diei patrem, jure hic dies Jovis fiducia vocatur, cujus lux non finitur cum Solis occaſu, ſed ſplendorem diei, & noctis continuat illuſtrante Luna, quod ſemper in plenilunio, ideſt medio menſe fieri ſolet. Diem igitur, qui vel nocturnis caret tenebris Jovis fiduciam Tuſco nomine vocaverunt, unde & omnes Idus Jovis ferias obſervandas ſanxit antiquitas. alii putant Idus, quod ea die plena Luna videatur, à videndo vidus appellatas*: & infra: *Sunt qui exiſtimant Idus ab ove Iduli dictas, quam hoc*

nomine

nomine vocant Tusci, & omnibus Idibus Jovi immolatur à flamine; nobis illa ratio nominis vero propior æstimatur, ut Idus vocemus diem, qui dividit mensem, iduare enim Etrusca lingua dividere est, inde vidua, quasi valde idua, idest valde divisa: hæc Macrobius, ex quo liquet, quot sæculis Iduum nomen, & origo Romulum antecedat. Neque Varro lib.4. & 5. de Lingua Latina dissentit, quippè de Jove verba faciens, sic ait: *Nam olim Dijovis, & Diespiter dictus, hoc est aer, & Diei pater, à quo Dei dicti, qui inde & Dies, & Dius, & Divus*, & lib.4. memorat id nomen apud Sabinos primum, dein apud Latinos auditum fuisse, de quo fusius Paulus Marsus in Ovidium lib. 1. Fastorum. Quamobrem, ut antiqui Idus Jovi sacras proclamarent, ovem albam, quam Jovi omnibus Idibus mactabant *Idulem* dixerunt ex Festo lib.9. in principio, Macrobio ubi supra, & Ovidio in carminibus jam relatis.

Tusculani, dies qui Idus sequebantur, vocabant Triatrum, Quinquatrum, Sexatrum, & Septimatrum: Falisci etiam Decimatrum; Triatrum enim dixerunt tertium diem post Idus, quintum quinquatrum, sextum sexatrum, septimum septimatrum, & decimum decimatrum, ut scribunt Varro lib. 5. de Lingua Latina, & Festus lib. 15., unde Quinquatria in honorem Minervæ dicta sunt. Neque dicendum Tusculanos quinquatrum, triatrum, sexatrum, & septimatrum dixisse tantummodo dies post Idus mensis Martii Minervæ dicatos, ut Dacerius ad Festum scribit; nam Varro contrarium probat his verbis: *Quinquatrus, hic dies unus à nominis errore observatur proinde, ut sint quinque, dictus à Tusculanis; post diem sextum eidus similiter vocatur sexatrus, & post diem septimum septimatrus, sic hic, quod erat post diem quintum eidus, quinquatrus*: & Festus non repugnat, quippè is hæc habet: *Quinquatrus appellari quidem putant à numero dierum, qui fere his celebrantur, qui scilicet errant, tam Hercule, quam qui triduo Saturnalia, & totidem diebus compitalia, nam omnibus his singulis diebus fiunt sacra: Forma autem vocabuli ejus, exemplo multorum populorum Italicorum enunciata est, quod post diem quintum Iduum est is dies festus, ut apud Tusculanos triatrus, & sexatrus, & septenatrus, & Faliscos decimatrus; Minervæ autem dicatum eum diem existimant,*

mant, quod eo die ædes ejus in Aventino consecrata est. Porrò Festus Varroni consentit, proditque Tusculanos diem tertium post Idus triatrum, quintum quinquatrum, sextum sexatrum, & septimum septenatrum, sive ut tradit Varro septimatrum nuncupasse, ex hoc Festus putat quinquatrum diem Minervæ sacrum dictum, quod quinto die post Idus Martias coleretur, arguitque eos, qui credebant quinquatrus dictas, quod quinque dies continui ad Ferias Minervæ pertinerent, quum unus tantum dies ab antiquis Minervæ sacer haberetur, licet postmodum institutum fuerit quinque diebus festas solemnitates ejus Deæ celebrari ex Ovidio lib. 3. Fastorum cujus carmina infra referam, quibus non rectè distinctis hallucinatus est Porphyrion in Horatium epist.2. lib.2. dum scribit, quinquatrus à quinque diebus Minervæ dicatis appellatas.

Inter Calendas, & Idus, Nonas quoque habuerunt Latini; quandoquidem Tusci ante Romam conditam Nonas dixerunt nonum diem, quo per totum anni cursum Regem suum salutabant & de propriis negociis consulebant, ut auctor est Macrobius Saturnal.lib.1. cap.15.; Latini autem Nonas vocarunt, quasi novæ observationis initium, quod in eas occurreret principium Lunæ, vel quod ab eo die semper ad Idus novem dies putarentur, eodem Macrobio teste, unde factum est, Nonas sub nullius Numinis tutela fuisse, ut Junoni, & Jovi communes relinquerentur, si credimus Ovidio lib. 1. Fastorum:

Nonarum tutela Deo caret . . . .

ubi Paulus Marsus animadvertit Ausones, idest priscos Latinos id instituisse ut Nonas Junoni, & Jovi sacras facerent. Postridie Calendas, Nonas, & Idus immolare, nuptias contrahere, aut quoquam exire, vel peregrè proficisci non consueverunt, quod ii dies atri censerentur,& utpotè Diis Manibus dicati, religiosi, & infausti haberentur ex Macrobio lib.1.cap.15., Plutarcho Problem.cap.24. ubi hunc morem à Græcis manasse putat.

His positis, Calendarium Latinæ gentis exponam, sed operæ pretium est animadvertere in re tam vetusta haud posse unicuique mensi dies festos assignari, & quo loco, quave in æde sacra eo die solemnia fierent enarrari, quamobrem, ne divinationi locus sit, sufficiat

ficiat festos dies, quos Latina gens mensibus præscriptis quotannis celebrabat enunciare, ut posteri sciant sacra & ferias, quas Latium coluit usque ad Romam conditam, & quas in Romanos derivasse commemorant. Quoniam vero Latinis fere universis, præter Albanos, & eos populos quos superiori Capite enumeravimus, Martius primus anni mensis fuisse dicitur, idcirco ejus mensis dies festos proferre incipiemus.

Primo die Martii, idest Calendis Martii, populi qui Martium primum in ordine anni numerabant, Vestæ Templum ritu solemni frequentabant: ferunt enim Æneam sacra Vestæ ab Ilio Lavinium adsportasse, & Virginibus Deæ sacratis ea tradidisse, focumque publicum, & Palladium, quod secum è Troja advexerat illarum custodiæ consignasse. Hujus rei meminit Dionysius lib. 1. & 2. narrans quovis anno oportuisse ex patrio instituto ignem in eo Templo servatum renovari, ut fusius ex relatis Cap. 9. patuit. Latini itaque populi, quibus cordi summopere fuit sacra, quæ Æneas instituit propagare, similes ædes Vestæ dicarunt, unde Calendis Martiis Virgines Deæ devotæ ignem novum Vestæ aris accendebant, ut incipiente anno cura denuo servandi novati ignis inciperet, ex Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 12., & Ovidio lib. 3. Fastorum, qui de eo die sic canit:

Laurea Flaminibus, quæ toto perstitit anno
Tollitur, & frondes sunt in honore novæ.
Janua tunc Regis posita viret arbore Phœbi,
Ante tuas fit idem, Curia prisca, fores.
Vesta quoque, ut folio niteat velata recenti,
Cædit ab Isiacis Laurea cana focis.
Adde quod arcana fieri novus ignis in æde
Dicitur, & vires flamma refecta capit.

Ex hisce igitur Ovidii versibus liquet & ignem, & lauream veterem in Vestæ æde mutatam, novamque additam, rejectam quoque veterem coronam ex lauro, quæ toto anno in domibus Flaminum perstiterat, novamque appositam, quod & prodit Macrobius.

Eodem die Matronæ Latinæ, & dein etiam Romanæ Junoni, & Marti sacrificabant, ut veteres Horatii Interpretes ad illud Ode 8. lib. 3. notant.

Martiis cœlebs quid agatur Calendis.

cujus rei causam Ovidius eodem lib. 3. Fastorum his versibus adsignat:

Tempora jure colunt Latiæ fœcunda Parentes,
Quarum militiam, votaque partus habet.

& infra:

Mater amat nuptas: Matrum me turba frequentat,
Hæc vos præcipue tam pia causa decet.
Ferte Deæ flores: gaudet florentibus herbis
Hæc Dea, de tenero cingite flore caput.
Dicite: tu nobis lucem, Lucina, dedisti,
Dicite: tu voto parturientis ades.
Si qua tamen gravida est, resoluto crine precetur,
Ut solvat partus molliter ipsa suos.

Hinc Marsus conjicit verum hujus festi ritum fuisse, quod Matronæ Junonem Martis matrem in honorem filii eo die colerent; quamvis enim Laurentes, & alii Latini populi Junoni cunctas Calendas sacrassent, ut jam dictum est, hunc tamen diem Matronæ præcipue ei Deæ dicabant, Martis in matre recolentes memoriam. Ferunt eodem die amicos, & propinquos munera mulieribus misisse ex Juvenali Satyra 9.

. . . . . . *longaque cathedra*
Munera fœmineis tractat secreta Calendis.

ubi Joannes Britannicus interpres id notat, unde lumen Plauto in Milite Glorioso Act.3. Scen.2.

Da mihi vir Calendis, quæ mittam quum Martiæ venerint.

quibus verbis Plautus exposuit morem mulierum, dona accepta eo die aliis fœminis mittendi. Huic etiam ritui alludit Tibullus lib. 4. Eleg.2. his versibus:

Sulpitia est tibi culta tuis, Mars magne, Calendis,
Spectatum è Cœlo (si sapis) ipse veni.

Hoc quoque die mulieres servos cœna excipiebant, tanquam exhortantes eos ad insequentis anni operam ex Tibullo lib. 3. Eleg. 1. ad Neaeram ubi ita canit:

Martis

Martis Romani festæ venere Calendæ:
Exoriens nostris hic fuit annus Avis.
Et vaga nunc certa discurrunt undique pompa,
Perque vias Urbis munera, perque domos;
Dicite, Pierides, quonam donetur honore
Seu mea, seu fallor, chara Neaera tamen.

Constat etiam ex jam adductis, eo mense Latinos quotidie Marti sacrificasse: quin & scriptum reperio, eos quum in magnis forent periculis, consuevisse quidquid intra Calendas Martias, & pridie Calendas Majas natum esset, Marti vovere ex Livio Decad. 4. lib. 4. & Strabone lib. 5.. Idcirco narrant sequenti anno hoc mense & animalia, & pueros, ac puellas innocentes, voti compotes factos, immolasse: at quum id crudele videretur, perhibent pueros, & puellas perductas in adultam ætatem velasse, atque ita extra fines suos exegisse, ut Festus lib. 19. & 20. verbo *Ver sacrum*, ejusque interpretes affirmant. Ejus rei causam Servius ad lib. 7. Æneidos Ardeatibus attribuit, ait enim, eos pestilentia laborantes ver sacrum primum vovisse, & Latinos ob hanc rem *Sacranos* appellasse quotquot Ardeæ nati essent. Dionysius vero lib. 1., id ad Aborigines primos Latii accolas refert his verbis: *Primum finibus egressa est sacra quædam juventus exigua numero, ad quærendum victum à suis emissa Parentibus more antiquo, quem receptum scimus à multis Græcis: quoties enim vulgi multitudo in aliqua Civitate nimium excresceret, nec alimenta domi omnibus sufficerent, aut aeris intemperie læsa terra fruges proferret pauciores solito, aut alia talis Civitatem occuparet calamitas, Deo cuipiam sacrantes quantum hominum annus pareret, emittebant armis instructos è suis finibus, peractis ante solemnibus sacris, fausta ominatione prosequentes abituros in Coloniam*: & infra: *Ex eo more tum quoque Aboriginum quidam, regione sua viris florente (natorum enim quemquam necare nolebant, rati facinus id cum primum execrabile) Numini cuipiam sacratis unius anni partubus, hos cum primum virilem ætatem attigissent colonos miserunt alio.*

Veruntamen Strabo lib. 5. ad finem, rem aliter narrat: *Sabinos*, inquit, *quum diuturno bello cum Umbris conflictarentur, vovisse,*

quod & Græcorum faciunt quidam, Diis se fructus ejus anni consecraturos, potitosque victoria, immolasse partim, partim consecrasse ejus anni proventa: insequuta autem sterilitate, monuisse quemdam, prolem quoque fuisse Diis dicandam; obtemperasse Sabinos, eoque anno editos filios Marti nuncupasse, quumque ii virilem attigissent ætatem, Duce Tauro, ad Coloniam alicubi condendam emisisse; sed Festus ubi supra id Latinis priscis attribuit: cujuscunque autem ea fuerit causa, certum est consuevisse Latinos ver sacrum vovere, neve pueros, & puellas immolassent, eas hoc piaculari sacro expiasse, adultos velantes, velatosque extra fines suos exigentes, quo piaculo sese liberos religione putabant, uti ex Festo, ejusque Commentatoribus constat: hos Vernas nuncupatos fuisse auctor est Nonius Marcellus de Propriet. Sermon.. Sunt qui referant Calendis Martii maritos Pilumno, & Picumno sacra fecisse, eumque mensem iisdem etiam sacrum fuisse, ut notat Tomasinus de Donar. cap. 15.

Idibus Martii Annæ Perennæ festum solemne Latinis fuit. Hujus festi ritum narrat Ovidius lib. 3. Fastor., ubi postquam pluribus carminibus exposuit hanc Deam fuisse sororem Didonis, quam Æneas adamavit, & in Laurentem agrum venisse, ibique agnitam ab Ænea, Laviniæ commendatam, ita pergit:

Nox erat, ante thorum visa est adstare sororis
Squallenti Dido sanguinolenta coma:
Effuge, ne dubita, mœstum soror, effuge tectum
Sub verbum querulas impulit aura fores.
Exilit, & velox humili super arva fenestra
Se jacit, audacem fecerat ipse timor,
Quumque metu rapitur tunica velata recincta,
Currit, ut auditis territa dama lupis.
Corniger hanc tumidis rapuisse Numicius undis
Creditur, & stagnis occuluisse suis.
Sidonis interea magno clamore per agros
Quæritur, apparent signa, notæque pedum,
Ventum erat ad ripas, inerant vestigia ripis,
Substinuit tacitas conscius amnis aquas.

Ipsa

Ipsa loqui visa est: Placidi sum Nympha Numici,
Amne perenne latens, Anna Perenna vocor.
Protinus erratis læti vescuntur in agris
Et celebrant largo seque, diemque mero.

Patet ergo causa hujus Festi, & quare eo die largioribus poculis Latini, & dein Romani etiam indulgerent, & pro cyathorum numero annos mutuo precarentur, ut idem Ovidius hoc modo refert:

Plebs venit, & virides passim disjecta per herbas
Potat, & accumbit cum pare quisque sua.
Sub Jove pars durat, pauci tentoria ponunt,
Sunt quibus è ramis frondea facta casa est.
Pars ibi pro rigidis calamos statuere columnis,
Desuper extensas imposuere togas.
Sole tamen, vinoque calent, annosque precantur
Quot sumunt cyathos, ad numerumque bibunt.
Invenies illic qui Nestoris ebibat annos,
Quæ sit per calices facta Sibylla suos,
Illic & cantant quidquid didicere Theatris,
Et jactant faciles ad sua joca manus.
Et ducunt posito duras cratere choreas,
Cultaque diffusis saltat amica comis.

Patet etiam hoc die festo puellas jocosa quædam, & obscœna carmina cantare consuevisse, ut idem Ovidius his versibus concludit:

Nunc mihi cur cantant, superest, obscœna puellæ
Dicere, nam coeunt, certaque probra canunt.

subditque id factum, quod Anna inter Divos relata, & à Marte precibus sollicitata, ut Minervæ, cujus amore tenebatur nuptias sibi conciliaret, eum deluserit.

Neque facilè concesserim id festum Romæ celebratum in pratis Campi Martii propè Tiberim fluvium, institutumque in honorem Annæ Bovillanæ, quod ea Plebi, quæ secesserat in Montem sacrum pecunia laboranti, quotidie liba attulisset, ex Ovidio, ut putant Raderus in Martialem lib.4. Epigramm.64., Vossius de Idololatr. lib.1. cap.12., & de Institut. orator. lib.1. cap.6. §.8. quandoquidem Ovidius, qui quidem refert etiam hanc ejus festi causam, primam tamen desum-

desumptam ex prisco Latinæ gentis ritu veriorem dicit; quippè palàm est propè Aricinum Nemus, speculumque Dianæ, fuisse ædem Annæ Perennæ Didonis sorori dicatam ex Martiali lib.4. Epigr.64., ubi sic scribit:

Et quod virgineo cruore gaudet
Annæ pomiferum nemus Perennæ.

ubi Calderinus, cæterique Interpretes notant Martialem enunciare Templum Annæ Perennæ non longè ab Aricino conditum, cujus & Silius lib.3.meminit, atque Alexander Genial. lib.3.cap.18.: *Idus vero Martias*, inquit, *ad Annam Perennam, quo commodè annare, & perannare liceret festas genialesque obseruarunt, largioribus poculis indulgentes: ea enim Nympha soror Didonis credita, in Aricino, seu Laurente sedem habuisse fertur, quam à perpetuitate Perennam nuncuparunt*: ergo ex his manifesto liquet hanc Deam, ejusque festa Latinos ante Romam conditam concelebrasse: Romanos etiam fortasse occasione sumpta ab Anna Bovillis nata, quæ plebi liba subministraverat, quum enim ea Anna etiam vocaretur, plebs grati animi ergo ritum hunc à Latina gente habitum Romam invexit, ac sacra Annæ Perennæ fecit: quod in causa fuit, cur Romani Ovidii ævo dubitarent an is dies festus Annæ Bovillanæ esset dicatus, licet Dionysius lib. 6. & nemo antiquorum testetur Annam illam in numerum Dearum,& Nympharum relatam. Hinc Macrobius, qui longè post Ovidium Theodosii ætate scripsit, referens eum diem festum, illius causam tacet: *Eodem quoque mense*, inquit, *& publice, & privatim ad Annam Perennam sacrificatum itur, ut annare, perennareque commodè liceat.*

Itaque hoc die sive in Laurenti agro, seu propè nemus Aricinum apud Annæ Perennæ Templum Latini in pratis læti bibebant, mensasque parabant, choreasque agebant, annumque illum, & sequentes sibi invicem precabantur, & puellæ jocosa quædam, & obscæna carmina cantabant, aliaque patrabant turpia, quæ narrare modestia non sinit, & Ovidius jam relatus exponit.

Decimo sexto Calendas Aprilis, qui est dies Martii decimus septimus Liberalia fuisse commemorant, ut videre est apud eundem Ovidium lib. 3. Fastorum, & omnes historiæ Romanæ Scriptores.

Id

Id festum Latinis populis vetustissimum fuit, nam ex Varrone lib. Rerum Humanarum & Divinarum, quem refert Divus Augustinus de Civitate Dei lib.7. cap.21. constat, in Latii compitis, *quædam sacra Liberi celebrata cum tanta licentia turpitudinis, ut in ejus honorem pudenda virilia colerentur; id enim turpe membrum per Liberi dies festos cum honore magno plostellis impositum, prius per rura in compitis, & usque in Urbem postea vectabatur; in Oppido Lavinio unus Libero totus mensis tribuebatur, quibus diebus omnes verbis flagitiosissimis utebantur, donec illud membrum per forum transvectum esset, atque in loco suo quiesceret, cui membro inhonesto, matrem familias honestissimam palàm coronam necesse erat imponere.*

Lactantius de Falsa Religione lib. 1. cap. 22. scribit Orpheum primum hæc sacra in Græcia indixisse, & in monte Bœothiæ Thebis ubi Liber natus est, proximo, celebrasse, dein Laomedontis ætate Ilium ea transvexisse, unde Interpretes putant à Trojanis Lavinium translata. Idcirco Salii Romanorum in Carminibus Liberum patrem, sicuti Martem patrem cognominabant, tanquam antiquissima Latinæ, & dein Romanæ gentis Numina ex Macrobio Saturnalium lib.1. cap.19.. Additur etiam, hoc die festo Sacerdotes coronatos serpentibus ululantes incessisse ex Nazianzeno in oratione de Luminibus, Theodoreto lib. 1. Themp. ac Macrobio lib. 1. in Somnium Scipionis, idque fecisse Lavinienses putat Alexander loco supra adducto, ubi subjicit membrum turpissimum delatum per agros Lavinii, atque aliarum Italiæ Urbium cum cantu, & ululatu; unde Ovidius à nobis relatus Cap.13. alludens huic Latinorum priscorum mori, canit Evandri ævo, Inon matrem Matutam dictam cum Melicerta filio in Latinas oras appulsam, reperisse apud Semelem, seu Stimelem lucum Bacchi, seu Liberi, Sacerdotes ejus Dei sacra concelebrantes, ut innueret hunc Liberi cultum in Latio vetustissimum fuisse; quamobrem Antonius Volscus commentator Propertii Eleg.8. lib.4. de Cynthia, & Dracone, scribit ex eodem Varrone & Lanuvii integrum mensem Libero sacratum, & in foro per Matronam honestissimam membro virili coronam impositam. Vereor tamen mendum Codicibus Volsci inesse, & loco Lanuvii, *Lavinii* legendum esse.

An vero hæc in Latio fierent mense Martii, incertum est. Plures

res sanè scribunt id Lavinii factum mense Octobris, quo vindemiæ fiebant, quod Heliogabalus horum sacrorum exemplo, primus edixerat, ut in vindemiarum festivo multa in Dominos jocularia, & turpia audientibus Dominis dicerentur, quæ ipse composuerat, & Græca maxime ex Lampridio in ejus vita, & Latini eo tempore, quo vinum colligebant, Libero vini inventori sacrificarent. Plerique etiam perhibent id festumm mense Augusti celebratum, quod Romæ eo mense Matronæ virilis membri figuram divinis percolerent honoribus, quam extra portam Collinam ad ædem Veneris cum pompa sacrorum deferebant, & una ex illis castissima, & spectatæ pudicitiæ præter matronale decus in sinu Veneris locabat ex Alexandro Genial. lib.3. cap.19.. Et ego puto Liberalium die usque ad diem decimum septimum Aprilis prædicta in Latio facta; nam cur Priapus Bacchi sacris frueretur, multa sunt in causa, primum, quod Priapus comes fuerat Bacchi expeditionum: deinde quod sine beneficio Bacchi frigeat, ideo filius putabatur Liberi, & Veneris: & demum quod crederent Liberum seminibus præesse, quorum membrum, instrumentumque inter omnia primum est Priapus. Hac de causa hortis præficiebatur, ejusque sacra per pagos, villasque à rusticis magna lætitia, lusuque celebrata sunt. Itaque his cæremoniis credebant ab agris repelli fascinationem, & bonum seminum eventum augurari, ideoque prædicti dies, quibus terra herbas, flores, & semina parere incipit magis proprii aliis visi sunt, ut conjicitur ex Divo Augustino lib. 7. cap.21., Luciano lib.10. Dialog.3., Joanni Smetio Antiq.Neomagensium pag.79., & aliis.

Decimo quarto Calendas Aprilis, qui est decimus nonus dies Martii, Latinos quinquatria in honorem Minervæ celebrasse palàm est. Diximus supra Tusculanos, diem, quo Feriæ Minervæ institutæ erant, quinquatrus vocasse, quod quinto die post Idus Martias eæ feriæ colerentur. Retulimus etiam, unum diem decimum nonum Martii fuisse à priscis Latinis Minervæ dicatum, dein quinque diebus continuatas ferias; & quamvis Festus lib.15. fuisse referat qui putarent has ferias institutas quod eo die ædes Minervæ in Aventino consecrata esset, Tusculanorum tamen vetustissimus mos, à quibus & nomen festi in Romanos derivasse ajunt, falsam evincit sententiam illorum

illorum, qui Romanis omnes ritus priscos, quos ii à Latinis acceperant, attribuunt. Enimvero satis constat Ilienses jactasse, Minervam Ilio ortam, eamque præcipuè coluisse, ejusque simulacrum religiosè custodivisse, Dionysio lib. 1., & Strabone lib. 13. testibus: unde Servius ad lib. 3. Æneidos pag. 283. Minervam Deam Trojanorum appellat; Æneam vero Ilio everso Palladium, & Minervæ sacra, quæ secum asportaverat, Lavinium intulisse liquet ex Dionysio lib. 1., Auctore Origin. Gent. Roman., Plutarcho in Pararell. cap. 35., & in Camillo, quibus consentit Varro in libris quos de Familiis Romanis scripsit apud Servium in lib. 5. Æneidos ad illud.

Tum senior Nautes unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque insignem reddidit arte.
Hæc responsa dabat . . . .

ubi prodit Nautiæ genti Romæ, Minervæ sacra commendata, quod Æneas Nautio ejus gentis auctori Palladium tradidisset, & iterum in lib. 2., ubi explicans hæc carmina:

Omnis spes Danaum, & cœpti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit, impius ex quo
Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulysses
Fatale aggressi sacrato avellere Templo
Palladium, cæsis summæ custodibus Arcis
Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi divæ contingere vittas,

ait eam Arcem Iliensium Minervæ sacram fuisse, ibique Palladium servatum, quod Æneas Lavinium advexit: quamvis Romanorum quidam narrarent, id simulacrum à Trojanis fuisse absconditum intra extructum parietem, & inventum bello Mithridatico, Fimbriam Romanorum Ducem indicasse, Romamque asportasse: alii vero dicerent multa similia simulacra Mamurium fabrum Romæ fecisse, quod Dionysius affirmat, scribens Trojanos duo servasse Palladia, quorum unum Ulysses, & Diomedes surripuerunt, cujus meminit Virgilius: alterum Æneas secum deportavit, & Lavinii in Templo Minervæ, aut Vestæ posuit, quod Romani falso in æde Vestæ servari ferebant, quum Lavinii esset, & Romæ innumera extarent Palladia testimonio Strabonis lib. 5. apud Tomasinum de Donar. cap. 3. pag. 33., & Servii

loco mox relato; fortasse quod plura, ut Servius ait ad similitudinem ejus, quod Lavinii erat, facta essent. Hinc Lampridius in Heliogabalo irridens inscitiam ejus, ita scribit: *Signum quod Palladium credebat, abstulit, & auro vinctum in sui Dei Templo locavit.*

Itaque ex prædictis, & ex Ara Minervæ sacra, quæ in Circæjensi Colonia erat, & quam accolæ Ulyssem condidisse prodebant, ut exponemus infra quum de Circæjensium Templis verba faciemus, liquet cultum Minervæ apud Lavinium, Circæjum, Albam, cunctosque Latinos antiquissimum fuisse; neque illum Romanos, sed Trojanos primum in Italia propalasse: unde quinquatrus, seu ferias Minervæ notato die, Latinis vetustissimas affirmare non hæremus, eo præsertim quod quinquatruum die proderent antiqui Minervam natam, ut infrà: quo fit concelebrasse Latinos hoc die annalem Deæ diem, non autem consecrationem ejus Templi in Aventino, ut Festo placet. Domitianus Cæsar in Albano villam extruxit magnificam, cujus adhuc vestigia extant in Barberinorum hortis propè Castrum Gandulphi. Ejus ædificia usque ad situm ubi Albana Urbs nunc est, protendebantur: ibi & Amphitheatrum erat, cujus rudera nunc in extremitate Albæ visuntur; isthic Domitianus quotannis quinquatria die prædicto Minervæ sacro celebrabat, ut Dion lib.66. testatur: *Domitianus*, inquit, *Patrem timens apud Albanum Montem plurimum agebat, ubi vero Imperium adeptus fuit, tunc Minervam præcipuè ex omnibus Diis coluit, atque eam ob causam quinquatria magnificè celebravit, in quibus certamina Poetarum, Oratorum, & Gladiatorum quotannis ferè exhibebat in Albano, nam eum locum sub Albano monte, unde is locus nomen habet, tanquam arcem aliquam elegerat*: quod & narrat Suetonius in eodem Domitiano cap.48.: *Celebrabat*, ait, *in Albano quotannis quinquatria Minervæ, cui Collegium instituerat.* Quare Domitianus, qui perpetuis ludis, scenicisque spectaculis, necnon Gladiatoriis certaminibus deditus erat, locum necessario, in quo prædicta exhiberentur, & sic Amphitheatrum, paravit, quod arguit Kircherus de Veteri & Novo Latio par.1.cap.5. merito subdens rudera Amphitheatri, quæ in Albano spectantur, Domitiani opus exstitisse.

Hos ludos Domitianum per quinque dies exhibuisse patet, nam Ovidius

Ovidius lib.3. Fastorum loquens de more suorum temporum quinquatria colendi, sic canit:

Una dies media est, & fiunt sacra Minervæ,
Nominaque à junctis quinque diebus habet.
Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro,
Caussa quod est illa nata Minerva die;
Altera, tresque super, strata celebrantur arena,
Ensibus expertis bellica læta Dea est.

ex quibus constat, ætate Domitiani per quinque dierum spatium quinquatria celebrari consuevisse. Porphyrion etiam enarrans illud Horatii lib.2. Epistol. epist.2.

At potius puer, ut festis quinquatribus olim.

id ipsum affirmat, quamvis falso asserat semper ita factum fuisse. Ex hisce quoque habemus primo die quinquatruum, quo credebant Deam natam esse, Gladiatorum certamina haud exhibita fuisse, quemadmodum sequentibus, & Poëtarum, & Gladiatorum ludi agebantur.

Collegium itidem Sacerdotum Minervæ in Albano Domitianus instituit Suetonii testimonio. Ex eo sorte ducti magisterio fungebantur, reddebantque eximias venationes, ac scenicos ludos, ut produnt Scholiastes Juvenalis in ea carmina Satyr. 10.

. . . . *& totis quinquatribus optat*
Quisquis adhuc uno sanctam colit asse Minervam.

ubi notant eum Imperatorem in his ludis ter Congiarium populo dedisse, eaque festa mense Martii, & Maii bis in anno celebrasse: quamvis Festus lib. 11. verbo *Minusculæ* prodat antiquos Minervam solo mense Martii coluisse. Repræsentatum vero certamen inter Minervam, & Martem; ferebant enim habito certamine de nuptiis, Martem à Minerva victum, eam ob servatam virginitatem Nerienem appellasse, ideoque omnis generis certamina, ludique scenici exhibebantur, quod ita Minervam honorari putarent. Collegio Sacerdotum Minervæ in Albano alludit idem Juvenalis Satyr. 2. his versibus:

. . . . *accipient te*
Paulatim qui longa domi redimicula sumunt
Frontibus.

laudati enim Sacerdotes parum à mulieribus forma distabant, tanquam mulieres mitras alligatas gestantes, molles & effeminati. Ejus Poëtarum certaminis in Albano exhibiti meminit pluribus locis Martialis, & præcipuè lib.4. Epigr.1. sic canit:

Cæsaris alma dies, & luce sacratior illa,
Conscia Dictæum, qua tulit Ida Jovem,
Longa precor, Pylioque veni numerosior ævo,
Semper, & hoc vultu, vel meliore nite.
Hic colat Albano Tritonida multus in auro,
Perque manus tantas plurima quercus eat,
Hic colat ingenti redeuntia sæcula lustro,
Et quæ Romuleus sacra Tarentus habet.

& lib.5. Epigr.1.

Hoc tibi Palladiæ, seu collibus uteris Albæ
Cæsar, & hinc Triviam prospicis inde Thetin,
Seu tua veridicæ discunt responsa sorores,
Plana suburbani qua cubat unda freti &c.

Ex his patet, eum situm, quo rus Domitiani extructum erat, fuisse in Collibus, unde & Nemus Aricinum, & Antium facilè conspici poterant. Lib.9.Epigr.24.

O cui virgineo flavescere contigit auro
Dic ubi Palladium sit tibi chare decus?
Aspicis, en Domini fulgentes marmore vultus,
Venit ad has ultro nostra corona comas.
Albanæ libare potest pia quercus olivæ
Cinxerit invictum quod prior illa caput.

& Epigrammate sequenti, post plura sic pergit:

Non solum tribuit Pallas tibi chare coronam,
Effigiem Domini, quam colis, illa dedit.

Ergo constat Domitianum corona aurea, vel oleagina victores in quinquatriis donasse, vt patet etiam ex eodem lib. Epigram.36., & lib.12. Epigr.48.

Non Albana mihi sit comessatio tanti
Nec Capitolinæ, Pontificumque dapes.

Domitianus itaque in quinquatriis nocturnum Epulum in Albano exhi-

exhibuit: perhibent quoque eo die in Albano in Arenam descendisse Equites, Patriciosque Romanos, si Dioni, & aliis mox adductis fides præstanda est.

Decimo Calendas Aprilis, qui est dies Martii vigesimus tertius, & ultimus quinquatrium, Tubilustrium erat, cujus meminit Festus lib. 18. his verbis: *Tubilustria quibus diebus adscriptum in fastis est, cum in atrio Sutorio agna tubæ lustrantur, quod genus lustrationis ex Arcadia Pallanteo transvectum esse dicunt*: Paulus Festi mutilator hæc habet: *Tubilustria dies appellabant, in quibus agna tubas lustrabant*: Scaliger, sic legendum censet: *Tubilustria dies, quibus diebus in atrio Sutorio, agna tubæ lustrentur, ab eis tubis appellant, quod genus lustrationis ex Arcadia, Pallante eo transferente venisse*: sed prima lectio juxta antiquos Codices magis arridet, ut apud Varronem de Lingua Latina lib. 5.. Hinc colligitur id genus sacrificii, quo Tubicines Sacerdotes agnam Minervæ mactabant, eique sacra hoc die, tubarum lustrandarum gratia faciebant ex eodem Festo verbo *Tubicines*, ex Arcadia in Latium Evandro duce, & dein Romam transvectum, quod probat Stuckius de Sacrificiis Gentilium fol. 113.. Diem prædictum ita adnotat Ovidius lib. 3. Fastorum.

Summa dies è quinque, tuba lustrare canora
Admonet, & forti sacrificare Deæ.

quibus carminibus & quintus dies Quinquatrium designatur, & sacra facta esse Minervæ.

Cur autem Festus plures, non unum diem lustrationibus tubarum addictum enunciet contra id, quod Varro, & Ovidius referunt, obscurum esset, ni idem Ovidius lib. 5. Fastorum iterum decimo Calendas Junias lustrari Tubas, & Vulcano per Tubicines sacra fieri proderet: en ejus versus:

Proxima Vulcani lux est, Tubilustria dicunt,
Lustrantur puræ, quas facit ille, Tubæ.

Hi sunt festi dies, quos Latina gens, antequam Roma conderetur Martio mense colebat, omissis pluribus patriis uniuscujusque populi, quorum memoriam in re tam antiqua edacitas temporis obliteravit. Neque ideo, quod prædicti dies notarentur in Romanorum veteri Calendario, idcirco dicendum est eosdem non pertinuisse ad Latinos;

quan-

quandoquidem, ut jam ex adductis patuit, Romani Martium mensem, & ejus mensis dies festos, sacra, ritum sacrorum, & cætera, quæ ad dictas solemnitates spectabant à Latinis acceperunt. Quare ex diebus, quos Calendarium recenset, arguitur jisdem diebus eas festas solemnitates Latinis fuisse: quibus si addatur, quod pleræque illarum instituta fuerunt ut recolerent natalem diem Minervæ, vel Liberi, aut sacra facerent priscis Latinæ gentis Numinibus, & quod Romani omnia sacra ab Albanis, Sabinis, aut Tuscis acceperint, testimonio Strabonis lib.5., Dionysii lib. 1.& 2., res in propatulo erit. Nunc dies festos mensis Aprilis, & sequentium numerantes, hos, Capitibus distinctis exponemus, ne lectori plus æquo molesti simus.

CAPUT XVI.

De mense Aprilis, & ejusdem diebus Festis apud Latinos veteres.

DIximus Capite 14., Latinos Aprilem Veneri dicasse priusquam Roma conderetur, unde eo mense Veneri eosdem sacrificasse nulli dubium est. Porrò Calendis hujus mensis Latina gens Veneri sacra faciebat floribus, & myrto: nuptæ quoque myrto coronatæ Deam placabant, quod Venus sub ea latuisset arbore quum sibi à Satyris caveret; vel ea arbor sub tutela Deæ esse putaretur. Eo etiam die, quum mulieres thura adolebant, papaveris succum lacte, & melle mixtum sumebant, quo liquore Veneris amorem conciliari opinabantur. Lavisse etiam se Virgines myrto coronatas constat ex Ovidio lib.4.Fastorum qui Latinarum, & Romanarum morem referens, sic canit.

Rite Deam colitis Latiæ matresque, nurusque,
Et vos, queis vittæ, longaque vestis abest.
Aurea marmoreo redimicula demite collo,
Nunc alii flores, nunc nova rosa danda est.
Vos quoque sub viridi myrto jubet illa lavari,
Causaque, cur jubeat, discite, certa subest.

Littora

Littora ficcabat, rorantes rore capillos,
Viderunt Satyri, turba proterva, Deam;
Senfit, & oppofita texit fua pectora myrto,
Tuta fuit facto, vofque referre jubet.

& paulò poft:

Ne pigeat tritum niveo cum lacte papaver
Sumere, & expreffis mella liquata favis.
Cum primum cupido Venus eft deducta marito,
Hoc bibit, ex illo tempore nupta fuit.
Illam fupplicibus verbis placate, fub illa
Et forma, & mores, & bona fama manent.

Solemnem præcæteris hunc diem Latinis fuiffe comperimus, & nullam ferè Urbem in Latio, quæ Templo Veneris careret. Lavinium fanè hoc die cunctos Magiftratus Latinarum Urbium conveniffe palàm effe arbitror, ex jis, quæ Cap. 9. Strabonis lib. 5. teftimonio adduxi: is enim fcribit Lavinium quotannis conveniffe Latinos populos, ut in Templo Veneris communi voto facra facerent, unde verofimile, immo exploratum eft id eos feciffe, menfe, & die prædictis ei Deæ facratis. Sic pro certo habeo alio die ejufdem menfis apud Templum Veneris Aphroditis in agro Ardeati, aut Laurenti, publicum habitum fuiffe Latinæ gentis conventum, de quo eodem Cap. 9. dixi, nifi dicendum fit Calendis Aprilis in hac Aphroditis æde, die vero Veneralium, de qno infra, in altera Lavinii facrificatum, fortaffe quod prima die menfis Veneri facri, ea gens vota offerret fimulacro Veneris, quod Æneas advexerat, & eo loci matri dicaverat, ut jàm probavi.

Cæterum Servius ad lib. 1. Æneidos explicans illud Virgili:

. . . . *& memor ille*
Matris Acidaliæ . . . . . .

Sane, inquit, *Veneri multa nomina pro locis, vel caufis dicuntur impofita; nam Venerem vocari quidam propter promptam veniam dicunt; alii Suadam appellant, quod ipfa conciliatio Suada fit. Dicitur quoque obfequens Venus, quam Fabius Gurges poft peractum bellum Samniticum, ideo hoc nomine confecravit, quod fibi fuerat obfequuta. Hanc Itali* (Latini fcilicet) *Poftuotam dicunt. Dicta eft*

etiam Equeſtris Venus; dicta & Cloacina, quia veteres cloare pugnare dixerunt. Dicitur & Myrica, & Myrtea, & Purpuriſſa, & Erycina, quam Æneas ſecum advexit. Dicitur & Salacia, quæ proprie meretricum Dea appellata eſt à veteribus, & Lubentina, quæ Lubentiam mentibus novam præſtat. Alii Mimnerniam, vel Meminiam dicunt, quod meminerit omnium: eſt & verticordia, & Militaris Venus, eſt & Limneſia, quæ Portubus præeſt; ipſa & Victima, & Netrix ex Cæſaris ſomnio ſacrata: eſt & Venus Calva &c.: ex his liquet Latinos habuiſſe Templum Veneris Poſtuotæ, ſed quo loco fuerit, incertum eſt: ædem Veneris Militaris, ſeu Virilis, & Armatæ, quæ Antii erat, ut alibi referam. Fanum quoque Veneris Equeſtris, quod Albæ viſebatur ex relatis Cap.9. ad finem: aliud Veneris Aphroditis, ut jam dictum eſt: Templum etiam Veneris Salaciæ apud Laurentum, de quo ſuo loco dicam: illud & Veneris Erycinæ, quam Æneas ſecum advexit juxta Servii ſententiam; in qua tamen Urbe Latii id eſſet, mihi non conſtat. At ſuſpicor id ſimulacrum Æneam poſuiſſe in Templo Veneris Æneadis in Elymi, ſeu Erycis vertice, quod is in Sicilia extruxit, dum exularet teſte Dionyſio lib.1., quod Templum venerandum Græcis, Romaniſque memorat Ælianus variar. Hiſtor. lib.1. cap.15., unde fertur Q. Fabium Maximum Dictatorem ſimilem ædem Veneri cognomento Erycinæ voviſſe, quum è Sibyllinis libris edictum eſſet, ut is voveret, cujus maximum imperium in Urbe eſſet ex Livio lib.22., & aliam ad portam Collinam dedicaſſe L. Porcium Levinium Conſulem bello Lyguſtico, teſte eodem Livio lib.40.. Tanta erat hujus Erycinæ ædis opinio apud Romanos, fortaſſe ob ſimulacrum Veneris, quod ibidem Æneas, gentis auctor matri ſacraverat, cujus Servius meminit, & ob Anagogia ſacrificia, quæ certo tempore ea in æde offerebantur, ut auctor eſt Ælianus ſupra adductus. Hac de cauſa idem Servius lib.3. Æneidos explicans carmina hæc Virgilii:

Ære cavo clypeum magni geſtamen Abantis
Poſtibus adverſis figo, & rem carmine ſigno.

ſcribit clypeum apud Samothraciam in quodam Templo poſitum religioſum fuiſſe, magnique factum à Romanis, quod jactarent Æneam illum conſecraſſe. Sic Templum Veneris in Leucate monte ab Ænea condi-

conditum tantæ dicitur famæ fuisse, ut quotannis religionis gratia essent, qui de eo monte se præcipites jacerent in pelagus teste eodem Servio loco adducto, qui ex Varrone se id hausisse memorat. Sunt qui tradant antiquos Veneri dedicasse ex præstantioribus puellas, quæ ad ejus Templum prostarent, veluti sacræ, & deinde viris traderentur. Has Plautus in Pænulo, & in Rudente vocat *Clientas Veneris*, & sacris Deæ præfectam, *ejus Antistitam* appellat, ut animadvertit Tomasinus de Donariis cap. 16.

Pridie Nonas Aprilis, idest die quarto Aprilis Cybelis, seu Matris Magnæ Deorum festa recolebantur ex Ovidio lib. 4. Fastorum. Id enim festum ante Romam conditam Latinis fuisse palàm esse arbitror, quandoquidem Servius ad lib. 7. Æneidos propè finem referens illud Virgilii:

Et sacranæ acies, & picti scuta Labici.

Dicunt, inquit, *quemdam Corybantem venisse in Italiam, & tenuisse loca, quæ nunc vicina sunt* (Romæ): *ex eo populos ducentes originem, sacranos appellatos, nam sacrati sunt Matri Deum Corybantes; alii sacranas acies Ardeatum volunt*. Ergo patet Cybelis sacra antiquissima in Latio fuisse, si enim Roma non adhuc condita quidam vicini populi erant huic Numini sacrati, & Scriptores Romani Sacranos ob hanc causam eos populos appellatos affirmarunt, nemo est, qui non videat vetustissimos Latii accolas Cybeli sacra fecisse. Addas prædictis Cybelem Trojanorum præcipuum fuisse Numen, Diodorus Siculus enim lib. 3. alias lib. 4. cap. 5. narrat Jasium, Corybantem genuisse, Jasio vero mortuo, Dardanum & Corybantem in Phrygiam sacra hæc detulisse, sacrisque initiatos Corybantes nominasse. Virgilius etiam lib. 4. Æneidos Phrygium, & Trojanum id Numen facit his carminibus:

. . . . . *qualis Berecynthia mater*
Invehitur curru Phrygias turrita per Urbes.

ubi Servius, Donatus, & Phurnutus scribunt Phryges, & Trojanos maxime Cybelem coluisse; idcirco eam Ideam etiam nuncupatam ajunt ab Ida monte Phrygiæ, in quo plurimum culta est: quo posito verosimile est Æneam, & Trojanos ejus sacra in Latium transvexisse.

Id ipsum probat Varro de Lingua Latina lib. 4. aliis 5. ubi affirmat Cybelem eandem esse ac Rheam, & Opim uxorem Saturni, quam Tellurem Romani dicebant, quod etiam narrat Divus Augustinus de Civitate Dei lib. 7. cap. 23. & cap. 24., quin & Ovidius lib. 4. Fastorum disertè narrat Cybelem, & Rheam, Opimque uxorem Saturni eandem esse. En ejus carmina:

Reddita Saturno sors hæc erat, optime Regum,
A nato sceptris excutiere tuis.
Ille suam metuens, ut quaque erat edita, prolem
Devorat, immersam visceribusque tenet.
Sæpe Rhea questa est toties fæcunda, nec unquam
Mater, & indoluit fertilitate sua.
Juppiter ortus erat (pro magno teste vetustas
Creditur) acceptam parce movere fidem.
Veste latens saxum cælesti gutture sedit;
Sic genitor fatis decipiendus erat.
Ardua jamdudum resonat tinnitibus Ida,
Tutus ut infanti vagiat ore puer.
Pars manibus clypeos, galeas pars tundit inanes
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit patrem, priscique imitantia facti
Æra Deæ comites, raucaque terga movent.
Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant,
Tibia dat Phrygios, ut dedit ante modos.

Hisce versibus Ovidius tangit morem Sacerdotum Deæ, qui Corybantes dicebantur, & qui furore quodam divino correpti & bacchantes, armata saltatione cum tumultu, & strepitu tintinnabulis, tympanis, armis, tibia, & clamore, in sacrificiis perterrebant homines sub administrorum specie. Inde Deam Rheam Saturni uxorem facit, quod & canit Tibullus lib. 1. Eleg. 4.

At qui non audit Musas, qui vendit amorem,
Ideæ currus ille sequatur Opis.

& memoriæ produnt Strabo lib. 10., Diodorus Siculus, Fulgentius, aliique. Immo Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 12. hanc Deam eandem ac Majam, Bonam Deam, Terram, Faunam, & Fatuam, pleris-

plerisque factam prodit: & lib. 1. cap. 21. hæc habet: *Quis enim ambigat matrem Deûm Terram haberi*.

Quare ni fallor, apparet Latinos priscos, quorum principes Dii, Varronis testimonio, fuerunt Saturnus & Opis, hanc Deam maximè coluisse. Porrò narrant in Epulis hujus Deæ hoc die appositum herbosum moretum ex herbis elixis, lacte, & caseo confectum, ut innuerent eam esse priscam Deam gaudentem primis cibis, qualibus Saturni ævo vesci consueverant ex Ovidio lib. 4. Fastor.

Non pudet herbosum, dixit, posuisse moretum
In Dominæ mensis? An sua causa subest?
Lacte mero veteres usi narrantur, & herbis,
Sponte sua si quas terra ferebat, ait.
Candidus elixæ miscetur caseus herbæ,
Cognoscat priscos, ut Dea prisca cibos.

Nec est quod aliquis contra hæc objiciat, Romanos id Numen non nisi sero recepisse, & sacra ejus Deæ, quin & ipsam Deam Pessinunte Romam advectam Attali Asiæ Regis ætate, & secundo bello Punico ex Sybillinorum librorum oraculo, ut auctor est Livius Decade 3. lib. 9., quod factum haud esset, si Numen, & sacra in Latio tunc fuissent, ut Cluverius, & Bochartus apud Theodorum Ryckium de Primis Italiæ Colonis cap. 12. arguunt. Quippè id futile est, nam Veneris cultum ab Ænea in Latium asportatum supra diximus: & tamen Romanos Veneris Erycinæ sacra Romam advexisse ex voto Fabii Maximi Dictatoris, paulò ante memoravimus; quinimmo quum Æsculapii ædes sacra, & veneranda Latinis, Antii esset, & sacra ejus palàm in Latio fierent; attamen Romani bello Samnitico pestilentia pressi, ex eodem librorum Sybillinorum oraculo, Æsculapium ab Epidauro Romam accersendum curarunt eodem Livio Decad. 1. lib. 10. ad finem teste, de quo latius ex Valerio Maximo, & Ovidio dicturus sum, quum de Antiatum Templis verba faciam: unde colligitur hæc fecisse Romanos, ut religiosè custodirent quæ ex jis libris carpserant, non autem quia in proximis Latii Urbibus ea sacra non essent; & quamvis Ovidius loco mox adducto, Æneam id Numen in Latium haud asportasse his carminibus innuat:

Quum Trojam Æneas Italos portavit in agros,
Eſt Dea ſacriferas pene ſecuta rates.
Sed nondum fatis Latio ſua Numina poſci
Senſerat, aſſuetis ſubſtiteratque locis.
Poſt ut Roma potens opibus, jam ſæcula quinque
Vidit, & edomito ſuſtulit orbe caput &c.

Attamen viri docti putant Poëtam cultum Cybelis in priſco Latio dictis verſibus innuiſse, nam ſi Æneas, & Trojani id Numen tum venerabantur, veroſimile non eſt, gentem, quæ animo omnia Trojana Numina ferebat, eorum ſacra in regione, quam incoluerunt omiſiſse.

Cæterum ex Servii mox relati ſententia mihi conſtat & Corybantes, ideſt Sacerdotes matris Deûm in Latio fuiſse: an vero ii ſuis ipſi virilibus litarent amputato etiam ſexu, vel Archigalli vocarentur, aliaque facerent, quæ Lactantius de Falſa Religione lib. 1. cap.21., Arnobius Adverſ. Gent. lib.5., & alii referunt, aliunde non liquet. Id ſanè certum eſt ludos Megalenſes in honorem ejus Deæ à Romanis die ejus feſti habitos, tunc primum factos quum ædes ejuſdem Romæ condita fuit ex Livio loco ſuperius adducto: ex quo arguitur fortaſse, non die 4. Aprilis, ſed alio tempore, & facilè Opalium die, id feſtum Latinos priſcos coluiſse, quod tamen incertum eſt.

Decimo ſeptimo Calendas Maii, qui eſt dies Aprilis decimus quartus Fordicidia erant, feſtum Latinis priſcis ſolemne; etenim Varro lib.4. de Lingua Latina ſic ſcribit: *Fordicidia à fordis bubus, bos forda, quæ fert in ventre, à fordis cædendis, fordicidia, quod eo die publicè immolantur boves prægnantes in Curiis complures*. Hinc habetur ex priſco nomine hujus feſti origo; quippè Latini priſci bovem prægnantem *Fordam* dixerunt, eodem Varrone teſte, ubi Interpretes clarius id explicant, & Feſtus etiam lib. 5. innuit. At Ovidius lib.4. Faſtorum diſertiſſimè hanc rem enucleat, ait enim Numam Fordicidiorum ſacrum inſtituiſse ex oraculo Fauni Latinorum Numinis & Regis, & Egeriæ Nymphæ in Aricino, ut ita placarent Romani Opim, ſeu Tellurem Deam, & Terra fructus gigneret: quæ carmina relata ſunt Cap.13.. Hinc ſunt qui conjiciunt ſacra hæc, quibus boves gravidæ Opi, ſeu Telluri, vetuſtiſſimo Latinorum Numini

Numini mactabantur ad uberes fructus impetrandos, instituta fuisse à Latinis hoc mense, quo spem fructuum maximè ii populi auspicabantur, cognomento sacri desumpto ex prisco nomine Fordæ Bovis: subduntque Ovidium retulisse monitu Fauni, & Egeriæ impulsu Numam id festum fecisse, & sacris Opim, seu Tellurem honorasse, ad indicandum quod idem Rex fordicidia à Latina gente, cujus Numina erant Faunus, Egeria, & Opis, seu Tellus, accepisset, Romanisque indixisset; Latini enim prisci ideo *Fordam* dixerunt bovem prægnantem, quia ferebat, aut quod ferax esset, & fœtum haberet, uti fœcundum dictum putant à ferendo, & faciendo.

Hæc opinio minimè aspernenda est, nam hoc die Virgo Vestalis consuevit cremare vitulos, quorum cinis servabatur in Templo Vestæ, ut inde suffimen fieret, quo populus Palilibus purgaretur ex eodem Ovidio lib.4. Fastorum ubi sic canit:

Ast ubi visceribus vitulos rapuere Ministri,
Sectaque fumosis exta dedere focis,
Igne cremat vitulos quæ natu maxima virgo est,
Luce Palis populos purget ut ille cinis.

Hic Poëta exponit vitulos ex prægnantibus bobus Telluri mactatis raptos, maximam Vestalium cremasse, servasseque cinerem illum pro die Palilium, eo namque die populus suffitione sanguinis equi, stipulæ fabarum, & dicti cineris purgabatur. Quum autem Palilium festum, & ritus ejusdem à Latinis in Romanos derivaverit, ut infra dicam, palàm est, Latinos ante Palilia sacrificasse boves gravidas Opi, unde vitulos Deæ sacros rapere possent, & cinerem illorum servare.

Decimo nono die Aprilis erant Equiria in Circo Maximo, & vulpes cum stipulis ardentibus in Circum mittebantur ex eodem Ovidio, qui hujus rei causam refert ad adolescentem quemdam Carseolanum. Hic quum maturis frugibus vulpem laqueis implicitam comprehendisset, eamque stipula involuisset, & accenso igni dimisisset, fugiens illa, maturas fruges adussisse dicebatur: quare id singulis annis Romani repetebant, ut vulpes Cereri ob adustas fruges pœnas darent. Equiria igitur à Romanis primum, non à priscis Latinis celebrata fuisse comperio. Sunt vero qui ferunt, vulpes stipulis alligatas accensa

accensa flamma cursitasse, ut memorarent prodigium, quod Æneæ, & Trojanis oblatum est dum Lavinium conderetur, quum, in nemus sua spontè accensum lupus ore gessisset fomitem aridum, atque illuc aquila advolasset, & alarum ventilatione flammam excitans, vulpes contra, cauda in flumen intincta ignem ab illis accensum aspersit, & tandem abiit conatu irrito, ut auctor est Dionysius lib. 1., qui hæc addit: *Quo viso Æneam dixisse illustrem quidem, & mirandam futuram eam Coloniam, sed suis incrementis invidiosam, & molestam circumvicinis: fore tamen, ut tandem vincat adversarios, humanæ invidiæ prævalente favore Numinum. Tam insigne futuræ Urbis fortunæ præsagium tunc accidisse dicitur, extantque rei monumenta in foro Laviniensium, ære horum animalium effigies longissimo ibi tempore asservatæ.* Hinc tradunt Dionysii Scholiastes, à Laviniensibus hujus rei festum indictum fuisse: quæ si vera sunt, facilè est Latinos hoc festo exhibuisse stipula alligatam accensa flamma cursitantem vulpem, quæ ignem, idest Lavinii gloriam extinguere contendebat, ut ita invidum animal pœnas lueret, quod tamen pro commento existimo, verosimiliùs tamen est fabulâ illâ, quam Ovidius adducit.

Eodem die Cerealia fuerunt in honorem Cereris, de quibus alio loco dicam. Id festum hoc ipso die notatur in Calendario Romano, & apud Rosinum lib. 4. cap. 8., ejusque ritum Quirites à Latinis accepisse non dubito, sic prodente Dionysio lib. 1., qui loquens de festis quæ Arcades in Latium transvexerunt: *Cereri quoque*, inquit, *Templum extruxerunt, & per fœminas Sacerdotes sacra ei fecerunt abstemia more Græco, quorum nihil mutatum est nostro tempore*; quo die facilè est, ut dixi, Latinos in memoriam prodigii, quod jactabant Æneæ accidisse Lavinium condenti, recoluisse.

Undecimo Calendas Majas, qui est dies Aprilis vigesimus primus, erant Palilia, quæ plerique Parilia vocant, ejusque festi meminit Ovidius lib. 4. Fastorum, qui tamen id refert ad duodecimum Calendas Majas. Hic dies fuit solemnis Latinis populis ante Romulum, nam etsi Dionysius lib. 1. propè finem hæc habeat: *Quem diem* (quo scilicet fundata est Roma) *Romana Civitas nostro quoque tempore singulis annis festum celebrat, vocatque Parilia, quum ineunte*

eunte vere Agricolæ pastoresque pro partu quadrupedum Diis acturi gratias sacra faciunt; utrum vero hunc diem jam ante prosperis successibus festum Urbi etiam condendæ auspicatum duxerint, an Urbis initio consecraverint, Deosque pastorales in eo honorandos sanxerint, affirmare certo non possum: (quo fit Dionysium de origine hujus festi dubitare) attamen Plutarchus in Romulo disertissimè probat eodem die, quo Urbs condita est, Palilia à Latinis priscis celebrari consuevisse; & quidem festi ritum id ipsum evincit, quandoquidem celebritas hujus diei peracta fertur his cæremoniis ex Ovidio:

Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla,
Tertia res, duræ culmen inane, fabæ.

Hæc pertinent ad lustrationem, seu purgamen populi, quod piaminis genus paulò superius attigimus: quippè manibus tollebant vituli cinerem servatum à Vestalibus inspersum equino sanguine, aridosque fabarum culmos, hisque super prunas impositis fiebat suffitio, qua lustrabantur. Unde Poëta cæremonias in ovium purgatione ita exponit:

Pastor oves saturas ad prima crepuscula lustret,
Unda prius spargat, virgaque vertat humum.
Frondibus & fixis decorentur ovilia ramis,
Et tegat ornatas longa corona fores.
Cærulei fiant puro de sulphure fumi,
Tactaque fumanti sulphure balet ovis.
Ure mares oleas, tædamque, herbasque Sabinas,
Et crepet in mediis laurus adusta focis.
Libaque de milio, milii fiscella sequatur
Rustica: præcipuè est hæc Dea læta cibo.
Adde dapes, mulctramque suas; dapibusque refectis,
Silvicolam tepido lacte precare Palem.

Pastores ergo eo die consueverunt ovilia frondosis, & virentibus ramis, ac florum sertis ornare, & lustrare oves primum aqua, quo tempore virga pastorali tellurem verrere oportebat, dein accensis focis fumo oleæ sterilis, tædæ, herbæ Sabinæ, ac laurus viridis, quo etiam fumo pastores ipsi lustrabantur. His peractis liba de milio, & fiscellam

lam milio plenam Deæ offerebant, & lac tepidum libabant, ut Paulus Marsus in eum locum narrat: demum recitatis verbis, quibus precari Deam moris erat, sic concludit Ovidius:

His Dea placanda est, hæc tu conversus ad ortus,
Dic quater, & vivo perlue rore manus.
Dum licet apposita veluti cratere camella,
Lac niveum potes, purpureamque sapam.
Moxque per ardentes stipulæ crepitantis acervos
Transilias celeri strenua membra pede.

Inter causas tamen hujus moris plures adducit, quarum unam ad Æneam refert his versibus:

An magis hunc morem pietas Æneïa fecit,
Innocuum victo, cui dedit ignis iter?

His ergo carminibus Poëta prodit, pastores conversos ad Orientem precibus quater dictis, aqua fluminis manus abluisse, & lac, atque sapam potasse; inde noctu per ignes transiliisse; erant enim ob hanc rem ea nocte, tam in Urbibus, quam in ovilibus accensi foci per ordinem dispositi, quorum flammas ad extremam lustrationem transilire oportebat, ut Naso ipse paulò ante canit.

Certe ego transilii positas ter in ordine flammas,
Virgaque rorales laurea misit aquas.

quem morem refert etiam Tibullus lib.2. Eleg.6.

At madidus Baccho sua festa Palilia pastor
Concinet, à stabulis tunc procul este lupi.
Ille levis stipulæ solemnes potus acervos
Accendet, flammas transilietque sacras:

& Propertius lib.4. Eleg.4. de fabula Tarpejæ:

Cumque super raros fœni flammantis acervos,
Trajicit immundas ebria turba dapes.

Ritus itaque priscus pastorum jam expositus nil prorsus ad Festum natalis diei Urbis Romæ pertinet, neque contrarium probant Solinus Polyhistor. cap.2. Ovidius, Censorinus lib.1. de Die Natali, Festus lib.14., Varro de Re Rustica lib.2. cap.1., Cicero lib.2. de Divin., & alii, qui ajunt eo die observatum Romæ fuisse ne qua hostia cæderetur, quod eum diem, qui Romæ natalis erat à cæde, & sanguine

ſanguine decebat eſſe purum, & nequicquam facit quod Palilibus dies Urbis natalis incurreret, jam enim diximus, hoc die, quo Latini id feſtum agitabant, Romulum Romam condidiſſe ex Plutarcho aliiſque.

Palem Paſtorum Deam appellant Ovidius, Virgilius lib. 3. Georgic., Lucius Florus Geſtorum Romanorum lib. 1. cap. 20., Feſtus lib. 14., Varro, Dionyſius, & alii. Plerique Deam pabuli, & Veſtam, aut Matrem Deorum: alii non Deam, ſed Deum faciunt, ut videre eſt apud Servium ad lib. 3. Georgicorum. Non deſunt qui *Parilia* ſic dicta putant, quod illis pro *partu* pecoris Pali ſacrificaretur. Alii non *Parilia*, ſed *Palilia* à Dea Pale dicta tradunt, ut Feſtus verbo *Pales*. At ego ex vetuſtiſſimo more, atque ex controverſia Romanorum Scriptorum ſuperius adducta conjicio hanc Deam fortaſſe fuiſſe *Palatiam*, vel *Pallantiam*, aut *Palatuam*, vel *Palantiam*, ut alii legunt, Roſinus præſertim lib. 3. cap. 17. qui Palateam eam vocat, Latini Regis uxorem, Evandri filiam, cujus meminit Varro lib. 4. & 6. de Lingua Latina, ſcribens in ejus honorem Latinos, & dein Romanos Palatualia feſta dicaſſe, & Flaminem, ex eodem Varrone qui lib. 6.: *Sunt*, inquit, *in quibus flaminum cognominibus latent origines, ut qui ſunt in verſibus, pleriq; Volturnalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis, obſcura eſt eorum origo: Volturnus, Palatua, Fucina, Flora, Falacer, Pomona pomorum patrona*: quod etiam probant doctiſſimi Salmaſius in Exercit. Plinianis, & Dacerius ad Feſtum lib. 14. verbo *Palatium*, & verbo *Palatualis*: & ſic facilè eſt, paſtores, qui ante Romam conditam Palatium incolebant, ejus Deæ, cui Palatuar ſacrum, in eo monte ei dicato inſtituerant ex Feſto lib. 14., Varrone apud Roſinum lib. 4. cap. 16., feſta percoluiſſe. Mihi ſuadet etiam Palatualium & Palantiæ, quorum meminit Varro, nullam memoriam, quod ſciam, apud antiquos ſupereſſe, neque diem, aut menſem, quo ea feſta celebrarentur notatum eſſe, quum tamen ſolemnia dicantur à Varrone, uti ex Flamine huic ſoli Deæ ſacro colligitur. Quare quum, ut ſæpe dixi, mos eſſet Latinis immutandi Regibus, ac Reginis conſecratis nomina, palàm eſſe affirmarem, paſtores Palantiam, Palem nuncupaſſe, ni me terreret ejuſdem Varronis auctoritas, ſeu

Dd verius

verius in re tam vetusta confusio; is enim referens Palatualia sacra, & Palilia festa, videtur unum festum ab altero separare.

Vinalia sequebantur, quæ Rosinus lib.4. cap.8. nono Calendas Maii ait celebrata ex Calendario: Ovidius vero lib.4. Fastor. decimo Calendas Maii, & sic die vigesimo secundo Aprilis. Omnes putant hanc celebritatem à Latinis priscis in Romanos derivasse. Sed quoniam de his festis varia, & diversa scribunt Auctores, idcirco nostrum erit rem tam veterem, & obscuram illustrare. Masurius lib.2. Fastorum, qui & Masurius Sabinus, Juris Consultus vetustissimus secundum Varronem de Re Rustica cap. 4. & vetus Glossarium Persii ad ea carmina:

Cur mihi non liceat, jussit quodcumque voluntas
Excepto si quid Masuri rubrica notavit;

Masurius inquam apud Macrobium Saturnal. lib. 1. cap. 4.: *Vinaliorum dies*, inquit, *Jovi sacer est*, *non ut quidam putant Veneri*: Festus lib.3. verbo *Calpar*, sic scribit: *Calpar vinum novum, quod ex dolio demitur sacrificii causa, antequam gustetur; Jovi enim prius sua vina libabant, quæ appellabant Festa Vinalia, Calpar genus vasis fictilis*, & lib.16. post vocem Roscii, ait: *Rustica vinalia mense Augusto, ut est in fastis, Veneri fiebant, quod eodem illo die ædes ei Deæ consecrata est, jumentaque, & olitores ab opere cessent, quia omnes horti in tutela Veneris esse dicuntur.*

Et infra pag.480. Paulus ejusdem mutilator: *Rustica vinalia quartodecimo Calendas Septembris celebrantur, quo die vinum primum in Urbem deferebant*: & Festus ipse: *Rustica*, ait, *vinalia appellantur mense Augusto quartodecimo Calendas Septembris, Jovis dies festuis, quia Latini bellum gerentes adversus Mezentium, omnis vini libationem ei Deo dedicaverunt, eodem autem die Veneri Templa sunt consecrata*: & itidem lib. 19. & 20.: *Vinalia diem festum habebant, quo die vinum novum Jovi libabant*. Varro de Lingua Latina lib.5. sic scribit: *Rustica vinalia dicuntur ante diem duodecimum Calendas Septembris, quod tum Veneri dicata ædes, & horti ejus tutelæ assignantur, ac tum sunt feriati Olitores*: & infra: *Vinalia à vino: hic dies Jovis, non Veneris; hujus rei cura non levis in Latio, nam aliquot locis vindemiæ primum à Sacerdotibus publicè fiebant*

fiebant, ut Romæ etiam nunc, nam Flamen Dialis auspicatur vindemiam, & ut jussit vinum legere, agna Jovi facit, inter cujus exta cæsa, & porrecta, flamen prorsus vinum legit.

Ex his nil certi unquam statui potest, nam Festus, qui vinalia mense Augusti Veneri sacra dicit, alio loco ea Jovi sacra facit, & Calpar cum vinalibus confundit. Varro etiam modo scribit hunc diem Veneris, modo Jovis esse, & Paulus verè mutilator Festi, more suo se involuit. Ovidius lib.4.Fastorum hunc diem & Veneri, & Jovi dicatum scribit, Veneris enim diem vinalia facit his carminibus:

Dicta Pales nobis est, jam vinalia dicam,
Una tamen media est inter utrumque, dies.
Numina vulgares Veneris celebrate puellæ &c.

Jovis autem aliis versibus, quos retulimus Cap.6.: ubi id festum institutum prodit ab Ascanio Æneæ filio secundum antiquorum opinionem, quam Auctor Originis Gent. Romanor., & Dionysius lib.1. referunt, quamvis Festus verbo *Oscillum* Latino id attribuat, & Plutarchus Æneæ, ut infra dicam.

Scaliger vir doctissimus, & rerum antiquarum optimè gnarus; in Castigationibus ad Festum, & in Conjectaneis ad Varronem, Vinalia Veneris mense Aprili, & Vinalia Jovis mense Augusti, quæ Rustica Vinalia dicebantur, fuisse scribit: quod palàm est; nam mense Aprilis Vinalia assignant Calendarium antiquum, Ovidius, Plutarchus, & alii. Alia vero mense Augusti jam relati Scriptores exponunt; at vir alioquin de re antiquaria optimè meritus, causam hujus rei non explicat, quum ratio duplicis festi ea sit, quæ rem explanat. Eam habes ex Plutarcho Problem. cap. 43. aliis 44. cujus verba supra Cap.9. notavi, is enim scribit Æneam (quod alii accidisse ajunt Ascanio) Jovi sacrasse vinum, quod Mezentius Etruscorum Rex petierat, partaque victoria, vinum collectum templo Veneris effudisse, eumque diem, quo multum vini Æneas in templo Veneris profudit, Veneralia priscos Latinos nuncupasse, & Festum Veneri fecisse: quod postmodum corrupto nomine, seu ex vini profusione Vinalia etiam dixerunt.

Hinc colligitur causa duplicis festi, quippè Latini prisci memoriam hujus facti recolentes, unum diem mensis Veneri dicati, idest

Aprilis, quo fortaſſe Æneas, ſeu fortè Aſcanius voti compos factus, vinum eo anno collectum effudit in templo Veneris Lavinienſis, ei Deæ dicarunt, & Veneralia prius, inde Vinalia dixerunt: quo die exemplo Aſcanii in æde Veneris Lavinii, & in aliis Urbibus multum vini effundebant uſque ad Plutarchi ætatem. Alterum vero diem Auguſti, quo fortaſſe Jovi votum ab Aſcanio conceptum eſt, ei Deo ſacrarunt, & Ruſtica Vinalia vocarunt, ut hoc die ita Aſcanio inſtituente, gratiæ Jovi redderentur.

Ex his lumen Maſurio Sabino, & aliis, quandoquidem Vinalia revera à Latinis Jovi dicata erant, ut Sabinus apud Macrobium ait; Veneri vero Veneralia, quæ poſtmodum Vinalia etiam dicta ſunt uti ex Plutarcho patuit. Ob hanc rem adhuç obſcuram, Varro, & Feſtus confundentes utrumque diem, Jovis & Veneris feſta quartodecimo Calendas Septembres produnt, quod eo die vina libarent Jovi, & Veneris ædes Romæ dicata eſſet. Ovidius vero decimo Calendas Majas Vinalia notat, eumque diem Veneri & Jovi ſacrum ſcribit, quum is dies tantum Veneri ſacer eſſet, idque accidiſſe facilè eſt, quod vulgus & ruſticis Vinalibus, & Veneralibus, ſeu Vinalibus Veneris, templa Jovis, & Veneris frequentaret ob veterem famam quod Latini Vinalia Jovi, & Veneri ſacraſſent, temporibus, & cauſis haud ritè diſtinctis.

Porrò etiam Alexander Genialium lib.6. cap.8., hac in re ſe inuoluit, ſic enim ſcribit: *Vinalia autem erant duplicia, altera vinis deguſtandis duodecimo Calendas Martias, quum vina pura ſunt, quo die Jovi novum vinum libare mos eſt, quod ex dolio hauſtum calpare eximebant: altera, quibus Flamen Dialis vindemiam auſpicatus maturis uvis vinum legere, & vindemiam fieri jubet: quibus diebus agnam Jovi immolat, interque cæſa, & porrecta vinum legit, quo tempore ex fano Veneris vinum affatim effundebant, fuitque veteri lege ſancitum, ut Flamen Martialis diceret diem veteri vino libando medicaminis cauſa, inde uſurpatum verbum: Novum vetus vinum bibo, novo veteri vino morbo medeor, unde Meditrinæ nomen Deæ, cujus ſacra Meditrinalia, & dies Meditrinalis, ſicuti ad primitias pomorum, nova eſſe dicebant vetera, & alia exoptabant nova ominis cauſa; præter quæ fuerunt Ruſtica Vinalia, quod*

Veneri

Veneri ædes tunc dicata foret, quæ dies tempestatibus leniendis solemnis habebatur, qua novum vinum in Urbem ferre, & in cellis vinariis condere assueverant: apud Tusculanos lege cautum erat, ne quis novum vinum antequam Vinalia calentur in Urbem inveheret. Hactenus Alexander, qui tria Vinalia assignat contra antiquorum sententiam, & Festo ac Varrone haud benè intellectis historiam penè universam confundit. Quippè is ex Festo verbo *Calpar* tertium Vinalium diem mendosè hausit, quum Festus ibi referat morem Latinorum Rusticis Vinalibus quæ Augusti mense erant, uti dictum est, libandi sua vina Jovi, eo namque die, quo Ascanius vina Jovi sacraverat, nova vina, idest collecta vindemia labentis anni (nam mense Augusti uvæ adhuc maturæ non erant) prius quam gustarent, ei Deo libabant: & ni ita fecissent, reliquum omne vinum sacrum fiebat, usibusque humanis eripiebatur, ut notat Dacerius ad Festum verbo *Calpar*, ubi ex Varrone, Calpar Latinos priscos dixisse observat vas vinarium priusquam dolii nomen prolatum esset, unde vinum, quod tunc libabant, *Calpar* nuncuparunt, subditque eosdem quum libarent, hæc verba protulisse: *Macte Hocce Vino Inferio esto.*

Comperimus & Athenienses die undecima mensis Augusti Vinalia celebrasse, quod eo die è dolio vina libarent Numinibus ex Plutarcho 3.Sympos.: & sive id fecerint Latini Festis vinalibus Augusti, ut Paulus Festi mutilator scribit, sive duodecimo Calendas Martias, ut Alexandro arridet; id tamen Vinalium festum haud erat, sed privatum sacrum: quandoquidem vindemiarum tempore Latinos plura privata fecisse sacrificia constat ex Columella de Re Rustica lib. 12. cap. 18., qui referens modum parandæ vindemiæ, ita scribit: *Cella quoque vinaria omni stercore liberanda, & bonis odoribus suffienda, ne quem redoleat fœtorem acroremque; tum sacrificia Libero, Liberæque, & vasis pressoriis quam sanctissime, castissimeque facienda.* Itidem Festus lib. 17. verbo *Sacrima*, aliud sacrificii genus his verbis prodit: *Sacrima appellabant mustum, quod Libero sacrificabant, pro vineis* (verius tinis) *& vasis, & ipso vino conservandis.*

Confundit etiam Alexander Meditrinalia, & Vinalia, ea enim festa occurrebant die quinto Idus Octobris, quo Latini testimonio Festi lib. 11., & Varronis lib. 5. de Lingua Latina, primum gustabant mustum

muſtum eo menſe, & Septembri collectum, ut Scaliger, & Dacerius in Feſtum ſcribunt, & ego fuſius ſuo loco dicturus ſum: quare liquet Latinos bis Diis libaſſe, muſtum ſcilicet, & dein vinum. Confundit etiam Vinalia, & diem, quo Flamen Jovis vindemiam auſpicatus, & ſacrificio peracto, vindemiam in Latio fieri jubebat teſte Varrone lib. 5., nam ex eodem Varrone apparet id factum incerto die, menſe fortaſſe Septembri, quo Dialis Flamen vindemiam indicebat, & Jovi agnam mactabat.

Ex his, ni fallor, res adeo vetuſta & obſcura ex Plutarcho declarata eſt, unde etiam lumen Varroni lib. 5. ita ſcribenti: *In Tuſculanis ſacris eſt: vinum novum ne vehatur in Urbem antequam vina calentur*: id eſt antequam vinum libarent Jovi menſe Auguſti Vinaliorum die, ante quem non licebat vinum labentis anni in Urbem invehere, ut Paulus ad Feſtum ſupra relatus ait, vel ut alii referunt antequam per Sacerdotem eſſent Vinalia publicata, quod fortè eſt veroſimilius, quum Sacerdotum maximus in unaquaque Urbe omnibus menſibus plebi feſtos dies indicare conſueverit ex Macrobio lib. 1. cap. 15., qui ideo *Kalo* idem fuiſſe apud antiquos, ac voco plebem, aſſerit.

Septimo Calendas Majas die ſcilicet vigeſimo quinto Aprilis Rubigalia erant ex Calendario, Feſto lib. 16., Ovidio lib. 4. Faſtor., & aliis. Hæc feſta Servius in lib. 1. Georgic. ad illud Virgilii:

Mox & frumentis labor additus, ut mala culmos
Eſſet Rubigo . . . .

vocat Rubiginalia, & decimo Calendas Majas fuiſſe aſſerit; mendoſe tamen ut arbitror. Robigus, aliis Rubigus Latinorum antiquiſſimum Numen dicitur apud Varronem lib. 1. de Re Ruſtica cap. 1., Ovidius vero Robiginem Deam affirmat; at viri docti Rubigum ſcribunt. Ritus ejus feſti hic proditur, ne Rubigo (genus ſcilicet vitii, quo culmi pereunt, quod ruſticis calamitas dicitur) frumenta invaderet, Sacerdos ſacrum extra Oppida, & ſecundum ſegetes huic Deo faciebat, in quo mactato catulo lactente, ſuper ejus exta thus, & merum infundebat ſecundum Columellam lib. 10. Rei Ruſticæ.

Hinc mala Rubigo virides ne torreat herbas,
Sanguine lactentis catuli placatur, & extis.

Ita

Ita & apud Varronem lib. 5. de Ling. Latinâ, Festum loco jam adducto Plinium lib. 18. cap. 19. aliis 29., quamvis Dacerius ad Festum lib. 16. ex Ovidio id sacrum sue, & cane factum prodat, ut videtur innuere idem Ovidius his carminibus lib. 4. Fastorum:

Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat
Exta canum flammis, exta daturus ovis.

at ex jam adductis lactenti catulo ex omnium sententia, ove etim juxta Ovidium huic Deo sacrificatum constat.

Plinius lib. 18. cap. 19. memoriæ prodit id festum Numam anno Regni sui undecimo instituisse: *Robigalia Numa instituit anno Regni sui undecimo, quæ nunc aguntur ante diem septimum Calendas Majas, quoniam tunc ferè segetes Robigo occupat*: at ego ex more huic Deo sacra faciendi, arbitror id festum priscis Latinis solemne fuisse, & Numam illud à Latinis populis accepisse. Nam ex Varrone probatum est huic Deo priscos Latinos sacrificasse, ritus vero placandi Numen sanguine, & extis catuli lactentis id ipsum probat; licet enim Ovidius lib. 4. causam hujus rei referat ad caniculæ sidus, ut ita pro cane sidereo placando, canis mactaretur; attamen ex Plutarcho Problem. cap. 67. aliis 68. apparet, ritum immolandi canem primum in Latium Græcos transvexisse, Arcades præsertim, qui Lupercalibus cane sacra facere consueverunt: & cap. 106. ad finem is disertissimè probat Lacedæmonios Marti catulos sacrificasse, & dein Latinos Lupercalibus canem immolasse, unde morem in aliquibus sacris, canibus Numina placandi derivasse commemorant. Quare conjici potest, ante Romam conditam Arcadum festum id fuisse, quod Romani Numæ attribuerunt, quum is primum Romæ id fecisset. Hac de causa Vestales, & Vestale Sacerdotium Quirites à Numa institutum referunt testimonio Plutarchi in Numa, quum tamen palàm sit Lavinienses, & Albanos, ante Numam Vestales Virgines, & Sacerdotes Vestæ habuisse, & eum Regem ab jis sacra Vestæ accepisse, ut habes ex Livio lib. 1., Dionysio lib. 1. & dictum est Cap. 9. & alibi.

CAPUT

CAPUT XVII.

De Majo mense, ejusque diebus Festis.

SAtis dictum est superiori Capite 14., Majum mensem Latinos priscos Majæ quæ eadem & Fauna, seu Fatua, & Bona Dea Fauni Latii Regis uxor, & soror fuerat, dicasse: quare colligitur, hoc mense sacra ei Deæ facta uti contendit Festus lib. 11.: *Majus*, inquit, *mensis in compluribus Civitatibus Latinis ante Urbem conditam fuisse videtur, qua ex causa utrum à majoribus, ut Junius à Junioribus dictus sit, an à Maja, quod Mercurio filio ejus res divinæ . . . . . fiant solemnes? an quod ipsi Deæ in multis Latinis Civitatibus sacrificia fiebant*. Sic Festus, qui hanc Majam Mercurii matrem facit contra ea, quæ dicta sunt eodem Capite 14., ubi & Ovidii, & Plutarchi sententias examinavimus. Puto itaque Calendis Maiis ea sacra facta ex Ovidio lib. 5. Fastorum: quod sacrificium Damium dictum scribit Festus lib. 5., & malè per antiphrasin sic vocatum prodit, quasi minimè publicum esset: quum constet pro populo factum fuisse, & sub dio, ut advertit Scaliger & Dacerius, & apparet ex Cicerone epist. 14. lib. 1. ad Atticum, qui Clodii sacrilegium narrans, ait: *Credo enim te audivisse, quum apud Cæsarem pro populo fieret, venisse ibi muliebri vestitum virum*. Sacri ritum descripsimus Capite 4. & modo addendum est, id sacrum in æde Pontificis fieri solitum, nam quum ea instarent solemnia, vir ipse cunctique mares una commigrabant; uxor vero ornatissimè domum instruebat, ubi maxima sacrorum pars noctu peragebatur, ferentibus etiam in eum locum fœminis Sacerdotibus simulacrum Deæ vitigineis intextum ramis, & sacrum Draconem, uti ex Varrone, & aliis tradit Paulus Marsus ad lib. 5. Fastorum Ovidii in ea carmina:

Quo feror? Augustus mensis mihi carminis hujus,
Jus habet, interea Diva canenda Bona est.

Plutarchus vero in Cæsare scribit, putasse sacrificantes sacrum draconem ad ædes Deæ jacere.

Sexto

Sexto Nonas Maii, ideſt die ſecundo, Compitalia fuiſſe comperimus ex Calendario apud Roſinum. At Varro de Lingua Latina lib.5. quotannis eum diem conceptum ſcribit: unde Macrobius Saturnalium lib. 1. cap.4. ad finem refert verba, quibus Compitalia concipi ſolebant: quare viri docti exiſtimant eas ferias haud ſtatas, ſed conceptivas fuiſſe, quod patet ex Auſonii Eidyllio 25.

Et nunquam certis redeuntia feſta diebus,
Cum ſua per vicos Compita quiſque facit.

Sed Calendarium vetuſtum Romanorum ſtato die id feſtum adnotabat, quod Compitalibus is dies ab antiquis fortaſſe præſcriberetur; veruntamen quum per multum temporis ea ſacra fieri deſiiſſent, ferunt L. Piſonem magno apparatu ea reſtauraſſe, & quum primum per Magiſtros Vicorum fierent, Piſo per Præfectos Vicorum ea celebrari juſſit: quod patet ex Aſconio Pædiano ad orationem Ciceronis in Piſonem, & Alexandro Genial. lib. 6. cap. 19. ubi ſcribit ſublatis Collegiis iterum plura ejus feſta fuiſſe immutata: unde forte id quoque additum fuit, ut conciperetur dies, quo Compitalia peragerentur: atque ita Varro, & Macrobius reſpondent Calendario, referente præſertim Suetonio in Octaviano Auguſto cap. 31., ab eo Compitales Lares ornari bis in anno inſtituitum vernis floribus, & æſtivis:

Cæterum Dionyſius lib.4. loquens de Tullio Rege Romanorum, hæc habet: *Deinde per omnia compita mandavit ut viciniæ ſacella lignea dedicarent Geniis Compitalibus, & quotannis eis ſacra facerent, conferentibus liba ſingulis domibus. Sacrificiis, qui Compitalium tempore pro vicinis ſacra facerent, non ingenuos, ſed ſervos adeſſe, ac miniſtrare voluit, quaſi Geniis illis gratum eſſet ſervorum miniſterium: quod feſtum noſtra quoque ætate Romani agitant paucis diebus poſt Saturnalia ſumma cum veneratione, ac magnificentia, duratque mos ille priſcus in ſacris placandi Genios per ſervorum miniſteria: qui omni ſervitutis nexu per eos dies liberantur, ut humanitate iſta, cui magnum quid, & venerandum ineſſet, manſuetiores redditi, Dominos cariores habeant, & levius ferant ſuæ fortunæ inclementiam*: hactenus Dionyſius, qui tamen ſcribit menſe Decembri hæc ſacra peracta. Quoniam vero ejus ætate bis in anno Laribus

ex Augusti instituto sacra per compita fiebant, ut diximus, hinc factum est eo tempore, servos hyeme (Decembri scilicet) æstate, aut vere, & sic hoc mense iterum liberos ea sacra curasse: ex quibus tamen haud negari potest, rem adeo vetustam obumbratam remanere.

Illud sanè certum est Compitalia Latinis priscis fuisse, eorumque ritum in Romanos propagatum; nam, etsi Dionysius hujus festi originem Tullo Regi tribuat, & Plinius lib.36. cap. 27. ad finem causam adsignet quod quum Tarquinio Prisco regnante in foco genitale repente apparuisset, eo in sinum admoto mater Servii Tullii Ocrisia stupens miraculo, haud multo post Servium enixa est, qui mox Regno successit, indeque Laris filius is dictus fuit. Attamen apud Macrobium Saturnalium lib.1. cap.7. alia legitur causa his verbis exposita: *Nec illam causam, quæ Saturnalibus assignatur ignoro, quod Pelasgi, sicut Varro memorat, quum sedibus suis pulsi diversas terras petiissent, confluxerunt plerique Dodonam, & incerti quibus hærerent locis, ejusmodi accepere responsum &c.* Et paulò post: *Acceptaque sorte, quum Latium per errores plurimos appulissent, in Lacu Cutiliensi enatam Insulam deprebenderunt*: inde sic pergit: *Hoc igitur miraculo deprehenso, has sibi sedes prædictas esse didicerunt, vastatisque Siciliensibus incolis occupavere regionem, decima prædæ secundum responsum Apollini consecrata, erectisque Diti Sacello, & Saturno Ara, quumque diu humanis capitibus Ditem, & Virorum victimis Saturnum placare se crederent propter oraculum; Herculem ferunt postea cum Geryonis pecore per Italiam revertentem suasisse illorum posteris, ut faustis sacrificiis infausta mutarent, offerentes Diti non hominum capita, sed oscilla ad humanam effigiem arte simulata*: & infra: *Hic Albinus Cæcina subjecit: Qualem nunc permutationem sacrificii Prætextate memorasti, invenio postea Compitalibus celebratam, quum ludi per Urbem in compitis agitabantur restituti à Tarquinio Superbo Laribus, ac Maniæ ex responso Apollinis, quo præceptum est, ut pro capitibus, capitibus supplicaretur, idque aliquandiu observatum, ut pro familiarum sospitate pueri mactarentur Maniæ Deæ Matri Larum: quod sacrificii genus Junius Brutus Consul Tarquinio pulso aliter constituit* cele-

celebrandum, nam capitibus allii, & papaveris supplicari jussit, ut responso Apollinis satisfieret de nomine capitum, remoto scilicet scelere infaustæ sacrificationis: factumque est, ut effigies Maniæ suspensæ pro singulorum foribus, periculum, si quod immineret familiæ, expiarent, ludosque ipsos ex viis Compitorum, in quibus agitabantur Compitalia appellitaverunt.

Hinc habemus ex Varrone & Macrobio priscos Latinos ex Herculis instituto, Pelasgorum nefario sacro immutato, Diti oscilla ad humanam effigiem arte simulata pro humanis capitibus suspendisse, idque festum quotannis fecisse. His positis, sacri intentionem scrutari opus est. Eam tradit Festus, & Paulus ejusdem mutilator lib. 14. his verbis: *Pilæ, & effigies viriles, & muliebres ex lana Compitalibus suspendebantur in compitis, quod hunc diem festum esse Deorum inferorum, quos vocant Lares putarunt: quibus tot pilæ quot capita servorum, tot effigies quot essent liberi ponebantur, ut vivis parcerent, & essent his pilis, & simulacris contenti*: ubi Scaliger, & Dacerius notant, has laneas effigies Manias dictas fuisse. Alio loco idem Festus lib. 11. sic scribit: *Laneæ effigies Compitalibus noctu dabantur in compita, quod Lares, quorum is erat dies festus animæ putabantur esse hominum redactæ in numerum Deorum.*

At Arnobius contra Gentes lib. 3. memoriæ prodit Lares Vicorum, atque itinerum Deos esse, idque Plautus in Mercat. Act. 5. Scen. 2. probat eo carmine:

Vos Lares Viales, ut me bene juvetis.

& Ovidius lib. 2. Fastorum:

. . . . *geminosque parit, qui compita servant,*
Et vigilant nostra semper in æde Lares.

Tertullianus etiam in Apologet. cap. 13. ait eos esse domesticos Deos, quod & Plutarchus Problem. cap. 51. confirmat, & Plautus in Prologo Aululariæ:

Ego Lar sum familiaris ex hac familia
Unde exeuntem me aspexistis.

Mihi vero Festus arridet, Lares enim credebantur Dii inferi, & Dæmones ex Apulejo in libro de Deo Socratis, & in alio de Dogmate Platonis, Divo Augustino de Civitate Dei lib. 9. cap. 11., Marciano

Capella, & aliis. Hos & Plato prodit Miniſtros Deorum, & Cuſtodes hominum, ſi credimus Apulejo. Quare Oſcilla, & Laneas effigies virorum, & mulierum in Compitis, Laribus hoc die ſuſpendebant, ut ii illis ſimulacris contenti, vivis parcerent, ideſt, ut pro capitibus, quibus Diti ſacrificabant, ea ſimulacra offerrent, contentique Dii inferi his eſſent, ut Hercules edixerat.

Idcirco Manias ea ſimulacra dicebant, & Maniam Deam eo ſacro invocabant, quod ea putaretur mater, ſeu avia Larium, cujus medio manes, ſeu Lares ad inferos, & ad ſuperos evolarent ex Feſto lib. 11. verbo *Mania*, & *Manes*, & Servio ad lib. 3. Æneidos ad illud:

. . . . *ſtant Manibus aræ*.

ubi ſcribit Manes, ſeu Lares Deos inferos eſſe, aut eorum adminiſtros, vel ut alii produnt, animas quæ de aliis recedentes corporibus necdum in alia tranſiverunt. Ditis enim numen inferum traditur, ut canunt Virgilius lib.6. Æneidos, Tibullus lib.3. Eleg.5. ad finem, & alii: unde factum, Latinos invocaſſe Lares ejus numinis miniſtros, ut illud placarent, & pro humanis capitibus Oſcilla, & Manias oblatas acciperet: ſive ut Maniam ipſam, cui priſci Latini victimis humanis antequam Hercules in Latium appelleretur, ſacrificabant, feſti ſolemnitate placarent, ut videre eſt apud Alexandrum Genial. lib.2. cap.22.

Sunt qui exiſtimant Lares ſub porci figura à Lavinienſibus Albaniſque cultos, memoriam recolentibus ſcrofæ triginta fœtus enixæ apud Lavinium Æneæ ætate, ut ſcripſi ſupra Capite 5.. Hac de cauſa memorant Lavinienſes, & Latinos, dein Romanos porca Laribus ſacra feciſſe, & Quirites id feſtum, & Larium cultum à Lavinienſibus accepiſſe, ut videre eſt apud Voſſium de Idololatr. lib.9. cap.33., ubi ſubdit, Lares publicos Urbium Præſides, quibus Romani Calendis Maiis ſacrificabant ex Ovidio lib. 5. Faſtorum qui iidem ſunt & Dii Penates, & Grundiles etiam dicti à Grunnio, ſive Grundio, primum à Lavinienſibus cultos, inde Latinis univerſis, & Romanis, qui Grundilibus Laribus Templum conſtruxerunt ex Dionyſio lib.1., & Auctore Origin. Gent.Roman. Veruntamen opinor cultum Larium tam publicorum, quam familiarium & privatorum à Lavinienſibus veniſſe,

venisse. Id autem festum à sacrificio, quod Pelasgi Diti humanis victimis faciebant, Hercules immutavit: cui celebritati respondet ritus ab Hercule inventus, & Macrobius id testatur, quamvis subdat Tarquinium Superbum Romæ id festum restituisse, & Dionysius, ac Plinius narrent Tullum Regem primum Romanis Compitalia exhibuisse, quum palàm sit eum Regem, sive eum, qui primus id fecit, ritum, & Larium cultum à Laviniensibus accepisse. Varro etiam apud Tomasinum de Donar. cap. 8. pag. 88. consentit ante Romam conditam Querquetulanos populos prisci Latii Laribus Querquetulanis ædem sacram posuisse. Hoc itaque die rem divinam Laribus in Compitis ipsis faciebant teste Catone de Re Rustic. cap. 5. Ara erat focus, quem corona ornabant ex eodem cap. 143., Plinio lib. 21. cap. 3., Plauto Aulularia Act. 2. Scen. 5.

Hæc imponentur in focum nostro Lari.

idcirco floribus & sertis, thure, & fruge jis sacrificabant, ut Plautus, Ovidius lib. 5. Fastorum, & Plutarchus Problem. cap. 51. narrant. Opportunius tamen erit alibi de Larium sacrificiis disserere.

Quarto Nonas Maii ludi solemnes Antii erant ex Cicerone lib. 2. ad Atticum epist. 8.: *Calendis Maii de Formiano proficiscemur, ut Antii simus ad quinto Nonas Maii, Ludi enim Antii futuri sunt à quarto Calendas ad Pridie Nonas Maii: eos Tullia spectare vult*: idem repetit epist. 9.: *Antium me ex Formiano recipere cogito ad Quinto Nonas Maii. Antio volo Nonis Maii proficisci in Tusculanum*, & epist. 10.: *Volo ames constantiam meam. Ludos Antii spectare non placet, cum velim vitare omnium deliciarum suspicionem*. Paulus Manutius in dicta epist. 8. ad finem, putat legendum: *à quarto ad pridie Nonas Maii*, ut quarto Nonas ludi committerentur, pridie desinerent. Hinc vocem *Calendas* ab hominibus imperitis, qui desiderari aliquid crederent, addiectam putat, idque conjici ait, quod Cicero eo die Antii se esse velle asserat, qui ludorum commissioni proximus antecederet. Cui autem Numini hi ludi dicati essent, Cicero tacet: sed ex jis quæ referunt ejusdem Interpretes epist. 2. ad Atticum lib. 12., præsertim Manutius, educitur eos ludos Fortunis Antiatibus sacros fuisse; nam tametsi Antii Apollinares ludi exhiberentur, ut fusius suo loco dicemus: attamen præ cæteris

teris ſolemnes Antiatibus fuiſſe memorant dies quibus Fortunarum celebritas recolebatur, & ludi committebantur. Quibus ſi addas hoc menſe Romanos Fortunæ publicæ feſtum celebraſſe ex Calendario, Roſino, & aliis, facilè arbitraberis prædictis hujus menſis diebus, Antiates ludos feciſſe, ut Fortunis, quarum ſplendidiſſima ædes Antii erat obſecundarent, de quibus tamen ſuo loco plura referam.

Septimo Idus Maii, qui eſt dies menſis ejuſdem nonus Lemuria, pleriſque vero Latinis priſcis Parentalia, erant. De his feſtis multi multa ſcribunt; nam Ovidius lib. 5. Faſtorum ſic canit:

Ritus erat veteris nocturna Lemuria ſacri,
Inferias tacitis manibus illa dabant.
Annus erat brevior, nec adhuc pia Februa norant,
Nec tu dux menſum Jane biformis eras;
Jam tamen extincto cineri ſua dona ferebant,
Compoſitique nepos buſta piabat avi.
Menſis erat Majus majorum nomine dictus,
Qui partem priſci nunc quoque moris habet.
Nox ubi jam media eſt, ſomnumque ſilentia præbent,
Et canis, & variæ conticuiſtis aves.
Ille memor ritus veteris, timiduſque Deorum
Surgit, habent gemini vincula nulla pedes:
Signaque dat digitis medio cum pollice junctis,
Occurrat tacito ne levis umbra ſibi.
Quumque manus puras fontana perluit unda,
Vertitur, & nigras accipit ante fabas;
Averſuſque jacit: ſed dum jacit: hæc ego mitto,
His, inquit, redimo meque meoſque fabis.
Hæc novies dicit, nec reſpicit: umbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente ſequi.
Rurſus aquam tangit, Temeſæaque concrepat æra,
Et rogat, ut tectis exeat umbra ſuis.
Quum dixit novies, manes exire paternos
Reſpicit, & pure ſacra peracta putat.

Inde quærit unde eum ritum Quirites acceperint, creditque Romulum id inſtituiſſe, ut juſta Remo fratri ſolveret. Quidquid autem

Ovidius

Ovidius contendat, palàm est ea solemnia, *Parentalia* dicta fuisse, sic enim Ovidius ipse prodit, & ea sacra facta Diis pro majorum, & proximorum larvis disertissimè probat, unde lumen Festo lib. 6. in principio: *Fabam*, is inquit, *nec tangere, nec nominare Diali flamini licet, quod ea putatur ad mortuos pertinere; nam ea Lemuralibus jacitur larvis, & parentalibus adhibetur sacrificiis, & in flore ejus, luctus litteræ apparere videntur*. Ergo ex Festo liquet Lemuralibus Parentalia peracta esse sacrificia, ut Scaliger eo loci memorat, & consentit Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 16. ubi subjicit atro die parentare haud permissum, quod Janum, Jovemque his sacris præfari necesse esset, quos nominari atro die non oportebat.

Id ipsum Porphyrion vetus Interpres Horatii in epistola 2. lib. 2. affirmat, Lemures dictos putans quasi *Remures* à Remo, dein sic subdit: *Cujus occisi umbram frater Romulus quum placare vellet, Lemuria instituit, idest Parentalia, quæ mense Majo per triduum celebrari solent ante additum anno mensem Februarium*. At Nonius Marcellus de Propriet. Sermon., & Varro lib. 1. de Vita Populi Romani tradunt Lemuria dicta à Lemuribus, qui re divina facta his diebus placabantur, quique Larvæ nocturnæ, & terrificationes imaginum, & bestiarum erant. Quamobrem facilè est intelligere in quanta sit hæc vetusta res obscuritate. Veruntamen ex Plutarcho Problem. cap. 82. habetur Latinos priscos hoc mense parentasse: en verba Plutarchi: *Cur mense Majo uxores non ducunt*? & post plura: *An quod plerique Latinorum hoc mense mortuis parentant, & ob eam causam Mercurium quoque eodem mense venerantur, qui Majæ cognominis est*? Sed cur is Auctor *plerique* voce usus sit scrutari operæ pretium est. Ego puto non sine ratione id dictum à Plutarcho, nam omnes Latini hoc mense non parentabant: ii sanè, in quorum fastos Februarius relatus haud erat, hoc mense laudata sacra faciebant: illi autem, qui & Februarium computabant, non hoc, sed eo mense parentabant. Quippè, ut referam eo loco, in quo de festis Februarii verba faciam, clarum est Latinos illos, qui Evandri, & Arcadum instituta religiosè servabant, Februario parentasse; Albanos verò, aliosque, qui Æneæ ritus mordicus custodiebant, Majo. Ferunt enim Æneam quotannis Anchisi Patri parentalia sacra fecisse, id enim con-

stat

ſtat ex Virgilio lib. 5. Æneidos, ubi ita rem univerſam ob oculos ponit:

. . . . ſocios in cœtum littore ab omni
Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur:
Dardanidæ magni, genus alto à ſanguine Divum,
Annuus exactis completur menſibus orbis
Ex quo relliquias, divinique oſſa Parentis
Condidimus terra, mœſtaſque ſacravimus aras.
Jamque dies, ni fallor, adeſt, quem ſemper acerbum,
Semper honoratum, ſic DI voluiſtis, habebo,
Exequerer, ſtruerem que ſuis altaria donis.

Et infra:

Ergo agite, & cuncti lætum celebremus honorem,
Poſcamus ventos, atque hæc mea ſacra quotannis
Urbe velit poſita Templis ſibi ferre dicatis
Bina boum nobis Troja generatus Aceſtes
Dat numero capita in naves &c.

Dein relatis ludis funebribus, ſic pergit:

Sic fatus velat materna tempora myrto;
Hoc Elymus facit, hoc ævi maturus Aceſtes,
Hoc puer Aſcanius, ſequitur quos cætera pubes;
Ille è concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum magna medius comitante caterva:
Hic duo ritè mero libans carcheſia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo ſanguine ſacro,
Purpureoſque jacit flores, ac talia fatur:
Salve ſancte Parens, iterum ſalvete recepti
Nequicquam cineres animæque umbræque paternæ.

Hiſce verſibus Poëta doctè expreſſit annua ſacra, quæ Anchiſi Patri Æneas vovit, necnon hoſtias, quas mactavit, & quibus libavit, ſanguine videlicet, & lacte, ut enim ibidem ait Servius: *Umbræ ſanguine, & lacte ſatiantur*, unde ſubdit: *Fœminæ, quæ mortuos proſequuntur, ubera tundunt, ut lac exprimant, cuncti autem ſe lacerant, ut ſanguinem effundant*, & demum moris priſci meminit, flores ſcilicet purpureos, ſeu violas ſpargendi apud ſepulchrum.

Itaque

Itaque meritò Ovidius lib. 2. Fastorum ritum vetustissimum Latinorum quotannis justa Parentibus & mortuis solvendi, ab Ænea derivasse memorat, ita canens:

Hunc morem Æneas pietatis idoneus Auctor
Attulit in terras, juste Latine, tuas.
Ille Patris genio solemnia dona ferebat,
Hinc Populi ritus edidicere pios.

Hæc sacra accensis focis facta Genio majorum observat Marsus, idest Deo tutelari ejus loci, quo majores sepulti erant: & quamvis subdat nefastis Februarii diebus eą sacrificia à Latinis peracta, palàm tamen est, eos populos, qui Februarium non computabant, ut diximus, Majo mense ea peregisse, unde Plutarchus jam relatus haud oscitanter scripsit *plerosque*, non omnes Latinos Majo mense parentasse. Quamobrem quum Lemuria hoc mense celebrata eadem & Parentalia essent ex adductis, perspicuum est ea fuisse priscis Latinis Parentalia, quæ per tres noctes non continuas, sed una nocte semper interveniente celebrabantur, ut in Calendario notatum est.

Parentalia, ergo victimis castratis, seu sterilibus, floribus, lacte, & sanguine sacro victimarum, invocato Jano, ac Jove, & fabis assumptis, feralibusque cœnis exhibitis, in quibus lentes, & offas ad sepulchra ferebant, & epulas super nudum silicem apponebant, facta esse comperimus ex Virgilio, Ovidio, & Macrobio supra laudatis, Stukio de Sacr. Gentil. pag. 117., & Alexandro Genialium lib. 3. cap. 12.. Lemuralibus autem solitum scribunt noctu nigram fabam lotis manibus & pede nudo per ora versare, & post terga rejicere, ærisque tinnitum facere: utque Lemures fabis redempti domum abirent, novies orare, & ita precari: *Redimo me, & meos his fabis*, uti ex Festo, Ovidio, Varrone, & Porphyrione diximus, & patet ex Gyraldo de Diis Gent. Syntagm. 17., Plinio lib. 18. cap. 12., Alexandro, & aliis. Porrò scriptum invenio apud Ovidium lib. 2. Fastorum, id factum ipsis diebus, quibus parentabant, quod umbras defunctorum cum querelis per arva, & Urbes errasse referrent jis annis, quibus Parentalia neglecta fuerant, unde & sacra restituta sunt, & ritus inductus, umbras & Lemures fabis redimendi. Ovidii carmina hæc sunt:

At quondam dum longa gerunt pugnacibus armis
Bella; parentales deseruere dies.
Non impunè fuit. nam dicitur omine ab isto
Roma suburbanis incaluisse rogis.
Vix equidem credo: bustis exisse feruntur,
Et tacitæ quæsti tempore noctis Avi.
Perque vias Urbis, latosque ululasse per agros,
Deformes animas, vulgus inane, ferunt.
Postea præteriti tumulis redduntur honores,
Prodigiisque venit, funeribusque modus.

Sed idem lib. 5. Fastorum putat jis precibus umbras avitas, quas credebant per domos hæredum vagari, ita oportuisse placari, ut tectis exirent; palàm quippè est priscorum Latinorum sepulchra in suis domibus fuisse, unde ortum est, ut Lares colerentur in domibus, & Larvæ majorum crederentur in illis esse. Sic notat Servius ad 6. Æneidos, qui ad lib. 5. subjicit priscos ad domus suas retulisse mortuos, octavo die cadavera cremasse, & nono tumulasse: & in lib. 11. ad hæc Virgilii carmina:

Nec minus & miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras, & corpora partim
Multa virum terræ infodiunt, avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, Urbique remittunt.

ita scribit: *Meminit antiquæ consuetudinis, nam ante etiam in Civitatibus mortui sepeliebantur, quod postea Duilio Consule Senatus probibuit, unde Imperatores, & Virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, in Civitate babent sepulchra*, quod & probat Alexander Genialium lib. 6. cap. 14. Itaque id Festum Lemurialium vetustissimum Latinis fuit, & celebratum ut Larvæ majorum prisco ævo in ædibus ipsis defossorum, parentalibus diebus, sacris, & fabis placatæ quiescerent.

Illud vero prætereundum non est funebrium ludorum originem longè esse antiquissimam, nam ferunt Æneam ad Pallantis rogum in Laurenti agro funebria exhibuisse ex Virgilio lib. 10. Æneidos:

. . . . Sulmone creatos
Quatuor bic juvenes, totidem quos educat Ufens

Viven-

Viventes rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.

Hinc notanda Poëtæ eruditio, quum enim exponere vellet in prisco Latio ante Æneæ appulsum moris fuisse in exequiis virorum illustrium ad tumulum captivos, aut servos necari, effingit Æneam ante Pallantis sepulchrum quatuor Juvenes Sulmone, qui nunc Sirminetum dicitur, educatos, totidemque natos in Urbibus propè Ufentem fluvium mactasse, unde Servius ibidem sic scribit: *Sanè mos erat in sepulchris virorum fortium captivos necari, quod postquam crudele visum est, placuit Gladiatores ante sepulchra dimicare, qui à bustis bustarii dicti sunt.* Itaque quum primum captos ex hostibus ad rogum jugularent, vitantes fœdi spectaculi crudelitatem, captivos, vel servos inter se commiserunt, ut penes eosdem esset & facinus, & supplicium; putabant enim Græci, à quibus hic mos in Latinos propagatus est, & deinde in Romanos, animas defunctorum humano sanguine placari. Quamobrem officium mortuis hoc spectaculo se facere arbitrabantur, & mortem homicidiis consolabantur testimonio Tertulliani lib. de Spectacul. cap. 6.. Sic patuit ex prædictis, in Latio priusquam Roma conderetur, Gladiatorum spectacula in exequiis virorum fortium fuisse exhibita, licet Romæ primi qui hos ludos patri fecissent, Marcus, & Decius Bruti memorentur ex Valerio Maximo lib.2. cap.1., Livio lib.16., & Servio ad lib.3. Æneidos ad illud:

Inferimus tepido spumantia cymbia lacte
Sanguinis & sacri pateras.

ubi sic ait: *Apud veteres etiam homines interficiebantur; sed mortuo Junio Bruto, quum multæ gentes ad ejus funus captivos misissent, nepos illius, eos qui missi erant inter se composuit, & sic pugnaverunt, & quod muneri missi erant, inde munus appellatum: sed quoniam sumptuosum erat, & crudele homines interficere, sanguinei coloris cœpta est vestis mortuis injici.*

Idibus Maiis dies festus solemnis Mercurio fuit, quod testantur Ovidius lib.5. Fastorum ad finem, Festus lib.11., & Macrobius Saturnalium lib.1. cap.12., scribentes his Idibus in universo Latio Mercurio, & Majæ ejus Matri ante Romam conditam festa celebrata

ritu solemni. Recolebant enim eo festo natalem diem Mercurii, & mercatores suem prægnantem ei Deo immolabant ex Ovidio ubi supra. Romæ vero mercatores seque & merces ex Mercurii fonte ad Capenam lustrare assueverant, ita magnos & uberes quæstus facere opinantes, ut habemus ex Macrobio. Antiquos autem Mercurio linguas victimarum obtulisse, & vino aqua mixto libasse constat, ut is sermonis facilitati assisteret ex Tomasino de Donar. cap. 24. Hoc ipso die sirpea simulacra, & oscilla de Ponte Sublicio in Tiberim præcipitabantur quotannis: quas effigies *Argeos* vocabant ex Ovidio lib. 5., Festo lib. 1., qui id factum scribit per Virgines Vestales, & ex Varrone lib. 6. de Ling. Latina, qui ait: *Argei fiunt ex sirpeis virgultis. Simulacra sunt hominum triginta, ea quotannis à Ponte Sublicio à Sacerdotibus publicè jaci solent in Tiberim*. Hanc celebritatem eo die factam comperimus longè ante Romam conditam à Latinis, & Aboriginibus, qui loca, ubi nunc Roma est, incolebant, ejusque caussas Festus lib. 17. verbo *Sexagenarios* sic prodit: *Sexagenarios de Ponte olim dejiciebant, cujus causam Manilius hanc refert, quod Romam qui incoluerint primi Aborigines, hominem sexaginta annorum, qui esset, immolari Diti Patri quotannis soliti fuerint, quod facere eos destitisse adventu Herculis, sed religione postea veteris moris sirpeas hominum effigies de Ponte in Tiberim vetere modo mittere instituisse. Alii dicunt morante in Italia Hercule, quod quidam ejus Comitum habitaverint secundum ripam Tiberis, atque Argeos se ab Argivis vocaverint arvis, quorum proditam memoriam reintegrari, eò gente missum ab Græcia legatum quendam Argeum, diù cum jis Romæ moratum esse, is ut obierit, institutum à Sacerdotibus, ut effigies sirpeæ ex omnibus, cum* (id est *post quam*) *quæ publicæ erant rei nunciavisset, per flumen, ac mare in patriam remitteretur*. Inde duas alias causas assignat, quas tamen cæteri Romani Scriptores haud referunt, unde Scaliger, aliique Interpretes conjiciunt, unum ex prædictis triginta simulacris, nomine Legati Argivorum in Tiberim per Sacerdotes aliquid tunc fari solitos, conjectum.

At Ovidius lib. 5. Fastorum, post quam narrasset id fieri solitum ex Herculis instituto ne amplius Aborigines, Saturno homines immo-

immolarent, ſubjicit ejus rei cauſam eſſe, quòd quum Arcadibus Argivi ob viciniam inimici haberentur, Evander è Græcia profugus, iſtam odii, & inimicitiarum memoriam eo ritu conſervaverit. Verum Dionyſius lib. 1. refert Aborigines triginta homines compeditos, & manibus exarmatos in Tiberim præcipitare conſueviſſe, ut Saturnum placarent, Herculem vero docuiſſe oſcilla ad illorum ſimilitudinem efficta, eodemque habitu exornata, in fluvium mittere; dein Idibus Maiis, peractis ritè ſacris, Romanos Pontifices, & cum his Veſtales Virgines, Prætores, aliosque Cives, ea ſimulacra quotannis in Tiberim projeciſſe.

Itaque ex his habetur, priſcos Latinos id feſtum ante Romulum quotannis percoluiſſe: cur vero id facerent, obſcurum adhuc eſt ex prædictis, quamvis Evandrum auctorem ſolemnitatis fuiſſe pateat, ut Ovidius, Feſtus, ac Plutarchus Problem. cap. 32. produnt; quandoquidem, uti jam diximus, compertum eſt ex Macrobio, & Varrone, Compitalium die Aborigines oſcillis Diti Patri ſuſpenſis, id Numen, cui primum hoſtiis humanis ſacrificabant, ex ejuſdem Herculis inſtituto placaſſe, unde ritus hic ad eam cauſam haud eſt referendus, neque ad Saturnum, quippè non celebraſſent hæc ſolemnia die Mercurio ſacrato, at potius diebus Saturno ſacris. Porrò perhibent Pelaſgos ex Dodonæi Apollinis reſponſo, poſt eorum in Latium appulſum, Saturno pueros, non ſecus ac Pœnos immolaſſe. Ita Ennius canit:

Ille ſuos Deiveis mos ſacrificare puellos.

ut apud Nonium legitur; licet apud Feſtum ſic legatur:

Ut Pœni ſoliti ſos ſacrificare puellos.

quo verſu Ennius morem Latinorum priſcorum ſacrificandi puellos Saturno exponit, ut ex fragmentis ejuſdem collectis ab Hieronymo Columna pag. 72. & 73. colligitur: quum enim Saturnus filios ſuos voraſſe diceretur, hinc factum eſt, ut parentes infantes eidem immolarent ex Tertulliano in Apologetico. Jis ſacris immitis, ac dura adſtabat mater ſine gemitu, quæ ſi fortè illacrymaſſet, aut ingemuiſſet honore cenſebatur indigna, quin etiam antè aram tibiis canentium ſono, & tympana pulſantium ſtrepitu omnia reſonabant, ne puerorum, dum mactabantur, ejulatus exaudiri poſſet: & quod maximè durum

durum est, qui liberis carebant, à pauperibus parvulos veluti agnos, aut gallinas ad hunc usum sibi comparabant ex Plutarcho in libello de superstit.. Hæc fecisse constat Carthaginienses, donec nefarium scelus Tiberius Africæ Proconsul sustulit, qui, ut testatur Tertullianus lib. Adversf. Gentes ejus immolationis Sacerdotes in arboribus, Saturni Templum opacantibus, patibulis suffixit. Eadem & fecisse Latinos prodit Ennius eo carmine, quo Pelasgos, & dein Latinos eodem ritu, quo Carthaginienses Saturno immolasse pueros probat: quem morem Hercules abolevit; & quoniam oraculum, quo auctore id faciebant, obscurum erat, & intelligi poterat de luminibus, edixit, ut in posterum diebus Saturno sacris, quibus nefaria sacra peragebantur, aras Saturnias, non mactando pueros, sed accensis luminibus excolerent, unde mos per Saturnalia missitandi cereos cæpit. Diti vero patri, cui etiam Pelasgi humanis victimis sacrificabant, non hominum capita, sed oscilla ad humanam effigiem arte simulata per Compita suspendebantur, ut disertissimè notatur apud Macrobium Saturnal. lib. 1. cap. 71. Ergo patet ritum hunc Argeorum haud inductum, ut Saturnum, mutata scelesta hostia placarent, nam Hercules (quæ sanè confundunt antiqui) loco puerorum, lumina Saturniis aris accendere docuit, & ita mutato sacro, Saturnum placari posse, & oraculo satisfactum esse credidit, Macrobio teste.

Idcirco non abs re puto Evandrum consuevisse Mercurio patri hospites immolare, Herculem vero, quem is ea de causa invaserat, Evandrum interemisse, & id sacrum Mercurio fieri solitum immutasse, ut dictum est: nam Plutarchus in Pararell. cap. 73.: *Hercules*, inquit, *cum Geryonis boves per Italiam duceret, à Fauno Rege susceptus est hospitio, qui Mercurio natus, patri hospites immolabat. Is igitur Herculem invadens interemptus est, ut tradit Dercyllus tertio rerum Italicarum*, ubi loco *Fauno Rege*, *Evandro Rege* forsan legendum est, nam Faunus Pici, Evander Mercurii filius proditur ex Dionysio lib. 1., & aliis. Quare facilè est Evandrum patri Argivos, Arcadibus, ea loca incolentibus invisos, immolasse. Herculem vero nefario ritu sublato, loco Argivorum docuisse, ut Mercurio sacra fierent jis oscillis, ut idem Plutarchus Problem. cap. 32. subdit: idque verosimilius arbitror, quum dies, quo solemnia hæc peragebantur id ipsum

ipsum suadeat. Hercules igitur in Latio omnia sacra, quibus humana hostia immolabatur, abolevit, & mutato ritu, Oraculis Dæmonum, & scelestorum Principum traditionibus satisfecit; unde mirum, cur post Herculem, Latini Jovi Latiali, & sic Latino eorum Regi humano sanguine litaverint, ut Lactantius, & alii Capite 5. adducti referunt. Servius ad lib. 8. Æneidos ad illud:

Nec non & sacri monstrat Nemus Argileti.

sic scribit: *Sanè Argiletum, quasi Argi letum multi volunt; nam Evander Argum quemdam suscepit hospitio, qui cum de ejus cogitaret interitu, ut ipse regnaret, Evandro hoc non sciente, socii intellexerunt, & Argum necarunt, cui Evander & sepulchrum fecit, & locum sacravit, non quod ille merebatur, sed hospitalis caussa. Benè autem in hac re Evander immoratur, & docet caussas, ne apud hospitem veniat in suspicionem. Ergo Argiletum ab Argo illic sacrato, & sepulto. Alii Argum occisum dicunt ab ipso Evandro, auxiliante sibi Hercule, quod is ex hospite factus esset inimicus*: hactenus Grammaticus, unde colligitur causa odii Evandri in Argivos, & cur is Mercurio patri illos mactaret.

Scriptum invenio apud veterem Interpretem Festi lib. 17., alios Latinos hoc fortasse die in Pulvinaribus Deorum imposuisse loco oscillorum Struppos, verbenas scilicet in fasciculum intortas, quæ hominum capita repræsentabant. Aliter apud Festum legitur, is enim sic ait: *Struppi vocantur in Pulvinaribus fasciculi de verbenis facti, qui pro Deorum capitibus ponuntur.* Hæ verbenæ repræsentabant capita Deorum, non hominum, uti etiam Paulus, & Commentatores Festi contendunt. Id autem festum vocabant *Strupearia* quo coronati ambulabant, & à Tusculanis imponebantur in Pulvinari, Castoris & aliorum Deorum Struppi, ut idem Festus relato libro, verbo *Stroppus* explicat his verbis: *Itaque apud Faliscos diem festum esse, qui vocatur Strupearia, quia coronati ambulent, & à Tusculanis, quod in Pulvinari imponatur Castoris, Struppum vocari.* Erant enim Pulvinaria lectuli, qui sterni in Templis consueverant, aut tabulata in quibus stabant Numina, ut evidentiora apparerent ex Servio lib. 3. Georgic. ad finem, & Acrone in Horatium lib. 1. carm. 17.. His scilicet lectulis, vel tabulatis fasciculi ex verbenis (struppi vocati)

pro

pro capitibus non hominum, sed Deorum, locabantur, ut Festus ait. Et quamvis Castoris Struppum locatum Pulvinaribus à Tusculanis eo die scribat idem Festus, palàm tamen est apud Scaligerum, & Dacerium aliorum etiam Deorum fasciculos, eorum capita exhibentes, ab jisdem fuisse appositos.

Nono Calendas Junias, qui est dies vigesimus quintus Maii puto fuisse Festum Fortunæ Prænestinæ, quod eum diem Fortunæ Primigeniæ Romani sacraverint Ovidio lib. 5. Fastorum teste:

Nec te prætereo populi Fortuna potentis
Publica, cui Templum luce sequente datum est.

ubi Paulus Marsus aliique Interpretes notant, id festum Fortunæ Primigeniæ fuisse dicatum. Erat enim ædes Fortunæ Publicæ, seu Primigeniæ Romæ ex Livio 3. Decad. lib. 9., & 4. Decad. lib. 4., & 6. Decad. lib, 3., Plutarcho de Fortuna Populi Romani; quam ita dictam autumant, quod Fortunam rerum omnium principium esse opinarentur, testimonio Plutarchi Problem. cap. 106., seu ut Dio lib. 42. contendit, quod omnia, quæ ante oculos, ac post se posita sint, cernat, atque expendat, moneatque debere unumquemque meminisse à quibus majoribus ortus, qualisque ipse sit. Ædem autem Sortium Prænestinarum Fortunæ Primigeniæ dicatam probant vetusti lapides Præneste effossi apud Suaresium Prænest. Antiq. lib. 1. cap. 14., ex quibus hic quatuor referre libet.

I.

F O R T V N A E · P R I M I G E N I A E
M A R C I V S · T E L E S P H O R V S
V O T V M · S O L V I T

PIETATI

II.

P I E T A T I
F O R T V N A E · P R I M I G E N I A E
V O T I S · S V S C E P T I S
S A L V I S · A V G V S T I S
M. A V R E L I O · A N T O N I N O E T
L. A E L I O · A V R E L I O
F O R T V N A T V S · V E R N A
D I S P. E O R V M
A V R E L I A · R E S T I T V T A L I B
L. D. D. D. D. L

III.

F O R T V N A E
I O V I S · P V E R I
P R I M I G E N I A E
D. D
E X · S O R T E · C O M P O S
F A C T V S
N O T H V S · R V F I C A N A E
L. F. P L O T I L L A E

IV.

F O R T V N A E · P R I M I G E N I A E
I O V I · P V E R O
E X · T E S T A M E N T O
T R E B O N I A E
S Y M P H E R V S A E
A N N I V S · H E R M A
H A E R E S
L. D. D. D

Gg His

His positis compertum est ædem Fortunæ publicæ, seu Primigeniæ, quæ Romæ in Capitolio erat ex Rosino lib. 2. cap. 16., & hanc de qua loquimur, ejusdem ferme ritus fuisse, nam utrumque Templum Primigeniæ Fortunæ dicatum erat, & qui vota in hac æde solvisset, videbatur & in Capitolina solvere, ut patet ex Epigrammate vetusto, quod Præneste erat, & idem Suaresius, ac plures alii referunt, ubi sic legebatur.

Tu, quæ Tarpejo coleris vicina Tonanti
Votorum vindex semper Fortuna meorum:
Accipe quæ pietas ponit tibi dona merenti,
Effigiem nostri conservatura Parentis &c.

Quare constat Prænestinæ Fortunæ, patris effigiem Cœsium filium dicasse, ac si Capitolinæ obtulisset, quod prodit Livius lib.45. sive Decad.5. lib.5. ad finem scribens Prusiam Regem Bithyniæ cum filio Nicomede Romam venisse, atque à Senatu petiisse, ut votum sibi solvere Romæ in Capitolio decem majores hostias, & Præneste unam Fortunæ liceret: & Senatum decrevisse, ut victimæ, aliaque, quæ ad sacrificium pertinerent, seu Romæ, seu Præneste immolare vellet, Regi, ex publico, sicut Magistratibus Romanis, præberentur. Id ipsum videtur innuere vetus Scholiastes Juvenalis Satyra 14. ad illud:

. . . . . *vincens Fortunæ, aut Herculis ædem.*

ubi sic inquit: *Apud Prænestem & Fortunæ, & Herculis habent ædes, aut certe quod in Capitolio, post ædem Dianæ, & Jovis, secundam de miraculo operis habent gloriam Fortunæ, atque Herculis ædes; Fortunæ apud Prænestem ædem pulcherrimam ferunt fuisse*; unde Dempsterus ad Rosinum lib. 2. cap. 16. colligit Herculem cum Fortuna Præneste fuisse cultum, similemque eam ædem alteri Capitolinæ fuisse.

Neque dicendum id festum Romæ celebratum, quod eo die ædes Fortunæ Primigeniæ dicata esset, ut videtur erui ex Ovidio mox relato: nam si Templum Fortunæ Prænestinæ prius quam Roma conderetur positum fuit ex Cicerone lib.2. de Divinat., facilè intelligetur Romanos simile Romæ construxisse, & dicasse eo die, quo annuæ solemnitates Præneste recolebantur. Quippè ex adductis in hoc, aliisque

aliisque præcedentibus Capitibus patuit Quirites Templa Numinibus dicasse jis diebus, quibus Latini ea sacris honoraverant. Si autem hanc ædem Præneste Syllam condidisse affirmabimus, ut contendit Nicolaus Reusnerus Ital. lib. 2. cap. 58. apud Suaresium, palàm erit Syllam ad similitudinem Templi Fortunæ Primigeniæ Capitolinæ id Templum posuisse, eodemque ritu usum fuisse, ac sacra, & cæremonias ex eo Templo Romæ constructo accepisse. Ita arbitror ex nomine, sacris, & opinione hominum, qui tum vivebant: & in Cippis, ac Epigrammatibus hanc ædem illi, quæ in Capitolio Fortunæ dicata erat, exæquabant, ut jam dixi, quamvis id pro indubio affirmare haud possim. Id sanè certum est, die Fortunæ Prænestinæ dicato, & septem sequutis ludos Præneste habitos magno sumptu, & apparatu ex Cicerone lib. 12. epist. 2. ad Atticum: *Ludi*, is inquit, *interea Præneste, ibi Hirtius, & isti omnes, & quidem ludi dies octo, quæ cœnæ, quæ deliciæ? res interea fortasse transacta est; ò miros homines! at Balbus ædificat &c.*, ubi Paulus Manutius, aliique Interpretes notant, hos ludos in honorem Fortunæ Prænestinæ Hirtium eo anno curasse.

CAPUT XVIII.

De Junio mense ejusque diebus Festis.

HUnc mensem Latinis priscis solemnem fuisse nemo est qui dubitet, nam, ut Capite 14. diximus, Latina gens cum mensem Junonium appellavit, quod Junoni sacer esset; & Calendis Junii Laurentes eidem Junoni, quam Calendarem vocabant, magno sumptu festas solemnitates celebrasse constat ex Festo, Macrobio, & aliis quos Capite 15. retulimus: quibus sacris adultæ fabæ adhibebantur, ideoque hæ Calendæ Fabariæ vulgo dictæ teste eodem Macrobio lib. 1. Saturnalium cap. 12.. Ardeæ etiam ubi Juno Regina colebatur, Ariciæ, Præneste, Tiburi, Lanuvii, Lavinii, Albæ, aliisque Latii Urbibus, in quibus splendidissimæ Junonis ædes erant, sacra ei facta hoc mense satis ostendimus jisdem Capitibus, licet dies certus festorum non habeatur, de quibus alibi multa dicturi simus.

Sexto Nonas Junias, ideſt die ſecundo ejus menſis; feriæ erant Carnæ Deæ ex Calendario, quod à Paulo Manutio, Huberto Goltzio, & Roſino in lucem editum eſt. At Ovidius lib. 6. Faſtorum, Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 12., ac Alexander Genialium lib. 2. cap. 22. ſcribunt Calendis Juniis has ferias Carnæ ſacratas, licet mendoſe apud Alexandrum Calendis Juliis ſcriptum ſit. Calendario tamen adhæreo, nam Macrobius refert opinionem eorum, qui memoriæ prodiderunt, hunc menſem à Junio Bruto dictum, quod is primus Romæ Conſul factus, Tarquiniis pulſis, Calendis Juniis ſacrum Carnæ Deæ in Cœlio monte voti compos feciſſet, quum palàm ſit eum menſem Junonium, inde Junium vocitatum à priſcis Latinis ex eodem Macrobio, qui id affirmat, Ovidio, & aliis adductis: quin & Carnæ Deæ feſta à Latinis hoc menſe peracta; erat enim ea Dea Jani Latinorum Regis, & Numinis uxor ab Albanis maximè culta, ejuſque feſtum Albæ celebratum Procæ Regis Albanorum ætate teſtantur Ovidius lib. 6. Faſtorum, & alii, quos Capite 13. deſcripſimus. Quamobrem quum idem Ovidius Calendis Juniis à Romanis ſacra Carnæ facta ad priſcos Latinos referat, haud dubius hæreo in affirmando aut Calendis, aut die in Calendario notato in Latio huic Deæ ſolemnitates, & ferias concelebratas, ut ſcripſimus d. Cap. 13.

Pridie Nonas Junias, qui eſt dies quartus menſis, ſacra erant Bellonæ ex Ovidio lib. 6. Faſtorum ubi ſic canit:

Mane ubi bis fuerit, Phœbuſque iteraverit ortus,
Factaque erit poſito rore bis uda ſeges.
Hac ſacrata die Tuſco Bellona duello
Dicitur, & Latio proſpera ſemper adeſt.
Appius eſt auctor, Pyrrho qui pace negata
Multum animo vidit; lumine captus erat.
Proſpicit à tergo ſummum brevis area circum,
Eſt ubi non parvæ parva columna notæ.
Hinc ſolet haſta manu belli prænuntia mitti,
In Regem, & gentes, quum placet arma capi.

Hinc intelligitur id feſtum indictum die conſecrationis ædis Bellonæ, quam Appius Claudius bello Etruſco voverat. Ejus quoque rei meminit Livius Decad. 1. lib. 10. his verbis: *Dicitur Appius in medio pugnæ*

pugnæ discrimine, *ita ut inter prima signa manibus ad Cælum sublatis conspiceretur, ita precatus esse*: *Bellona si bodie nobis victoriam dicis, ast ego Templum tibi voveo*: unde Appius Bellonæ nomen, & Numen, cujus sacra Romæ tunc haud erant, noverit, Livius non explicat, licet ejus Interpretes Deæ sacra Latinis Romæ finitimis, tunc innotuisse affirment ex Ennio qui lib. 1. Annalium vetustos Latii Deos describens, *Nerienem Mavortis* nominat.

Hanc Bellonam esse Martis uxorem putant, & Hersiliam in atroci illa Sabinorum cum Romanis pugna, vix Roma orta, sic invocasse: *Neria Martis te obsecro pacem dare*, *ut liceat nuptiis propriis*, *& prosperis uti*, *quod de tui conjugis consilio contigit*, testimonio Auli Gellii lib. 13. Noct. Atticar. cap. 21., quibus consentit M. Varro in Satyra Menippæa ubi sic scribit;

Theanua, *& Peranna*, *Pranda*, *Celato*, *Pales*
Nerienes, *Minerva*, *Fortuna*, *ac Ceres*.

quibus verbis Nerienem, & Minervam diversas facit: sed Porphyrion in Horatium lib. 2. Epistolar. ait, Minervam Nerienem ab antiquis dictam: quod refert & Hieronymus Columna in Ennii lib. 1. pag. 94.; veruntamen Grammatici, & viri docti Bellonam sororem Martis faciunt ex Luctatio atque à Neriene distinguunt, quæ uxor Martis dicitur, ut apud Plautum in Truculento:

Mars peregrè adveniens salutat Nerienem
Uxorem suam . . . .

Quamobrem ex Ennio non benè intellecto allucinantur Livii commentatores, dum scribunt, Poetam illo carmine Bellonæ meminisse. Ejus quidem meminit Arnobius lib. 1. advers. Gent., Latinorum Numina deridens: *Qui Faunos*, *qui Fatuas*, *Civitatumque Genios*, *qui Pausos reverentur*, *atque Bellonas*. Itaque Diis Latinorum *Pausus* accensendus est, quem bello adversari, & quieti, otioque civili præesse putabant ex Turnebo lib. 15. advers. cap. 21.. Idcirco Virgilius lib. 8. Æneidos, ut ostenderet Bellonæ sacra apud Latinos fuisse, ita canit:

Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.

& Ovidius carminibus à nobis expositis, hanc Deam Latinis semper adstitisse commemorat. Id Numen fortasse in Latium invexit Orestes ejusque

ejusque soror Iphigenia ex Insula Taurica; quippè is fertur apud Comanam Urbem Cappadociæ, primum Bellonæ sacrificia fecisse, Urbique nomen factum, quod ibidem lugubrem deposuisset comam, ut auctor est Strabo lib. 12., quare quum idem Orestes cum Iphigenia sorore Ariciam Dianæ simulacrum, & Tauricæ Dianæ sacra asportasse publica opinione crederetur, ut ait Servius ad lib. 6. Æneidos pag. 407., facilè est eundem & Bellonæ celebritates eo attulisse.

Quandoquidem mihi constat, Latinos communes Deos nuncupasse Martem, Bellonam, & Victoriam, quia hi in bello utrique parti favere poterant, seu quod à cunctis colerentur, si Servio credimus in lib. 12. Æneidos ad illud:

Campum ad certamen magnæ sub mœnibus Urbis
Dimensi, Rutulique viri, Teucrique parabant,
In medioque focos, & Dis communibus aras
Gramineas, alii fontemque ignemque ferebant.

Quum enim Fæciales bellum indicentes præcæteris Bellonam invocarent, precarenturque ut propitia esset ei parti, cui jus faveret, & Fæcialium Collegium in Latio esset priusquam Roma conderetur; hinc arguitur Bellonæ sacra Latinis fuisse. Id habemus ex Dionysio lib. 1., qui ut probaret Pelasgorum in Latium appulsum: *In his*, inquit, *multa antiqui moris Græcanici longissimo tempore perdurarunt, ut Armorum ornatus, Argolici clypei, & hastæ, & quoties illaturi bellum, aut excepturi, ultra fines exercitum emitterent, sacri viri absque armis cum libaminibus & fœderum oblatione præeuntes cæteris*: ubi Eustathius hos sacros viros fæciales esse scribit, & iterùm lib. 2. sic prodit: *Septima sacrarum legum pars sacrata erat Collegio Fœcialium. hi sunt selecti è præstantissimis familiis viri, funguntur que per omnem vitam eo Sacerdotio, primo Numa hujus sacri Magistratus auctore. Utrum autem ab Æquicolis exemplum mutuatus sit, ut quidam existimant, an ab Ardeatibus, ut scribit Gellius, nihil compertum habeo, hoc tamen possum affirmare, ante Numam Regem Fæcialium Collegium Romæ non fuisse*; sic Livius Decad. 1. lib. 1. fœdus ictum à Tullo Hostilio cum Albanis referens, Fæciales Romani, & Albani populi jusjurandum dedisse memorat; unde Servius ad lib. 10. Æneidos, post quam memoriæ tradidit Ancum

Ancum Marcium primum à gente Æquicolana jura Fœcialium accepisse, Albanos etiam tunc Fœciales habuisse scribit, subjicitque: *Nam si quando homines, aut animalia ab aliqua gente rapta essent populo* Romano, *cum Fœcialibus, idest Sacerdotibus, qui faciendis præsunt fœderibus, proficiscebatur etiam Pater Patratus, & ante fines stans, clara voce dicebat belli caussas, & nolentibus res raptas restituere vel Auctores injuriæ tradere, jaciebat hastam, quæ res erat pugnæ principium*: Ergo ex his constat Fœcialium Collegium, Patrem Patratum, & cæremonias hastam in hostium fines jaciendi Romanos ab Ardeatibus secundum Gellium, aut ab Æquicolis ex Servio, & Livio accepisse, & Roma non adhuc condita, Pelasgos, aut alios Latii Colonos Ardeam invexisse. Quæ si vera sunt, liquet Bellonam apud eos cultam. Ante ejus Templum stabat Columella, quæ bellica vocabatur, supra quam hastam jaciebant, quum bellum per Fœciales indiceretur testimonio Festi lib.2. Aliter rem narrat Servius in lib.9. Æneidos ad ea carmina:

. . . . & jaculum intorquens emittit in auras
Principium pugnæ . . . . .

ubi memorat Romanos bellum adversus Pyrrhum transmarinum hostem gesturos, non invenientes locum, ubi hanc solemnitatem indicendi belli celebrarent, operam dedisse, ut unus de Pyrrhi militibus caperetur, quem fecerant in Circo Flaminio locum capere, ut quasi in hostili loco vis belli indicendi implerent, inde subjicit: *Denique in eo loco ante ædem Bellonæ consecrata est columna; Varro in Caleno ita ait: Duces cum primum hostilem agrum introirent, ominis caussa, prius hastam in eum agrum mittebant, ut castrorum locum caperent*: hinc discimus non in omnibus bellis hastam super eam columnam à Romanis jactam, sed tantum quum deerat locus hostilis: quod apertius Festus fortasse explicaverat, sed ejus verba nobis mutilator barbarus invidit.

Ex hactenus dictis patere arbitror Bellonæ cultum in Latio vetustissimum fuisse, sacra etiam Taurica, & similia illis, quæ apud ædem Dianæ Tauricæ fiebant, & Orestes in Nemus Aricinum invexit, ut Strabo lib. 12., & Servius ad lib. 6. Æneidos narrant. Enimvero Dianæ Aricinæ Sacerdos sanguine proprio Sacerdotium,

&

& Regnum assequebatur, & Deæ litabat; uti Bellonarii, qui Lactantio lib. 1. cap. 21. teste: *Non alieno, sed suo cruore sacrificant, sectis namque humeris, & utraque manu districtos gladios exerentes, currunt, efferantur, insaniunt*: quod & testatur Tertullianus Apolog. cap. 9.: *Hodie isthic Bellonæ sacratus sanguis de femore proscisso in parmulam exceptus suis datur signatis*, Minutius Felix in Octavio: *Bellona servum suum haustu cruoris humani imbuit*. Huic quoque mori alludunt Poetæ; Tibullus namque lib. 1. Eleg. 6. eleganter, & ambitiose ita ea sacra describit:

Hæc ubi Bellonæ motu est agitata, nec acrem
Flammam, non amens verbera torta timet,
Ipsa bipenne suos cædit violenta lacertos,
Sanguineque effuso spargit inulta Deam.
Statque latus præfixa veru, stat saucia pectus.

M. Annæus Lucanus lib. 1. vers. 565.

. . . . *quos sectis Bellona lacertis*
Sæva movet . . . . . .

Horatius lib. 2. Satyr. 3.

Hunc circumtonuit gaudens Bellona cruentis.

Aurelius Prudentius in Romano Martyre:

Votivus & cum membra detruncat dolor
Cultrum in lacertis operit Fanaticus,
Sectisque matrem brachiis placat Deam.

Vaticinabantur hi Bellonarii stragem populorum, aut eversiones Urbium, ubi semel concepto furore transcurrere cœpissent, iisque maxima fides habebatur ex Juvenali Satyra 4.

. . . . *sed ut Fanaticus æstro*
Percussus, Bellona tuo, divinat . . .

ubi vetus Scholiastes subdit hæc sacra antiquissima esse, & Sacerdotum sanguine ei Deæ litari solitum, quod ita crimina expiari opinarentur. Immutata postea hæc consuetudo est, & simulata tantummodo sectio membrorum, aut detruncatio retenta. Hoc colligitur ex Ælio Lampridio in Commodo, ubi ait: *Bellonæ servientes vere exsecare brachium præcepit studio crudelitatis.* Cæterum an id festum celebraretur in Latio hoc die, & mense, sive alio, nihil compertum habeo:

habeo: suspicor tamen ita factum, quod liqueat Quirites Templorum consecrationes egisse eo mense, iisque diebus, quibus Latini, aut Sabini ea Numina venerabantur.

Nonis Juniis, idest die quinto, festas solemnitates Fidii Dei actas canit Ovidius lib.6. Fastorum:

Quærebam Nonas Sanco, Fidio ne referrem,
An tibi Semo pater? tunc mihi Sancus ait.
Cuicumque ex istis dederis, ego munus habebo,
Nomina terna fero, sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,
Inque Quirinali constituere jugo.

Hunc Deum trinomium Ovidius facit, Sancum, Fidium, & Semonem, eundemque Sabinorum Deum. Varro lib.4. de Lingua Latina sic de eo ait: *Ælius Gallus Dius Fidius Dijovis filius, ut Græci Dioscoron Castorem, & putabant hunc Sancum ab Sabina lingua, & Herculem ab Græca.* Aliter scribit Servius, quem sequor, in lib.8. Æneidos ad illud:

. . . . *subitoque novum consurgere bellum*
Romulidis, Tatioque Seni, Curibusque severis.

Sabini, inquit, *à Lacedæmoniis originem ducunt, ut Hyginus ait de origine Urbium Italicarum à Sabo, qui de Perside Lacedæmonios transiens, ad Italiam venit, & expulsis Siculis tenuit loca, quæ Sabini habent: Cato autem, & Gellius à Sabo Lacedæmonio trahere eos originem referunt.* Hunc & Jovem Pistium, idest Fidium, & Sancum Romanos appellasse prodit Dionysius lib.4., & ante Romam conditam Sabinos, & Latinos quasi universos, id Numen, & festum habuisse constat, nam Quirites sacra ejus Dei, & festum à Sabinis accepisse jam diximus: Latinos itidem, quum plura essent Templa in Latio huic Deo dicata, præsertim Velitris, ubi vetustissima illius erat ædes ex Livio Decad.4.lib.2.: *Ab Suessa nuntiatum est duas portas, quodque inter eas muri erat, de Cælo tactum, & Formiani Legati ædem Jovis, item Hostienses ædem Jovis, Veliterni Apollinis, & Sanci ædes, & in Herculis æde Capillum enatum.* Quare habemus Velitris, tectum ædis Fidii perforatum stetisse, ut videretur dium, idest Cælum, nam sub tecto per hunc Deum jurare haud licebat ex

Varrone lib. 4. de Lingua Latina. Neque desunt qui prodant eumdem *Medium Fidium* dictum, quasi Jovis filium, quod antiqui Fidium filium scriberent, eundemque & Herculem fuisse ex Festo lib. 11. & iterum lib. 14. verbo *Prædia*: *Propter viam*, inquit, *fit sacrificium, quod est proficiscendi gratia Herculi, aut Sanco, qui scilicet idem est Deus*: hunc & idem Livius Semonem Sancum nominat lib. 8.: *Bona Semoni Sanco censuerunt consecranda*. Propertius lib. 4. Elegia 10. *Sanctum* appellat.

Sancte Pater salve, cui jam favet aspera Juno,
Sancte velis libro dexter adesse meo.

Inscriptio sequens apud Dacerium ad Festum, Herculem Saxanum exhibet.

HERCVLI SAXANO SACRVM
SER. SVLPITIVS TROPHINVS
AEDEM ZOTHECAM CVLINAM
PECVNIA SVA A SOLO RESTITVIT
IDEMQVE DEDICAVIT K. DECEMBRI
L. TVRPILIO DEXTRO
M. MAECIO RVFO COSS. EVTVCHIVS
SER. PEREGRINANTIBVS CVRAVIT.

Unde Medius Fidius apud Romanos jusjurandum fuisse dicitur, quamvis alii sic exponant *Medius Fidius*, hoc est *per Deum Fidium*, nam Fidius Deus apud Sabinos, & Latinos erat qui fidei præerat. Hoc autem jurejurando usus est Cicero in Orationem pro Roscio Amerino, Cecinna ad ipsum Ciceronem Famil. lib. 6. epist. 7., & Brutus lib. 16. epist. 3., Plinius lib. 4. epist. 3. ex quibus, ni fallor, conjicitur Sabinos etiam, & cæteras gentes suis Regibus consecratis nomina immutasse, ne homines fuisse viderentur, uti ex Lactantio scripsimus, qui lib. 1. cap. 15. ait Sancum Numen Sabinorum fuisse, Herculem etiam dictum, uti Æneas, Latinus, atque Ascanius post consecrationem Jovis cognomento nuncupati sunt ex jis quæ Capite 5. retulimus, quamvis Servius ad lib. 8. Æneidos pag. 502. Herculem Medium Fidium dictum prodat, quod is Deus quid medium esset inter mortalitatem, & divinitatem, addatque: *Sunt enim Numina aliqua tantum cælestia, aliqua*

aliqua tantum terrestria, aliqua media quos Deos Apulejus Medioximos vocat, hoc est qui ex hominibus Dii fiunt.

Die octava Junii tradunt diem natalem Lavinii Latinos celebrasse. Id testatur Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Laurento*, scribens, Æneam patria profugum ad littus Laverenti appulsum, duobus annis post quam exulasset, Lavinium eo die, & mense condidisse: Dionysius itidem lib. 1., temporis, quo id Oppidum extructum est, ita meminit: *Tandemque Laurentum in Aboriginum littore perveniunt æstatis medio, acceptoque illo agro, condiderunt in eo Lavinium expleto anno post captum Ilium secundo.* Ex die igitur, & mense, quibus Troja capta est intelligi potest quo mense, & die in agrum Laurenti Æneas primum appulsus fuerit. Quumque ex Plutarcho in Camillo, Callisthene, aliisque Græcis Auctoribus constet Trojam direptam die duodecimo Junii feria quinta anno Periodi Julianæ MMMDXXX. ex Dionysio Petavio, aliisque apud Theodorum Rickium de Prim. Ital. Colon. cap. 9., hinc conjicitur eodem mense Junii post biennium Æneam in agrum Laurenti pervenisse: quod probari videtur ex Solino cap. 2., referente L. Cassium Heminam scripsisse, Æneam æstate ab Ilio capto secunda, Italicis littoribus appulsum, sociis non amplius sexcentis in agro Laurenti castra posuisse. Hæc explodunt Ligorium, nam si die duodecimo Junii Æneas ad Latina littora appulsus est, die octavo ejusdem mensis Lavinium condere haud potuit, eo præsertim quod Dionysius lib. 1., Virgilius, Servius, Solinus, Auctor Origin. Gent. Roman. aliique memoriæ mandarint, Æneam ante Lavinium extructum, simulacrum Veneri matri in agro Laurenti dicasse, Legatos ad Latinum Regem misisse, aut cum eo dimicasse, ut alii perhibent, & Laviniam Regis filiam desponsasse, unde patet eum haud statim Lavinium condere, at neque ejus Urbis pomœrium designare potuisse: quæ notanda sunt quum Scriptores prodant post lapsum triginta annorum eodem mense Ascanium Albam condidisse ex Dionysio lib. 1., Auctore Origin. Gent. Rom. & sic Calendario dies festus natalis Albæ addendus esset: quorum tamen nil compertum habeo. Quin valde suspicor eo mense, quo Ilium eversum est, Trojanis atro, & infausto ex Plutarcho aliisque, neque Lavinium, neque Albam, aut alias Urbes conditas fuisse,

earumque opus potius cæptum Quintili mense, & sic æstatis medio, ut Dionysio placet.

Sunt qui ex his arguant eodem mense, quo Lavinium extructum est, Æneam ab Ascanio in Deorum numerum relatum ex eodem Dionysio, qui ita ait eodem lib. 1.: *Ænea ex hominibus exempto, septimo fermè anno post captum Ilium Euryleon Regno Latinorum potitus est, mutato nomine in exilio dictus Ascanius.* Itaque si Ilium captum est mense Junii, arguitur septimo anno post Ilium eversum eodem mense recurrente, Æneam in Numicio amne submersum, & inter Deos Indigetes relatum, Templo ei sacrato, dieque festo indicto, & Sacerdotibus ei adscriptis, ut narrant Dionysius, Auctor Originis Gent. Roman., Livius, & alii, quos adduximus Capite 5.. Cæterum, licet is dies incertus sit, Æneæ tamen sub cognomento patris, seu Jovis Indigetis festa quotannis Ascanium, universumque Latium fecisse,& Flaminem, Sacerdotesque assignasse constat. Enimvero præter jam adductos, Festus lib.9.sic scribit: *Indiges, Indigetis facit: hoc nomine Æneas ab Ascanio appellatus est quum pugnans cum Mezentio nusquam apparuisset, in cujus nomine etiam Templum consecravit.* Virgilius itidem lib. 12. Æneidos:

> *Indigetem Æneam scis ipsa, & scire fateris*
> *Deberi Cælo, Fatisque ad sidera tolli.*

ubi Servius: *Indigetes*, inquit, *Dii duplici ratione dicuntur, vel secundum Lucretium quod nullius rei egeant, vel certe Indigetes Dii sunt ex hominibus facti, & dicti Indigetes, quasi in Diis agentes.* Hanc quoque sententiam probat Macrobius in Somnium Scipionis lib. 1. cap. 9. ubi affert hos versus Hesiodi in latina verba conversos.

> *Indigetes Divi facto summi Jovis hi sunt*
> *Quondam homines, modo cum superis humana tuentes.*
> *Largi, ac munifici, jus Regum nunc quoque nacti.*

quamvis viri docti credant Indigetes dictos qui ex hominibus in Deorum numerum relati simul cum jis invocantur, quum indigitare sit invocare. Ovidius etiam lib. 4. Metamorph. de Ænea loquens, sic canit:

> *Lustratum genitrix divino corpus odore*
> *Unxit, & ambrosia cum dulci nectare mixta,*

Conti-

Contigit os, fecitque Deum, quem turba Quiritum
Nuncupat Indigetem, Temploque, Arisque recepit.

Quare Poëta testatur Romanos Æneæ festum egisse, eique Templa, & Aras sacrasse; sic Tibullus lib. 2. Eleg. 6. ait:

Illic sanctus eris, cum te veneranda Numici
Unda, Deum Cælum miserit Indigetem.

& Aulus Gellius Noctium Atticarum lib. 2. cap. 16., Solinus cap. 18., & alii; immo Servius ad lib. 1. Æneidos explicans hosce Virgilii versus:

. . . . *cernes Urbem, & promissa Lavini*
Mœnia, sublimemque feres ad sidera Cæli
Magnanimum Æneam . . . . .

Primo, inquit, *prælio Latinus est interemptus, secundo vero Æneas Turnum occidit: Ipse vero, ut quidam dicunt, quum Mezentium, ut quidam vero Mesapum fugeret, in Numicum fluvium cecidit: ut vero Ovidius refert, in Cælum raptus est, cujus corpus quum post victos Rutulos Ascanius quæreret, & non inveniret, in Deorum numerum credidit relatum*: & infra pag. 190. sic exponit sequentia carmina:

Hunc tu olim Cælo spoliis Orientis onustum
Accipies secura, vocabitur hic quoque votis.

Accipies secura, quia post mortem Cæsar meruit aram, fastigium, & flaminem: hic quoque: potest intelligi sicuti Romulus, sed melius sicuti Æneas, de quo superius ait: sublimemque feres ad sidera Cæli magnanimum Æneam, quibus verbis Grammaticus innuit Cæsari Aram, fastigium, & flaminem post consecrationem assignatum fuisse, sicuti Æneæ. Sunt & qui prodant Æneam Pontificem fuisse, Albanosque Pontifices eum sacrorum auctorem, & Pontificum Principem appellasse ex Virgilio apud Macrobium Saturnalium lib. 3. cap. 1. & 2. ad finem, Strabone lib. 5. Ajunt etiam Æneam in Latio primitias omnes Jovi vovisse, uti ex Catone colligit Macrobius lib. 3. Saturnalium cap. 5. ad finem, ubi quærens cur Virgilius Mezentium contemptorem Deorum nuncupet: *Sed veram*, inquit, *hujus contumacissimi nominis caussam, in primo libro Originum Catonis diligens lector inveniet, ait enim Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offer-*

rent

rent quas Diis primitias offerebant, *&* *Latinos omnes ſimilis imperii metu*, *ita vocaſſe*: *Juppiter*, *Si Tibi Magis Cordi Eſt*, *Nos Ea Tibi Dare Potius*, *Quam Mezentio*, *Utei Nos Victores Facias*: quamvis vinum Mezentium petiiſſe, & Æneam, ſeu Aſcanium illud Jovi obtuliſſe plures adducti Capite 6. affirment. Hactenus de feſtis Æneæ, & die natali Lavinii, & Albæ; nunc ad alia procedamus.

Quinto Idus Junias, ex Calendario, Ovidio lib.6. Faſtor., aliiſque, feriæ erant Veſtæ, & Veſtalium celebritates. Diximus Capite 9. Veſtæ ſacra, & eorum ritus, ac feſtum diem, Numam à Lavinienſibus, & Albanis accepiſſe, quod nemo negat: ergo hæc ſacra primi omnium Latini habuere, dein à Numa Romam tranſlata; itaque hoc die ante Romam conditam, has cæremonias, quas Æneas primum, inde Numa edixit, in Latio peractas fuiſſe comperimus ex Servio, Feſto, & Ovidio. Servius enim in Eclog. 8. ita ſcribit: *Virgines Veſtales tres maximè ex Nonis Maiis ad pridie Idus Majas alternis diebus ſpicas adoreas in corbibus meſſuariis ponunt*, *eaſque ſpicas ipſæ Virgines torrent*, *pinſunt*, *molunt*, *atque ita molitum condunt. Ex eo farre Virgines ter in anno molam faciunt Lupercalibus*, *Veſtalibus*, *Idibus Septembribus adjecto ſale cocto*, *&* *ſale duro*: Feſtus lib. 11. ſic ait: *Muries eſt*, *quemadmodum Veranius docet ea*, *quæ fit ex ſale ſordido pila pinſato*, *&* *in ollam fritilem conjecto*, *ibique operto*, *gypſatoque & in furno percocto*, *cui Virgines Veſtales ſerra ferrea ſecto*, *&* *in ſeriam conjecto*, *quæ eſt intus in æde Veſtæ in penu exteriore*, *aquam jugem*, *vel quamlibet*, *præter quam quæ per fiſtulas venit*, *addunt*, *atque ea demum in ſacrificiis utuntur*. Ergo poſt quam Virgines ſtatis diebus far molitum, cæremoniis per Servium expreſſis condiderant, ex eo farre ter in anno, & ſale ſordido cocto, & conjecto in ollam, & aqua addita, molam faciebant, eaque in ſacris Deæ hoc die utebantur: quam molam caſtam vocabant, ut ſubdit idem Feſtus lib.3. Hoc etiam die libabant non vino, ſed aqua Numici fluminis, ut Æneas, & Albani Reges inſtituerant ex Servio ad illud lib.7. Æneidos:

. . . . . . *hæc fontis ſtagna Numici*

unde Juvenalis invehens in quoſdam Latinos, qui vino Veſtæ libabant, ſic Sat.6. canit:

Quædam

Quædam de numero Latiarum, ac nominis alti
Cum farre, & vino Janum, Vestamque rogabat.

Calices autem fictiles, quibus utebantur Culluli dicti sunt, ut Acron, & Porphyrion scribunt in Horatium lib. 1. Carminum Ode 31. Diebus Vestalibus proximis, Penus, locus intimus in æde Deæ segetibus septus aperiebatur, ut auctor est Festus verbo *Penus*: & convivia passim circa focos agitabantur, cibis ad Virgines missis in patella Deæ libandis, Asini floribus coronati, atque è pane veluti monilia quædam gerentes, circumducebantur per Urbes; molæ item sertis, & floribus ornabantur, & quiescebant, ut ita foci, & Domina focorum, quæ Vesta est, à Pistoribus colerentur; Matronæ itidem nudis pedibus ad Vestæ ædes ibant, ut patet ex Ovidio lib. 6. Fastorum cujus versus quia multi sunt non libet adscribere, & idem referunt Alexander Genialium lib. 3. cap. 12., Tiraquellus ejusdem Interpres, & fusius de hoc agunt Commentatores Ovidii loco adducto.

Ex Festo etiam lib. 17. comperimus hoc fortasse die, Deæ simulacrum in foro positum fuisse, excubiasque ibi actas à populo: en Festi verba: *Statæ matris simulacrum in foro colebatur, postquam id collustravit, ne lapides igne corrumperentur, qui plurimus ibi fiebat nocturno tempore; Magna pars populi in suos quisque vicos retulerunt ejus Deæ cultum*, quo loci Scaliger, loco *collustravit*, legendum putat *Cœlius stravit*, idque Vestæ simulacrum, quæ Stata mater à sistendo ab antiquis dicta est, fuisse autumat, quod & refert Dacerius: subdunt etiam prædicti ea nocte, vel orta jam luce circumductum id simulacrum fuisse per vicos Urbis, quod equidem mirum est, quum Ovidius lib. 6. Fastorum nullum in æde Vestæ, Deæ simulacrum stetisse his carminibus afferat:

Esse diu stultus Vestæ simulacra putavi,
Mox didici curvo nulla subesse tholo.
Ignis inextinctus templo celatur in illo,
Effigiem nullam, Vesta, nec ignis habent.

quamvis sint qui effinxerint Vestam, Matrem an filiam nescio, Virginis ore tympanum gestantis quod ventos contineret, ut videre est apud Lilium Gyraldum lib. 4. de Diis Gentium, Cœlium Antiquarum Lectionum lib. 15. cap. 14.: de quibus tamen & aliis, Vesta-

Vestalium origine, & cæremoniis plura dicturus sum suo loco.

Tertio Idus Junias Matralia erant, Matris scilicet Matutæ festa ex Calendario, & Ovidio lib.6.. Ritum hujus sacri, quod Arcades Evandro Duce in Latium invexerunt satis Capite 13. exposuimus. Nunc addimus eo die libum, quo ei sacrum fiebat, *Testuatium* dictum, à Latinis appellatum, quod, ut ait Varro lib.4. de Lingua Latina in *testu caldo*, vel ut alii legunt in *testa calda* coqueretur, idque Ovidius in carminibus Capite 13. relatis factum scribit, ut imitarentur Carmentam matrem Evandri, quæ illud libum Deæ quondam obtulerat. In hujus sacrificio Matronæ sororum liberos pro suis, in ulnas accipiebant, eisque bona precabantur. Denique ea agebant, quæ Bacchi nutricibus, & casui, in quem Ino propter pellicem venit, convenirent, ut auctor est Plutarchus in Camillo & Problem. cap.16. & 17., & jam patuit èx carminibus Ovidii.

Decimo quarto Calendas sextiles, seu Julias, Palladi in Aventino sacra fiebant, ut Ovidius lib.6. Fastorum his versibus testatur.

Jam sex, & totidem luces de mense supersunt,
Huic unum numero, tu tamen adde diem.
Sol abit è Geminis, & Cancri signa rubescunt,
Cœpit Aventina Pallas in arce coli.

Nonnulli hæc sacra per Politorienses ex Politorio Urbe Latii, quos Ancus Martius expugnavit, & in eum montem traduxit, ad similitudinem sacrificii, quod Politorii Palladi faciebant, primum inducta opinantur. Alii vero Aventino Albanorum Regi à Latinis primum sub Palladis nomine facta. Ferunt enim ibi Aventinum sepultum ex Livio lib.1., Dionysio lib.1., Auctore Origin.Gent.Roman., Festo lib.1., & Varrone lib.4., quamvis plures dictum affirment hunc montem ab adventu, vel ab Avente fluvio Sabinorum, aut ab Avibus, seu adventu hominum, quod commune Latinorum Dianæ Templum ibi esset, ut Varro, Servius ad lib.7. Æneidos, & alii tradunt. Hinc memorant Aventinensem Deum ibi cultum.

Quicquid vero de hoc fuerit, idem mons antiquissima Latinorum sedes ante Romam conditam ideo fuisse existimatur, quod illic eorum Templa essent, ut Dianæ ædes, Lauretum, vel ut aliis placet Laurentum, ubi erat Vortumnus, & Silva Jovi sacra, Junonis Reginæ delu-

delubrum ſimile illi, quod Ardeæ viſebatur; Minervæ etiam ædes, & Bonæ Deæ Fauni uxoris ſacellum, atque ara Veneris Myrteæ, quam Murtiam vocant ex Plutarcho in Camillo, Livio Decade 1. lib. 5. & lib. 7., & P. Victore. Addunt etiam Evandrum in Aventino Laurentum, ſeu Lauretum inſtituiſſe, ut inde decerpta laurus ſumeretur ad Herculis ſacra, auctore Varrone apud Servium lib. 8. Æneidos pag. 502.

Alii produnt hoc die ab Ovidio notato, non Palladi, ſed Pallanti eo loco ſacrum factum. Sed hi ſanè allucinantur, quum conſtet Pallantiam filiam Evandri ab Hercule vitiatam, vel Pallantem, ſive Evandri filium vel nepotem, in Palatino monte tumulatum ex Varrone, & aliis quorum meminit Servius ad lib. 8 Æneidos pag. 489., nullum honorem divinum promeruiſſe teſtimonio Dionyſii lib. 1. Ut autem ego promam quid ſentio, Palladi id ſacrum factum puto, neque illud ad Latinos pertinuiſſe. Nam etſi pro certo habeam quod Aventinum Regem in eo monte ſepultum Latini divinis honoribus percoluerint: & Aſcanio, Æneæ, Latino, Fauno, Pico, aliiſque Regibus poſt conſecrationem ædes ſacras dicarint; Tiberino etiam itidem Albanorum Regi, quem in precibus, & ſacris Servius ad lib. 8. Æneidos ita vocatum aſſerit: *Adeſto Tiberine cum tuis undis*: Ennius quoque lib. 1. Annalium ex editione Hieronymi Columnæ pag. 36. & 92.

Teque Quirine Pater veneror, Horamque Quirini
Teque Pater Tiberine, tuo cum flumine ſancto.

& Livius lib. 2. ubi Horatium Coclitem ita loquentem inducit: *Tiberine Pater, te ſancte precor, hæc arma, & hunc militem propitio flumine accipias*: attamen hoc die Ovidius Palladi ſacra facta ſatis dilucidè ſcribit, neque divinare oportet Palladis cognomento Aventinum eo die honoratum, quum nemo antiquorum id prodat.

CAPUT XIX.

De Festis mensis Quintilis, qui nunc Julius dicitur.

QUintili mense plura Latinis festa occurrisse nemo est qui ambigat: quæ tamen, & quo die celebrarentur, non ita compertum est: veruntamen hic proxime sequentia sunt inter cætera memoratu digna, quamvis non satis clara esse puto, quod ea cum suis Roma confuderit: quandoquidem in Calendario tertio Nonas Quintiles notantur Poplifugia, quæ quum ad Latinos non pertineant, ex eorum serie opinor eo die Latinos Victoriæ festum percoluisse, & Romanos alias cæremonias addidisse, quod eo die, quo Romulus fato concessit, consternatus repentina Regis morte populus, fugisset, ex Plutarcho in Romulo, & Dionysio lib.2., quamvis Varro lib. 5. de Lingua Latina id factum fuisse scribat, quod direpta Urbe à Gallis, Fidenates, aliique finitimi populi adversus Quirites conjurantes, in fugam plebem Romanorum egissent; unde in his sacris fugæ vestigia apparuisse, & inclamationes quasdam, ut imitarentur fugam, quæ tùm acciderat, ac mutuam invocationem cum timore, & tumultu factam, testantur Varro, & Plutarchus. Macrobius Saturnalium lib. 3. cap. 3. hæc de eo festo habet: *Hyllus libro quem de Diis composuit, ait Vitulam vocari Deam, quæ Lætitiæ præest. Piso ait Vitulam Victoriam nominari, cujus rei hoc argumentum profert, quod postridie Nonas Julias re bene gesta, quum pridie populus à Tuscis in fugam versus sit, unde Poplifugia vocantur, post victoriam certis sacrificiis fiat Vitulatio: quidam ejus nomen animadversum putant, quod potens sit vitæ tolerandæ, ideo huic Deæ pro frugibus fieri sacra dicuntur, quia frugibus vita humana toleratur, unde hoc esse animadvertimus quod ait Virgilius. Cum faciam vitula pro frugibus ipse venito, ut vitula dixerit pro vitulatione, quod nomen esse sacrificii ob lætitiam facti superius expressimus.*

Ex hisce Macrobii verbis colligitur Victoriæ eo die sacra facta

vitula

vitula juxta Pisonis sententiam: neque facile concesserim huic Deæ sacrificatum, quod tunc Romani imitarentur pugnam, fugam, & victoriam de Fidenatibus finitimisque habitam; nam licet Varronis maxima sit auctoritas, attamen vero propior est sententia Plutarchi, & Dionysii, nullam eo die pugnam cum finitimis habitam ostendentium, & Patricios in Romuli perniciem conspirantes, subita oborta caligine ob turbam diffugientem, eum in medio plebis trucidasse; unde quis arbitrabitur diem, quo Patriæ Parens necatus est, honoratum sacris Victoriæ, ac si populus hostilem impetum superasset, & dies civili, quia Patris sanguine, fœdatus, dignus esset Triumpho? Palàm itaque est die notato recoluisse Quirites memoriam fugæ populi in sacris simulatæ, quæ in nece Romuli acciderat. Sacrificatum vero non ob eam rem victoriæ, sed quod fuga facta esset eodem die, quo Victoriæ festa celebrata erant. Victoriæ quippè cultum in Latium Arcades invexisse satis liquet ex Dionysio lib. 1. qui de Evandri in Latium appulsu verba faciens: *In vertice vero*, inquit, *tumuli* (Aventini scilicet) *Victoriæ Fano extructo, rem divinam ei alternis annis fieri instituerunt, quod & nostra ætate Romani faciunt. Hanc Arcades fabulantur filiam Palantis prognati Lycaone, & honores, quos nunc apud homines habet, consequutam Minerva jubente, quod cum hac Dea simul educata sit, à Jove etiam recens natam Minervam commendatam esse Palanti, & apud illam educatam dum adoleverit.*

Quamvis igitur Romani hæc sacra ex Arcadia translata maxime curaverint, & Dionysius hujus diei festi meminerit, attamen neque in Calendario, neque apud Scriptores is notatus reperitur, nam in Calendario quinto Calendas Septembres fit mentio Victoriæ sacrorum, ob Aram Victoriæ à Cæsare Augusto in Curia Julia dedicata, victoria de Ægypto habita Dione lib. 51., & Herodiano lib. 7. testibus. Sic quinto Calendas Novembres scriptum est ludos Victoriæ dicatos, eosque institutos à P. Cornelio Sulla bello civili, quum Samnites, Telesinosque fugasset ex Vellejo lib. 2., Asconio Pædiano in Verrinam Ciceronis. Livius lib. 29. meminit Templi Victoriæ in Palatino, ubi antea P. Valerii Poplicolæ domus fuerat, quod L. Posthumius Ædilis Curulis ex mulctatitia pecunia extruendum curavit: in

quod Matronæ Romanæ simulacrum Matris Deûm Pessinunte advectum, antequam propria ædes consecraretur intulerunt: & lib.34. refert M. Porcium Catonem Consulem ædiculam Victoriæ Virgini, quam bello Hispalensi voverat, biennio post dedicasse. Quamobrem conjicitur hoc Poplifugii die, id festum à Latinis, & Romuli ævo à Romanis concelebratum, dum ex Pisone patuit Victoriæ sacra eo die facta. Neque id Dionysii narrationi haud quaquam convenit, is enim memorat alternis annis ea sacra facta, quum tamen Poplifugium quotannis solemne esset; enimvero satis est Victoriæ eo die haud quaquam sacrificari potuisse, si ejus festus dies non fuisset. Cæterum, sive anniversaria sacra, sive alternis annis Victoriæ fierent, parum refert, quum ex hoc sacro Victoriæ facto, dum Roma nasceretur, arguatur Latinos, quorum Numen tunc Victoria erat, prædicto die illi sacrificasse, unde apparet, die notato in Calendario ex Arcadum instituto Latinos alternis annis illi ferias agitasse, Romanos vero, tum ob casum mortis Romuli, tum ob fugæ plebis memoriam, Poplifugia instituisse, servato ritu Victoriæ quoque sacrificandi: festum autem Victoriæ in alium diem forte transtulisse, cujus neque Calendarium, neque Scriptores meminerunt: quæ quum obscura sint, & vetustissima, operæ pretium fuit indicasse.

Porrò tacendum non est, antiquos id Numen Virginis alatæ habitu, vultu liberali, & blando, capite lauro coronato, manu dextra protensa ramulum laurus ostentante, effinxisse, ut eruitur ex antiquis Numismatibus apud Goltzium, & alios, unde Ennodius Ticinensis Epigramm. 18.

Ecce tenet victrix pennatum dextera Numen
Venit, & ad reditum non habet arma viæ.

Aurelius Prudentius lib.2. contra Symmachum:

Marmoreo in templo rutilas Victoria pennas
Explicet, & multis surgat formata talentis.

Ex his colligitur colorem simulacri fuisse purpureum, candidum etiam ex Silio Italico lib.5.

. . . . *niveis Victoria concolor alis.*

Corippo etiam de Palatio Justini minoris lib.3. num.6.

Quatuor in sese nexus curvaverat arcus

Per

Per dextram, lævamque tenens Victoria partem
Altius erectis pendebat in aere pennis.

Tanto ſtudio populus Romanus hanc Victoriam coluit, ut Symmachus Urbis Senator, & Orator egregius ſcriptis, & epiſtolis ſuis ageret de repetenda Ara Victoriæ, culparetque Chriſtianitatis tempora, & felicitatem gentium attolleret, quaſi ſine Victoriæ Templo Romana res diu ſtare nequiret, ſed ei os obſtruxerunt Sanctiſſimi Antiſtites Ambroſius, & Auguſtinus.

Nonis Quintilibus erant *Nonæ Caprotinæ*, de quibus Romani Scriptores perhibent, eo die Romulum apud Capreæ Paludem concione habita, repente tempeſtate exorta diſparuiſſe ideoque feſtum inſtitutum, ut Plutarchus in Romulo, & in Camillo refert. Sunt & qui ſignent eodem die Poplifugia, & Nonas Caprotinas, ſi Plutarcho fides danda eſt. Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 11. de eo feſto fuſius loquitur: cui concinit Plutarchus in Romulo, & in Camillo, epulum mulieribus eo die extra Urbem ſub umbraculis ex ficulnis frondibus contextis præberi memorans, ſervaſque eleganti habitu circumeuntes ludere, deinde invicem ſe plagis, ac lapidum ictibus impetere conſueviſſe, quaſi tunc mulieres, Romanis in prælio adeſſent, pugnantibuſque opem ferrent.

Ex Varrone lib. 5. de Lingua Latina colligitur id feſtum apud Latinos fuiſſe, Romanoſq; ab iis illud mutuaſſe: *Nonæ Caprotinæ* (ait Varro) *quod eo die in Latio Junoni Caprotinæ mulieres ſacrificant, & ſub caprifico faciunt, & è caprifico adhibent virgam: ob hoc toga prætexta data eis*; ſic legunt Roſinus Antiq. Roman. lib. 4. cap. 11., & alii, unde patet Junoni hoc die in Latio à Mulieribus Sacerdotibus, quibus togæ prætextæ jus tunc erat, ſub caprifico ſacra facta, & virgam è caprifico, ac lac ejus ſacrificio adhibitum, epulum quoque ſub umbraculis ex ficuum frondibus contextis exhibitum, ac ſervas, & Dominas epulatas, ideoque Nonas dictas *Caprotinas*. Romani itaque ob memoriam fortaſſe facinoris ancillarum, quod Macrobus memorat, & quod die feſto Junonis Caprotinæ accidiſſe referunt, alias ſolemnitates addiderunt, unde Plutarchus in Romulo ad finem, ob hanc confuſionem cæremoniarum, coactus eſt fateri, factum ancillarum, eveniſſe eodem die, ac ſacra Junonis.

Quarto

Quarto Idus Quintiles, quo Julius Cæsar natus eſt, Senatus menſem ab ejus nomine Julium cognominari, & divinos honores ei tribui decrevit, ex Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 12., Dione lib. 44., Suetonio in ipſius vita cap. 76., Plutarcho in Numa, & aliis. Seqüebantur *Lucaria* non prima, quæ decimoquarto Calendas Sextiles erant, Romaniſque peculiaria, ſed ſecunda, quæ duodecimo Calendas Sextiles repetebantur ex Calendario: quem diem omnibus ferme nationibus, Latinis etiam ſolemnem fuiſſe comperimus, tanquam mundi natalem, ex Solino cap. 35., & quamvis apud Gyraldum libro de Anno, Menſibus, & Diebus, & Hadrianum Junium Animadverſorum lib. 3. cap. 8. ſcriptæ inveniantur variæ de eo antiquorum ſententiæ, attamen compertum eſt Latinos, & Romanos adhæſiſſe opinioni, quod hac die mundi initium contigiſſet.

Octavo Calendas Sextiles *Furinalia* tradunt ex Calendario. Hæc ſacra Feſtus lib. 6. *Furnalia*, mendoſe, ut arbitror, appellat. Ea Furinæ Deæ, unde Furinalia, non autem Furrinalia nuncupata eſſe affirmant. De his Feriis hæc apud Varronem lib. 5. de Lingua Latina ſcripta ſunt: *Furinalia à Furina, quod ei Deæ feriæ publicæ, dies is, cujus Deæ bonos apud antiquos, nam ei ſacra inſtituta annua, & flamen adtributus, nunc vix nomen notum paucis*: Cicero lib. 3. de Natura Deorum, Eumenidas commemorans: *Quæ*, inquit, *ſi Deæ ſunt, & Athenis fanum eſt, & apud nos* (Romanos ſcilicet) *ut ego interpretor. Lucus Furinæ, Furiæ ſunt ſpeculatrices* (*credo*), *& vindices facinorum, & ſceleris*; ex quibus diſcimus Furinam, furiarum præſtantiſſimam putatam, in Dearum numero habitam primis Romanæ Reipublicæ temporibus, quod eam Deam Latini crederent ſcelerum vindicem.

Præterea hoc menſe Latinos ferias Jovi inſtituiſſe palàm videtur, quo vero die obſcurum eſt; quippè jam Capite 14. probavimus hunc menſem Latinos Jovi ſacraſſe. Hinc conjicitur juxta morem eorundem, qui menſe Numini dicato, ejus feſta celebrare conſueverunt ex relatis in præcedentibus Capitibus, ſatis conſtare Latinam gentem hoc menſe Jovis ſolemnia agitaſſe, etſi enim compertum ſit omnibus Idibus Jovi ſacrificatum à Tuſcis, Latiniſque ante Romam conditam, ut memoriæ tradunt Ovidius lib. 1. Faſtorum, Macrobius

lib. 1.

lib. 1. Saturnalium cap. 15. Festus, & alii; Idibus tamen hujus mensis, celeberrimas in Latio Jovis ferias puto; Flamen etenim Dialis Jovis Sacerdos, cui primatum cæteri Flamines concedebant ex Festo lib. 11., Varrone lib. 4 de Lingua Latina, singulis Idibus Jovi ovem immolabat teste Macrobio. Romæ autem oves Jovi sacras ad victimas farciebant, alentes eas in agro Falisco, & Mevaniæ, ubi erat Clitumni Fons, ex quo boves, & oves candidas evasisse commemorant, si Plinio lib. 2. cap. 103. credimus, cui consentiunt Poëtæ, nam Ovidius lib. 1. Fastorum, ait:

Colla rudes operum præbent ferienda juvenci,
Quos aluit campis herba Falisca tuis,

Virgilius etiam lib. 2. Georgic.

Hinc albi Clitumna greges, & maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumina sacro
Romanos ad Templa Deum duxere triumphos.

& Claudianus in 6. Consulatum Honorii,

Quin & Clitumni sacras victoribus undas,
Candida quæ Latiis præbent armenta triumphis
Visere cura fuit . . . . . .

Triumphi die licuit Jovi taurum album mactare, Idibus albam ovem, nundinis vero omnibus Flaminicæ uxori Dialis, arietem ex Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 16., quapropter notandus lapsus Alexandri Genialium lib. 3. cap. 12. qui Idibus Jovi bovem immolatam contendit. Is Deus dicebatur cæteris potentissimus, & ab eo Latini, & Romani existimabant animas dari, & rursus post mortem reddi, testimonio ejusdem Macrobii lib. 1. cap. 10.. Quin adeo devotos Latinos huic Numini fuisse comperimus, ut eum Saturni vetustissimi Latii Regis filium jactarent, Ei quoque Ascanium Æneæ filium, vel ut alii produnt, Æneam ipsum voti reum vineta omnia in Latio sita sacrasse diximus Capite 16.; immo quum Latina gens, Latinum, Æneam, & Ascanium principes consecrasset, Jovis cognomentum eis addidit, ita declarans Deorum nemini magis devotam se esse quam Jovi, ex iis quæ dicta sunt Capit. 5. 6. & 8.. Sunt & qui scribunt Arcades Jovi puerum immolasse, ut meminit Porphyrius de abstinentia, Æneam vero, qui Strabone lib. 5. teste, sacrorum ritus,

&

& cæremonias in Latium transvexit, scimus Jovi sacrificia, & ludos fecisse, ex Virgilio lib. 3. Æneidos, ubi sic canit:

Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustratumque Jovi, votisque intendimus aras,
Actiaque Iliacis celebramus littora ludis,
Exercent patrias oleo labente palæstras.
Nudati socii . . . .

Ad hæc Servius, & Donatus Æneam Trojanorum moribus obsequentem, Jovi sæpe victimas mactasse, & ludos fecisse scribunt. Nos de Jove Cretensi loquimur, quum enim Cicero de Natura Deorum lib. 5. cap. 15., tres numeret Joves, duos in Arcadia natos: alterum Patre Æthere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, & Liberum: alterum Patre Cælo, qui genuisse Minervam dicitur: tertium Cretensem, Saturni, & Rheæ, seu Opis filium, cujus in illa Insula sepulchrum ostenditur; Latini, qui Saturnum iram filii declinantem, in eorum regione delituisse, & dein Jano volente imperasse jactabant, hunc Jovem Saturni prolem maxime coluerunt, quamvis haud quaquam ambigendum an reliquos duos Joves in Arcadia natos, Evander in Latio aris, & sacris honorarit. Huic itaque Jovi, quem Patrem imbrium, tonitruum, ac fulminum Rectorem, Imperatorem, Regem, consultorem, tonantem, salutarem, conservatorem dixerunt, ex Diodoro Siculo lib. 1. & 3., Divo Augustino lib. 4. de Civitate Dei cap. 10., ubi alia addit cognomina; huic inquam Latini prisci ante Romam conditam plures ædes sacrarunt, nam Præneste Jovis Imperatoris Templum erat, simulacrum etiam, quod Titus Quintius Dictator Latino bello, Præneste in deditionem accepta, anno V.C. CCLXXVI. Romam devexit & in Capitolium tulit, dedicavitque inter Cellam Jovis, & Minervæ, Tabula sub eo fixa, rerum gestarum monumento, cum hac inscriptione:

IVPPITER ATQVE DIVI OMNES HOC DEDERVNT, VT TITVS QVINTIVS DICTATOR OPPIDA NOVEM CAPERET

Ex Livio Decad. 1. lib. 6.. Ex Tabulis Capitolinis Onuphrius Panvinius

vinius lib. 5. Fastorum ædem quoque ei in Capitolio extructam fuisse tradit: quin fragmenta illa in Tabulis Capitolinis:

ACCVS, ET T. DEDICAVIT

Sic legenda arbitratur:

AEDEM IOVI IMPERATORI, QVI PRAENESTE ROMAM ACTVS EST IN CAPITOLIO T. QVINCTIVS T. FIL. N. CINCINNATVS IMP. DEDICAVIT

Non consentit Livius, immo constat in Templo Jovis Capitolini plures fuisse aras, ædiculas, pluresque ædes vnum Templum constituisse, ut palàm est, & Livius, Tacitus, P. Victor, aliique affirmant, unde non liquet Quinctium Jovi Imperatori ædem sacram in distincto loco posuisse. Erat & Præneste in Templo Fortunæ simulacrum Jovis Pueri, qui lactens cum Junone in gremio Fortunæ sedens castissime colebatur à Matribus, cuius meminit Cicero lib. 2. de Divinat. Ferunt etiam Herculem Caco occiso in agro Palatino, qui in Latio veteri situs est, ob boves inventos Jovi Inventori aram sacrasse, & Deo ibidem juvencum sacrificasse, Latinosque dein, & Romanos Græco ritu ad Dionysii ætatem ea sacra fecisse, ut auctor est idem Dionysius lib. 1., & produnt Ovidius lib. 2. Fastorum, Virgilius lib. 8. Æneidos, ac Livius lib. 1.: quam ædem P. Victorem in Regione Urbis undecima, quæ dicebatur Circus Maximus, locare manifestum est.

Apud Tusculanos Juppiter major colebatur, ita dictus à magnitudine, & majestate, teste Macrobio lib. 1. cap. 12. sic Lanuvii antiquissima ædes erat Jovis Hastati teste Livio Dec. 4. lib. 2. & Dec. 3. lib. 1. ubi scribit primo bello Punico, hastam sponte sua commotam. Lapis etiam Juppiter à Latinis priscis dictus est, & in sanciendis fœderibus invocatus, ut constat ex Festo lib. 11.: *Lapidem*, inquit, *silicem tenebant juraturi per Jovem, hæc verba dicentes. si sciens fallo, tum me Diespiter salva Urbe, arceque, bonis ejiciat, uti ago*

 hunc

hunc Lapidem, ubi Scaliger, aliique Interpretes id referunt ad juramentum per Fæciales prisco ævo præstitum, ut ex Polibio lib.3.patet, & Livius lib.1. consentit: quamvis is hæc verba per Fæciales primo Latinorum, & Romanorum fœdere prolata esse scribat. *Qui prior defexit dolo malo, tu illo die Juppiter populum eum sic ferito ut ego hunc porcum hodie feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque. Hæc ubi dixit, porcum saxo silice percutit.*

Sic Osci, qui finitimi Latio fuerunt, Jovem Lucetium colebant, ut auctor est Servius ad lib. 9. Æneidos, ubi ait Virgilium describentem bellum inter Turnum, ad cujus auxilium Osci, & Etrusci Mezentio Duce venerunt, & Æneam commissum, *Lucetium* nominasse, ut forte indicaret eum Oscum esse: en verba Servii: *Lucetium solum hoc Numen est, quod dictum à Virgilio, à nullo alio reperitur auctore. Sanè lingua Osca Lucetius est Juppiter dictus à Luce, quam præstare dicitur hominibus; ipse est nostra lingua Diespiter, idest diei Pater*: hoc Jovis cognomen, & cultus ab Oscis in Latinos, & dein in Romanos propagata fuerunt ex Aulo Gellio Noctium Atticarum lib.5.cap.12., & Festo lib.10.

Ergo ex his palam fit id Numen vetustissimum ab ineunte Latinæ gentis ætate in Latio sacris, & festis solemnitatibus honoratum, quovero mense, quove die ejus feriæ solemnes essent, liquido non apparet, licet ego putem eas hoc mense concelebratas.

Sic etiam opinor hoc ipso mense, Apollini sacra ab universo Latio, Laurentibus maxime, Laviniensibus, Albanisque facta, quod juxta Dionysii sententiam, quam Capite præcedenti retuli, eo mense, & sic media æstate Æneas in Laurenti oram pervenerit. Unde ejusdem Dionysii testimonio habetur, hoc mense Æneam solemni ritu Apollini in eo agro sacrificasse, ita namque is lib.1.scribit: *Postquam enim Laurento appulsi, tentoria fixerunt per littora, quum prius homines ibi siti laborarent ob aquarum inopiam (dicam quod ab Incolis loci accepi) suavissimi Laticis fontes sua sponte è terra visi sunt prorumpere, qui aquationem præbuerunt toti exercitui, & locum illum fecerunt irriguum, fontanis aquis usque ad mare decurrentibus, nunc tamen non adeo redundant, ut quicquam inde profluat, sed in concavo loco restagnat aqua modica Soli sacra, ut ferunt Accolæ. Mon-*

stran-

ſtrantur apud eam aræ duæ, quarum altera orientem Solem ſpectat, occidentem altera, utrumque Trojanorum opus. in his Æneam fabulantur Deo mactaſſe primam victimam in gratiam acceptorum Fontium. Ex his habemus Æneam ſtatim ac ad Laurenti agrum peruenit, Apollini ſacra feciſſe, araſque duas ei Deo dicaſſe, in quibus quotannis eo die ſolemnia fierent. Hic locus Dionyſii lumen habet ex altero Virgilii, qui lib. 7. Æneidos Laurentum deſcribens, & domum Latini Regis, ſic canit:

Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
Sacra comam, multoſque metu ſervata per annos,
Quam Pater inventam primas cum conderet arces
Ipſe ferebatur Phœbo ſacraſſe Latinus,
Laurentiſque ab ea nomen poſuiſſe Colonis.

Hiſce carminibus Maro ſatis erudite explicat Laurentum à Lauro ibi inventa, quum Urbs à Pico, non autem à Latino, ut fabulatur Poëta, conderetur, & Phœbo dicata, dictum fuiſſe. Phœbus autem Sol & Apollo à Laurentibus, Latiniſque dicebatur, ut Scholiaſtes ſcribunt, & notat Cornificius apud Macrobium Saturnal. lib. 1. cap. 17. & quamvis Servius, atque Donatus prodant Virgilium meminiſſe Lavinii ita dicti à Lavino fratre Latini, quem narrabant à Lauro ibi inventa quum illud amplificaret, Lauro Lavinium nuncupaſſe; attamen conſtat Poëtam de Laurento loquutum, quod & Lauro Lavinium extremis Reipublicæ temporibus dictum fuiſſe colligitur ex Inſcriptionibus, quas ſuo loco referam, & exhibet Cluverius Antiq. Italiæ lib. 3. enimvero idem Servius ad lib. 7. Æneidos, ubi Poëta exponit epulum Æneæ, & ſociorum in agro Laurenti, ait: *Apollinem intelligi, in tutela enim ejus tota fuerat Regio*, (Laurenti ſcilicet) & ad id probandum adducit carmina, quæ ſupra retuli, quibus Poëta Phœbo eam regionem ſacratam fuiſſe prodit. Id ipſum Silius Italicus lib. 1. de Bello Punico memoriæ mandavit dicens:

Laurentemque larem, & Genitricis pignora Trojæ.

Conſentit Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Laurento*: & alibi de hoc fuſius dicturus ſum, quod & conjicitur ex nomine Urbis à Lauro ibi inventa dictæ; quippè tametſi Feſtus lib. 10. Laurum nuncupari putet, quod omni tempore vireat, & ob id plurimum adhibi-

tam in triumphis, ut ita ad similitudinem arboris, Respublica semper vireret; Servius autem ad Eclog. 8. à laude eam vocitatam contendat, quod ab antiquis Latinis ea arbor Laudum diceretur: nihilominus, eam arborem ab Apolline adamatam fabulati sunt ob Daphnim Penei, vel Ladonis filiam in laurum conversam, quum eam Apollo insequeretur, quemadmodum ejus Sacerdotes indigitabant testimonio ejusdem Servii in lib. 3. Æneidos pag. 269. scribentis Æneam, & Trojanos Apollini devotos fuisse, quod apud eos Templum, & nemus haberet, ubi à Paride Achilles occisus est. Porrò Auctor Originis Gent. Roman. scribit ex Domitio lib. 1. ab Apolline Delphico monitum Æneam, ut Italiam peteret ubi duo maria invenisset, prandiumque cum mensis comesset, ibi Urbem ut conderet: quod oraculum in Laurenti agro veritate comprobatum traditur ob duo stagna aquæ salsæ inter se vicina ibidem reperta.

Hinc narrant in agro laudato nemus laureum fuisse Apollini dicatum, ut meminerunt Auctor Origin. Gent. Roman., Julius Obsequens de Prodig., Valerius Maximus lib. 1. cap. 6. Herodianus lib. 1. narrat Vitellium metu fulminum illuc se contulisse, tanquam securè habitaturum eas inter arbores Phœbo sacras, nec fulmine tangendas. Æneas itaque agrum Laurenti statim ingressus inspecto nemore laureo Apollini sacro, memor oraculi, & stupens prodigio fontium sua sponte manantium, Phœbo duas aras erexit, in quibus taurum immolavit, & festum ejus percoluit eo die, quo ad Laurenti litus appulsus est, nempe Quintili mense, & media æstate, ut Dionysius, & Solinus testantur. Neque desunt qui memorent eo die, quo Æneas in Laurentino agro castra posuit, ejus Regionis accolas Apollini litasse, illorumque exemplo Æneam. Quare ex prædictis habetur, hoc mense Laurentes, Latinosque universos Apollini sacra fecisse, in jis maxime aris ab Ænea dicatis, ut innuit Dionysius: qui narrans colonos ejus Regionis palàm retulisse, eas aras ab Ænea conditas, Phœboque sacratas, satis exposuit in jis stato die posteros sacrificasse, constat enim ex pluries repetitis in Capitibus præcedentibus, Latinos, Romanosque mordicùs sacra ab Ænea instituta, ritusque religiose servasse, uti ex eodem Dionysio lib. 1. & 2., & Strabone lib. 5. patet.

Fuit

Fuit & Latinis priscis hoc mense *Ambarvale sacrificium* maturis frugibus, priusquam messis fieret, celebrari solitum. Id festum apud Romanos à Latinis propagatum tradit Tibullus lib. 2. Eleg. 1. sic canens:

Quisquis adest faveat, fruges lustramus, & agros,
Ritus ut à prisco traditus extat avo.
Bacche veni, dulcisque tuis è cornibus uva
Pendeat, & spicis tempora cinge Ceres.

Poëta itaque hunc ritum à prisco ævo traditum prodit, ut innuat Latinos eum invenisse. Id ipsum memoriæ mandavit Plinius lib. 18. cap. 2. & licet Ambarualia sacra vetustissima essent, nihilominus Quirites ausi non sunt, suos Reges ejus festi auctores obtrudere, quod palàm esset, Latinam gentem illud, priusquam Roma conderetur, habuisse. Fiebat autem, quum agri, & segetes maturæ solemni victima circunducta lustrabantur: quam turba clamans sequebatur, ex qua unus querna ornatus fronde saltans, Cereris laudes canebat: ac postquam lacte, vino, & favo libassent, porcam ei immolabant, quæ Præcidanea dicta est, ex Alexandro Genialium lib. 3. cap. 12., Rosino lib. 4. cap. 17., & aliis, qui tamen solemne sacrum cum privato confundunt, ut ex Poëtis aliisque Scriptoribus apparet; etenim Virgilius lib. 1. Georgic. ejus sacri ita meminit.

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte favos, & miti dilue Baccho,
Terque novas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam Chorus, & socii comitantur ovantes,
Et Cererem clamore vocant intecta, neque ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quam Cereri tota redimitus tempora quercu
Det motus incompositos, & carmina dicat.

Nemo sane Virgilio rectius sacrum publicum expressit, is enim docet id factum in honorem Cereris, cui libatum scribit vino, lacte, & favo, quum in reliquis Cereris sacris vinum adhibere nefas esset; *Hostia felix* à Marone appellatur, quod fœcunda foret, quippe hoc sacrum nisi porca fæcunda, & grauida, vel vitula fieri non consuevit, uti Servius notat, & patet ex Eclog. 3. ejusdem Virgilii:

Cum

Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.

Addit præterea Hostiam ter fruges circumivisse, unde nomen sumpsit, quæ ideo Ambarvalis dicta est, quod circum arva duceretur ex traditis per Servium ubi supra, Macrobium Saturnal. lib.3. cap.6. & Plinium dicto cap.2.

Hæc ex Virgilio: quibus Tibullus carminibus jam dictis (si tamen is de Ambarvali sacrificio loquitur, de quo valde dubito) subdit turbam ipsam, & hostiam spicis coronatam incessisse, coronatos etiam in præsepibus eo die stetisse boves, Patrios Deos, & sic Penates eo quoque sacro invocatos, eumque diem feriatum bobus, & rusticis fuisse; en versus Tibulli, qui sequuntur iam relatos.

Luce sacra requiescat humus, requiescat arator,
Et grave suspenso vomere cesset opus:
Solvite vincla jugis, nunc ad præsepia debent
Plena coronato stare boves capite.
Omnia sint operata Deo, non audeat ulla
Lanificam pensis imposuisse manum.
Vos quoque abesse procul jubeo, discedite ab aris,
Queis tulit hesterna gaudia nocte Venus.
Casta placent superis, pura cum veste venite,
Et manibus puris sumite fontis aquam.
Cernite fulgentes ut eat sacer agnus ad aras,
Vinctaque post olea candida turba comas.
DI Patrii purgamus agros, purgamus agrestes,
Vos mala de vestris pellite limitibus.

Ex quibus, & aliis in dicta Elegia, quæ huic festo non consentiunt, puto potius Tibullum de alia lustratione loquutum.

Illud sane liquet, eo sacro invocatam fuisse & Victoriam, quum enim hanc Deam vitæ tolerandæ potentem crederent, ideo pro frugibus sacra ei faciebant, quia his vita humana toleratur, vt ex Pisone tradit Macrobius lib.3. Saturnal. cap.3.. Quirites hoc die fines agri Romani lustrabant inter quintum, & sextum Lapidem, & circum agri terminos fratres Arvales qui sacrificio præerant, & ad hoc à Romulo creati erant, ut terminos agri Romani suovetaurilibus circumferrent, ea sacra faciebant ex Strabone lib.5. unde lumen Festo lib.1.

lib.1. ubi ait: *Ambarvales hostiæ appellabantur*, *quæ pro arvis* (à duobus fratribus) *sacrificabantur*; *Ambarvalis hostia est quæ rei divinæ causa circum arva ducitur ab jis*, *qui pro frugibus faciunt*; Scaliger, & alii legunt *à duodecim fratribus*, ideft à fratribus Arvalibus; itaque Festus satis expressit Romæ per fratres Arvales id sacrum peractum, sue, ove, & tauro, quum Romulus loco suis, vel vitulæ, ut tunc Latini faciebant, alias victimas addidisset. Idcirco insigne horum fratrum fertur spicea corona, alba infula alligata, quam, dum operabantur sacris, singulos gestare solemni more decebat ex Plinio lib. 18. cap.2., Aulo Gellio Noctium Atticarum lib.6.cap.7.

Cereri porca præcidanea sacrificium privatum unusquisque agri Dominus seu Colonus die ante Ambarvalia faciebat, quod habetur ex Catone de Re Rustic.cap.134., Varrone lib.3. de Vita Pop. Rom. apud Nonium Marcellum verbo *Præcidaneum*, Festo lib.14. & Aulo Gellio lib.3. cap.6. qui cæteris rem apertius enucleat his verbis: *Præcidaneæ hostiæ dicuntur*, *quæ ante sacrificia solemnia* (Ambarvalia scilicet) *pridie cæduntur*: *Porca etiam præcidanea appellata*, *quam piaculi gratia ante fruges fieri cæptas immolari Cereri mos fuit*: Romani autem, quorum agri fines fratres Arvales lustrabant, ut dixi, die præcedenti, & statim ac Suovetaurilia indicta erant, Marti in agris ipsis sacrificabant, quod sane sacrum privatum erat, non publicum & factum ut precarentur Numina, agros die solemni, quo fratres Arvales sacra faciebant, bene, ritèque lustrari, si Catoni cap.141. de Re Rustic. credimus, qui ita rem explicat: *Agrum lustrare sic oportet*, *imperans Suovetaurilia circumagi cum divis volentibus*, *quodque bene eveniat*, *mando tibi mani*, *ut illa Suovetaurilia*, *fundum*, *agrum*, *terramque meam quota ex parte circumagi*, *sive circumferendam censeas*, *uti cures lustrare*, *Janum*, *Jovemque vino præfamito*, *sic dicat*: *Mars*, *Pater te precor*, *quæsoque &c.* Ex quo constat id sacrum privatum, & præliminare fuisse, sic & Amburbiale sacrum, quo hostiæ circum terminos Urbis Romæ ducebantur, ut Urbs, & Pomærium lustrarentur, de quo Festus verbo *Amburbiales*, nil commune habet cum sacrificio, de quo hactenus egimus, quamvis non desint, qui utrumque sacrum confundant.

CAPUT

CAPUT XX.

De Festis Sextilis mensis, sive Augusti.

HOc mense Cereri, & Augusto Latini sacra fecerunt; eumque illi dicarunt, ut memoravimus Capite 14. Id Numen Arcades in Latium invexisse diximus Capite 16., fuitque adeo vetustum finitimis gentibus, ut Sabini ante Romam conditam Cererem Panem appellarent teste Servio ad lib. 1. Georgic. in princip. pag. 59.; quibus si addamus antiquos Cereri post messem, primitias frugum obtulisse, mulsumque & lac, uti ex veteribus colligit Tomasinus de Donar. cap. 26., palàm fiet Sextili mense huic Numini sacra à Latinis facta. Sic Augusto sacrificari solitum hoc mense comperimus, à quo etsi nato mense Septembri, Senatus mensem hunc nuncupari voluit, quod eo mense primus Consulatus illi obtigisset & insignes victoriæ ex Suetonio in Augusto cap. 31., Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 12., Dione lib. 55. & aliis. Itaque quum ob pacem post tot civilia bella Provinciis illatam, Augustus passim inter Deos Tutelares relatus esset testimonio Appiani Bellorum Civilium lib. 5., & ei Romæ, atque in Latio, cæterisque regionibus Romano Imperio devotis, perque Urbes celeberrimas vivo, mortuoque Templa, Sacerdotes, & Collegia sacrata, ut Auctor est Aurelius Victor, sive quisquis scripsit Virorum illustrium gesta, cui consentit Suetonius in eodem Augusto cap. 52., licet prodat illum Romæ se tali honore abstinuisse; facile est hoc mense ei etiam sacra peracta. Hoc probatur ex eo quod pleræque Latinæ Urbes, die, quo is natus est, nempe Nono Calendas Octobris, & illo, quo Pater Patriæ conclamatus, sacra facere consueverint; quandoquidem Suaresius Prænest. Antiq. lib. 1. cap. 18. exhibet fragmentum Calendarii Prænestini, ubi ita legebatur:

NON.

NON. N. CONCORDIAE
IN ARCE FERINAE EX
S. C. QVOD EO DIE
IMPERATOR CAESAR
AVGVSTVS PONTIFEX
MAXIMVS TRIB. POTEST
XXI. CONSVL. XIII. A SENATV
POPVLOQVE ROMANO PATER
PATRIAE APPELLATVS

Præneste ergo sacrum publicum factum in Templo Concordiæ in Arce, cui Ferinæ nomen, quæ fortasse in eadem æde sacra erat, quod eo die Augustus Pater Patriæ appellatus esset. Sic Romæ Idibus Januariis in Templo Jovis Capitolini à Flamine Diali vervex Jovi immolabatur, quod eo die Octavio Augusti cognomen delatum esset, ut intelligitur ex Ovidio lib. 1. Fastorum:

Idibus in magni castus Jovis æde Sacerdos
Semimaris flammis viscera libat ovis.
Redditaque est omnis populo provincia nostro,
Et tuus Augusto nomine dictus avus.

Ita & Nonis Februariis, quibus Senatus, plebsque Romana ei nomen Patris Patriæ concesserunt, sacra fiebant teste eodem Ovidio lib. 2. Fastorum qui sic canit:

Dum canimus sacras alterno carmine Nonas
Maximus his fastis accumulatur honos.

& inde paulò post sic pergit:

Sancte Pater Patriæ, tibi Plebs, tibi Curia, nomen
Hoc dedit, hoc dedimus nos tibi nomen eques.

Hinc vacillare videtur fides Calendarii Prænestini ubi *Nonis N*, nempe Novembris is dies scriptus est, nisi dicas mendum inesse Calendario, & loco literæ *N* literam *F* esse legendam, quod facile concesserim, quum palàm sit, notas lapidum vetustorum interdum esse mendosas. Patet itaque diebus, quibus Romæ sacra publica pro Augusto celebrabantur, Latinas Urbes, & integras Provincias

eadem festa egisse, & sic hoc mense, quo is Augusti cognomen accepit; Nonis Februariis, quo Pater Patriæ dictus est, & Nono Calendas Octobres, die ejus Natali, quo Dion lib. 54. & Suetonius in ejus vita cap. 57. perhibent Romæ ludos, & festa peracta. Ex Calendario rustico apud Rosinum lib. 4. pag. 345. habemus Nonis hujus mensis Saluti, & Spei sacra facta; Fidei etiam, ut vetus Festi commentator autumat, quæ tamen in eodem Calendario cum Calendis hujus mensis relata sunt. Et quamvis Rosinus id festum reticeat, nihilominus facile est eo die dictis Diis Latinorum, & deinde Romanorum sacrificia oblata; quippe Vossius de Idololatria lib. 8. cap. 13. memorat ex Festo, & Varrone constare antiquos Latii accolas Fidem Deam coluisse. Hoc Numen in Latium per Phryges allatum addit, templumque Fidei in Palatio positum, subditque Dionysium lib. 2., & Plutarchum in Romulo, & in Numa, narrantes Romulum, aut Numam ejus Templi auctores, à vero aberrare, quum longe ante Urbem conditam ædes Fidei dicata in Palatino Colle esset. Idcirco Vossius opinatur Romulum, aut Numam id Templum instaurasse, quod vero propius videtur ex Festo testante Agathoclem vetustissimum Scriptorem meminisse Æneam in Palatio Fidem consecrasse. Quare habemus in re tam vetusta, & quam Romani obumbrare studuerunt, ut Romulo, Regibusque Romanis hunc honorem tribuerent, potius Agathocli, & Festo, qui præ cæteris rerum initia investigarunt, quam Plutarcho, & Dionysio fidem habendam, hallucinatumque Rosinum lib. 2. cap. 18., cui Plutarchi, & Dionysii opinio magis arrisit. Nam, uti sæpe in superioribus Capitibus diximus, Quirites omnium fere Latinæ gentis sacrorum, quin & Vestæ, Latini Regis, Consi, seu Neptuni, Herculis, Larium, Penatium, Veneris, Martis, Jovis, Mercurii, Dianæ, Matutæ, & his similium, quæ publica opinione à Latinis in Romanos propagata esse credebantur, Auctores eorum Reges fecerunt, ut ita Latini viderentur ab iis sacras cæremonias accepisse. Itaque nil mirum, si prædicti, immo & Livius, Numam dixerunt Fidei ædis conditorem, quum non defuerint qui scripserint Attilium Calatinum eam construxisse, quem tamen constat id Templum vetustate collapsum restaurasse. Cæterum Fæderum ritus, quos ab Ardeatibus, aut Palasgis ante Romam conditam Latinos habuisse

buisse scripsimus Capite 18., clarum testimonium perhibent, id Numen apud priscos Latinos fuisse; nam Fides fœderibus maxime præsidebat. Existimo autem Numam cæremoniis Latinæ gentis alias addidisse, quandoquidem ritus ea sacra per Sacerdotes albo panno à capite ad imum usque velatos sine cæde, & victimarum sanguine faciendi, vetustissimus erat, si antiquis Horatii interpretibus credimus ad ea carmina lib. 1. Ode 35.

Te spes, & albo rara fides colit
Velata panno, nec comitem abnegat.

Quamvis Livius Decad. 1. lib. 1. scribat id fuisse Numæ institutum, & Seruius ad lib. 8. Æneidos prodat Fidei panno velata tantum manu sacrificari solitum. Ut vero ad id sacrum Flamines curru arcuato manu ad digitos involuta solemni pompa veherentur, Numam edixisse ferunt ex Livio ubi supra.

Sic Salutis sacra Roma non adhuc condita fuisse comperimus: Ædes enim Salutis vetustissima Romæ fuit, à qua dictam ferunt unam ex priscis Romæ portis ex Festo lib. 17., Livio 1. Dec. lib. 9. P. Victore Region. 5. & partem quoque Quirinalis Collis ante Romulum dictam ferunt salutarem ex æde Salutis illi proxima, ut Varro lib. 4. de Lingua Latina commemorat his verbis: *Collis salutaris quarticeps*: *Adversum est Apollinaris ædem*, *& Salutis*: Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 16. scribit apud veteres institutum, ut qui nominasset Salutem, ferias observaret, donec Deam placasset; Dio etiam lib. 17. meminit sacri, quod Augurium salutis appellabant, erat enim quoddam divinationis genus, quo probabatur, concederent ne Dii, ut populo salutem postularent, quasi nefas esset, eam, antequam concederetur, petere. Hujus sacri meminit etiam Festus lib. 11. sub voce *Maximum Prætorem*, ubi Dacerius ex Dione notat id augurium per quadraginta quatuor annos intermissum Augustum restituisse, unde Livium Dec. 1. lib. 9. ad finem & 10. in principio, qui ait ædem Salutis anno ab V. C. CCCCXLVI. Junium Bubulcum Censorem locasse, & deinde Dictatorem factum dedicasse, de alia æde loquutum fuisse oportet, non autem de laudata, quam diximus vetustissimam & in Colle, quem veteres *Salutarem* vocabant, positam.

Spei quoque Numen Romanos à Latinis mutuasse patet, nam quamvis Cicero lib. 2. de Legib. memoriæ prodat Calatinum Spei ædem Romæ consecrasse, ea tamen in foro Olitorio fuit Livio lib. 21. & lib. 24. teste. Ædis & Spei meminit P. Victor, qui eam locat in septima regione Urbis, hoc est in Via lata. Idem Livius lib. 40. narrat ad Tiberim Spei delubrum constructum à M. Fulvio Censore, quod fortasse Libertorum opera ante bellum Actiacum cum aliis plerisque ædificiis incensum refert Diodorus lib. 50. Verum alterius ædis Spei longe prædictis antiquioris nemo præter Livium meminit; is enim Decad. 3. lib. 5.: *Comitia*, inquit, *habita, quibus creati sunt Triumviri bini, uni sacris conquirendis, donisque præsignandis, alteri reficiendis ædibus Fortunæ, & Matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed & Spei extra portam*: Quare habes id Spei Templum extra Carmentalem portam positum, fuisse vetustissimum, ob quam caussam Viri docti ex loco, ubi ædes hæc sita erat, videlicet prope portam Carmentalem, quem situm incoluisse ferunt Arcades, ædibusque sacris exornasse, atque ex vetustate ejus ædis putant illam, priusquam Romulus Urbem conderet, constructam, quæ tamen delibasse juvet, quum horum nihil certi compertum habeam.

Idibus sextilibus Dianæ feriæ erant & sacra. Diximus Cap. 13. hoc die fœminas Latinas, & Romanas voti compotes, ab Aricia ardentes faces in Aricinum Nemus, ubi religiosissime colebatur Diana, tulisse, cujus moris meminerunt Curtius Symphorianus de Hort. lib. 4. cap. 15. & Gyraldus Syntagm. 4. Nunc addimus & Venatores idipsum fecisse, & canes suos, morbo, aut scabie affectos, infulis velatos, Deæ devovisse; credentes enim Dianam venationibus præesse, suisque feriis ipsam etiam feriari, idcirco hoc die emeritos canes quietos à venatione, & immunes esse sinebant ex Turnebo lib. 7. adversf. cap. 26. ubi hæc Gratii prisci Poëtæ de venatione carmina exponit:

Spicatasque faces sacrum ad Nemorale Dianæ
Sistimus, & solito Catuli velantur honore,
Ipsaque per flores medio in discrimine luci
Stravere arma sacris, & pace vacantia festa.

Quo vero die Latini populi convenirent ad Templum Dianæ in Aventino ibique sacrum commune cum Romanis facerent, & ferias solem-

solemnes, de quibus Cap. 8. dictum est, non liquet, sed verosimile est hoc mense, & fortasse jis Idibus id festum peractum. Id mihi arridet, quum enim Dionysius lib. 2. memoret Servium Tullum has ferias pro Latinis populis instituisse, ritusque quotannis stata die constituisse, scriptis in Columna ænea fœderis Latini legibus, & diem taceat, suspicor has ferias intermissas, post quam Latini Templum Jovis Latialis in Albano monte, & ferias Latinas ex Tarquinii Superbi instituto frequentare ceperunt uti Cap. 8. retulimus, unde factum est diem à Latinis populis Dianæ sacratum in fastis omissum. At quoniam scribunt Idibus prædictis servas omnes, ac servos Romæ diem festum egisse, uxores autem capita purgare, & lavare consuevisse usque ad Plutarchi ætatem testimonio ejusdem Problem. cap. 100., hinc arbitror ex eodem Plutarcho argui posse Servium Regem, qui id Templum in Aventino condidit, Latinasque ferias instituit, & Dianæ prisco Latinorum Numini, dicavit, laudatas Idus pro festi celebritate statuisse. Quippe Plutarchus ait, servos, ac servas solemnia celebrasse, quod fama esset Servium his Idibus serva Matre natum, unde verisimile est, eundem ferias Dianæ solemnes, indictas eo animo servandi pacem inter Romanum, & Latinum populum, statuisse die suo natali, & quo Latium universum Dianæ sacra etiam tunc percolebat. Quamobrem ex jam dictis, & opinione Romanorum, qui post tot ætates Plutarchi ævo credebant, solemnitatem illam ad Servium Tullum Regem referendam, puto potius apparuisse reliquias ejus festi, quod Servius pro Latina Gente in Aventino instituit.

Porrò & Portumnalia decimosexto Calendas Sextiles fuisse dicunt: Feriæ hæc erant Portumno Portuum, & marino Deo sacræ, quas à Latinis in Romanos propagatas fuisse non ambigimus; siquidem Cap. 13. satis probatum est Portumni, seu Melicertæ, aut Palæmonis, qui idem Deus est, cæremonias, & sacrorum ritus Arcades in Latium invexisse, si Ovidio, Dionysio, aliisque ibidem adductis fides præstanda est, quo fit frustra Varronem lib. 5. de Lingua Latina, hunc diem festum indictum prodere, quod eo die ædes Portumni in Tiberino facta esset, nam, uti sepe diximus, initiis Romanæ gentis consueverunt Diis consecrari templa jis diebus, quibus Latini eorum festa agebant. Inde factum esse ajunt Romanos, omnes ferè Latinorum

ritus,

ritus, & festas solemnitates obumbrasse, Regibusque, aut Consulibus suis attribuisse. Hujus sacri ritum eleganter exponit Statius lib. 6. Thebaid. post principium his versibus:

Mox circum tristes servata Palæmonis aras
Nigra superstitio, quotiens animosa resumit
Leucothoe gemitus, & amica ad littora festa
Tempestate venit: planctu conclamat uterque
Isthmos, Echioniæ responsant flebile Thebæ.

Ubi Luctatius interpres addit ejus Numinis ædes circumclusas fuisse pinearum arborum luco, & Sacerdotes super nigra ara sacrificasse, gemitusque & planctus in sacris ipsis exauditos, ut imitarentur Inon Dei Matrem, quæ ut Athamantis viri furori occurreret, in mare cum Palæmone filio se præcipitavit.

Decimoquarto Calendas Septembres *Vinalia* erant: Jovi dies hæc sacra fertur, qua Latini recolebant memoriam ejus voti, quo Æneas, vel Ascanius adversus Mezentium pugnans vinum omne ejus anni Jovi sacravit uti fusius patuit ex relatis Cap. 5. & 16.. Sequebantur *Consualia*, quæ in diem decimumsecundum Calendas Septembres incidebant. Ea quoque festa Romani Scriptores confundunt, ut hanc laudem Romulo concedant, quum manifeste liqueat Arcades in Latio has celebritates instituisse, & Conso, seu Neptuno Equestri eo loci, quo Romani semper hoc ipso die sacrificarunt, aram condidisse. Hæc festa celebrata prodit Plutarchus in Romulo decimoquinto Calendas Septembres; Servius ad lib. 8. Æneidos mense Martio, Asconius Pædianus in Ciceronem 1. & 2. contra Verrem, die, quo Laribus sacra facta sunt. Ego palam esse arbitror duodecimo Calendas Septembres ea peracta fuisse ex Calendario, Rosino lib. 4. cap. 12., & Ovidii Commentatoribus in lib. 3. Fastorum ad ea carmina:

Festa para Conso, Consus tibi cætera dicet
Illo festa die, dum sua sacra canes.

Id Numen, easque celebritates eodem die Arcades Evandro duce primum instituisse prodit Dionysius lib. 1., qui describens sacra ab Evandro, & Arcadibus in Latio facta: *Quin*, inquit, *& Neptuno Hippio aram assignarunt, & festum instituerunt, Hippocratia dictum*

ctum Arcadibus, Romanis vero Consualia, per quod apud Romanos ex more immunes ab operibus sunt equi, & muli, coronanturque floribus: ubi Eustathius, & alii Scholiastes idem referunt, & affirmat Plutarchus in Romulo, qui quamvis Romulum ejus solemnitatis auctorem facere studeat, fatetur tamen Romulum simulasse aram Consi sub terra occultam, in Circo Maximo se reperisse: en ejus verba: *Romulus sparserat rumorem reperisse se aram cujusdam Dei sub terra occultam: Dei nomen Consus fuit, sive quod in consultando juuaret, sicuti Latinis est Consilium, & Consul, sive is Neptunus Equestris est, nam ara Consi in Circo maiori reliquo tempore latens, Circensibus ludis apparet, sive quod alii asserunt abdito consilio, arcanoque: haud inconvenienter subterranea Deo ei ara tribuitur: ea ergo ara prolata, sacrificium ejus nomine splendidum, & ludos, & spectaculum publicum edidit, convocatis ad hoc finitimis*.

Ex his liquet eam aram Romuli ætate venerationi expositam; quippe haud potuisset Romulus rem apertissimam simulare, & finitimos Populos ad celebritatem illam convocare, si ea festa eum Deum, eosque ludos jam Latini Sabinique non habuissent. Quoniam vero jam ea solemnia vetustissima erant, ipsoque die ab Arcadibus instituta, & populi ea agere consueverant, propterea Romulus gnarus frequentiæ finitimorum, qui ad eam aram devoti concurrebant, occasione sumpta, Sabinas, & Latinas mulieres dato signo rapuit. Cæterum fundator Urbis græcanico more, & Numini Arcadico in ara ab Arcadibus constructa, equestres ludos peragere non valuisset, si tum Numen, Ara, & festum Latinæ, & Sabinæ genti ignota fuissent. Id ipsum constat ex Trojanorum usu, qui præcipue colebant Neptunum, & Apollinem, Trojæ muros ab iis constructos putantes. Quin Nigidius, & Labeo in libris, quos scripserunt de Diis Penatibus, Æneam in Latium Neptuni, & Apollinis cultum invexisse, tradiderunt, quærentes an ii essent Penates, ut videre est apud Macrobium Saturnal. lib. 3. cap. 4.. Ejus rei causa sunt qui existiment Trojanos apud hanc aram ludos Equestres, quos Trojam dixerunt, & Ascanius Albæ primum fecisse ajunt, agitasse, vt notat Tomasinus de Donar. cap. 31.; Erat enim Neptunus Saturni, & Opis filius

filius ex Lactantio lib. 1. cap. 14., & sic apud Latinos priscos venerabile numen. Hunc Deum Dionysius terræ Quassatorem, & Hippium dictum refert. Divus Augustinus de Civit. Dei lib. 4. cap. 2. consilia, & sententias inspirasse ait, & ob hanc rem Consum appellatum. Pausanias in Arcadicis apud Phenæos Arcadiæ populos Equestrem Neptunum, qui idem est, ac Hippius, cultum prodit, & ita describit: *Neptuni cognomine Equestris in ære simulacrum Ulyssem dicasse ajunt, cum enim equas perdidisset, & eas quærens totam Græciam peragrasset, postremo quo loco eas reperit, ibi Dianæ Templum, quam Eurippen cognominavit, addito Equestris Neptuni signo erexisse*: At fides ejus causæ, quam Pausanias subjicit nutat, si Festum sequamur, is namque lib. 8. sic ait: *Hippius idest Equester Neptunus dictus est, vel quod Pegasus ex eo, & Pegaside natus sit, vel quod equuleus, ut putant loco ejus, suppositus Saturno fuerit, quem pro Neptuno devoraret, vel quod Tridentis ictu terra equum excierit, cui ob hoc in Illyrico quaternos equos jaciebant nono quoque anno in mare*, cui consentit Virgilius lib. 1. Georgic.

. . . tuque ò cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa Tridenti.
Neptune . . . .

ubi Servius, & Donatus idipsum affirmant, & præcæteris Valerius Probus: *Campi*, inquit, *in Thessalia sunt Petræi, in quibus locus, Petra nomine, percussus Tridente Neptuni, equum, qui Scyphius vocatus est, edidit, Romani autem Neptunum Equestrem vocant, Græci Hippium, quod existimetur Princeps originis equorum*: Hæc Probus hausisse videtur ex Pindaro Pyth. Ode 4. ubi vetus Interpres ita scribit: *Ferunt etiam & in honorem Neptuni Petræi ludos institutos in eodem loco, ubi è terra primus equus exiliit*: & paulò ante: *Super Petra quadam dormiens Neptunus emisit semen, quo accepto terra primum equum fudit quem vocavere Scyphium*; sed aliter fabulatur idem Pausanias in Achaicis, scribens Neptunum in equum conversum compressisse Cererem, & ob id equestrem nuncupatum, seu quod is equitationis inventor fuerit.

Sunt qui dicant, eam aram subterraneam, quæ in Circo erat, Genio cuidam positam occultorum consiliorum servatori, & Præsidi,

ſidi, cujus nomen proferre nefas erat, ludoſque ei peractos ex Dionyſio lib. 2. Alii Conſo, ideſt Neptuno Larium Regi, & rerum conditarum, Diiſque Magnis, ideſt Laribus Urbis Romæ ex Aſconio Pædiano in primam Tullii contra Verrem: qui vetus Grammaticus allucinatus fortaſſe eſt, quod apud eam aram hujuſmodi epigraphen vidiſſet:

CONSVS CONSILIO
MARS DVELLO
LARES COMITIO POTENTES

Quam Tertullianus lib. de Spectacul. fuiſſe eo loco ſcribit: quæ quidem longè poſt Romulum poſita, ut patet ex verbis Tertulliani infra referendis, indicabat Conſum, Martem, & Lares Urbis Romæ Præſides, diſtincta numina fuiſſe. Quidquid tamen dicant prædicti, clarum eſt Aram hanc vetuſtiſſimam Conſo, ideſt Neptuno Equeſtri dicatam ex Livio lib. 1., Dionyſio lib. 1. & 2., Plutarcho in Romulo, & Varrone lib. 4. de Lingua Latina, ubi *Conſualia*, ait, *dicta à Conſo, quod tum feriæ publicæ ei Deo, & in Circo ad aram ejus à Sacerdotibus fiunt ludi illi, quibus Virgines Sabinæ raptæ*. Ex his verbis colligitur ejus feſti, & ludorum vetuſtas, quod & Tertulliano lib. de Spectacul. arridet, is enim ſic ſcribit: *Exinde ludi Conſualia dicti, quibus initio Neptunum honorabant, eundem enim & Conſum vocabant*: Et paulò poſt: *Et nunc Ara Conſo illi in Circo defoſſa eſt ad primas metas ſub terra cum inſcriptione hujuſmodi: Conſus Conſilio: Mars Duello: Lares Comitio Potentes: Sacrificant apud eam Nonis Juniis Sacerdotes publici; Duodecimo Calendas Septembres Flamen Quirinalis, & Virgines*: Quare bis in anno apud hanc aram ſacrificatum, & hoc die, quo ludi celebrabantur Flamen Quirinalis, Romuli ſacris aſſignatus, & Veſtales Virgines Conſo ſacrificia offerebant, quod nemo antiquorum advertit, & mihi ſuadet id factum, quod Trojani, & Albani, qui ſolemnioribus Sacris Veſtales adhibebant, eum ritum his ſacris addidiſſent.

Hactenus de hujuſmodi Feſti priſca inſtitutione; nunc ad ludorum pompam progrediamur. Irridendi mihi videntur ii, qui autu-

mant Romulum Circensium pompam hisce ludis, qui ob hanc rem magni dicti sunt exhibuisse, magnisque impensis eos fecisse, ac Soli dicasse, ut tradunt Asconius Pædianus, Cedrenus & alii. Hi sane delirant, nam res pauperes tunc Romulus habebat, ludosque celebravit, uti Latini, & Albani eos facere consueverant. Id habemus ex Livio lib. 1.: *Indici finitimis spectaculum jubet, quantoque apparatu tunc sciebant, aut poterant, concelebrant*. Dionysio lib. 2. *Dimissis circum finitimas Urbes qui invitarent ad conventum, & certamina, quæ tunc instarent cum virorum, tum equorum varia*, & infra: *Peractisque sacris Neptuni, & certaminibus, extrema ludorum die, cum jam solvenda esset celebritas, mandat Juvenibus, dato signo, ut raperent Virgines*: Ludi ergo non uno, sed pluribus diebus acti fuerunt eo etiam apparatu, quo simplex, & agrestis pompa exhibebatur. Sed ætas posterior curam auxit opibus, ludosque tales fecit, ut grande opus, orbisque miraculum moliretur; quandoquidem apparet Romulum Equestres ludos Neptuno dedisse, & Trojam Albanorum more exhibuisse ex Tertulliano de Spectaculis. Postmodum vero Circenses in Circo, Naumachias, Curruum concursus, Venationes, & Obeliscos Roma potens adstruxit, unde Consualium nomine obliterato, hæc sacra ludi magni Circenses dicta sunt, quod magnis sumptibus fuerint instituta, uti patet ex D. Cypriano libro quem adversus Idola scripsit, Isidoro Originum libro cap. 18.: Tertulliano, & aliis.

Festus lib. 11. Mulis olim celebratos hos ludos prodit his verbis: *Mulis celebrantur ludi in Circo maximo, Consualibus, quia id genus quadrupedum primum putatur cæptum Currui, vehiculoque adjungi*, quod præter Festum nemo; quod sciam docuit, licet Alexander Genial. lib. 5. cap. 26. scribat Romuli ætate in Consi ludicro mulum immolatum, non autem equorum, & mulorum cursum agitatum, uti placet Festo: cujus tamen opinioni consentire videtur illud, quod quum Arcades id festum, & ludicrum in Latium asportassent, & Lunæ devoti essent, sicuti Cap. 4. diximus, facile est illos mulorum cursum agitasse, quod crederent mulum vehiculo Lunæ adhibitum, uti idem Festus lib. 11. subjicit, & vetus Interpres ejusdem explicat. At viri docti Alexandri sententiæ adhærent; nam Arcades,

cades, & Græci omnes Equestres hos ludos dixerunt, quod equorum cursu celebrarentur, idque innuit mos Latinorum qui Trojam eo festo luserunt, eos enim ludos turma duplex majorum, minorumque puerorum nobilium equitantium, & curribus etiam, bigis, quadrigisque certantium agitabat ante Romulum, ut dictum, licet non desint qui falso referant Romulum currus primum reperisse. Id ipsum probat ritus Romanorum, qui Consualibus cursus equorum junctorum, & non junctorum egerunt, ut notat Gyraldus de Diis Gent. syntagm. 5., qui addit ignea sacrificia facta, & Ara subterranea id numen cultum, tanquam terræ quassatorem ex Dionysio lib. 2., & Plutarcho Problem. cap. 47. ubi hæc subdit: *Quid est, quod Consualibus equos, & asinos coronis exornant, & ociari sinunt? An quod Neptuno Equestri, diem festum agunt, asinus autem propter equum pari fruitur licentia? An illud potius quod instituta navigatione, quum multa navibus veherentur, ocium quoddam, & remissio jumentis data est*: Hinc comperimus, eum ritum coronandi his festis equos, & asinos vetustissimum fuisse, & ab Arcadibus derivatum ex Dionysio lib. 1.

Huic quoque Deo mense Quintili, idest decimo Calendas Sextiles, feriæ Neptunalia dictæ, sacræ fuerunt ex Calendario, & Varrone lib. 5. de Lingua Latina, & quum terra tremuisset apud ejus Dei ædes, quæ communes erant Terræ, (ea enim & Numen credebatur), supplicationes decernebantur, & feriæ indicebantur, sacra autem peragebantur incerto Numini, quamvis enim putarent Neptunum esse Terræ quassatorem, uti diximus, & canit Virgilius lib. 2. Æneidos.

Neptunus muros, magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit.

Attamen quum certum esset terræ aliam, aliam maris potestatem esse, & tamen in terræ motibus multum virium, causarumque aquam habere, nomen Numinis placandi silebant, ne unum pro alio nominantes, falsa religione populum devincirent ex Æliano Var. Histor. lib. 6. cap. 76. Platone in Philœbo, Clemente Alexandrino lib. 5. Stromat., Aulo Gellio lib. 2. cap. 28.: ex quibus palàm fit irrisu dignos, qui populo subblandientes certas causas naturales terræ motui assignant.

gnant. Ego ſane cum hæc ſcriberem, anno ſcilicet MDCCIII. Regnante Sanctiſſimo Domino Noſtro CLEMENTE XI., quo Urbs, & finitima Oppida magno Terræ motu die 14. Januarii concuſſa ſunt, & majori etiam die 2. Februarii, ita ut Civitates Nurſia, & Aquila, & Oppidula his proxima penitus everſa, & immanis facta Civium ſtrages, dirumque Provinciarum excidium; quaſſatum quoque Spoletum; ridebam eos, qui ſcriptis mandarunt ejus rei cauſam, & rationem motus hujuſmodi, aut aſtris, aut imbribus, ſeu ſubterraneis ventis tribuentes; immo dies certos ſimilis futuri periculi, & tempus, quo illud amplius timeri non poſſet, adſignabant, quaſi certam reperiſſent motus originem, quæ Romanos, Græcoſque ſemper latuit, nam ii, ut dictum eſt ad Numinum iram cauſam referentes, dum curarent ſacrificiis, & feriis ea placare, neminem iis ſacris inuocabant, quod inter Deorum turbam neminem inveniſſent, qui ejus rei certus auctor eſſet, vel qui elemento, aut materiei, ex qua motus illi generantur, præſideret. Sic Sanctiſſimus Pontifex Urbi, & Provinciis, Italiæque univerſæ, precibus, & lacrymis conſuluit, & effuſis Eccleſiæ Theſauris, miſſiſque viris circumquaque, qui ad pœnitentiam Fideles excitarent, dictatis etiam exemplo Divi Gregorii Magni, quibuſdam precibus, quas Sacerdotes inter Miſſarum ſolemnia recitarent, aliiſque quas ſtata hora cujuslibet noctis, qua primum populus id periculum euaſit, pronunciaret, Deum, qui certus auctor hujuſmodi motus eſt, placare ſtuduit. Satis de Conſualibus tractavimus, nunc ad Vulcanalia progrediamur.

Decimo Calendas ſextiles feriæ Vulcano Deo dicatæ erant ex Calendario, & Varrone lib. 5. de Ling. Latin. ubi ſic ait: *Volcanalia à Volcano, quod ei tum feriæ, & quod eo die populus pro ſe in ignem animalia mittit*: quod & tradunt Gyraldus de Diis Gent. ſintag. 13. & alii, quo fit antiquos ut placarent Vulcanum, quem ignis auctorem, quin & eundem ignem, putabant, iis feriis in ejus honorem inſtitutis, animalia miſiſſe in ignem, ut Deus illis contentus, populum immunem ab eo periculo faceret. Has ferias vetuſtiſſimas apud Latinos opinamur. Quandoquidem id Numen, & feſtum longe ante Romam conditam Latinos, Sabinoſque habuiſſe legimus. Nam Præneſtini antiqui Latii accolæ Vulcani ſacra quotannis faciebant, eum-

eumque jactabant parentem Cæculi Urbis fundatoris; hujus rei meminit Virgilius lib. 7. Æneidos sic canens:

Nec Prænestinæ fundator defuit Urbis
Vulcano genitus, pecora inter agrestia Regem
Inventumque focis, omnis quem credidit ætas
Cæculus . . . .

& iterum lib. 10.

Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Cæculus &c.

cui consentiunt Festus, & Solinus cap. 8. Polyhistor. qui subdit id fuisse in Fastis Prænestinorum notatum, immo Servius ad lib. 7. totam fabulam narrat his verbis: *Præneste Pontifices erant, & Dii Indigetes, sicuti etiam Romæ; erant etiam duo fratres, qui Divi appellabantur: Horum soror, dum ad focum sederet, desiliens scintilla ejus uterum percussit, inde dicitur concepisse. Postea enixa, puerum juxta templum Jovis abiecit, quem Virgines aquatum euntes, juxta ignem inventum sustulerunt, qui haud longe à fonte erat, unde Vulcani dictus est filius. Cæculus autem ideo, quia oculis minoribus fuit, quam rem frequenter efficit fumus: Hic post quam diù latrocinatus est, collecta multitudine, Prænestinam Civitatem in montibus condidit, & quum ad ludos inuitasset vicinos populos, cæpit eos hortàri, ut secum habitarent, & pro gloria jactare se filium esse Vulcani, quod quum illi non crederent, invocato Vulcano, ut eum filium comprobaret, omnis illius multitudinis cætus est flamma circumdatus, quo facto commoti omnes, simul habitaverunt, & Vulcani filium esse crediderunt*: Et licet plures sint, qui alios Præneste conditores asserant, negari tamen haud potest ob eam famam in fastis Prænestinorum descriptam, eos populos, qui vetustissimi Latinorum habiti sunt, Vulcano devotos fuisse, ejusque festa agitasse.

Præterea ipsi Trojani, & Æneæ successores id Numen in Latium invexerunt; produnt enim Venerem Matrem Æneæ, Vulcani conjugem fuisse; quamobrem Virgilius lib. 8. Æneidos effingit Venerem Vulcanum maritum suum advocasse, ut juvaret Æneam cum Rutulis, vel Laurentibus dimicantem, ita namque is pergit:

At

At Venus haud animo nequicquam exterrita Mater
Laurentumque minis, & duro mota tumultu
Vulcanum alloquitur: thalamoque hac Conjugis aureo
Incipit, & dictis divinum aspirat amorem.

Ubi Servius notat, Vulcanum fuisse virum Veneris, Martem vero, & Anchisen adulteros, sed Martem gratum Vulcano etiam post adulterium, quod illud ignorans, seu dissimulans, arma pro eo fabricasse constet, quamvis lib.6. Æneid.pag.398. referat fabulam Græcorum, qui narrabant indicato à Sole adulterio Martis, & Veneris, Vulcanum minutissimis catenis lectulum cinxisse, quibus Mars, & Venus ignorantes implicati, & cum ingenti turpitudine resoluti sunt sub testimonio cunctorum Deorum, quamobrem Donatus, & Phurnutus locis jam adductis autumant, Æneam, & Trojanos id Numen in Latium asportasse. Quin Cincius, & Piso contendunt Tusculanos, seu alios priscos Latii populos Vulcani uxorem Majam, seu Majestam dictam, coluisse, ut videre est apud Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 12.

Ergo ex his patet cultum Vulcani, & festum Latinis vetustissimum fuisse, Sabinis etiam, quum referant Titum Tatium, qui cum Romulo regnavit, Romæ ædem Vulcani Sabinorum Numinis posuisse ex Dionysio lib. 2., ejusque Interprete Eustathio: Varrone lib.4. & 5. de Lingua Latina, Divo Augustino de Civitate Dei lib. 7. cap. 16. & aliis, quod Templum Plutarchus Problem. cap. 48. aliis 47. falso asserit Romulum extra Urbem constituisse propter Vulcani suspicionem adversus Martem de Venere, juxta fabulam, quam retulimus, cujus rei caussa fortasse Lemnii, qui Vulcanum colebant, quod apud eos enutritus foret, Venerem, quod Marti se miscuisset, velut adulteram adeo contemserunt, ut nemo illi sacrum faceret, ex Alexandro Genial. lib. 2. cap. 14.

Hoc die fortasse sacrificium factum est quod vocabatur apud veteres *Protervia*. In eo mos erat, ut si quid epulis sacris, & victima Vulcano mactata, superfuisset, igne consumeretur, ut produnt scriptores apud eundem Alexandrum lib. 3. cap. 12., unde lumen Varroni supra relato, is enim scribit populum his feriis animalia pro se in ignem misisse, quibus verbis plures victimas immolatas Vulcano Varro commemorat, & in ignem conjectas.

Ex

Ex Calendario ruſtico,quod Goltzius,Gyraldus,Georgius Fabricius, & alii referunt patet VI. Idus Sextiles in Colle Quirinali feſtum Solis Indigetis celebratum fuiſſe. Quinam vero is Deus eſſet, mihi, & prædictis, non liquet, neque Roſino lib. 4. cap. 12. ad finem, qui etiam de eo Calendario dubitat; Verumtamen ex titulo feſti habes ea ſacra haud facta Soli, ſed alicui Regi Latinorum priſcorum, qui ex hominibus in Deorum numerum relati ſunt; Indigetes enim Deos tales fuiſſe diximus Capite 18.; unde Æneas, Hercules, Evander, Liber, Æſculapius, Caſtor, & Pollux, Faunus etiam, Latinus Aſcanius, Picus, Tiberinus, & his ſimiles Indigetes Dii à Latinis priſcis dicti ſunt ex Voſſio,qui veteres refert lib. 1. de Idololatr. cap. 12. & ex aliis relatis Capite 18.; quapropter, ſicuti conſtat Æneam Jovem Indigetem dictum, ita contigiſſe arbitror, aliquem ex prædictis, Solem Indigetem nuncupatum; at ex Colle, in quo id ſacrum fieri conſuevit, Quirinali ſcilicet, ſuſpicor feſtum peractum Romulo fortaſſe ſub cognomento Solis Indigetis, de quo tamen nil certi dicere poſſum.

CAPUT XXI.

De menſe Septembri, ejuſque diebus Feſtis.

HOc menſe ſacrificia Vulcano iterum oblata fuiſſe comperimus, tanquam marito Veneris, & affinitate juncto Æneæ, ut ſuperiori Capite diximus. Hinc factum eſſe ajunt hoc ipſo menſe, ideſt Decimo Calendas Octobres Veneris Genitricis ferias inſtitutas; quandoquidem licet Latini Aprilem Veneri ſacraſſent, tamen fragmentum Faſtorum effoſſum Romæ ſub Colle hortulorum notato die ferias Veneri Genitrici factas exhibet, ita enim in illo legitur: *V. Kal. Octob. Veneri Genitrici in Foro Cæſaris*: quo vero tempore hæ feriæ inſtitutæ ſint, Calendarium ipſum innuit, dum in eo notatur, *in foro Cæſaris*, Veneri ſacra facta. Ferunt quippè Cæſarem jactantem ſe ex Æneæ, & Veneris progenie ortum, ante pugnam Pharſalicam, Templum Veneri Genitrici voviſſe, & potitum victoria, in foro ſuo poſuiſſe,

fuisse, eique spolia dedicasse, nempe Thoracem de Margaritis Britannicis. In eo quoque Statuam Deæ collocauit nondum plene ab Artifice absolutam; Augustus itidem Statuam æneam Cæsari Divo cum Stella crinita supra caput ipsius fulgente, quod ejusmodi post mortem ejus, Stella visa esset: id habes ex Dione lib.43., Appiano lib.2. Bellor. Civil.; ergo si in Foro Cæsaris hæ solemnitates eo die peragebantur, intelligitur eas agitatas in æde sacra Veneri Genitrici, in Foro suo à Cæsare dicata. At non desunt qui prodant has ferias Veneri Genitrici sacratas ab Ænea, Laviniensibus, & Albanis primum religiosas fuisse. Etenim alibi diximus ex Macrobio Saturnal. lib.1. cap.12.; & aliis, Sacerdotes Venerem in sacris longè ante Cæsarem, quin ab exordio Romanæ gentis Genitricem indigitasse; Albanos quoque, & Lavinienses Veneri Genitrici ædes sacras locasse, quod genuisset Æneam, Latinæ, & Romanæ gentis auctorem. Itaque festi ritus, & titulus frustrà Cæsari tribuitur, quum is Latinis priscis solemnis extiterit, unde Ennius vetustissimus Romanarum rerum Scriptor lib.1. Annalium, ut probaret Romanos ab Albanis ortos, & Albanos, Latinosque cæteros, Veneris, & Anchisis prolem esse, sic canit:

Atque Anchises doctus, Venus quem polchra Dearum
Fari donavit, divinum pectus habere.

& paulò post:

Te nunc sancta precor Venus & genitrix
Patris nostrei.

quibus versibus Ennius palàm fecit opinionem antiquorum Romanorum, quod Venus, Anchises, & Æneas generis sui auctores essent, unde Rutilius Numatianus ait:

Auctorem generis Venerem, Martemque fatemur
Romuleumque patrem.

& Lucretius lib.1.

Æneadum genitrix, hominum, Divumque voluptas.

Hinc deducitur Latinos Anchisem inter Indigetes Deos numerasse testimonio Dionysii lib.1., & Ennii loco quo supra: quin eundem Augurem fecisse, & id muneris assequutum, quum propè Simoëntis fluenta cum Venere concubuisset, ut innuit idem Ennius, qui

qui cum *doctum, & fandi*, ideſt vaticinandi donum à Venere accepiſſe ait, quod & Næuius lib. 3. Belli Punici ſcribit:

Poſtquam auim adſpexit
Templo Anchiſes, ſacra in
Menſa Penatium ordine
Ponuntur: immolabat
Auream victimam polcram.

Et Virgilius lib. 2. Æneidos, ubi augurantem Anchiſen facit his verſibus:

Jam jam nulla mora eſt, ſequor, & quo ducitis adſum
Veſtrum hoc augurium.

De quibus plenè diſſerit Hieronymus Columna Scholiaſtes Ennij lib. 1. pag. 51. 52. & 92.

Sunt etiam qui referunt apud Laurentum, ſeu Lauinium Venerem Genitricem Equitantem cultam, Equeſtrem quoque appellatam, narrantes Æneam poſt longæ navigationis tædia littori Laurentino redditum, equum conſcendentem, Matrem Venerem tali effigie coluiſſe ex Ligorio in MSS. Otthobonianis verbo *Venus*: qui tamen Albæ id ſimulacrum ab Aſcanio tranſlatum, & in æde Veneris poſitum tradit; & ex Tomaſino de Donar. cap. 31. ad finem: quibus & alludere videtur Servius relatus cap. 16. Id ipſum probat mos priſcus Latinorum qui menſe Aprili feſta Veneris percolebant floribus, & myrto ſicuti dictum eſt Cap. 16. In ſacris autem Veneris Genetricis columbam immolabant, quod Deæ ea avis ſacra eſſet propter frequentem fætum, & coitum; ut auctor eſt Virgilius lib. 6. Æneid. qui de Ænea loquens ita ait:

Vix ea fatus erat, geminæ quum forte Columbæ
Ipſa ſub ora Viri cælo venere volantes
Et viridi ſedere ſolo, tum maximus heros
Maternas agnoſcit aves, lætuſque precatur:
Eſte duces, ò ſi qua via eſt, curſumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem diues opacat
Ramus humum, tuque ò dubiis ne defice rebus
Alma parens.

Ad quæ Servius, & Donatus id referunt: Martialis etiam lib. 13. Epig. 66.

Ne violes teneras praeduro dente Columbas,
Tradita sed Gnidiae sint tibi sacra Deae.

Tomasinus de Donar. cap. 16. exhibet vetustum Cippum Eborae effossum cum hac Epigraphe.

DIVO IVLIO
LIB. IVL. EBORA
OB ILLIVS IMMVN. ET MVN
LIBERALITATEM
EX D. D. D
QVOIVS DEDICATIONE
VENERI GENETRICI
CESTVM MATRONAE
DONVM TVLERVNT

Unde patet Matronas in dedicatione aedis Veneris Genitricis Eborae ad similitudinem ejus, quam Julius Caesar Romae voverat, constructae, Cestum dicasse, qui sane erat Amoris cingulus ex Martiali:

Ut Martis revocetur amor, summique Tonantis
A te Juno peto Ceston, & ipsa Venus.

Ergo ex his patuit Latinos longe ante Caesarem Veneri Genitrici aedes sacrasse. An vero ii Populi die supra notato ferias concelebraverint, seu potius eas in dedicatione Templi Caesar instituerit, mihi non liquet.

Sunt qui in veteri rustico Calendario notant die ultimo Septembris, idest pridie Calendas Octobres *Meditrinalia*, quae Rosinus lib.4.cap.14., & alii quinto Idus Octobris fuisse scribunt. Id dissidium componere satagit David Origanus Clacensis libro, cui titulus *Ephemerides Brandeburgicae*, ubi vetus rusticum Calendarium sequitur, & probat in Urbe Roma fortasse Quinto Idus Octobres Meditrinalia celebrata, à forensibus vero die ultimo Septembris. Quidquid de hoc sit, id pro certo habeo haec festa à Latinis priscis in Romanos propagata testimonio Festi lib. 11. *Meditrinalia*, is inquit, *dicta hac de causa: Mos erat Latinis Populis quo die quis primum gustaret mustum, dicere ominis gratia: vetus novum bibo, veteri novo morbo medeor:*

medeor: à quibus verbis etiam Meditrinæ Deæ nomen ceptum, ejusque sacra Meditrinalia dicta sunt; unde apparet Meditrinam Deam à Latinis dictam à medendo, & hunc diem ei Deæ assignatum, quod vinum novum gustantes putarent à veteribus morbis immunes esse, ut ex Varrone lib. 3. de Lingua Latina eruitur: *Meditrinalia*, inquit, *dies dictus à medendo, quod ut Flaccus Flamen Martialis dicebat hoc die solitum vinum novum, & vetus libari, & degustari medicamenti causa, quod facere solent etiam nunc multi, quum dicunt: Novum vetus vinum bibo, novo veteri morbo medeor*. Hoc itaque die Latini prisci agitarunt ferias Meditrinæ dicatas, cui quum Sacerdos vino novo, & veteri libaret, hæc pronunciabat: *Novum vetus vinum bibo, novo veteri morbo medeor*, quo facto singuli Patres familias id ipsum in privatis ædibus agebant. Hinc scimus die ultimo Septembris consuevisse Latinos priscos, uti nunc superstitiose servant, vindemiam cogere, mustumque novum gustare. Eum morem hos populos à Græcis Latii accolis traxisse dilucidum est, illi enim eo die celebrabant Neoinian, quo festo novum degustabant vinum, illudque Diis offerebant, ut notat Dacerius in Festum. Alexander Genial. lib. 6. cap. 8. de hoc festo ita loquitur: *Fuitque veteri lege sancitum, ut Flamen Martialis diceret diem veteri vino libando medicaminis caussa. Inde usurpatum verbum: Novum vetus vinum bibo, novo veteri morbo medeor: unde Meditrinæ nomen Deæ, cujus sacra Meditrinalia, & dies Meditrinalis. Sicuti ad primitias Pomorum, nova esse dicebant vetera, & alia exoptabant nova ominis caussa*. Unde id carpserit Alexander ignotum est, nam Varro, qui Meditrinalium meminit, Flaccum Flaminem Martialem ritum hujus festi referentem adducit, quamobrem facile est Alexandrum haud recte legisse, & putasse Varronem prodidisse Flaminem Martialem solitum diem Meditrinalium dicere.

Cæterum ex Plinio lib. 18. cap. 2. intelligimus id festum institutum, quod Latini nefas esse crederent, vina, novas fruges, & poma degustare, antequam Sacerdotes primitias Diis libassent, unde idem Plinius quærit: *Cur ad primitias pomorum hæc vetera esse dicimus, alia nova optamus?* quibus verbis testatur idem factum antequam nova poma degustarentur, uti Dacerius ad Festum

 lib. 11.

lib. 11. interpretatur, & Alexander mox adductus probat.

Sic Cereri antequam novas fruges cogerent, solemni ritu spicas libabant ex relatis Cap. 20. Meditrinæ novum mustum veteri vino mixtum, uti diximus, & Pomonæ nova poma, prius quam ea comederent. Erat autem Pomona vetustissima Latinorum Dea. Hanc ea gens prodebat fuisse Pici Latii vetustissimi Regis uxorem, fortasse Canentem dictam ex Ovidio lib. 14. Metamorph, & post consecrationem Pomonam appellatam, ut Auctor est Servius in lib. 7. Æneidos ad ea carmina:

Picus equum domitor, quam capta Cupidine conjux
Aurea percussum virga, versumque venenis
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.

Ad hæc Servius: *Fabula talis est: Picum amavit Pomona Dea Pomorum, & ejus volentis est sortita conjugium. Postea Circe quum eum amaret, & sperneretur, irata eum in avem Picum maritum convertit, nam altera est Pica. Hoc autem ideo fingitur, quia Augur fuit, & Domi habuit Picum, per quem futura noscebat, quod Pontificales indicant libri*: Quamvis enim Grammaticus memoriæ mandarit hanc esse fabulam, tamen liquido constat Latinos divinos honores uxori Pici, sive ea Canentes, ut Ovidius narrat, aut Pica, uti Servio placet, appellaretur, præstitisse, illamque Pomonam, & Pomorum Numen nuncupasse, quippe universus cætus Deorum Latii fabulis, & erroribus erat fœdatus, quod etiam constat ex Festo lib. 14. *Pomonal*, is ait, *est in agro Solonio via Ostiensi ad duodecimum lapidem diverticulo, à milliario octavo*, idest in agro inter Ostiensem, Ardeatinum, & Laurentem ex Plutarcho in Mario, Livio lib. 8. ac Cicerone in Oratione pro Roscio: quem agrum ita dictum putant, quod in eo esset Lucus Sacer, vel ædes Pomonæ dicata, ut vetus Interpres Festi memorat: unde liquet in eo situ uxorem Pici Laurenti, & Latinæ gentis Regis sub cognomento Pomonæ fuisse cultam.

Huic Deæ assignatum fuisse Flaminem, Pomonalem dictum, refert idem Festus lib. 11. *Maximæ dignationis flamen Dialis est inter quindecim flamines, & quum cæteri discrimina majestatis suæ habeant, minime habetur Pomalis* (Pomonalis scilicet) *quod Pomona levissimo fructui agrorum præsidet pomis.*

Quæ

Quæ dicta sint, non ut hoc mense ejus Deæ festa locemus quum dies celebritatis hujusmodi incertus, & potius Mensi Junii accensendus sit, sed ut Pici uxoris consecrationem, & ædem sacram, ac situm, ubi ea ædes erat enunciaremus, quum id inter antiquitatis latebras delituerit. Porro ex prædictis compertum est, quanti Latini prisci sua falsa Numina existimaverint, & quam longævus sit mos gentium, primitias fructuum Diis suis offerendi, unde hinc saltem oblatrare cessabunt ii, qui justitiæ obstrepentes, primitias, & decimas Sacerdotibus inique contendunt apud nos, quibus æternus & verax Deus legem sacrosanctam dictavit.

CAPUT XXII.

De Festis diebus mensis Octobris.

AN Vertumnalia, Ditis, & Proserpinæ sacris antecederent, mihi compertum non est: illud tamen palam esse arbitror tertio Nonas hujus mensis sacrum Diti Patri, ac Proserpinæ à Latinis dicatum. Hujus rei meminit Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 16. his verbis: *Quia nec Latinarum tempore, quo publicè quondam induciæ inter Populum Romanum, Latinosque firmatæ sunt incboari bellum decebat, nec patente mundo, quod sacrum Diti Patri, & Proserpinæ dicatum est*: mundus autem, ut ait Festus lib. 11. ter in anno patere dicebatur, idest postridie Volcanalia, ante diem tertium Nonas Octobris, & ante diem sextum Idus Novembris: quo posito, non tertio Nonas, ut Rosinus, & alii scribunt, sed quarto Nonas Octobres, idest die quarta ejusdem mensis hæc sacra peragebantur ex Dacerio ad Festum, & sic constat Diti, & Proserpinæ tertio Calendas Septembres, quarto Nonas Octobres, ac septimo Idus Novembres sacra facta, quæ in Latium transvexerunt Pelasgi teste Varrone apud Macrobium Saturnal. lib. 1. cap. 7. Erant autem ea Pelasgorum magna Numina, ab iis maxime culta diebus jam notatis, quibus mundum patere Græcia putabat. Romani scriptores caussam hujus ritus se ignorare fatentur, eamque vetustissimam scribunt, & obscuram, ita Cato in Commentariis Juris apud Festum lib. 11.: *Mundo*, inquit,

nomen

nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim ejus est, ut ex iis, qui intravere cognoscere potui assimilis illi: ejus inferiorem partem veluti consecratam Diis manibus, clausam omni tempore, nisi iis diebus, qui supra scripti sunt, majores censuerunt, quos dies etiam religiosos judicaverunt ea de causa, quod quo tempore ea, quæ occultæ & abditæ religionis Deorum Manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur, & patefierent: nihil eo tempore in Republica geri voluerunt. Itaque per eos dies non cum hoste manus conferebant, non exercitus scribebatur, non comitia habebantur, non aliud quicquam in Republica nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur. Hinc viri docti arguunt antiquitatem ritus vix Catoni doctissimo viro notam, quin & Varroni apud Macrobium lib. 1. cap. 16. aliis 19. hæc tantum tradenti: *Mundus quum patet, Deorum tristium, atque Inferorum janua patet*: quamobrem Pontanus, Meursius, aliique Macrobii interpretes, quid veteres eo nomine intellexerint quærunt, Apulejum in Apologia adducentes, qui etiam se involuit, unde merito utrunque irridet Arnobius lib. 5. advers. gent.. De hac re agit etiam Macrobius in Somnio Scipion. lib. 1. cap. 11., ubi putat Ditis Sedem apud inferos sub certa mundi parte, eique mortem subditam esse, unde factum ajunt ter in anno Diti, & Proserpinæ statis diebus sacrificia ab antiquis oblata, ut ita inferna Numina placata vitæ auras respirari sinerent: cui rationi alludit Valerius Maximus lib. 2. cap. 1., ubi de Valesio quodam loquitur viro locuplete, & rusticæ vitæ, qui duobus filiis ægrotantibus, & filia ad desperationem usque medicorum laborante, Lares familiares oravit, ut puerorum periculum in ipsius caput transferretur: orta autem voce, habiturum eos salvos si continuo flumine Tiberis devectos Terentum portasset, eo facto filiorum salutem impetravit. Erat autem Terentum locus in Campo Martio, quod eo loco ara Ditis Patris terra occultaretur ex Festo lib. 18., quam aram sub effossa humo stantem Romani maxime venerabantur, quum ob Ditis, & Proserpinæ, quibus dicata erat cultum, tum ob memoriam, quod illa antequam Roma conderetur eo loci fuisset. Ad eam igitur ter annis singulis, & diebus supra scriptis accessus patebat, quod Diti, & Proserpinæ sacra fierent, ut Scholiastes Festi memorant, & consentit Alexander

der

der Genial. lib, 5. cap.26., qui ſubdit Quirites ad eam aram ludos ſeculares dictos haud ſtato die, ſed à prima origine ſingulis centum annis ex præcepto Sibyllinorum carminum feciſſe, eorumque auctorem fuiſſe Valerium Publicolam, qui primum cæſis atris bobus, Diti maribus, Proſerpinæ fœminis, trinoctio ludos ibidem fecit ex Plutarcho in vita Publicolæ, & Horatio in carmine ſeculari, qui de his ludis ſic loquitur:

Certus undenos decies per annos
Orbis, ut cantus, referatque ludos
Ter die claro, totieſque grata
Nocte frequentes.

Porro & Virgilius lib.6. Æneidos vetuſtatem ſacrorum Ditis, & Proſerpinæ exponere volens, exhibet Æneam utrique Numini ſacrificia facientem; en ejus carmina:

Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Conſtituit, frontique invergit vina Sacerdos,
Et ſummas carpens media inter cornua ſetas
Ignibus imponit ſacris libamina prima,
Voce vocans Hecaten cæloque, ereboque potentem,

& infra,

. . . . *Ipſe atri velleris agnam*
Æneas Matri Eumenidum, magnæque ſorori
Enſe ferit, ſterilemque tibi Proſerpina vaccam:
Tum Stygio Regi nocturnas incboat aras,
Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis,
Pingue ſuperque oleum fundens ardentibus extis.

Inde Servius, & Donatus produnt ea ſacra vetuſtiſſima, Græciſque, & Trojanis familiaria fuiſſe, ritumque illorum Poëtam erudite explicaſſe.

Hactenus de feſtis Ditis, & Proſerpinæ: nunc ad *Vertumnalia* deſcendamus, quæ initio hujus menſis fuiſſe Varro, & cæteri commemorant. Hæc ante Romam facta tradit Propertius lib.4. Eleg.2. his verſibus:

Quid mirare meas tot in uno corpore formas,
Accipe Vertumni ſigna paterna Dei.

Tu-

Tuscus ego, Tuscis orior, nec pœnitet inter
Prælia Volscinos deservisse focos.
Nec me Turba juvat, nec templo lætor eburno,
Romanum satis est posse videre forum.

Ex quo habemus id Numen, quod omnes figuras ac formas, & mentes hominum, & cogitationes in rebus emendis, vendendisque, vertere, immutare, ac varie efficere credebant, Tuscorum Deum ante Romam conditam fuisse, eique sacratas ferias *Vertumnalia* dictas, ut pergit Propertius, apud quem plura alia, prout apud Horatium Satyr.7. lib.2. & Asconium Pædianum in 3. Verrinam Ciceronis.

Non desunt qui perhibent hunc vetustissimum Tuscorum Regem fuisse & consecratum, quod vinearum, & pomiferarum arborum serendarum tradidisset rationem; quin cultum solemnibus festis quotannis à Sabinis, Latinisque finitimis ante Romam conditam putat Antonius Fanensis in lib.6. Fastor. Ovidii, referens Tuscos illos, qui cum Lucumone, seu Cælio Vibenna in auxilium Romuli venisse dicuntur, Romæ Templum in Vico Turario, seu Tusco ædificasse, quod & probant Varro lib.5. de Lingua Latina, Festus lib. 19. Tacitus lib. 4. Annal. P. Victor 8. Region. Urbis Romæ, Alexander Genial. lib.2. cap.18. & lib.6. cap.8. & Asconius Pædianus loco quo supra, addens Tuscos, Sabinosque putasse hunc Deum mercaturæ, & vertendis rebus præesse, quod & Donatus in Adelphos Terentii pluribus locis comprobat.

Itaque sicuti Latini, ita & Sabini, ac Tusci, Reges suos consecrarunt. Illi enim Sancum gentis auctorem, & Principem coluerunt ex Silio lib.8. Bell. Punic.

. . . . *à Tetrica comitantur rupe Cohortes*
Cunctis basta decus, clypeusque refertur in orbem
Vertice, & implumes, ac levi tegmine cruris
Ibant, & læti pars Sancum voce canebant
Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant
Sabe tuas, qui de patrio cognomine primus
Dixisti Populos magna ditione Sabinos.

Tusci autem Etruriæ primum Regem, cujus nomen antiqui tacent, consecrarunt, & Vertumnum appellarunt ex Varrone lib.5. de Lingua

gua

gua Latina; immo quum Latini Regibus suis consecratis nomina immutassent, Sabinos quoque, & Etruscos id ipsum fecisse produnt; illi quidem Sabum, Sancum, Divum Fidium, & Herculem nuncuparunt ex relatis Capite 8., quamvis Dionysius lib.2. ex Catone hæc tradat: *At Porcius Cato nomen Sabinis impositum à Sabo Sanci filio: Sancum vero istum fuisse regionis Genium & à nonnullis Divum Fidium appellari*; Tusci autem suum Regem Vertumnum dixerunt; quin quum Latina gens suos Reges Indigetes fecisset, Sabini, ac Tusci suos Semones celebrarunt, quod nec cælestes putarentur ob meriti paupertatem, neque terreni ob gratiæ venerationem, uti ad Chalcidium scribit Fulgentius, & notant Gyraldus de Diis gentium Syntagm. 14., Cerinus de Urbe Roma lib. 1. cap. 49.

Hinc errorem apud veteres Christianos, scriptoresque doctissimos irrepsisse aliqui putant, ab antiquis cippis deceptos & Inscriptionibus, quas subiicio.

I.

SEMONI SANCO DEO FIDIO SACRVM
SEX. POMPEIVS S.P.F. COS. MVSSIANVS
QVINQVENNALIS DEC. BIDENTALIS
DONVM DEDIT

II.

SANCO SANCTO SEMONI
DEO FIDIO SACRVM
DECVRIA SACERDOTVM BIDENTALIVM
RECIPERATIS VECTIGALIBVS

Ex his quæ prostant apud Cerinum ubi supra, memoriæ mandarunt, Romanos Simoni Mago divinos honores tribuisse. Sic Tertullianus in Apologet.: *Sed quum Larentiam publicum scortum velim saltem Laidem aut Phrynen inter Junones, & Cereres, ac Dianam adoratis, quum Simonem Magum statua, & inscriptione sancti Dei inauguratis*: quod & scribunt Eusebius Histor. Eccles. lib. 2. cap. 13., & Divus Irenæus lib. 1. Advers. Hæret., Card. Baronius ad Annum Christi 44.

& alii; & ne ambigi posset Tertullianum de alia inscriptione locutum, sunt qui verba Justini Martyris ex Apologia 2. quem ille adducit referant, quæ quidem hæc sunt: *Simon quidam apud vos Samaritanus, propter magicas, quas exhibuit virtutes, Deus habitus est, & statua apud vos veluti Deus honoratus, quæ statua in amne Tiberi inter duos pontes est erecta*, uti notat Desiderius Heraldus in Apologeticum Tertulliani. Ergo quum liqueat cippum priscum cum epigraphe prima superius relata, effossum fuisse ævo Gregorii XIII. Pontificis è ruderibus Insulæ Tiberinæ, sicuti testantur Josephus Castalio Decad. 3. observat., ac Baronius loco adducto, facile ajunt hallucinatos Justinum, & Tertullianum ex ea inscriptione dicata Semoni Sanco Sabinorum Numini. Quæ tamen perperam dicta puto; non enim assentior in re tam vetusta ex effosso nuper lapide in Tiberina insula, Justinum vanos effudisse sermones. Nemo sane non scit Romanos Imperatores statua decorasse veluti Deos, homines, quorum merita venerabantur; sic, quam plurimis prætermissis, Hadrianus Apollonium Tyanæum, qui & ipse Magus fertur, coluit ex Philostrato in vita Apollonii lib. 8. cap 8., quin narrant Caracallam tanti eum fecisse, ut heroico monumento ornandum sibi existimarit ut notat Jo: Meursius ad Lactantium lib. 5. de Instit. cap. 3. Ephesios autem simulacrum ejus sub Herculis Alexiaci nomine constitutum, sacris honorasse patet ex eodem Lactantio lib. 5. cap. 3.. Facile itaque est Simoni itidem Mago, ob Magicas virtutes Claudium, aut Neronem statuam veluti Deo dicasse, quod testatur Divus Irenæus lib. 1. Adversf. Hæreses cap. 20., qui de eo hoc modo loquitur: *A Claudio Cæsare etiam statua honoratus esse dicitur propter magiam. Hic igitur à multis quasi Deus glorificatus est*. Quoniam vero mos gentium erat, vel nomina consecratis immutare, aut iis accommodare nomina Deorum, quæ similia videbantur, verosimile est Quirites id ipsum fecisse, & statuam Simonis Magi in loco Semoni Sanco sacrato apud insulam Tiberinam, posuisse, ut ita ille similis Sanco videretur. Cæterum Justinus, qui Antonini Pii ætate scripsit, & facile redargui poterat, maxime à Philosopho Cinicæ sectæ sibi adversario, qui calumnias nectere in Christianos, Justinumque Christianorum Antesignanum nunquam destitit, prædicta non affirmasset, si Romæ tunc haud notoria fuis-

fuissent, & statua in Tiberina Insula, non Simoni Mago, ut ipse ait, sed Semoni Sanco Sabinorum Deo sacrata esset.

Tertio Idus Octobris *Fontinalia* erant ex Calendario: Has quoque ferias, & solemnitates à Latinis in Romanos propagatas palam est; quandoquidem Latini prisci omnes fontes sacros habuerunt ex Servio lib. 7. Æneidos ad illud:

Consulit Albunea nemorum quæ maxima sacro
Fonte sonat &c.

Quibus alludit vetus cippus Brixiæ apud Tomasinum de Donar. cap. 28.

FONTIBVS DIVINIS
S A C R:
M. ANTONIVS SP. F. SILPHON
V. S. L. M

Putabant enim fontibus, & aquis Nymphas præsidere auctore eodem Servio in Eclog. 1. ad ea carmina:

Fortunate Senex, hic inter flumina nota
Et fontes sacros frigus captabis opacum.

Arcades id instituerunt, qui in Latium appulsi, fontes, prata, & loca virentia Nymphis dedicarunt teste Dionysio lib. 1. Ii sane credebant Rheam Saturni uxorem, Jovem parientem lavacrorum causa Nedam fontem è Licæo Arcadiæ monte defluentem aperuisse, illumque, & cæteros fontes ob hanc rem Nympharum potestati dedisse ex Strabone lib. 8., seu ut alii produnt, Nymphas Bacchi nutrices fontibus, pratis, & floribus addictas ex Tomasino de Donar. cap. 28., unde factum esse ajunt, Ardeates fontem, qui in eorum agro erat, non longe à Numicio fluvio, Juturnæ sorori Turni dicasse, postquam illam veluti Nympham consecrarant, ut ait Varro apud Servium ad lib. 12. Æneid. pag. 674: Id ipsum innuit saxum Albæ apud eundem Tomasinum cap. 28. cum hac inscriptione:

PRO SALVTE DOMINI
NOSTRI SANCTISSIMI
ANTONINI PII NYMPHIS
NOVIS SACRVM RVFINVS
LEG. XIII.

Et prisci Norbani Lapides in loco Nymphis dicato, qui Nymphæus hodieque dicitur, quos referam quum de Norbanis verba facturus sum; hinc patet cultum fontium, & aquarum in prisco Latio fuisse solemnem. Igitur in gratiam fontium, & Nympharum illis præsidentium Latini prisci *Fontinalia* fecerunt, quibus Sacerdotes in fontes coronas jaciebant, & puteos coronabant, ut Varro lib. 5. de Lingua Latina memorat.

At Joseph Scaliger Conjectan. in Varronem eo loci, scribit *Fontinalia* esse sacra, & ferias ejus tantum fontis, cujus delubrum juxta portam Capenam visebatur, quæ porta ob id Fontinalis dicta est. Eum tamen errasse dilucidum est, quum Festus lib. 5. prodat *Fontinalia* fuisse fontium omnium, non autem unius sacra, & Fontinalem portam ita dictam, quod prope eam esset Fontis delubrum, sive ut ait Bartholomæus Marlianus lib. 1. cap. 8., duo fontes ibi essent, licet falsò is asserat hanc portam eandem esse ac Septimianam, quod etiam refert Alexander Genial. lib. 4. cap. 16., nam verius est illam fuisse eandem, quæ Capena, inde Appia dicta est ex eodem Scaligero, Dacerio ad Festum lib. 5. & Pomponio Læto Roman. antiquit. lib. 2. cap. 7., qui tamen incertus hæret. Neque Varronis verba Scaligerum juvant, nam Varro ita loquitur. *Fontinalia à Fonte, quod is dies feriæ ejus, ab eo autem, tum & in fontes coronas jaciunt, & puteos coronant.* His autem verbis Varro probat hoc die festas solemnitates Romæ primum peractas in fonte, cujus delubrum erat apud Fontinalem portam, inde in cæteris fontibus, & puteis, ut ita innueret Romæ hunc ritum fuisse, ut sacra præmitterentur apud ædem fontium, & postmodum Nymphis in omnibus fontibus, quin puteis, ubi erant aquæ, quibus illæ præsidebant, sacrificaretur.

Idibus Octobris October equus Marti immolabatur ex Calendario,

dario, Festo lib. 13., Rosino, Alexandro Genial. lib. 3. cap. 18., & aliis, quamvis Plutarchus Problem. cap. 97., mendose, ut arbitror, Idibus Decembris id factum scribat. Hujus rei caussam quærunt Festus, & Plutarchus, quorum ille sic prodit: *October equus appellatur, qui in Campo Martio mense Octobri immolabatur quotannis Marti, bigarum victricium dexterior: de cujus capite non levis contentio solebat esse inter Suburanenses, & Sacravienses, ut hi in Regia pariete, illi ad Turrim Mamiliam id figerent, ejusdemque cauda tanta celeritate præfertur in Regiam, ut ex ea sanguis distillet in focum participandæ rei divinæ gratia, quem hostiæ loco quidam Marti bellico Deo sacrari dicunt, non ut vulgus putat, quia velut supplicium de eo sumatur, quod Romani Ilio sunt oriundi, & Trojani ità, effigie in equi, sunt capti.* Hæc Festus, qui tamen lib. 14. *Panibus*, inquit, *redimibant caput equi immolati idibus Octobribus in Campo Martio, quia sacrificium fiebat ob frugum eventum, & equus potius, quam bos immolabatur, quod hic bos frugibus pariendis aptus.* At Plutarchus ita rem expendit: *Cur Idibus Decembris* (Octobris scilicet) *in cursu equorum victor dexter sacer Marti immolabatur, & caudam statim decisam ad Rheginam, qui dicitur locus, deportat, & aram cruore spargit, de capite vero inter se decertant, alii de sacra via descendentes, alii de subura adversus eos impetum facientes? An quod Trojam equo captam putant, idcirco equum supplicio afficiunt, quod Trojanorum clara pignora fuerint mixta pueris Latinorum; an quod iracundum, ferox, & bellicosum animal est equus? Diis autem grata, & accommodata in primis immolabantur, victor autem idcirco immolatur, quod victoriæ Mars auctor est.*

Ex his habes eam celebritatem Latinis priscis vetustissimam fuisse, & institutam ab Iliensibus in Latium appulsis in vindictam equi Trojani, cum quo Troja oppugnata dicebatur: quamvis Festus aliter sentiat: quod mihi persuaserit nemo; nam causam ritus Festus ipse, & Plutarchus ignorant, potiusque divinant, plures referentes, nullam probantes: quamobrem, si vulgus, & sic opinio populi, ut Festus testatur, ea tunc erat, ut illo sacro pœnas luere diceretur equus, quo Troja exitium passa est, quod & Plutarchus memorat. Hinc origo

origo festi vero propior apparet, populus namque prodere solet quæ à majoribus accepit, ergo quum is ritus vetustissimus esset, neque Romani scriptores, qui, ut sæpe dictum est, Reges, & Consules Festorum fere omnium auctores fecerunt, hujus solemnitatis originem tradant, aut certam caussam, opinioni priscorum Romanorum, & vetustæ famæ potius consentio, quam Festi judicio.

Et licet Hyginus, & Tubero apud Servium in lib. 2. Æneidos affirmarint Trojanum equum machinamentum bellicum fuisse, alios vero prodidisse Antenorem Græcis aperuisse portam Urbis, ubi equus pictus erat, vel Trojam equestri prælio victam, aut arte Græcorum, qui post montem Hippium se absconderant, ut videre est apud eundem Servium, Cælium Rodigium lib.21. cap.2. Plinium lib.7. cap. 56., & alios; attamen quidquid prædicti autument, palam est Latinos, & Romanos pro certo habuisse Durii equi commento Trojam captam testimonio Virgilii lib.2. Æneid.

. . . . fracti bello, fatisve repulsi
Ductores Danaum tot jam labentibus annis,
Instar montis equum divina Palladis arte
Ædificant, sectaque intexunt abjete costas.
Votum pro reditu simulant, ea fama vagatur
Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri, penitusque cavernas
Ingentes, uterumque armato milite complent.

Ubi Servius post antiquorum relatas sententias, ait: *Aut re vera fuit* (equus scilicet) *quod Virgilius sequitur*; id ipsum Homerus asseruit lib. 8. Odyss.

Verum age, jam progredere, & equi structuram cave
Lignei, quem Epeus fabrefecit cum Minerva.

Quæ carmina referens Politianus in miscellaneis, scribit antiquos putasse equo ligneo ab Epeo, vel Calcha, ut Virgilio arridet constructo, Ilium eversum. Sic Seneca in Agamemnone Cassandram ita loquentem inducit:

Vidimus simulata dona molis immensæ
Fatale munus Danaum traximus nostra
Creduli dextera, tremuitque sæpe

Limi-

Limine in primo Sonipes, cavernis
Conditos Reges, bellumque gestans:
Sæpe commotæ sonuere parmæ
Tacitumque murmur percussit aures
Et fremuit male subdolo
Parens Pyrrhus Ulyssi.
Secura metu Troica pubes,
Sacros gaudet tangere funes.

Petronius Arbiter eleganter vastitatem ventris hujus equi describit hisce versibus:

Aperitur ingens antrum, & obducti specu
Qui castra caperent: huc decenni prælio
Jurata virtus abditur, stipant graves
Equi recessus Danai, & in voto latent.

Immo sunt qui numerent duces in eo equo absconditos, Ulyssem, scilicet, Diomedem, Thessandrum, Stheneium, Acaman, Troadem, Machaonem, & Neoptolemum, ex Virgilio, Homero, & Hygino Fabul. 108., Pausania, Smyrnæo, Colutho, & aliis: quin memorant ita scriptum in equo,

DANAI MINERVAE DONO DANT

Itaque constat Quirites, atque Latinos credidisse hoc ligneo Equo, Minervæ subdole dicato, captam, direptamque fuisse Trojam, quod adeo verum est, ut Romani vulgo appellarent Trojanum eum porcum, quem aliis inclusis animalibus gravidum, mensis deliciarum causa inferebant, instar Trojani equi, qui grauidus armatis fuit, ut auctor est Cincius apud Macrobium Saturnal. lib. 2. cap. 9. ad finem: quibus si addatur opinio Populi Romani putantis hoc die equum Marti mactatum, ut supplicium de equo Trojano, quo Ilium captum est sumeretur, uti Festus memoriæ prodit, necnon ritus recidendi equo immolato caudam, & caput, illudque figendi in Reginorum loco, vel Turri Mamilia, & certamen Suburanorum, ac Sacraviensium contendentium caput equi obtinere, ut id palam exponerent, ac ad parietem publicum suspenderent, res in propatulo est,

quum

quum prædicta vindictam, & contumeliam evincant, quæ quidem sacra profanassent, si equus ob fructuum eventum vel alia de causa à Festo relata, quæ supplicium non indicasset, immolatus esset.

Decimoquarto Calendas Novembres, idest die decimonono Octobris *Armilustrium* erat ex Calendario. Plures scribunt id festum à Romulo institutum, ut Tatii Sabinorum Regis, qui cum eo Romæ regnaverat memoriam recoleret ex Plutarcho in Romulo: *Romulus corpus Tatii magno honore Romam delatum tumulavit in Aventino ad Armilustrium*. Alii legunt: *Tumulavit in Aventino qui locus dictus est Armilustrium*, hinc arguentes, Romanos Armilustrium, hanc celebritatem appellasse, quod sacra fierent eo loco, quo Tatius sepultus est, ejusdem nomine suppresso, ne revivesceret infamia Romuli, qui tradebatur, Tatium proditorio facinore occidendum Laurentibus obtulisse, ut Regni socio liberaretur ex eodem Plutarcho & Livio lib. 1., de quo disertissime Divus Augustinus lib. 3. ad Marcellinum cap. 13. His addunt Sabinos eo loci Tatium coluisse pro Deo, ut innuere videntur Plutarchus, & Divus Augustinus ubi supra, & Romanos manibus ejus quotannis publicas instaurasse inferias, ut auctor est Dionysius lib. 1. *Sepultus*, inquit, *est Romæ honorato funere, quotannisque manibus ejus publicæ instaurantur Inferiæ*.

Verumtamen ii, quorum nomen honoris causa neque pandendum censeo, falsitatis notantur ex Varrone lib. 5. de Lingua Latina, & Festo; ille enim ait: *Armilustrium ab eo quod in Armilustrio armati sacra faciunt, nisi locus potius dictus ab eis, sed quod de his prius, id ab luendo, aut lustro, id est quod circumibant ludentes ancylibus armati*: Festus vero, seu potius Paulus ejus mutilator: *Armilustrum*, ait, *festum erat apud Romanos, qui res divinas armati faciebant, ac dum sacrificarent tubis canebant*, quo loci Scaliger subdit centuriatis Comitiis exercitum armatum lustrari, & classico, non autem tubis eo in sacro Romanos canere solitos, putatque Quirites id institutum ab Atheniensibus accepisse, apud quos Comitium lustratum legitur; sic etiam Festum autumant emendandum Dacerius, Rosinus & Cirinus de Urbe Roma lib. 1. cap. 50. ad finem: qui ex Spartiano in Vespasiano addit in eo loco posita fuisse arma Militum, quare Scaliger censet id sacrum factum, ut lustraretur exercitus, seu Armilustrium,

ſtrium, & ſic locus, ubi arma ſervabantur. At ſane errat, nam Quirites exercitum luſtrare ſolebant in Campo Martio, ubi armatos milites pedites, equiteſque lauro coronatos rem divinam, & luſtrale ſacrificium facere oportebat ſub dio, uti Servius Rex edixerat ex Livio Dec. 1. lib. 1., Dionyſio lib.4., Gyraldo de Diis Gent. Syntagm. 17., quam diem Armiluſtrum nuncupabant, ejuſque meminit Varro lib.4., qui id nomen ab ambitu luſtri dictum exiſtimat, quod ibi circumferretur pompa, & equi currerent, quamobrem neque locus, neque ritus conſentit ſacro, de quo loquimur & quod Feſtus refert. Hinc & Marlianum de Roma antiqua lib. 5. erraſſe arbitror, is enim Cap. 4. ſcribit Armiluſtrium fuiſſe locum in Aventino, vel in Circo Maximo, ubi milites, & arma luſtrabantur, in quo etiam armati milites rem divinam canoris tubis faciebant, quod adverſatur Varroni.

Porro Varro hujus celebritatis ritum ſatis expreſſit, quandoquidem dubitans, an is locus dictus eſſet potius ab iis, qui armis rem divinam faciebant, antiquitatem ſacri Armiluſtrio vetuſtioris innuit, referens vero Ancilibus ea ſacra facientes ludere ſolitos, à Saliis Sacerdotibus eo loci ſacrificatum fuiſſe declarat. Sic Feſtus prodit Sacerdotes dum ſacrificarent, tubis ceciniſſe, ut intelligeretur id feſtum difforme eſſe à ſacro fieri ſolito, quum luſtrarent exercitum, quo claſſico canebant; erat enim id ſacrificii genus vetuſtiſſimum, Latiniſque priſcis familiare; Salii namque, qui ſaltantes armati ſacra faciebant Marti, vel Herculi, priuſquam Roma conderetur, apud Latinos fuerunt teſte Varrone apud Servium ad lib. 8. Æneidos ad ea carmina:

Jamque Sacerdotes, primuſque Potitius ibant
Pellibus in morem vincti, flammaſque ferebant:
Inſtaurant epulas, & menſæ grata ſecundæ
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus Aras:
Tum Salii ad cantus, incenſa altaria circum
Populeis adſunt evincti tempora ramis:
Hic Juvenum chorus, ille ſenum, qui carmine laudes
Herculeas, & facta ferunt.

Salii ſunt, is inquit, *qui tripudiantes aras circumibant, ſaltabant autem ritu veteri armati poſt victoriam Tiburtinorum de Volſcis*;

sunt autem alii Martis, & Herculis, quoniam Chaldei Stellam Martis, Herculem dicunt, quos Varro sequitur, & Tiburtes Salios etiam dicaverant. Quidam hos à saltu appellatos tradunt, quos alii à Numa institutos, ut arma Ancilia portantes saltarent: ergo bene à saltu appellati. Horum numerum Hostilius addidit, nam duo sunt genera Saliorum, sicut in Saliaribus carminibus invenitur, Collini, & Quirinales à Numa instituti, ab Hostilio vero Pavorii, & Pallorii instituti. Habuerunt sane & Tusculani Salios ante Romanos: alii dicunt Salium quemdam Arcadem fuisse, qui Trojanis junctus, hunc ludum in sacris instituerit; nonnulli tamen hos à Dardano institutos volunt, qui Samothracibus Diis sacra persolverent. Quidam etiam dicunt Salios à Morro Rege Vejentanorum institutos, ut Alesus Neptuni filius eorum carmine laudaretur, qui ejusdem Regis familæ auctæ ultimus fuit. Hæc Servius, qui Tiburtinos, Tusculanos & Latinos universos id Sacerdotium ante Romam conditam habuisse diserte probat, quod & Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 12. Octavii Hersennii librum laudans, quo de sacris Saliaribus Tiburtium tractaverat: subditque in Templo Herculis Tiburtini fuisse antiquissimum Collegium Saliorum, qui certis diebus, & auspicatò saltantes, ac armati operabantur. Sic Festus lib. 17. ex Polemone prisco auctore tradit Æneam secum à Mantinea in Latium deduxisse Arcadem quemdam nomine Salium, qui Latinos juvenes saltationem sacram docuit, inde sic subjicit: *At Critolaus Saonem ex Samothrace cum Ænea Deos Penates, qui Lavinium transtulerat, Saliare genus saltandi instituisse, à quo appellatos Salios, quibus per omnes dies ubicumque manent, quia amplæ ponuntur cœnæ, si quæ aliæ magnæ sunt, Saliares appellantur*: Gisbertus Cuperus legit: *per ominis dies* loco *omnes dies*, quum veteres ominosos haberent dies, quibus movebantur Ancilia; interpretes vero Horatii Ode 37. lib. 1. in ea carmina;

. . . . . . Nunc Saliaribus
Ornare pulvinar Deorum
Tempus erit dapibus, Sodales.

Legunt *per omnes sacrorum dies*; ego vero Festum uti jacet intelligo, quum Saliis, nedum diebus, quibus movebantur Ancilia, sed aliis, quibus ii operabantur, & in omnibus locis, ad quæ ibant, amplæ

cœnæ

cœnæ, delicatæ, & opiparæ pararentur ex Acrone, & Porphyrione in Horatium ubi supra, & Apulejo lib.4. Metamorph., quod & viri docti observarunt.

Idipsum testatur Dionysius lib.7. pag.474. 475., ubi memoriæ mandavit usum sacræ saltationis armatæ, quæ vocatur Pyrricha, à Græcis priscis, qui Latium incoluerunt, in Romanos manasse: quod probant hymni, quos Salii inter saltandum canebant; ii quippe ab ipsis Romanæ historiæ scriptoribus antiquissimi vocantur, quia in illis Janus omnium Deorum Deus indigitabatur, hic enim erat ritus Latinorum priscorum, qui Janum primum Latii Regem, omnium Deorum Principem affirmabant, Romani vero non hunc, sed Jovem ex Macrobio Saturnal. lib.1. cap.9. ad finem: quo fit ea quoque carmina à Latinis in Romanos propagata. Sic constat & in iisdem hymnis Saliorum, Jovem, Lucetium fuisse appellatum, eodem Macrobio lib. 1. cap. 15. teste, quod Oscorum priscorum cognomentum erat, & à Latinis finitimis populis usurpatum ex relatis Cap. 19.; quamobrem Cæsares eorum nomina Saliari carmine celebrari, & in hymnis, quos Salii canebant adnotari constituerunt, ut illorum quoque memoriam sempiternæ gloriæ mandarent, ut Tacitus lib.2. literis tradidit.

Dicant nunc Romani scriptores Numam Saliorum Collegium, armatam saltationem, & armatos Salios primum instituisse, Ancilia ex Egeriæ Nymphæ Oraculo reperisse, eaque efformasse ad similitudinem ejus, quod è Cœlo in manum suam, vel ejus Regiam delapsum jactabant, sicuti Plutarchus in Numa censet, qui Salios Trojanis fuisse negat Livius lib. 1., & Ovidius lib.3. Fastor., Lucilius etiam lib.9. Satyrar. apud Franciscum Dousam:

Hinc Ancilia, ab hoc aspices, capidasque repertas.

Atque Ennius lib. 1. Annal. de Numa loquens ait:

Mensas constituit, idemque Ancilia primus
Libaque, Fictores, Argeos, & Tutulatos.

Quibus Ennius & Flamines Numæ attribuit, ac Tutulatos, idest Sacerdotes, qui pallio caput velabant ad sacrificium accessuri, ut explicat Hieronymus Columna pag. 91.

Hæc etenim, & his majora, quæ Romani prodiderunt, ut Re-

ges, & Consules suos sacrorum omnium auctores facerent, ac Latii, à quo originem traxerunt, honori detraherent, celari adeo non potuerunt, ut rerum vetustarum monumenta non erumperent; quandoquidem eodem Livio lib. 1. teste, Romulus Urbis Romæ parens, omnia quæ instituit sacra, ab Albanis accepit, Albanoque ritu, vel Græco, sicuti Latini consueverant fecisse dicitur: en Livii verba: *Sacra Diis, aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit*: Numa etiam à Sabinis, Tuscis, aut Latinis sacrificia sua mutuavit ex Dionysio lib. 2., maxime hæc sacra, quibus Salii armati, & saltantes operabantur, nam & id sacrificii genus, apparatus, & indumenta græcanica erant; Salii quippe versicoloribus induti tunicis incedebant, ac æneis Baltheis succincti, gladiisque accincti, dextera Lanceam, ac læva Thraciam peltam ferebant, quæ Ancile dicebatur, quod ea arma ab utraque parte, ut peltæ Thracum incisa essent, neque enim illa circuli formam habebant, neque peltæ orbem, sed quandam lineæ tortuosæ incisuram, cujus reflexi apices, & inter se mutuo recurrentes, curvam figuram exhibebant. Gestabant quoque Capitibus apices, scilicet fastigiatos in coni formam pileos, & gladiolos Ancilia percutientes cum gressu, & gradu composito, pulsu pedum ad sonum vocis modulato, sacrificabant ex Dionysio lib. 2., Livio Decad. 1, lib. 1. cap. 26., quæ omnia Græcanici vetustissimi ritus fuisse notat Dionysius lib. 7. ubi subdit Numam, Regesque Romanos, qui Græciam tunc non penetraverant, haud potuisse à Græcis prædicta edíscere, eaque propterea à Latinis priscis, quorum magna pars à Græcis Latii accolis prognata erat, accepisse. Numa itaque primum Romæ Saliorum Collegium instituit, eosque Patricios esse, Ancilia quoque ab iis custodiri jussit, festumque Anciliorum Martio mense indixit, hymnosque composuit, ejus tamen ritum à Latinis priscis accepit. Huic Collegio tres præerant, Præsul, qui Sacerdotum erat Princeps, Vates, & Magister ex Dionysio. Ad Præsulem pertinebat in exultationibus primum motum edere, post quem alii simili motu saltabant ut ait Festus lib. 16. voce *redamptruare* quem ita legendum censet Scaliger: *Redamptruare dicitur in Saliorum exultationibus, quum Præsul amptruavit, quod est motus edidit, & referuntur invicem iidem motus*, subditque Lucilium hoc carmine id significasse:

Præ-

Præsul ut amptruat inde, & vuolgus redamptruat olli.
Quod ita legendum censet Merula apud Dacerium Scholiastem Festi:
Præsul ut amptruet hinc, & vulgus redamptruet inde.
Ad Vatem, carminum rationem habere spectabat, erant enim ea carmina vetustissima, quæ à nominibus Deorum, quibus hymni dicati erant, dicebantur Janualia, Saturnia, Junonia, Minervia, & his similia testimonio Festi lib. 1. ad finem. Horum hymnorum, in quibus omnes Deos nominare fas erat, Venere excepta, sicuti Numa edixerat, ne quicquam mutare licebat neque Vati concessum erat, ritu priscæ Religionis ita disponente, verba subobscura interpretari. Erant enim ea carmina verbis antiquis, partim Latinis, partim Græcanicis composita; unde Fabius Pictor, seu quisquis ille sit apud Scaligerum, & Dacerium in Festum lib. 1. ad finem, scripsisse fertur Sacerdotes laudatos vix intellexisse carmina, quæ in Tripudiis canebant, sicuti etiam refert Alexander Genial. lib. 1. cap. 26., qui subiicit nomen Veturii Mamurrii, qui fabricaverat cætera Ancilia instar ejus, quod è Cælo delapsum dicebant, in dictis hymnis Saliaribus prolatum fuisse.

Erat & munus Vatis alios versus in hominum laudem componere. Hos appellabant axamenta ab *axare*, quod est nominare ex Festo lib. 1., seu ut Scaligero placet, quod in axibus, seu tabulis describerentur; neque vocem *componebantur*, qua utitur Festus, pro *Canebantur* accipio, ut arrisit Dacerio, aliisque Festi interpretibus, nam quamvis Saliaria carmina vetustissima essent, neque eis quicquam addere, aut demere liceret, tamen id intelligitur de hymnis in honorem Deorum. Cæterum carmina, quæ in virorum illustrium, & optime meritorum laudem Salii canebant, Vates Collegii componebant ut Festus scribit, & patuit ex superius relatis, quibus probavimus Imperatores constituisse, eorum nomina in hymnis Saliaribus adnotari: quod fecisse ajunt Germanicum, & ipsum sequutos Principes, quorum nomina in hymnis antiquissimis scripta proculdubio non erant.

Magistri vero eidem Collegio præpositi, nemo antiquorum quod sciam meminit præter Alexandrum, qui fortasse id nomen legit apud veteres scriptores non recogitans Magistrum, & Præsulem eundem fuisse, sicuti viri docti & prisci Cippi probant. Quanti autem id Sacerdotium fuerit, inde licet æstimare, quod Appius Claudius Triumphalis,

lis, Scipio Africanus & L. Bibaculus inter Salios esse, & hæc sacra attrectare sibi gloriæ duxere. Et Titus Vespasianus quod numero Saliorum fuisset cooptatus, gratias egit. Antoninus quoque Philosophus natus octo annos, ab Hadriano Cæsare inter Salios adnumerari laudi duxit ex Livio 4. Dec. lib.7. Julio Capitolino in vita Antonini, Alexandro lib. 1. cap.26. ad finem, & aliis.

Quare patet Romanos hæc sacra, & hoc Sacerdotium Numæ tribuisse, quod is primum Romæ ea instituerit; sic & Vestæ sacrificia, & Fecialium Collegium illi concesserunt, tametsi appareat liquido eum Regem Vestales ab Albanis mutuasse, & Feciales ab Ardeatibus, seu ab Æquicolis,ut produnt Livius lib.1.,Dionysius lib.2. qui subdit Romanos hæc affirmasse, quod Numa primum laudata sacra Romam transvexerit, sicuti alibi fusius diximus. Sed cur Ennius rerum antiquarum investigator, Numam Saliorum inventorem fecerit, facile est intelligere. Is sanè versibus jam dictis prodidit eundem liba, & sic sacra omnia, & Tutulatos, idest Flamines, qui tectis capitibus sacrificarent, constituisse: quæ si absolute accipias, falsa sunt, quum pateat Romulum more Albanorum, & Latinorum, sacra quæ instituit, & longo ævo Romæ durarunt, fecisse, & Flamines sub Albanis Regibus fuisse testimonio Servii ad lib. 2. & 8. Æneidos: cui consentit Varro lib.4. de Lingua Latina, qui hæc habet: *Flamines quod in Latio capite velato erant semper, ac caput cinctum haberent filo, flamines dicti*: necnon Festus lib.6. ex quibus palam est, priusquam Roma conderetur Flamines, Apices, Pileum, Tutulum, & cætera ornamenta Sacerdotum, quæ Ennius Numæ tribuit, Albæ, Laurenti, Lavinii, & in universo Latio fuisse, quod & canit Virgilius lib. 3. Æneidos.

Et capite ante aras Phrygio velamur amictu.

ubi Donatus, Servius, & Probus notant, Æneam Flamines, & cætera eorum insignia in Latium transvexisse, & velato capite sacra fieri instituisse, quod & produnt Festus lib. 17. voce Saturnia: *Nam Italici* (Latini scilicet) *auctore Ænea velant capita, quod is quum rem divinam faceret in littore Laurentis agri Veneri Matri, ne ab Ulysse cognitus interrumperet sacrificium, caput adoperuit, atque ita conspectum hostis evitavit*: ac idem Virgilius ita pergens:

Et

Et positis aris, jam vota in littore solvens
Purpureo velare comas adopertus amictu
Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum
Hostilis facies occurrat, & omnia turbet.

Hæc scripsimus, non ad asserendum Armilustrium hoc die in Calendario notato apud Latinos agitatum, sed ut exponeremus Salios, & sacra cum armis, & saltatione hoc die facta, à Latinis in Romanos propagata; quo vero die in Latio ita sacrificaretur, mihi non liquet, sed verosimile est die festo Martis, Herculis, & Penatium ex superius adductis.

Calendarium Rusticum apud Rosinum, & alios, hoc mense sacrificia Libero oblata docet. Diximus Cap. 16. Vindemiarum tempore plura sacrificia Libero, Diisque aliis facta, quæ Festus numerat: is enim lib. 17. prodit tempore, quo uvæ calente prælo premebantur, consuevisse veteres suffimenta offerre Diis, Libero maxime, quæ facta erant ex faba, milioque molito mulso sparso: eodemque libro, voce *Sacrima*, tradit pro primis uvis solitum sacrificari Libero, musto in amphoram indito, ut ita Bacchus vasa, & vinum conservaret. Sic paulò ante vindemias pro vasis pressoriis Libero sacra faciebant ex Columella de Re Rustic. lib. 12. cap. 18., qui præterea lib. 2. cap. 22. scribit, nec sementem administrare, nec fænum secare, vincire, aut vehere, nec vindemiam cogere Antiquis licuisse, aut oves tondere, nisi Catulo res divina facta foret, idest catulo, Caniculæ sacrificatum esset, ut explicat Tiraquellus scholiis in Alexandrum Genial. lib. 3. cap. 12.. Verumtamen laudata sacra privata erant. Quamobrem ex Calendario habemus, & publica sacra hoc mense, quo Vindemia cogebatur Libero facta, atque per rura, & compita ludos actos, in quibus in pratis edebant, & bibebant, per unctos utres saltabant, oscilla arboribus suspendebant, ut tabula interposita pendentes funibus se jactarent ex Festo voce *Oscilla*, & Antonio Augustino in notis ad eundem; Saturnios & versus, ac hymnos in laudem Liberi canebant; hujus rei meminit Virgilius Georgic. lib. 2.

. . . . . . *Et veteres ineunt proscenia ludi*
Præmiaque ingentes pagos, & compita circum
Theseidæ posuere: atque inter pocula læti

Mol-

Mollibus in pratis unctos salvere per utres
Nec non Ausonii Troja gens missa Coloni
Versibus incomptis ludunt, risuque soluto:
Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis
Et te Bacche vocant per carmina leta, tibique
Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu,
Hinc omnis largo pubescit vinea fatu.

Unde Donatus, atque Servius arguunt vindemiæ tempore hæc in Latio, & Romæ celebrata, & ludicra, & turpia agitata, membra quoque virilia de floribus facta in quadriviis suspensa fuisse, quin delata per compita, & Urbes cum pompa sacrorum ex dictis in Cap. 15.. Libero sacrificatum à Sacerdotibus hirco, seu capro, interdum capra in omnibus oppidis, quod caper vitibus noceat ex Varrone lib. 1. de Re Rustic.cap.2., Ovid.lib.1.Fastor., Martial.lib.5. Epig.71. & aliis, quin Servius subdit utres ipsos unctos, inter quos in pratis ludi gratia saltabant, ex pellibus caprorum fieri consuevisse, ad insultationem etiam mortuorum caprorum Baccho infestorum, ne quid ex his esset, quod non sentiret injuriam. Latini nunc, Setini præsertim, aliquid prisci moris servant, quum hoc mense, & inter vindemias in vineis ipsis ludos agant, saltent, oscilla suspendant trabibus, vel arboribus, lasciva licentia, & procacia decantent, & carnes capræ, sive capri peculiariter edant, quæ ni fallor ad Liberalia mensis Octobris referri possunt.

Sunt qui hoc mense Bacchanalia agitata fuisse opinentur ex Blondo lib. 2. de Rom. Triumph. Ludovico Carrione Schol. in 2.lib. Argonautic. Valerii Flacci, Rosino lib. 4. Antiq. cap. 17.. Alii ex Calendario rustico referunt ea sacra mense Novembri peracta; etenim Calendarium hæc habet: *Anthesteria hoc mense agebantur, quæ & Bacchanalia*: sic Gyraldus in suo Calendario ex Constantino de Re Rustic. annotat; quippe quum hæc improba sacrificia, Græcia in honorem Bacchi reperisset, & Athenis primum celebrata essent, ubi Novembri mense tanta licentia Baccho litatum ferunt, ut Nympharum, & Heroum habitu bacchantes prodirent in forum, & ad sonum tibiæ cum lasciva gesticulatione compositis modis psallerent, vinumque cum bellariis, libaque ex melle, magna bibendi licentia circumferrent;

ferrent; mulieres vero Mænades dictæ, & Viri ornati hedera, crine fluxo, lymphatis animis debacchatæ, pellibus indutæ cum tyrsis veluti insanientes, & furore afflatæ obvios ferirent, uti patuit ex versibus Virgilii mox adductis & Servio ibidem, & notant Plutarchus in Theseo, Lucianus in Baccho & alii: hinc ajunt eodem mense Romæ, & in Latio acta Bacchanalia è Græcia transportata.

Sed an Bacchanalia apud Latinos priscos fuissent, incertum est. Ovid.lib.6. Fastor. in versibus Cap.13. à nobis recitatis prodit Evandrum cultum Liberi Patris, & Mænades ejus Sacerdotes, ac sacra, quæ Bacchanalibus fiebant, in Latium transvexisse. Sic Vossius de Idololatr. lib.1. cap.12. scribit Bacchanalia festa Latinis Ænea antiquiora fuisse, quin Liberum inter Deos Indigetes Latinæ gentis annumeratum. Apud Plutarch.etiam in Pararell.cap.39.hæc habentur: *Quum Bacchanalia Romæ fierent Aruntius à nativitate hydropota, Dei vires flocci faciens illius ira ebrietate captus, filiam Medullinam corrupit obscuro quodam loco, ea vero dempto violatori anulo, parentem agnovit: quum major annis facta esset, intellecto flagitio, Patrem inebriat, & coronatum ad fulguris aram ducit, ibique fusis lacrymis, virginitatis insidiatorem mactavit, ita factum scribit Aristides 3. rer. Italic.*. Quæ probant Bacchanalia vetustissima Romæ, & in Latio fuisse, & hunc Deum maxime cultum, ne iratus ebrios contemptores faceret, quod à paucis notatum est.

Neque ab his dissentit Livius Dec. 4. lib. 9. qui Græcum ignobilem, & Vatem Bacchanalia in Etruriam, & dein Romam sub Posthumio Consule transtulisse affirmat. Nam Livius loquitur de Bacchanalibus novo, & peregrino ritu inductis; Romæ enim Mænades Bacchi Ministræ, & Sacerdotes erant, quæ furiis agitatæ sacrum faciebant in luco Semelis ubi Arcades sacra instituisse ferebant, uti Ovid. lib.6.Fastor.canit. At in eo luco solæ fœminæ erant, & Baccho litabant, ac Bacchanalia die non nocte celebrabant, in aliis vero Latii Oppidis constat Martio mense, Octobri quoque Bacchanalia interdiù facta esse, & sacra, tanta temulentia, & verborum licentia, ut ipse Varro alioquin Deorum inanium cultor, fieri ea non potuisse scripserit nisi mente commota teste Divo Augustino lib. 6. de Civit. Dei cap.9. & lib.7. cap.21.

Nefaria autem sacra, quæ sacrificulus Græcus in Hetruriam transvexit, partim composita ex iis, quæ Athenis, partim ex iis quæ in monte Parnasso alternis annis agebantur, ubi & Satyrorum frequens cernebatur cætus, itemque cymbalorum crepitus, & voces propriæ eorundem Satyrorum exaudiebantur teste Macrobio Saturnal. lib. I. cap. 18., nocturna erant, & Hyctileja appellata, in quibus fœminæ Bacchantes, & nudæ, mixtæ viris nudatis, qui viginti annos non excederent, sacris operabantur cum strepitu, & ululatu, ita ut ingenuarum, & mulierum constupratarum gemitus, & voces exaudiri non possent, quæ quidem sacra maximorum scelerum causa, & seminarium erant, uti Servius ad lib. 4. Æneidos prodit & Livius, qui ideò Hispalam Consuli Posthumio originem sacrorum expromentem, ita loquentem inducit: *Primo sacrarium id* (idest Lucum Semelis qui mendosè apud eum legitur *Similae*) *fœminarum fuisse, nec quemquam virum eo admitti solitum; tres in anno statos dies habuisse, quibus interdiu Baccho initiarentur Sacerdotes, invicem Matronas creari solitas; Pacullam Miniam Campanam Sacerdotem omnia tanquam Deum monitu immutasse, nam & viros eam primum suos filios initiasse, & nocturnum sacrum ex diurno, & pro tribus in anno diebus, quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse, ex quo in promiscuo sacra sint, & permixti viri fœminis, & noctis licentia accesserit; nihil ibi facinoris, nihil flagitii prætermissum, plura virorum inter sese, quam fœminarum esse stupra, &c.*

Merito itaque Romani perpetuo Senatus Consulto, non in Urbe modo sed per omnem Italiam Bacchanalia hujuscemodi coercuerunt Livio teste, edictumque refert Raphael Fabrettus Inscrip. cap. 6. pag. 426. & 429. apud quem plura de his. Bacchanalia vero diurna, de quibus verba fecimus, illibata perseverarunt.

CAPUT

CAPUT XXIII.

De diebus Festis mensis Novembris,

PAlam est Latinos populos Novembri mense plures agitasse solemnitates: quas nam vero,& quibus diebus, mihi non constat. Calendarium enim plura indicat ejus mensis festa, quæ Romanis peculiaria fuisse arbitror: ea tamen solum Latinis communia puto, quæ notantur septimo Idus Novembris, quo die mundum patere jactabant, & Diti, ac Proserpinæ sacra faciebant, uti diximus Cap. præcedenti, & Idibus ejusdem, quo Epulum sacrum indictum apparet. Id Epulum Jovi in ejus Templo apparabatur hoc die, qui illi sacer erat. Idus enim omnes Jovi dicatas meminimus Capite 15., quum moris esset apud Latinos nonunquam placandæ alicujus Dei iræ causa, sæpe etiam majoris erga Numina venerationis gratia, convivium sacrum in æde ejus Dei exhibere. Sic feriis Jovis Latiaris nempe Latini Regis, Latium universum in Ferentinæ Luco, & in Albano monte epulum sacrum instituisse patuit ex relatis Cap.8.; ita etiam apud Aram maximam Herculis, Evandrum, dein Latinam gentem, & Romanam consuevisse die festo ejus Dei Epulum exhibere dictum est Cap.12., & fusius de hoc ritu dicemus, quum de Templo Herculis Setini verba facturi sumus. Vacunalibus etiam, quæ festa instituta sunt in honorem Vacunæ Sabinorum, & Latinorum vetustissimæ Deæ, quam alii Victoriam, alii Minervam, Dianam,vel Cererem, plerique incertam Deam faciunt, ut videre est apud Varronem lib.1. Rer. Divin. quem refert Porphyrion Horatii interpres apud Rosinum Antiq. lib. 2. cap. 9. His inquam festis Epulum sacrum à priscis Latinis ei Deæ exhibitum probant Commentatores Ovidii, & præcæteris Paulus Marsus in lib.6. Fastor. ad ea carmina.

Ante focos olim scamnis considere longis
Mos erat, & mensæ credere adesse Deos.

Huic mori alludit Virgilius lib. 8. Æneidos ubi inducit Evandrum Epulum apud Aram maximam Herculis Æneæ, & sociis exhibentem, & ita pergit.

Interea sacra hæc (quando huc venistis amici)
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, & jam nunc sociorum assuescite mensis.
Hæc ubi dicta, dapes jubet, & sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili:
Tunc lecti juvenes certatim, aræque Sacerdos.
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas simul, & Trojana juventus
Perpetui tergo bovis, & lustralibus extis.
Postquam exempta fames, & amor compressus edendi
Rex Evandrus ait: non hæc solemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti Numinis aram
Vana superstitio, veterumque ignara Deorum
Imposuit sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.

Hinc Donatus, Servius, & Probus notant Arcades seu Pelasgos hunc morem sacras dapes, & solemne Convivium Diis exhibendi in Latium transvexisse, quamvis Cirinus de Urbe Roma lib. 1. cap. 33. ad principium, hariolетur Trojanos ejus celebritatis auctores. Hujus rei causa ferunt Romulum quum Urbem Romam condere vellet, die, quo Pomœrium signavit, Epulum Diis fecisse, sicuti prodit Dionysius in 1. Antiq. Roman.. At quum pateat ex Livio lib. 1., Romulum more Albanorum Diis sacrificasse, palam fit, & Epulum sacrum eo die exhibuisse, ne Albanos ritus præteriret, quod Cirino in loco jam adducto arridet, is enim ex Virgilio refert, Trojanos, quum Lavinium conderent, sacras dapes, & sacrificia instaurasse.

Porro & Isidorus lib. 5. de Temporib. notat Latinos singulis Idibus cujuslibet mensis sacras Epulas instituisse: en ejus verba: *Quidam autem Calendas à colendo appellatas existimant, apud veteres enim omnium mensium principia colebantur, sicut & apud Hebræos. Idus autem plerique Latinorum ab edendo dictas putant quod ii dies apud veteres epularum essent.* Itaque quum Latini Jovem maxime colerent, singulisque Idibus sacras Epulas celebrarent, facile est, prius quam Roma conderetur, his Idibus solemne Epulum Jovi exhibuisse, quod

quod innuit Valerius Maximus lib. 2. cap. 1., qui narrat Jovem eo Epulo in lectulum, Junonem, & Minervam in Sellas ad cœnam invitatas, ut ita ostenderent vetustissimas mulieres ejus Regionis accolas sedentes epulatum iviſſe, unde colligitur id epulum vetustissimum fuiſſe; erant enim eo die in Templis Jovis Lectisternia parata, ita dicta à stratis lectis, quibus ordine discumbebatur ex Wolfgango Lazio in Commentariis lib. 11. cap. 5., quamvis ante Romam conditam sedilia dispoſita eſſent, uti diximus Cap. 12.. Ibidem ex victimis, & immolatis convivium Numini exhibebatur, & Juppiter in lectulo jacens, Juno, & Minerva in sellis sedentes apud sacram menſam quasi epulaturi locabantur; unde Arnobius lib. 7. Adverſ. Gent. id ipsum irridens ait: *Jovis Epulum cras est. Juppiter enim cœnat, magnisque implendus est dapibus, jamdudum inedia gestiens anniversaria interjectione jejunus.*

Sacerdotes dapes, & vina menſæ per ordinem apponebant, dein tollebant, & ad eorum menſas haud longe diſpoſitas ferebant, & sic læti coronis, & lemniſcis redimiti loco Jovis, Junonis, & Minervæ multa nocte, postquam populus receſſiſſet, sacratos cibos comedebant, sicuti probant carmina Virgilii jam relata, & produnt Arnobius, Lazius, Hoſpinianus lib. 2. de Origin. Feſtor. cap. 28., & alii. Hujus Epuli Jovis meminit paſſim Livius lib. 5. & 7. Dec. 3. item lib. 1. Dec. 4. & lib. 10. Dec. 10.. Neque id Epulum Romæ post Reges exactos institutum ut videtur erui ex eodem Livio 4. Dec. lib. 3. ubi memorat Triumviros Epulones factos C. Licinium Lucullum, T. Romulium, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcium Leccam, quibus, ut Pontifici lege datum togæ prætextæ habendæ jus, quo fit tunc primum creatos Epulones, & sic Sacerdotes, qui Epulas indicendi Jovi, cæteriſque Diis poteſtatem haberent ex Feſto lib. 5.; quandoquidem Romani ſcriptores id quoque Feſtum, & Sacerdotium confuderunt, nam Livius meminit quidem ejus Sacerdotii, ſed initium Epuli Jovis tacet, & Dionyſius lib. 4. Tarquinium Superbum in Albano Monte feriis Latinis id inſtituiſſe affirmat, quamobrem Cirinus lib. 1. cap. 33. de Urb. Rom., & alii, eum Regem hujus Epuli auctorem faciunt, inſulſe quidem, quum conſtet Tarquinium Superbum Templum Jovi Latiali condidiſſe, & edixiſſe Latinos ferias ſuas,

quas

quas ii Populi jam Latino Regi sub Jovis Latialis cognomento in Luco Ferentinæ sacraverant, in ea æde agitare, sacrificio & Epulo peractis, sicuti jampridem solitum fuerat, uti patuit ex Festo, & aliis jam relatis Cap. 8.; quamobrem idem Festus lib. 5., ut proderet id Sacerdotium Roma antiquius fuisse, hæc retulit: *Epulonos dicebant antiqui, quos nunc Epulones dicimus: datum autem est bis nomen, quod Epulas indicendi Jovi, cæterisque Diis potestatem haberent*; hinc colligitur id Numen, & Sacerdotium Latinis priscis innotuisse, ii enim *Epolas*, quas nunc Epulas dicimus scribebant, unde *Epolones* vocabant eos, qui sacris Epulis præsidebant, uti Scaliger, & Dacerius advertunt: quibus si addas morem sacrum Epulum Jovi, Herculi, Vacunæ, Latino Regi, & similibus Diis indicendi, Latinam gentem ante Romam conditam ab Arcadibus, Pelasgis, seu Trojanis accepisse, res in propatulo est, nisi dicatur eam gentem Sacerdotibus, qui illas sacras dapes tractarent, Diisque ad convivium invitatis ministrarent, caruisse, quod nemo arbitrabitur.

Cæterum Roma quæ Magistratus, & Sacerdotes suos honoribus semper augere studuit, ut hoc Sacerdotium à cæteris segregaret, tribusque primum, dein quinque, quin septem viris hunc honorem concederet, togaque prætexta eos decoraret, Sacerdotibus Jovis, Herculis, cæterorumque Deorum Epulum indicendi potestatem inhibuit, ut eam soli Triumviri Epulones assequerentur, si Hospiniano de Origin. Festor. lib. 2. cap. 28. credimus, quod tantummodo Livius affirmat & Cicero lib. 3. de Orator. & in Oratione de Harusp. Respons. quæ satis sint in re vetustissima.

CAPUT

CAPUT XXIV.

De Festis diebus mensis Decembris.

NOnis Decembribus Faunalia erant, ideſt feſtæ ſolemnitates Fauni Latinorum Regis magno apparatu celebrari ſolitæ, quas ſic deſcribit Horatius lib.4. Ode 18.

Faune Nympharum fugientium amator,
Per meos fines, & aprica rura
Lenis incedas, abeaſque parvis
Æquus alumnis.
Si tener pleno cadit hædus anno,
Larga nec deſunt Veneris ſodali
Vina crateræ, vetus ara multo
Fumat odore.
Ludit herboſo pecus omne campo,
Quum tibi Nonæ redeunt Decembres,
Feſtus in pratis vacat otioſo
Cum bove pagus.
Inter audaces lupus errat agnos,
Spargit agreſtes tibi ſilva frondes,
Gaudet inviſam pepuliſſe foſſor
Ter pede terram.

Ad hæc Acron, & Porphyrion ejus ſcholiaſtes ſcribunt id feſtum in Urbibus, quin ſilvis, & pratis celebratum à Villarum Dominis, pecorum, & armentorum cuſtodibus, univerſoque Latio; quandoquidem præſepia frondibus ornabantur, Coloni, & Ruſtici omnes in ſilvis, & pratis edentes, ac ludentes feriabantur. Aram ejus Numinis veterem vocat Horatius, ut innueret eam Roma vetuſtiorem; ſuper aris Fauni hoc die multa urebantur thura, & mira ſuffimenta ſpirabant. Hoſtia erat hædus vino inſperſus, Horatio teſte, interdum agna, ut cecinit Ovidius lib. 2. Faſtor:

Cornipedi Fauno cæſa de more capella
Venit ad exiguas turba vocata dapes.

ex quibus arguitur fuiſſe ſacras Epulas hac nocte exhibitas, & feſta pervi-

pervigili anniverſario culta ex Alexandro Genial. lib. 3. cap. 18. ad finem.

Diximus Cap. 4. Latinos priſcos Faunum ſuum Regem Inuum, Pana, & Silvanum nuncupaſſe, ejuſque ædem ſacram, Caſtrum Inui dictam, in agro Laurentino locaſſe, ubi Oraculum Fauni erat, & Saturniis carminibus reſponſa dabantur, quamobrem facile eſt hoc die Latinam Gentem in eo templo ſacra feciſſe, & Sacerdotes Dei Oracula conſuluiſſe; erant enim in ea æde ſacra Sacerdotes, Faunii dicti, qui divino afflatu carmina canere Saturnia, & Oracula reddere credebantur, ejus rei meminit Ennius lib. 1.

. . . . ſcripſere alii rem
Verſibus olim quos Faunei, vateſque canebant

ubi Hieronymus Columna notat, Saturnios verſus nuncupatos, quod Saturni ævo Fauni, & Vates eo metro in edendis oraculis uterentur, quod Varroni adverſatur, qui lib.6. de Lingua Latina hæc habet: *Fauni Dei Latinorum, ita ut Faunus, & Fauna ſint in verſibus, quos vocant Saturnios: In ſilveſtribus locis traditum eſt ſolitos fari, à quo fando, Faunos dictos*: Feſtus etiam lib. 17. *Verſus quoque*, inquit, *antiquiſſimi, quibus Faunus fata ceciniſſe hominibus videtur, Saturnii appellantur*: & Servius ad lib. 8. Æneid. ad illud:

Hæc nemora Indigenæ Fauni, Nymphæque tenebant.

ſane, ait, *ſicuti ſupra dictum eſt Faunus Pici filius dicitur, qui à fando, quod futura prædiceret Faunus appellatus eſt, quorum reſponſa ferebantur: hic Faunus habuiſſe filiam dicitur ornatam caſtitate, & diſciplinis omnibus eruditam, quam quidem, quod nomine dici prohibitum fuerat, Bonam Deam appellatam volunt; hos Faunos, etiam fatuos dicunt, quod per ſtuporem divina pronuncient: quidam Faunum appellatum volunt quem nos propitium dicimus.*

Ex prædictis igitur intelligitur Fauni Sacerdotes, qui oracula verſibus Saturniis redderent, templo ejus Dei miniſtraſſe, & Faunios appellatos, quod imitarentur Deum, quem Saturnio carmine fata ceciniſſe prodebant: quo fit Oraculum Fauni, quod Virgilius, & alii Cap. 4. adducti memorant, fuiſſe potius inventum fraude Sacerdotum, qui Oracula quaſi Dei afflatu correpti edere Saturniis verſibus popu-

populo simulabant, sic Delphica Oracula, Poëtæ fani ministri carminibus prodebant ut ex Socrate colligit Antonius Vandale de Oracul. dissert. 2. pag. 243. & 257., & Plutarcho in libro de Pythiæ Oraculis, quibus alludit Lucretius lib. 5, his versibus:

. . . multa bene, ac divinitus invenientes
Ex adytis tanquam cordis, responsa dedere
Sanctius, & multo certa ratione, magis quam
Pythia quæ Tripode ex Phœbi, Lauroque profatur.

Hinc nota digni videntur Scaliger, Oiselius, & Sponius doctissimi viri, quorum ille in Conject. ad Varronem de Ling. Latina pag. 78. & 130. putat Faunios fuisse Sacerdotes à priscis Latinis Saturno dicatos, qui in ejus Dei templis oracula carminibus redderent, quum constet ex nomine ipso, ex prædictis, & Ennio, quem Scaliger adducit, Sacerdotes laudatos Fauno sacratos; licet facile sit eosdem Saturni templis à Fauno vivente addictos, quod prodant Faunum primum in Latio Saturno Avo, & Pico Patri nefaria sacra instituisse, ac Lucos sacros, & Fana dicasse, ut auctor est Probus Scholiastes Virgilii relatus per Beroaldum ad Suetonium in Julio Cæsare cap. 53., & Curtium Symphorianum de Hortis lib. 4. cap. 1., & testatur Lactantius de Fals. Relig. lib. 1. cap. 15., & fusius cap. 22., ubi refert hæc Lucilii carmina:

Terricolas Lamias Fauni, quas Pompiliique
Instituere Numæ, tremit has: hic omnia ponit.
Ut pueri infantes credunt signa omnia ahena
Vivere, & esse homines: sic isti omnia ficta
Vera putant, credunt signis cor inesse ahenis
Pergula Pictorum: veri nihil: omnia ficta.

quibus versibus Poëta priscos Latinos, & Romanos à Fauno, & Numa Deorum inanium cultum accepisse testatur. Oiselius vero in Thesaur. Selector. Numismat. Tabul. 48. num. 5. memoriæ mandavit Bonam Deam fuisse peculiare Numen Africæ, eandemque & Junonem in pluribus cippis vetustis cælestem, & Bonam Deam appellatam, quasi faventem, & propitiam, quam ideo Sponius sect. 3. post num. 46. Carthagine cultam affirmat, plures exhibens tabellas ei Deæ votivas ex Africa advectas. Horum quippe lapsus satis dilucidus est,

quum Servius loco adducto, Macrobius, aliique antiquissimi scriptores testentur Bonam Deam, Faunam Fauni Regis sororem, filiam, vel uxorem fuisse, neque obstat Carthaginenses Junonem quoque Bonam Deam appellasse, id enim fecisse dicendum est, ut eo titulo honorarent Junonem, quam etiam Cælestem, Salutarem, Reginam, Natalem, & Lucinam nuncupabant: jure ergo merito utrumque scriptorem carpit Fabrettus Inscript. cap.9. fol.667.

Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Flamini Laurentinali* refert Laurenti fuisse flaminem Lucularem ita dictum, quod ejus curæ datum esset Lucos sacros Pici, & Fauni custodire, & in illis statis diebus sacra facere, de quo tamen alibi dicam prolixius. Turnebus Adversf.lib.8.cap.16. notat Fauno, oleastrum arborem sacram fuisse, in qua, ut diximus Capite 4. apud ædem Laurentinam posita, è naufragio servati, vota & donaria suspendebant Virgilio lib. 12. Æneidos teste.

Sic Tomasinum de re antiquaria optime meritum hallucinatum arbitror, is enim cap.26. de Donar. Silvanum Pana credit, & à Fauno dissimilem, quod Silvano porcus mactaretur ex Juvenal. Satyr. 6.

Cædere Silvano porcum . . . .

& Martianus Capella de Nupt. Philolog. & Mercur. lib. 1., Silvanum, & Faunum diversa Numina faciat his verbis: *Ipsam quoque terram, quæ hominibus invia est, reficiunt longævorum Chori, qui habitant silvas, nemora, Lucos, lacus, fontes, ac fluvios, appellanturque Panes, Fauni, Foni, Satyri, Silvani, &c*; quandoquidem etsi liqueat Faunum, & Pana antiquos confudisse, planum est Faunum, Silvanum, & Pana à Latinis dictum; erat enim Faunus præcipuus agrestium Deus, & Silvicola, ac in Silvis fari credebatur, uti ex Varrone, & aliis jam probavimus, quamobrem Silvani nomen à Silvis sortitus videtur, quin quoties ex Silvis vox aliqua nocturna erupisset, ea Silvani esse putabatur, teste Julio Obsequente libro de Prodig. cap.8. *Silentio noctis ex Silva Arsia ingens vox audita, quæ Silvani credita est fuisse*, quem eundem, ac Faunum prodit Dionysius lib. 5., qui referens bellum cum Tarquiniis actum, quo Brutus interiit: *Inter hujusmodi cogitationes*, inquit, *& colloquia circa pri-*

primam fere vigiliam, è silva, ad quam castra habebant, vox quædam ad utriusque partis aures appulsa est, sive ea herois fuit, cujus istud fanum est, sive Fauni quem vocant, ad hunc enim auctorem Romani solent referre panicos terrores, omnisque generis spectra; nam si quando insolita species oculos hominum exterrent, voceſve divinæ aures eorum percellunt, Numini huic opus illud tribuunt: Hæc Dionysius, quamvis Cotta apud Ciceronem omnino neget Faunos, aut eorum vocem unquam auditas fuisse.

Inuus, seu Incubus dicebatur Faunus, Silvanus etiam ex glossario veteri & Divo Augustino lib. 15. cap. 22. de Civit. Dei: *Quoniam*, ait, *celeberrima fama est, multique se expertos, vel ab iis, qui experti sunt, de quorum fide dubitandum non est, audisse confirmant, Silvanos, & Faunos, quos vulgo Incubos vocant, improbos sæpe extitisse mulieribus, & earum appetiisse, ac peregisse concubitum*: Idem patet ex Joanne Meursio Criticar. Exercit. par. 2. cap. 1., quin quum à sacris Bonæ Deæ Fauni uxoris, viri arcerentur, sicuti fusius diximus Capite 4., ita & mulieres Silvano, qui Faunus vir Bonæ Deæ fuerat, sacrificare non licebat, ut notat vetus Scholiastes Juvenalis Satyr. 6. ad vers. 466.

Pecorum, & agrorum Deus Silvanus dicebatur testimonio Virgilii Eglog. 1.

Venit & agresti capitis Silvanus honore
Florentes ferulas, & grandia lilia quassans.

& lib. 10. Æneid. ubi eum notat arvorum, pecorisque Numen nec non Ovidii lib. 2. Fastor.

Pana deum pecoris veteres coluisse feruntur.

Luporum exactorem ac fulguritarum arborum eundem nuncupat Lucilius apud Nonium Marcellum de Propriet. Sermon., & Tutorem finium, & terminorum Horatius Epod. Ode 2.

Qua muneretur te Priape, & te Pater
Silvane Tutor finium.

Ejus rei caussa omnis possessio apud priscos Latinos tres Silvanos habebat, quorum unum domesticum possessioni consecratum, secundum agrestem Pastoribus addictum, alterum orientalem dicebant, cui erat in confinio lucus positus, ut memoriæ mandavit

Cato in libro de Limitib. Agror. apud Servium lib. 8. Æneidos ad illud:

Arvorum, pecorisque Deo . . . . .

Urbicus etiam de Finib. Agror. & Vossius de Idololatr. lib. 2. cap. 13.

Hæc quæ de Silvano memorabant, & Fauno convenisse scimus, nam & is pecorum Deus erat, uti ex Horatio diximus, & Ovidius occinit:

Agresti Fauno supposuisse pecus:

& Virgilius eum facit Faunorum, Satyrorum, & reliquorum agrestium Numinum Patrem ex Rosino lib. 2. cap. 17., quod memorat Plutarchus in Numa, qui Picum, & Faunum Satyrorum generi æquiparat, aitque Romanos eos errantes spiritus existimasse. Tutorem quoque finium, & possessionibus consecratum eum Deum viri docti putant, quod in formula Solitaurilium ad lustrandū agrum Ambaruali sacrificio, & aliis precationibus Rusticorum, Marspiter appellaretur, qui idem ac Silvanus, & Faunus erat, ita dictus, quod eum à Marte oriundum crederent, à Pico scilicet, quem Martis cognomento Latini venerabantur, uti ex Dionysio lib. 1. probavimus, & produnt Cato de Re Rustic. cap. 38. & 83., aliis 141. *Votum pro bobus, ut valeant sic facito Marti Silvano in silva interdiu &c.* Scaliger & Dacerius ad Festum lib. 11. voce *Marspedis*, Adrianus Turnebus lib. 29. Adverf. cap. 23., licet is Silvanum, & Martem eundem esse affirmet.

Utrumque etiam confundit Gratius in Cynegeticis:

. . . . *Latii cultor, qui Faunus amœni*
Mænaliusque puer, domitrix Idea Leonum
Mater, & inculto Silvanus termite gaudens.

Porrò & Auctor Origin. Gent. Rom., Servius, & alii Cap. 4. adducti, & Lapis vetustus apud Ligorium in MSS. Otthobonianis verbo *Antro Aventino*, dilucide probant priscos Latinos, & Romanos, Faunum, Silvanum, & Pana nuncupasse, quamobrem eleganter Meursius Critic. Exercit. par. 2. lib. 11. cap. 1., docet id Numen, cui in puerorum natalitiis lectus in ædibus sternebatur, Martem Silvanum Picumnum ab antiquis dictum, ut intelligeretur eundem esse Picumnum, & Martem: Silvanum quod tamen postremum mihi non arridet,

det, quum pateat Picumnum Ardeatium Deum fuiſſe, & à Silvano difformem ex relatis Cap.13.ad princip., quamvis palam ſit antiquos Fauno, & Silvano, Picumni, & Martis cognomentum addidiſſe, quod Faunus Pici, & Martis proles jactaretur.

Rem ipſam ob oculos ponunt Dionyſius lib.1.,& Livius itidem lib.1., qui ſcribunt Evandrum, Fauni Regis Latinorum ævo, in Latium appulſum, Panis Dei Arcadum Numen ad Latinas oras tranſvexiſſe.. Hunc Arcades Faunum, ac Faunum Pana appellaſſe, & Silvanum produnt Macrobius Saturnal. lib. 1. cap.22., & fuſius Voſſius de Idololatr. lib. 1. cap. 12., hinc oborta confuſio, quippe quum Faunus Rex Arcades Evandro duce benigne hoſpitio excepiſſet, neque in Latio tunc Reges conſecrati eſſent, grati animi ergo, Græcanica gens ſolita Reges ſuos, & Heroas conſecrare, Faunum docuit Saturnum, Picum, & cæteros ſuos majores colere, & in Deorum numerum referre, & Faunum ipſum conſecravit, eique honoris cauſſa Panis, qui Deus Arcadum, & quem Silvanum, univerſæque ſubſtantiæ dominatorem dicebant, cognomentum, ac virtutes tribuit, & Panis, ac Fauni ritus confudit.

Ex his habes cur Faunus ab Arcadibus edoctus primum in Latio nefaria ſacra Saturno, & Pico parentibus ſuis inſtituerit, ut ſuperius dictum eſt; cur Ovidius lib.1. Faſtor. Evandrum Latii Numinum vectorem appellet: cur Latini priſci Faunum ſuum Regem, Panis, Inui, & Silvani cognomento, & Panas Fauni nomine honorarint: cur etiam ſimulacrum Fauni ſimilè illi Panis fecerint. Nam perhibent Panos, cornua, barbæque prolixam dimiſſionem, & capræ pedes geſtantem, ac manu fiſtulam, effinxiſſe, ut auctor eſt Macrobius Saturnal. lib.1. cap.22. Voſſius de Idololatr. lib.9. cap.34. Faunum etiam eadem effigie coluiſſe ex Ovidio lib.2.Faſtor.cujus carmina ſupra retulimus, ubi interpretes id ipſum produnt, licet Silvanum alii fingerent nudum,capite corona è ferula, & liliis redimito, manu protenſa, & cupreſſu armata,cujus ſationem primus inveniſſe dicebatur ex Martiano Capella lib.5.nuptiar. Mercur.& Philolog.in princip.

Tunc primum poſita Silvanus ſorte cupreſſu
Percitus, ac trepidans, dextram tendebat inermem.

& Tomaſino de Donar. cap.26.

Hæc

Hæc fecisse constat Latinos, dein Romanos, ut Faunum in Pane, & Panem in Fauno colerent, quanquam haud simulare possent utrumque Numen distinctum fuisse; quoniam hoc die Fauni festa percolebant in Monte Cælio, & in Insula Tiberina, ut ex Capite 4. patuit, ac Rosinus cap. 17. lib. 2. notat; Februario vero mense, Pana Lupercalibus solemnitatibus in Palatino monte honorabant, ut dicemus suo loco; unde errasse puto Tomasinum loco quo supra, ubi narrat Calendis Martiis Silvano sacra facta, quum eo die Marti, non autem Silvano, quem eundem ac Faunum diximus, liqueat solemnia concelebrata.

Nec quicquam facit Silvano porcum immolatum, Fauno hædum; enimvero porcum immolabant Silvano, quem etiam scimus lacte piasse, quod ob ritus confusionem Pana eum dicerent, & Faunum, quibus merito lacte, porco etiam sacrificare poterant, si credimus Tibullo lib. 11. Eleg. 5. & lib. 1. Eleg. 10., aliisque quos idem Tomasinus ubi supra refert.

Ex quibus ni fallor Aristidis Milesii fabula falsa colligitur, qui tertio Rer. Italicar. ait: *Valeria Tusculanaria ob iram Veneris Valerium patrem deperibat, remque nutrici communicat, quæ dolis subiens herum, puellam quandam ex vicinis eum adamare inquit, quæ aspectum ejus, apertumque concubitum vereatur. Aliquando pater postmodum debaccbatus, lumen petiit: nutrix vero præveniens, fugiensque se præcipitavit, filia quoque inde evadens peperit Silvanum, quem Græci Ægipanem vocant*, si fides præstanda est Plutarcho in Pararell. cap. 45.. Ad hæc Hieronymus Columna ad Ennii lib. 1. Annal. pag. 47., scribit Faunum editum ex nefario Valerii Tusculani cum filia incestu. Hos enim erroris insimulo, quum ex mox relatis, & iis, quæ diximus Cap. 4., appareat Faunum, qui & Silvanus est, Pici Regis Latinorum filium fuisse.

Cæterum lapides Romæ effossi, quos ipse Tomasinus cap. 26. refert, Silvanum eundem, ac Faunum fuisse, & speciem ejus oraculi probant. Primus cippus hæc habet.

SILVA-

I.

S I L V A N O
S A N C T. S A C R
E T L I B E R O P A T
A: C O E D I C I V S T H E P H I L V S
E X V I S O D. P O S

I I.

S I L V A N O S A L V T A R I
L. M A N L I V S S A T V R N I V S
E X V I S O P O S V I T

I I I.

S A C R V M S A N C T O S I L V A N O
A V G. V O T O S V S C E P T O E X V I S V

Quidam legunt *Augusti*, at alii *Augusto*, quæ lectio mihi magis arridet.

Hæc ſaxa indicant morem priſcorum Latinorum, qui in Templis Fauni cubare ſolebant, ut in ſomno oracula acciperent, quod eleganter explicat Ovidius lib.4. Faſtorum his verſibus:

Silva vetus nullaque diu violata ſecuri
Stabat Mænalio ſacra relicta Deo;
Ille dabat tacitis animo reſponſa quieto
Noctibus, hic geminas Rex Numa mactat oves.
Prima cadit Fauno, leni cadit altera ſomno,
Sternitur in duro vellus utrumque ſolo.
Bis caput intonſum fontana ſpargitur unda,
Bis ſua faginea tempora fronde tegit.
Uſus abeſt Veneris, nec fas animalia menſis
Ponere, nec digitis anulus ullus ineſt.
Veſper ubi eſt tectus, ſupra nova vellera corpus
Ponit, adorato per ſua verba Deo.
Interea placidam redimita papavere frontem
Nox venit, & ſecum ſomnia nigra trahit:

Faunus

Faunus adest, oviumque premens pede vellera duro
Edidit è dextro talia verba thoro.
Morte Boum tibi Rex tellus placanda duorum,
Detque sacris animas una Juvenca duas.
Excutitur terrore quies, Numa visa resolvit
Et secum ambages, cæcaque jussa refert.

Poëta itaque, ut produnt interpretes, & maxime Paulus Marsus, occinit, Numam oraculum Fauni Latinorum Regis in Silva Laurentina consuluisse, quam Mænalio Deo sacram is dixit, ut innueret Faunum in Pane, & Pana in Fauno cultum, quanquam Plutarchus in Numa memoriæ mandarit in Aventino lucum fuisse Pico, & Fauno sacrum. Dein refert in eo templo, Faunum noctu per quietem Oracula edere solitum, morem postmodum eorum, qui id Oraculum consulebant erudite explicat, narrans hos mactasse duas oves, unam Fauno, alteram Somniorum Deo, pelles hostiarum humi stravisse, & ab omni coitu, esuque carnium se abstinuisse, expectatoque signo occasus vesperis, asperso capite aqua vivi fontis, ut se ab omni crimine expiarent, consuevisse bis caput fago (quæ arbor Deo sacra erat) coronare, & sine cultu corporis, anulis etiam depositis, præmissis precibus super stratis hostiarum pellibus in Templo cubare. Sic dormientes nocturna visa expectabant, idest quæ in somniis ipsis cubantibus apparebant, & ita Oracula se accepisse, & monitos à Deo in somniis, tanquam ex visu opinabantur, uti ex carminibus prædictis patuit, cujus etiam rei meminit Pausanias in Atticis, qui de Amphiarai Oraculo apud Oropios hæc prodit: *Consulendi quidem causa qui accedunt, primo lustrantur omnes, pro piaculo res divina est, quam quum Amphiarao ipsi faciunt, tum cæteris, quorum in eadem ara inscripta sunt nomina. Deinde arietem ei immolant, cujus substrata pelle dormientes nocturna visa expectant*: quibus addit Philostratus lib. 2. vitæ Apollonii Thyanæi: *Eos qui ad accipienda responsa eo accesserant* (ad ædem scilicet Amphiarai) *sacerdotes jubebant diem integrum à cibo & triduum à vini potu abstinere.*

Quamobrem Lapides relati, Silvano vota soluta exprimunt ex visu, idest postquam solemnibus prædictis peractis, voti reus dormierat in Fauni æde, & in somniis admonitus putabatur gratum Numini

Numini fore id votum solvere; quare habes in æde sacra Fauno in Laurenti agro posita, oracula Saturniis versibus per Sacerdotes reddita, & per visum, scilicet per speciem variæ formæ in somniis oblata cubantibus. Quæ dicta sint, ut eruditorum diligentiæ adhuc plurimum supersit, nam Faunus præcipuus, & maximus Latinorum Deus fuisse perhibetur.

Præter Agonalia, de quibus suo loco dicam & Consualia, quorum meminimus Cap. 20., Saturnalia festa XVI. Calendas Januarias fuisse comperimus. Hæc festa à Latinis in Romanos propagata palam est, quamquam Romani scriptores ea Regum, & Consulum fastis de more accensuerint. Festus enim scribit Saturno diem festum dicatum mense Decembri, *quod eo ædes est dedicata, & is culturæ agrorum præsidere videtur, quod etiam falx est ei insigne*; sic Dionysius lib. 3. Tullum Romanorum Regem in prælio adversus Sabinos ad Eretum pugnantem, Saturno, & Opi solemnes ferias vovisse, partaque victoria instituisse censet. Livius lib. 2. cap. 21. prodit anno ab V.C. CCLVIII. A. Sempronio, & Minucio Coss. ædem Romæ Saturno dicatam, feriasque primum sacratas, quod & Lipsius lib. 1. Saturnalium cap. 3. narrat.

Veruntamen Macrobius, qui de Saturnalibus erudite scripsit, has solemnitates longe ante Romam conditam apud Latinos fuisse affirmat; etenim causas festi inquirens lib. 1. cap. 7., tres refert, quarum ultima præ cæteris viris doctis arridet: *Nec illam causam*, inquit, *quæ Saturnalibus assignatur ignoro, quod Pelasgi, sicut Varro memorat, quum sedibus suis pulsi diversas terras petiissent, confluxerunt plerique Dodonam, & incerti quibus hærerent locis, ejusmodi acceperunt responsum*: dein relato responso, sic pergit: *Acceptaque sorte, quum Latium post errores plurimos appulissent, has sibi sedes prædictas esse didicerunt, vastatisque Siciliensibus incolis, occupasse regionem, decima prædæ secundum responsum Apollini consecrata, erectisque Diti sacello, & Saturno ara, cujus festum Saturnalia nominarunt. Quumque diu humanis capitibus Ditem, & virorum victimis Saturnum placare, se crederent, Herculem ferunt postea cum Geryonis pecore per Italiam revertentem, suasisse illorum posteris, ut faustis sacrificiis infausta mutarent,*

Ss *inferen-*

inferentes Diti non hominum capita, sed oscilla ad humanam effigiem simulata, & aras Saturnias, non mactando viros, sed accensis luminibus excolentes, inde mos per Saturnalia missitandis cereis cœpit.

Hactenus Macrobius, qui ut probaret Græcanicam gentem ea festa in Latio instituisse, hos refert ex Accii annalibus versus:

Maxima pars Grajum Saturno, & maxime Athenæ
Conficiunt sacra, quæ Cronia esse iterantur ab illis
Emque diem celebrant per agros urbesque per omnes
Exercent Epulis læti, famulosque procurant
Quisque suos, nostrisque itidem est mos traditus illinc
Iste, ut cum dominis famuli epulentur ibidem.

Idipsum testantur Dionysius lib. 1., Stephanus de Urbibus, Ennius lib. 1. Annal., Arnobius lib. 2. Adversus Gentes, Lactantius de Falsa Religione lib. 1. cap. 21. aliique, quos retulimus Capite 17., quo fit, has solemnitates, antequam Hercules in Latium appelleretur, fuisse à Pelasgis institutas, ut Prætextatus apud Macrobium cap. 7. asserit.

Scio eundem Macrobium duas alias causas adsignasse; primam, qua Saturnalia ad Janum retulit his verbis: *Excogitavit Janus honorum eius* (Saturni scilicet) *augumenta, ac primum terram omnem ditioni suæ parentem Saturniam nominavit, aram deinde cum sacris tanquam Deo condidit, quæ Saturnalia nominavit. Tot sæculis Saturnalia præcedunt Romanæ Urbis ætatem*: cui consentit Herodianus Histor. lib. 1. in Commodo cap. 18.. Hæc tamen causa fabulosa apparet, si consideremus Faunum Latinorum Regem Jano, Saturno, & Pico primum in Latio sacra fecisse, & Fana, ac ædes sacras dicasse, sicuti superius dictum est, quanquam Xenon apud Macrobium lib. 1. cap. 9. Janum in Latio primum Diis templa fecisse, & ritus instituisse sacrorum referat; neque ex hoc argumento evincitur, haud potuisse Pelasgos hunc Saturni cultum in Latium invehere, quum ante Janum, & Saturnum ea gens Latium tenuerit ex Rickio de Antiq. Lat. Colon. cap. 3. & 5., nam ætates adeo vetustas computare, & tempora, quibus Pelasgi, Aborigines, & Siculi Latium incoluerunt numerare, difficile, quin adeo impossibile est, ut ipsi vetustissimi Roma-

Romanarum rerum ſcriptores, Livio lib. 1. teſte, id aſſequi poſſe ab omni ſpe animum abduxerint; mirum itaque eſt viros doctiſſimos, qui poſt tot ſæcula ſcripſerunt ſibi ſuaſiſſe tantum pelagus vadare.

Aliam Saturnaliorum cauſſam ſic Macrobius cap. 7. tradit: *Qui erant ab Hercule in Italia relicti, ut quidam ferunt; quum à Latronibus infeſtarentur occupato edito Colle, Saturnios ſe nominaverunt, quo ante nomine etiam idem Collis vocabatur, & quia ſenſerunt ſe hujus Dei nomine, & religione tutos, inſtituiſſe Saturnalia feruntur, ut agreſtes vicinorum animos ad majorem ſacri reverentiam ipſa indicti feſti obſervatio vocaret*: ex quibus compertum ſit inſignem adeò fuiſſe gentium reverentiam in ſuos Deos, ut neque Latrones ad Lucos, vel Colles ſacros tentarent accedere, ne ira Numinis correpti, condignas pœnas luere crederentur.

Hinc Macrobius arguit, cujuſmodi ſacri hujus origo eſſet, eam proculdubio fuiſſe Roma vetuſtiorem; ſed cur Pelaſgi, qui hæc ſacra in Latium tulerunt, Saturnalibus diebus ſervis miniſtrarent, operæ pretium eſt intelligere. Philocorus apud ſæpe laudatum Macrobium lib. 1. cap. 10., memoriæ mandavit Cecropem primum in Attica ſtatuiſſe aram Saturno, & Opi, eoſque Deos pro Jove, & Terra coluiſſe: inſtituiſſe etiam, ut patres familiarum frugibus, & fructibus jam coactis paſſim cum ſervis veſcerentur, cum quibus patientiam laboris in colendo rure toleraverant. Alii referunt Saturnum honore ſervorum delectari eodem Macrobio teſte. Athenæus Deiphnoſoph. lib. 4. aliis 14., memorat Pelaſgis Diis immolantibus, Pelorum denunciaſſe ingenti Terræ motu montes in Hemonia diffractos, recluſoque hiatu, paluſtrem aquam erupiſſe, & regionem illam ſiccatis aquis amplam, amœnamque planitiem apparuiſſe. Ob eam cauſam ſubdit eos Populos Peloro, & ſervis lautam appoſuiſſe menſam, ac miniſtraſſe, Jovique Pelorio mactatis hoſtiis conſueviſſe quotannis ſumptuoſo menſarum apparatu convivari, peregriniſque, ac ſervis recumbentibus miniſtrare; unde factum eſſe ajunt, Pelaſgos Latium incolentes Saturno devotos, id feſtum inſtituiſſe, exemplo ejus quod Jovi Pelorio faciebant.

Sunt & qui putent Tyrrhenos è Latio Pelaſgos pepuliſſe, qui verò remanſerunt, ſerviles operas in colendo agro aliis præſtitiſſe,

 atque

atque in eorum gratiam cæptum Saturni festo iisdem ministrare, ut ex Stephano, Cicerone, & aliis notat Rickius de Prim. Ital. Colon. cap.3. ad finem. Ego vero opinor Græcanicam gentem hæc sacra, & ritum servis accumbentibus ministrandi, in Latium invexisse, quum palam sit, nedum Pelasgos, sed & alias nationes Græciæ Saturnalibus talia convivia servis fecisse, uti Cretenses, & Athenienses, quin & Babylonios ante Græcos, quibus festum fuit, cui nomen *Sacea*, in quo quinque diebus servi imperabant Dominis suis, & è servitio unus stolam regiam induebat, sicuti ex Caristio, & Ctesia docet Athenæus loco quo supra, & prodit Dempsterus ad Rosinum lib.4. cap.12. ad 17., quamvis non desint qui tradant id factum, ut recoleretur memoria aurei, & prisci sæculi, quo summa inter dominos, & servos æqualitas, paritasque erat, ut Poëtæ passim, & præ aliis Tibullus lib.1. Eleg.3. Ausonius Eclog. de Mensib.

Aurea nunc revocet Saturni festa December
Nunc tibi cum Domino ludere verna licet.

& Acron in Horatium loco mox adducendo.

Itaque his diebus sive in honorem Saturni, sive ut servis gratiam responsarent perfecti laboris, ut arridet Solino Polyhistor. cap.3., Latini servis suis ludendi, comedendique cum ipsis Dominis plenam libertatem concesserunt, uti patuit ex prædictis, & notant veteres Interpretes Horatii lib.2. Satyr. 7. ad illud:

. . . . . *age libertate Decembri,*
(Quando ita majores voluerunt) utere, narra.

Quamobrem servi ingenuorum ministeria occupabant, pileos sumebant, à liberis nullo discrimine differebant, stipemque invicem dabant, & munera missitabant teste Alexandro Genial.lib.2.cap.22. Solitum & fuit cereos dono mittere ex Festo lib.3. *Cereos Saturnalibus muneri dabant humiliores potentioribus, quia candelis pauperes, locupletes cereis utebantur*: & Martiali lib.10. Epigr.87.

Absit cereus aridi Clientis,
Et vani triplices, brevesque mappæ,
Expectent gelidi jocos Decembris.

unde habes Clientes etiam missitasse cereos Patronis; narrant enim Herculem loco victimæ, Saturno lumina accendi, & cereos sibi invi-

invicem mittere docuisse ex Macrobio lib. 1. cap. 7. & cap. 11., ad finem, Alexandro Genial. lib. 2. cap. 22.

Quot verò dies priusquam Roma conderetur Saturno sacri essent, facile non est asserere, nam Mallius vetustissimus scriptor putavit Latinos per triduum Saturnalia agitasse, subditque hoc exemplo Augustum, qui Latinæ gentis erat, in judiciariis legibus ferias Saturno triduo jussisse celebrari. Masurius contra, aliique Auctores, uno die, scilicet XIV. Calendas Januarias Saturnalia fuisse prodiderunt, quam sententiam Fenestella confirmat. Nonius verò, & Memmius in Atellanis meminerunt apud veteres septem diebus peragi solitum Saturnalia. Horum opiniones refert Macrobius lib. 1. cap. 10. ubi Masurii, & Fenestellæ sententiam probat.

At Lipsius Saturnal. lib. 1. cap. 3. & 7. memoriæ prodidit, tres dies Saturno, & post tertium, dies quatuor alios, non tamen feriatos, hilaritati, & solemnitati festorum fuisse sacratos, quod & referunt Rosinus Antiq. Rom. lib. 2. cap. 4., & Fabrettus Inscrip. cap. 7. pag. 482. & 483.. Apud me tamen, tantæ est auctoritatis exemplum Augusti, qui in Judiciariis legibus antiquorum usum sequutus, tres dies feriatos Saturno adscripsit, ut potius Mallii, quam aliorum sententiæ adhærendum arbitrer. Quod intelligitur ex Festo, & Varrone; ille enim lib. 13. sic ait: *Opalia dicebantur dies festi, quibus Opi supplicabant*. Varro autem lib. 3. de Lingua Latina hæc habet: *Saturnalia dicta ab Saturno, quod eo die feriæ ejus, ut post diem tertium Opalia Opis*; ex his scimus Opi, non uno die, sed pluribus ferias ab antiquis agitatas ex Festo, & Saturnalia uno die olim concelebrata; at quoniam Saturno, & Opi, principibus, magnisque Diis Latinæ gentis, si Varroni lib. 4., de Lingua Latina credimus, in eadem æde Saturni sacrificari solitum erat, ut literis tradiderunt Lactantius de Falsa Religion. lib. 1. cap. 15. Pausanias Arcadic. seu lib. 8. Macrobius cap. 10. Alexander Genial. lib. 6. cap. 4., hinc fortasse factum, Latinos priscos duos dies haud festos, qui inter Saturnalia, & Opalia incidebant, feriis Saturnalibus dicasse, Opique totidem feriatos concessisse, uti Festo arridet, qui plures Opalibus adscriptos prodit, quam sane rem Macrobius ipse lib. 1. cap. 10. & 11. confundit; enim verò is ait: prisco ævo Saturnalia & Opalia uno eodemque

que die, scilicet XIV. Calendas Januarias celebrata, quod Festo, Varroni, & cæteris jam relatis adversatur. Subdit etiam XIII. Calendas Januarias Sigillariorum festum agitatum, ac si hæc solemnitas dissimilis ab Opalibus, & Saturnalibus esset, quin recens, & Saturnalibus addita, quum ex iis, quæ Capite 11. scribit, pateat eam solemnitatem, qua oscilla quædam, & fictilia simulacra in sacellum Ditis aræ Saturni cohærens, pro suis capitibus quisque ferebat, inventam ab Hercule, qui temperato nefario sacro, quod his diebus Pelasgi Saturno & Diti in Latio faciebant, de quo verba fecimus Capite 17., loco humanæ hostiæ docuit Saturno lumina accendi, & Diti Patri pro viventium capitibus fictilia capita offerri, ut ita Latini piaculum Saturno pro Dite facerent.

Ergo liquet ex eodem Macrobio Sigillariorum festum hoc mense Saturno sacro, & his diebus, quibus Opi, & Saturno litabant, à Latinis priscis ex Herculis instituto, non autem recens addiectum Saturnalibus, ut ipse haud recte autumat, nisi dicamus additum vetustæ solemnitati vicum Romæ Sigillaria dictum, ubi venum res venales, & fictilia exponebantur, diebus maxime prædictis, quibus Populus Romanus confluebat ad eum vicum, ut imagunculas, & simulacra venalia emeret, & in sacellum Ditis deferret, de quo fusius Alexander Genial. lib. 3. cap. 4.. Quamobrem dilucidum fit Saturnalia, & Opalia sex diebus, non omnibus festis, sed feriatis agitata, eoque tempore & convivia in æde Saturni exhibita, lumina accensa, & Diti in Sacello in eodem templo Saturni condito, Oscilla oblata. Hæc enim omnia facta feruntur à Pelasgis, Latinisque priscis ex Herculis instituto, & ut ea gens memoriam recoleret Saturni, & Opis, quam sororem, & uxorem Saturni fuisse scribunt Diodorus Siculus lib. 3. Bibliothecæ alias 4. cap. 5. Macrobius cap. 10., Fulgentius in Mythologicis lib. 1. cap. 3. & alii, quum ii Dii principes essent in Latio Varrone mox relato teste, quo fit inverisimile admodum esse iis Diis in Latio magnis, & à quibus Latini se originem ducere putabant ex dictis Capite 3., & quos Cœlum, & Terram esse jactabant, unum diem festum, ut Macrobio placet sacratum. Ego sanè, ni fallor, ex tanto apparatu celebritatis hujusmodi, aliisque, quæ dicturus sum in descriptione Templi Saturni Profugi Setinorum, arbi-

tror

tror cum Mallio Saturnalibus tres dies feriatos à Latinis additos, totidemque Opalibus ex Festo Pompejo, unum tantum additum à Romanis, apud quos constat eam solemnitatem septem dies occupasse, ut auctor est Macrobius cap. 20. ad finem, quem diem Caligulam adiecisse notat Suetonius in eodem: *Et ut lætitiam publicam in perpetuum quoque augeret, adjecit diem Saturnalibus, appellavitque Juvenalem*, quamvis Dion lib.6., hunc diem quintum non septimum Saturnalium existimaverit.

His etiam diebus sunt qui memoriæ mandarint sacra facta Evandro Arcadum duci; hunc sacris honoratum, & inter Indigetes Deos à Latinis, Romanisque numeratum diximus Capite 4. ex Dionysio lib.1. & aliis, quin cultum in ipsa æde Saturni, & Saturni nomine, ac promiscuis sacrificiis prodit Vossius de Idololatr. lib. 1. cap.12.. At quoniam is Saturni in Latium appulsum fabularem asserit, subditque Evandrum hujus fabulæ causam fuisse, idcirco arbitror Vossium divinasse, quum omnes veteres scriptores, Romani præsertim, præter Evandrum, Saturnum Jani ætate in Latium venisse palam asserant, de quo consulas librum de Setinis, & caput de æde Saturni Profugi Setinorum.

Hæc de Saturnalibus, quæ valde à Romanis scriptoribus confunduntur; nunc ad Divalia, seu Angeronalia divertamus. Has ferias XII. Calendas Januarias agitatas habetur ex Calendario, Macrobio Saturnal.lib.1.cap.10., Rosino, & aliis. Varro lib.5. de Lingua Latina sic hujus festi meminit: *Angeronalia ab Angerona, cui sacrificium fit eo die, ac cujus ea feriæ publicæ*, uti hunc locum restituit Scaliger in Conjectaneis; Festus lib.1.ità: *Angeronæ Deæ sacra à Romanis instituta sunt, quum angina omne genus animalium consumeretur, cujus festa Angeronalia dicebantur*. Verrius Flaccus ait Angeronam dictam, quod angores animique sollicitudines propitiata depelleret. Masurius adjecit simulacrum hujus Deæ ore obligato, atque signato in ara Volupiæ propterea collocatum, quod qui suos dolores, anxietatesque dissimulant, perveniant patientiæ beneficio ad maximam voluptatem. Julius Modestus ideò sacrificari huic Deæ tradit, quod Populus Romanus morbo, qui Angina dicitur, præmisso voto sit liberatus: horum sententias probat Macrobius Saturnal.lib.1. cap.10. ad princip.

Ex

Ex relatis scriptoribus, qui ejus solemnitatis initium tacent, neque illius Auctorem produnt, intelligitur illam vetustissimam, & ante Romam conditam in Latio concelebratam, & à Romulo exemplo Albanorum, à quibus is sacra, quæ dictavit, carpsit, institutam; fallitur enim Festus, Julius quoque Modestus, & Masurius hallucinantur, quum causam ejus festi vero propriorem, & difformem Solinus cap. 1., enunciet: *Inter antiquissimas sane religiones*, inquit, *sacellum colitur Angeronæ, cui sacrificatur ante diem duodecimum Calendarum Januariarum, quæ Dea Præsul Silentii, istius prænexo, obsignatoque ore simulacrum babet*, quod & tradit Plinius lib. 3. cap. 5. Itaque antiquissimas has ferias Solinus appellat, quod eam Deam Latini prisci venerarentur, credentes silentio præesse, & Romani laudatas ferias urbe ipsa nascente agitassent.

Cur autem in æde Volupiæ sacellum Angeronæ esset, facile intelligitur ex Varrone lib. 4., de Lingua Latina ubi ait: *Præterea, intra muros video portas dici, in Palatio Mucionis à mugitu, alteram Romanulam, quæ est dicta ab Roma, quæ babet gradus in navalia ad Volupiæ sacellum*. Hanc portam Festus lib. 16. Romulam vocitatam dicit à Romulo, qui eam construxit, ut explicant Alexander Genial. lib. 4. cap. 16., & Dacerius Festi interpres; unde eruitur Romulum prope hanc portam à suo nomine dictam, Volupiæ templum condidisse, & in illo Angeronæ sacellum locasse, quæ ideo Numina Latinis, Albanisque familiaria fuisse nemo est qui inficiari possit, quum liquido constet Romulum Albano ritu sacra fecisse, & ab Albanis numina, & cæremonias mutuasse, Livio lib. 1., & Dionysio lib. 1. & 2. testibus. Hæc sunt festa Decembris, quæ ad Latinos veteres pertinuisse puto.

CAPUT

CAPUT XXV.

De Festis diebus mensis Januarii.

DIximus Capite 14. Latinos priscos, qui duodecim, aut tresdecim menses numerabant, Januarium Jano sacrasse, & ab eo denominasse. Hujus Calendis solemne fuit in Latio Jani festum, in quo erant vetustissimæ Jani ædes Laurenti, & Albæ; quandoquidem fama est Templum Jani Bifrontis instar duarum ædium circa imum Argiletum juxta Theatrum Marcelli, Numam primum Romæ condidisse ex Livio Dec. 1. lib. 1., Plinio lib. 34. cap. 8. & aliis. Verumtamen & Bifrontem Janum priscos Latinos in ædibus laudatis coluisse constat, & meminit Virgilius lib. 7. Æneidos his versibus:

Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus Urbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, quum prima movent in prælia Martem:
Sunt geminæ belli portæ (sic nomine dicunt)
Religione sacræ, & sævi formidine Martis,
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora, nec custos absistit limine Janus:
Has ubi certa sedet Patribus sententia pugnæ
Ipse Quirinali trabea, cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina Consul,
Ipse vocat pugnas, sequitur tum cætera pubes;
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
Hoc & tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.

His carminibus Poëta prodidit Laurenti fuisse ædem Jano Bifronti sacram: consuevisse etiam Latinam gentem ante Æneæ in Latium appulsum eam pacis tempore claudere, bello vero ingruente aperire: ad hæc Servius: *Hesperio in Latio*, inquit, *hoc est in antiquo, nam ut in principio diximus duo Latia fuerunt, unde non frustra Hesperio addidit. Quod autem dicit hanc consuetudinem antiquam fuisse,*

falsum est, nam à Numa Pompilio primum instituta est, sed carmini suo, ut solet miscet historiam. Arguit ergo Grammaticus falsitatis Virgilium, qui ut idem, & Donatus sæpe scribunt, Latinorum priscorum historiam optime calluit. Verum (quod pace Servii dictum velim) Poëta eo loci diserte probat ædem Jani Bifrontis, & morem aperiendi, & claudendi portas ejus ædis, pacis, vel belli tempore Laurenti fuisse, ac Numam hunc à Latinis priscis mutuasse: enimverò fallitur Grammaticus, qui paulò infra testatur ædem Jani Bifrontis Numam Romæ locasse, eam enim condidit Romulus pace inter ipsum & T. Tatium facta, quemadmodum ex Varrone testatur Divus Augustinus, ut notat Rosinus Antiq. lib. 2. cap. 3., idemque Grammaticus ad lib. 1. Æneidos ad illud:

. . . . . . dira ferro, & compagibus arctis
Claudentur belli portæ . . . . .

ubi sic ait: *Hujus autem aperiendi, vel claudendi Templi ratio varia est. Alii dicunt, Romulo contra Sabinos pugnante, quum in eo esset, ut vinceretur, calidam ex eodem loco erupisse, quo fugavit exercitum Sabinorum, hinc ergo tractum morem, ut pugnaturi aperirent Templum, quod in eo loco fuerat constitutum, quasi ad spem pristini consilii. Alii dicunt Tatium, & Romulum fœdere facto, hoc Templum ædificasse, unde & Janus ipse duas facies habet, quasi ut ostendat duorum Regum coitionem, vel quod ad bellum ituri, debent de pace cogitare: est alia melior ratio, quod ad bellum ituri optent reversionem.* Unde lumen Virgilio; quum enim testimonio Livii lib. 1. Romulus Templa, & sacra fecerit Albanorum more, palàm est hunc morem, propter pacem habitam Jano sacrificandi, Romulum ab Albanis, & sic à priscis Latinis accepisse. Porro idem Servius lib. 1. Æneidos ad princip. hunc locum Virgilii laudat hoc modo: *Et sciendum bene hunc ordinem servare Virgilium, ut ante dicat Latium, inde Albam, post, Romam, quod & hoc loco fecit, & in quinto priscos docuit celebrare Latinos, & deinde: Albani docuere suos, nunc maxima porro accepit Roma, & patrium servavit honorem: item in septimo: mos erat Hesperio in Latio, quem protinus Urbes Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum Roma colit;* haud recte servàsset ordinem hunc Poëta, si falsa veris miscuisset, &

sacra,

ſacra, quæ Numa primum fecerat, priſcis Latinis, & Albanis attribuiſſet: quin Virgilius eodem lib. 7., Æneidos Regiam Pici Latinorum Regis deſcribens, ejuſque Progenitores, ita canit:

Quin etiam veterum effigies ex ordine Avorum
Antiqua ex cedro, Italuſque, Paterque Sabinus,
Vitiſator, curvam ſervans ſub imagine falcem,
Saturnuſque Senex, Janique Bifrontis imago
Veſtibulo adſtabant, aliique ob origine Reges.

quo fit eundem, uti Donatus ibidem perhibet, Janum Bifrontem Laurenti cultum putaſſe.

Probus Capite præcedenti relatus literis mandavit Faunum Latinorum Regem Jano, Saturno, Pico, aliiſque Regibus Latii nefaria ſacra conſtituiſſe, cui conſentiunt Lactantius de Falſa Relig. lib. 1. cap. 22. & alii, jam adducti; & quamvis Xenon apud Macrobium lib. 1. cap. 9., prodat Janum in Latio primum Diis Templa feciſſe, & ritus inſtituiſſe ſacrorum, quod arridet Auctori Origin. Gent. Roman., & aliis; attamen palam eſſe arbitror, Faunum primum in Latio ſuperiores Reges, & Janum maxime conſecraſſe, ſacriſque honoraſſe, & Templis, unde arguitur Laurenti, quæ Urbs Fauni Regia fuit, ædes ſacras Saturno, & Jano fuiſſe conſtitutas & eorum cultum in Latio ad Fauni ætatem eſſe referendum.

Sic & ejus imago duabus frontibus efficta Latinis priſcis venerabilis fertur, prius quam Roma conderetur; quandoquidem narrant poſt Saturni in Latium appulſum, Janum æra ſignaſſe, ex altera quidem parte ſuo capite, ex altera navi, qua Saturnus fuerat advectus expreſſa ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 4., Lactantio de Falſa Relig. lib. 1. cap. 13., Servio ad lib. 8. Æneidos ad illud:

Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit Urbem.

Auctore Origin. Gent. Roman., Atheneo lib. 15., Plinio lib. 33. cap. 3., & Ovidio lib. 1. Faſtor., qui interrogans Janum:

. . . . *ſed cur navalis in ære*
Altera ſignata eſt, altera forma biceps?

ita eum reſpondentem exhibet.

Noſcere me duplici poſſes ut imagine, dixit,
Ni vetus ipſa dies extenuaſſet opus.

 Cauſa

Causa ratis superest: Tuscum rate venit in amnem
Ante pererrato Falcifer orbe Deus.
Hac ego Saturnum memini tellure receptum:
Cœlitibus regnis à Jove pulsus erat.
Inde diu genti mansit Saturnia nomen,
Dicta quoque est Latium Terra latente Deo.
At bona posteritas puppim formavit in ære
Hospitis adventum testificata Dei.

Hinc patet, hunc nummum, in quo imago Jani Bifrontis expressa erat, vetustissimum in Latio fuisse, & signari cæptum vel ipso Jano vivente, aut postquam Latina gens Janum, & Saturnum divinis honoribus percolere cæpit, quemadmodum Commentatores Ovidii, Auctor Origin. Gent. Roman., & Lactantius memorant.

Causam etiam ejus imaginis Romani à Latinis acceperunt; quamvis enim sint, qui prodant, post quam Romulus, & T. Tatius in fædera convenerunt, Jano simulacrum duplicis frontis effectum, quasi ad imaginem duorum Populorum, ut videre est apud Servium ad lib. 12. Æneidos ad illud:

Hæc eadem Ænea, Terram, Mare, Sydera juro
Latonæque genus duplex, Janumque Bifrontem.

qui tamen ad lib. 1. Æneidos alias causas narrat, uti ex verbis superius relatis patuit, ea tamen vero propior causa asseritur, quod Janus præterita sciverit, & futura præviderit, vel ut ait Gabius, aliis Cajus Bassus, in libro quem de Diis composuit, quod is esset quasi superum, atque Inferum Janitor ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 9., & Ovidio lib. 1. Fastor, ubi Janum sic causam suæ figuræ exponentem offert.

. . . . . . *causam nunc disce figuræ*
Jam tamen hac aliqua tu quoque parte vides.
Omnis habet geminas hinc, atque hinc Janua frontes,
E quibus hæc Populum spectat, & illa larem.
Utque sedens vester primi quoque limina tecti
Janitor, egressus, introitusque videt.
Sic ego perspicio cælestis Janitor aulæ
Eoas partes, Hesperiasque simul.

ubi

ubi scholiastes id factum notant ab Antiquis, ut innuerent Janum ante, & post Chaos fuisse, eundemque diem à nocte, & lucem à tenebris segregasse, uti Ovidius ipse loco adducto paulò ante cecinit, licet ineptè.

Hujus rei caussa Faleriis vetustissimum erat simulacrum Jani quadrifrontis, quod Urbe capta, Romam advectum est, erectumque, ut quidam memorant, in sacrario in foro transitorio, ubi quatuor portæ constitutæ sunt, quemadmodum Macrobius loco relato probat, subditque id indicasse, Janum quasi universa climata sua majestate complexum, & Servius ad lib. 7. Æneidos hæc addit: *Janum sane quadrifrontem esse non mirum est, nam alii eum diei Dominum volunt, alii anni totius, quem in quatuor tempora constat esse divisum. Anni autem esse Deum illa res probat, quod ab eo prima pars anni nominatur, nam ab Jano Januarius dicitur.*

Ergo prisci Latini Jani simulacrum hac arte finxerunt, ut Dei virtutes, & ritus mysteria significarent. Instituerunt & morem, belli, aut pacis tempore claudendi, vel aperiendi januas ejus ædis, ad indicandum Janum mundi figuram exhibuisse, & quum mundum undique clausum crederent pacis tempore, idcirco Jani caulas clausas esse voluerunt, quas bello indicto aperiebant ad auxilium petendum, sive, ut videretur Deus ad bellum contra hostes prosiluisse ex Alexandro Genial. lib. 1. cap. 14., & Servio ad lib. 7. Æneidos, qui subjicit ei quasi mundo duas facies datas Orientis, & Occidentis, quatuor quoque secundum quatuor partes, cui consentit Ovidius lib. 1. Fastorum:

At cur pace lates, motisque recluderis armis?
Nec mora, quæsiti reddita causa mihi.
Ut populo reditus pateant ad bella profecto
Tota patet demptà janua nostra sera;
Pace fores obdo, ne qua discedere possit.

nisi hujus ritus rationem referamus ad virtutes Numini adsignatas, quod quidem mihi arridet; nam Janum Latina gens fœderibus præesse putabat, ut auctor est Servius ad lib. 12. Æneidos pag. 677., belli, & pacis arbitrum, diemque aperire, & claudere, atque utriusque Januæ Cælestis potentem jactabat ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 9.,

cap.9., L. Floro Epitomaste ex lib. 4. Livii, Servio ad lib. 1. Æneidos, & Claudiano de 6. Honorii Consulatu.

. . . . perpetuisque immoto cardine claustris
Janus bella premens, læta sub imagine pugnæ,
Armorum innocuos paci largitur honores.

Hunc patrem in indigitamentis invocabant, quod Lucilius apud Lactantium de Vera Sapient. lib. 4. cap. 3., in Deorum Concilio irridet:

Ut nemo sit nostrum, quin pater optimus Divum,
Ut Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, & Mars
Janus, Quirinus pater, nomen dicatur ad unum.

& Juvenalis Satyr. 6.

Respondes his Jane pater.

Virgilius lib. 8. Æneidos in carminibus mox adductis. Hunc Salii Deorum Deum indigitabant prius quam Roma conderetur ex Macrobio lib. 1. cap. 9., & relatis Cap. 22., hunc principium rerum, & Deorum, ut Septimius antiquus Poëta apud Terentianum Maurum libro de Metris occinit:

Jane pater, Jane tuens, dive, biceps, biformis
O cate rerum sator, ò principium Deorum,
Stridula cui limina, cui Cardinei tumultus,
Cui reserata mugiunt aurea claustra Mundi.

Consecrarunt & illi januas, & vias, quin etiam omnium januarum, & portarum Custodem, & Rectorem viarum fecerunt, si Macrobio cap. 9. credimus. Varro lib. 5. Rer. Human. apud eundem Macrobium, refert, antiquos duodecim aras pro totidem mensibus Jano dedicasse, ad indicandum eum anni moderatorem, de quo etiam Martial. lib. 10. Epig. 28. ad Janum:

Annorum; nitidique sator pulcherrime Mundi,
Publica, quem primum vota, precesque canunt.

Quamobrem Jano primitias omnium sacrorum offerebant, quamvis aliis Diis litarent, quod is viam pandere ad audientiam Deorum omnium putaretur teste Macrobio ubi supra, Arnobio lib. 3. contra gentes, & Ovidio lib. 1. Fastor.

cur

. . . . cur quamvis aliorum numina placem
Jane tibi primùm thura, merumque fero?
Ut possis adytum per me, qui limina servo
Ad quoscumque voles, inquit, habere Deos.

Et quamquam Xenon apud sæpe laudatum Macrobium scribat id factum, quod narrarent Janum primum ritus instituisse sacrorum, quod & plures hariolantur Fabii Pictoris lib. 1. de Aureo sæculo, hæc referentes verba: *Vinum, & far primus illos docuit Janus ad sacrificia, & religionem verius, quam ad esum, primus etiam aras, & Pomœria, & sacra docuit, & ob id ei in omni sacrificio perpetua præfatio præmittitur, farque illi, & vinum primo prælibatur:* Attamen titulus ejus libri mentitur, & qui Fabii verba transcripserunt, ab Annio Viterbiensi mangone se fraudatos complorent. Cæterum causa vero propior ea est, quam Festus lib. 3., in voce *Chaos* exponit his verbis: *Unde Janus detracta aspiratione nominatur, ideo quod fuerit omnium primus, cui primo supplicabant velut parenti, & à quo rerum omnium factum putabant initium*; cui consentiunt Servius ad lib.7. Æneidos, ubi subdit Janum aërem reputatum, & vocis genitorem, idcirco institutum, ut is preces omnes ad Deos perferret, & Tullius lib. 1. de Natur. Deorum.

Nomina etiam, quibus eum in vetustissimis carminibus Saliaribus indigitabant, id ipsum evincunt: *Eanum* quippe eum vocabant ab *eundo*, quod mundus semper eat, dum in orbem volvitur, & ex se initium faciens, in se refertur: Patrem quasi Deorum Deum. Consivium à conserendo, idest à propagine generis humani, quæ Jano auctore conseri putabatur: Junonium, quasi omnium mensium ingressum tenentem, nam in ditione Junonis erant omnes Calendæ, Patulcium, & Clusivium, seu Clusium, quia bello caulæ ejus patebant, pace claudebantur, Geminum, quasi utriusque Januæ Cælestis potentem, uti patet ex Macrobio cap.9., Servio ad lib. 7. Æneidos, Alexandro Genial. lib. 1. cap. 14. ad finem, Ovidio lib. 1. Fastor., qui præcæteris sic virtutes Jani describit:

Quidquid ubique vides, Cœlum, mare, nubila, terras;
Omnia sunt nostra clausa, patentque manu.

Me

Me penes est unum vasti custodia mundi,
Et vis vertendi cardinis omne meum est:
Cum libuit pacem placidis emittere tectis
Libera perpetuas ambulat illa vias.
Sanguine letifero totus miscebitur orbis
Ni teneant rigidæ condita bella seræ.
Præsideo foribus cœli cum mitibus horis
Et redit officio Juppiter, itque meo:
Indè vocor Janus . . . . . .

Hisce positis, liquet morem portas ejus ædis claudendi, & aperiendi, bello indicto, vel pace parta, non à Numa, vel Romulo, sed vetustiorem Roma fuisse, & à Latinis institutum, ut intelligeretur, bellum, & pacem sub Jani præsidio, & tutela esse, quasi sub universorum Principe, quod Alexandro cap. 14., magis arridet. Frustra igitur falsitate notatur à Servio Maro, qui omnem ritum sacrorum Jani à Latinis in Romanos manasse meminit, quum assertionem Virgilii prædicta confirment: quin & habitus Consulis bellum indicentis, & fores templi recludentis, qui erat incinctus cinctu Gabino, ideſt toga sic in tergum rejecta, ut una ejus lacinia revocata hominem cingeret, quem morem eo vestitu sacra Jani tractandi, quum bellum indiceretur, ipse Grammaticus lib. 7. Æneidos à Latinis in Romanos propagatum probat: *Cinctuque Gabino: hoc autem vestimenti genere veteres Latini, quum necdum arma haberent, præcinctis togis bellabant. Hoc rursus utebatur Consul bella indicturus, ideò quum Gabii campaniæ Civitas sacris operaretur, bellum subito evenit: tunc Cives cincti togis suis ab aris sunt ad bella profecti, & adepti victoriam, propter quod omen, tali habitu semper utebantur in bellis, unde hic ortus est mos*, & fusius Alexander Genial. lib. 1. cap. 14.

Jani simulacrum biceps senili vultu, cum clavi, ac virga figurabatur ex Ovidio lib. 1. Fastor., qui ita Janum exhibet.

Ille tenens baculum dextra, clavemque sinistra,
Edidit hos nobis ore priore sonos.

& infra:

Tum Deus incumbens baculo, quem dextera tenebat.

& Ma-

& Macrobio cap.9., Romæ vero plerumque fingebatur manu dextra tercentorum, & finistra quinquaginta, & quinque numerum retinens, ad demonstrandam anni dimensionem, quod Numam primum effinxisse ferunt testimonio Plinii lib.34. cap.7., qui tamen id simulacrum tercentorum, & quinquaginta dierum notam manibus tenuisse affirmat: necnon Macrobii cap.9., Alexandri Genial.cap.14., & Tiraquelli ejus interpretis, qui Macrobium à Plinio dissentientem laudat.

Sacrificabant hoc die Numini libo & mola, ideſt farre tosto, & sale sparso, quod *Janual* nuncupabant, Festo lib.9. auctore; idipsum refert Ovidius lib.1. Fastor.

Inde vocor Janus, cui cum Cereale Sacerdos
Imponit libum, farraque mixta sale.

Hinc Paulus Marsus scribit ex Varrone, & Festo id libi genus fuisse vetustissimum, unde arguitur, veteres Latinos, quibus far in usu fuit, ita Jano sacra fecisse; & quamvis Poëta infra thure quoque, & mero Jano sacrificatum referat, uti ex versibus mox relatis patuit, attamen hunc morem Romanos à Latinis haud traxisse sunt qui autument, eo quod Albani, & Latini in sacris thure nequaquam usi sint, ut auctor est Arnobius lib.7. Contr. Gent.: *Neque enim temporibus quemadmodum creditur, & perhibetur heroicis, quidnàm esset thus scitum est scriptoribus, ut comprobatur à priscis, quorum in libris posita nulla ejus mentio reperitur, neque genitrix, & mater superstitionis Hetruria opinionem ejus novit, aut famam, sacellorum ut indicat ritus, neque quadringentis annis, quibus Albana res viguit, in usum cuiquam venit, sacra res quum fieret: neque ipse Romulus, aut religionibus artifex in commiscendis Numa, aut esse scivit, aut nasci.* Quicquid tamen sit de Arnobii sententia, liquet Ovidium exposuisse ritum offerendi thura, & vinum Jano in præfatione, quam is in sacris omnibus aliorum Numinum meruit; verumtamen hoc die non thure, sed libo, & mola, vetusto more ei Deo sacrificatum palàm est ex eodem Poëta & aliis.

His Calendis Latini invicem missitabant caricas, ideſt ficus siccas, cariotides; & sic fructus palmarum, mella, & globulos melle conspersos, ac stipem, nummum scilicet signatum Jani effigie, &

Navis, qua Saturnus advectus erat, quæ munera à Romanis strenæ dicta sunt à Tatio Rege, qui verbenas felicis arboris ex luco Streniæ, anni novi auspices primus accepisse dicitur ex Symmacho lib. 10. epist. 28. Hæc facta scimus ominis causa, ut ita dulces dies anni à dulcibus rebus auspicarentur. Hujus rei meminit Ovidius loco citato sic canens.

Quid vult palma sibi, rugosaque carica, dixi,
Et data sub niveo condita mella cado?
Omen ait, causa est, ut res sapor ille sequatur,
Et peragat cæptum dulcis ut annus iter.
Dulcia cur dentur video: stipis adjice causam:
Pars mihi de festo ne labet ulla tuo.

qui infra stipis munus refert ad Saturnum, ut per dona nummorum laudatorum memoria Saturni, & paupertas illius ætatis perennis posteris esset, sicuti Marsus ejus interpres eruditè explicat, qui subdit idipsum indicasse Martialem his versibus:

Aurea porrigitur Jani cariota Calendis,
Sed tamen hoc munus pauperis esse solet.

Hinc intelliges Suetonium in Tiberio, qui litteris mandavit præfatum Cæsarem inhibuisse strenarum commercium, ne ultra Calendas Januarias exerceretur. Nunc Latini his Calendis, dulcia, ficus siccas, uvam passam, lixulas, & globulos melle conspersos, & mella ipsa donant suis civibus, vicinis, & iis, qui ex vetustissimo ritu procacia solent eo die canere carmina, & ita annum auspicari felicem: quæ quidem nonnisi ad priscum morem, & omen Latinæ gentis mox ènunciatum referri queunt, immo quum qui prædicta munera petunt, & donant, suffimen exposcant, & pro suffimine tradant (quod Setiæ maximè in usu est) suspicor antiquos hanc missitationem dulcium, piaminis causa fecisse.

Hæc festa agitasse liquet Latinos populos, qui Januarium anni initium fecerunt; qui vero decem mensibus annum terminabant, neque Januarium computabant, quorum meminimus Capite 14., Jano etiam ferias, & solemnia dicasse satis compertum est; nam & Janum coluerunt Albani, & Latini omnes, quin Albæ Carnæ, & Jani ædem Procæ Albanorum Regis ætate fuisse patet ex Ovidio relato

relato Capite 13., ejusque interpretibus. Quo vero mense, & die Albani solemnia prædicta celebrarent, mihi non constat.

Diximus Latinos priscos Calendis, & pluribus Januarii diebus Jani ferias concelebrasse: ejus rei inditium est quod quinto Idus hujus mensis, idest nono die, *Agonalia* erant, quæ plures *Agonia* dicunt, quas ferias Latium coluit Roma haud condita, & Jano sacravit; de his multi multa dicunt. Paulus Festi mutilator lib. 1. ait hunc diem Agonio Deo præsidenti rebus agendis dicatum, inde sibi parum constans subjicit, ab hostia, quam antiqui Agoniam dicebant id festum dictum, dein à montibus, qui Agones appellabantur, quasi nomen acceperint feriæ à monte Quirinali, qui Agonius dictus est, & à Collina porta Agonensi nuncupata, seu à ludo eo die agitato, quem Agonalia dixerunt, quod locus, in quo hi ludi initio facti sunt, fuerit sine angulo. Varro lib. 4. aliis 5. de Lingua Latina, hæc habet: *Dies Agonales per quos Rex in Regia arietem immolat, dicti ab Agone, eo quod interrogatur à Principe Civitatis, & Princeps gregis immolatur*. Ovidius lib. 1. Fastor. his, aliisque rationibus originis hujus festi adductis, testatur festum, & festi ritum manasse à Græcis, qui Latium incoluerunt, & ludos Agonalia dictos Jano sacrarunt, en ejus carmina, omissis aliis, quibus cæteras causas refert:

Fas etiam fieri solitis ætate priorum
Nomina de ludis Græca tulisse diem;
Et prius antiquus dicebat Agonia sermo,
Veraque judicio est ultima causa meo.

Ad hæc Marsus notat Poëtam verius putasse hunc diem festum dictum à ludis, à Græcis, qui cum Hercule in Latium venerunt, in honorem Jani institutis, quippe eos ludos Hercules in Elide apud Jovem Olympium primus fecisse dicitur, & prisci Latini Agonia denominarunt, quod Festus, & Ovidius memorant; ut autem laudatos ludos eo die Jano factos Naso ostenderet, ita canit.

Quattuor adde dies ductis ex ordine Nonis,
Janus Agonali luce piandus erit.

sed qua hostia placaretur Janus, paulò post innuit.

. . . . . . *ita Rex placare sacrorum*
Conjuge lanigeræ Numina debet ovis.

ideſt immolatione arietis,qui eſt quaſi coniux,maritus ſcilicet ovium, ſicut exponit Alexander Genial. lib.6. cap.8., & Marſus, qui ſubdit Poëtam verſibus, qui ſequuntur, dilucidè narraſſe id ſacrum adeo vetuſtum in Latio fuiſſe, ut aræ, non thure tum non advecto, ſed herbis Sabinis,& lauro fumarent. Hujus feſti Numam auctorem facit, ut ſolet Plutarchus in Numa, fortaſſe quod ille Romam primum hanc celebritatem invexerit, quam à Latinis priſcis eum accepiſſe patuit ex prædictis.

Sequebantur *Carmentalia*, quæ tertio Iduum, ideſt undecimo Januarii die celebrabantur ex Calendario, Ovidio lib.1. Faſtor., & aliis. Alexander Genial. lib.6. cap.8. has ferias decimoctavo Calendas Februarii, & ſic decimoquinto die Januarii, agitatas fuiſſe ſcribit, cui conſentit Calendarium, ubi Carmentalia tertio Iduum, & XVIII. Calendas Februarii acta eſſe notantur. Hinc inſignis confuſio apud viros doctos: nam ſunt qui tradunt priora Carmentalia Porrimæ Carmentæ, quæ & Proſa, ſeu potius Prorſa dicitur, ſacra, ultima Poſtvertæ. Alii memorant prima Carmentæ, ſecunda à duabus Carmentis Porrima, & Poſtverta denominata, ſi Ovidio lib.1. Faſtor. fides danda eſt, qui ſic canit:

Reſpiciet Titan actas ubi tertius Idus,
Fient Parrhaſiæ ſacra relata Deæ.
Nam prius Auſonias matres Carpenta vehebant
(Hæc quoque ab Evandri dicta parente reor)
Mox honor eripitur, matronaque deſtinat omnis,
Ingratos nulla prole novare viros.
Neve daret partus, ictu temeraria cæco,
Viſceribus creſcens excutiebat onus.
Corripuiſſe patres auſas immitia nuptas,
Jus tamen ereptum reſtituiſſe ferunt:
Binaque nunc pariter Tegeæ ſacra parenti
Pro pueris fieri, Virginibuſque jubent:
Scortea non illi fas eſt inferre ſacello,
Ne violent puros exanimata focos.
Si quis amas veteres ritus, aſſiſte precanti,
Nomina percipies non tibi nota prius.

Porr

Porrima placatur, Postvertaque sive sorores,
Sive fugæ comites, Mœnali Diva, tuæ.
Altera quod porro fuerat cecinisse putatur,
Altera venturum postmodo quidquid erat.

Hactenus Ovidius, quem tamen plures reprehendunt, putantes bis hoc mense, & notatis diebus sacrificatum, & in sacris Carmentam, Porrimam, & Postvertam indigitatam, quod ea Dea tam futura, quam præterita canere solita esset, quemadmodum Paulus Marsus in eum locum Ovidii adnotat, & Rosinus lib.4. cap.5. & alii referunt. Plutarchus tamen Problem. cap.55., vel juxta quorumdam computationem cap. 56., prodit matres familias Romanas ob restitutum eis Carpentorum usum, Templum Carmentæ condidisse, & Carmentalia fecisse quotannis; immò non desunt qui litteris mandarint, ultima Carmentalia festa, Porrimæ, & Postvertæ Comitibus Carmentæ dicata, quasi harum Dearum monitu præterita, & futura nota essent ex Servio ad lib.8. Æneidos pag.507.

Hisce præmissis incertum est cui nam priora, vel ultima Carmentalia essent sacrata. Quod si liceret in tantis rerum antiquarum tenebris aliquid fari, facile concederem priora festa Evandro, posteriora Carmentæ facta fuisse. Porro ex eodem Ovidio, tertio Idus Januarii, sacrum Carmentæ ad Pontifices spectasse habes. En ejus carmina:

Proxima prospiciet Titono Aurora relicto
Arcadiæ sacrum Pontificale Deæ.

Pergit Naso, & carminibus quæ sequuntur causam festi refert ad Evandrum, qui cum Carmenta matre fatidica in Latium venit: qui versus, quia plures sunt, apud eundem legi possunt. Decimoctavo Calendas Februarii matres sacrificasse liquet ex laudato Poëta; sed unde tanta ritus difformitas orta sit, operæ pretium est inquirere. Dionysius lib. 1. postquam narravit Evandri, & Carmentæ matris appulsum in Latium, hæc prodit: *Nam & Evandro, & Carmentæ Romanos publice quotannis sacrificare comperi, quemadmodum reliquis heroibus, ac Dœmonibus, aras etiam eis erectas contemplatus sum, Carmentæ apud Carmentalem portam, Evandro apud Aventinum Collem prope portam Trigeminam*: Livius Dec. 1. lib. 1.

lib. 1. àddit Latinos Evandrum viventem quasi divinis percoluisse honoribus, quum ob advectas literas, tum propter Carmentæ matris divinitatem: *Venerabilis vir* (Evander scilicet) *miraculo literarum rei novæ inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fàtiloquam ante Sibyllæ in Italiam adventum miratæ hæ gentes fuerant.*

Ejus rei causa Latina gens Evandro, & Carmentæ divinos præstitit honores, & aras, ac festos dies dicavit teste Virgilio lib. 8. Æneidos, ubi Evandrum sic loquentem inducit.

Me pulsum Patria, pelagique extrema tenentem
Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum
His posuere locis, matrisque egere tremendæ
Carmentis Nymphæ monita, & Deus auctor Apollo.
Vix ea dicta, dehinc progressus monstrat, & aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam,
Quam memorant Nymphæ priscum Carmentis honorem
Vatis fatidicæ, cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos, & nobile Pallanteum.

ubi Servius: *Aram*, inquit, *aut quam Evander matri fecit extinctæ, aut aram pro monumento, aut ideò aram, quia ibi sepulta est, & post excessum Dea credita. Hæc ara juxta portam, quæ primum à Carmenta Carmentalis dicta est, post scelerata à Fabiis CCC. sex, qui per ipsam in bellum profecti, non sunt reversi*: quibus alludunt Ovidius mox adductus, Livius Dec. 1. lib. 2., & Festus lib. 16. his verbis: *Religioni est quibusdam porta Carmentali egredi, quod ea egressi sex & tercenti Fabii, apud Cremeram omnes interfecti sunt.* Strabo etiam lib. 5. hujus rei, & vetustatis aræ Carmentæ meminit, quamvis fabulosum asserat Evandri in Latium adventum, quem merito arguit Rickius de Antiq. Ital. Colon. cap. 7. ad finem. Idipsum testantur Plutarchus in Romulo, Gyraldus de Diis Gent. Syntagm. 15. Alexander Genial. lib. 4. cap. 16., qui probant Evandro quotannis sacra à Romanis, Latinisque populis facta, Carmentæ quoque apud Carmentalem portam, & aram à matronis.

Dies verò, quo Latini, & Romani Evandro litabant, quamvis ex prædictis status, & solemnis esset, in fastos relatus non apparet, neque

neque ab antiquis notatus; ergo Carmentalia bis hoc mense agitata esse constat, quod uno die Evandro Pontifices, altero matronæ Carmentæ sacrificarent: quamobrem Ovidius consentit Plutarcho, qui Carmentæ festo matres Sacerdotes sacra fecisse scribit, consentit & aliis, qui ajunt viros sacris Evandrum honorasse, dum tertio Idus Januarii Pontifices sacra fecisse ait.

Neque me terret Carmentalium nomen, quippe alibi diximus Gentes sæpe matrem Deam factam, sacris honorasse in memoriam filii, & filium in honorem matris; sic enim Calendis Martiis Junoni sacrificabant, ut Martem filium, cujus tunc festum recolebant venerarentur; ita matris Matutæ ferias agitantes, Melicertæ, seu Palœmoni filio vota solvebant, uti alibi diximus: quibus si addas Livium jam adductum perhibentem Latinos Evandrum coluisse ob divinitatem creditam Carmentæ matris, facile intelliges eosdem Carmentalia prima Evandro sacrasse, ne asseramus Calendarium, id festum, quod ad extrema tempora Romæ stato die quotannis, & quidem solemni ritu per Pontifices actum fuisse Dionysius testatur, occuluisse.

Hæc potiora sunt, si consideretur causa duplicis festi Carmentæ, quam Plutarchus, & Ovidius referunt, haud veram esse; ferunt enim secundo bello Punico, quum Respublica infestis hostibus affligaretur, matronas sponte aurum, & ornamenta sua in ærarium contulisse, & ob id à Senatu eis datum, ut festis, profestisque diebus, dum ad sacra, & Ludos irent carpento veherentur, sicuti ex Livio scribit Marsus commentator Ovidii loco relato, & Alexander Genial. lib. 4. cap.8., quod tamen concessum Matronis Camilli ætate, quum captis Veiis Apollini votum solvendum esset, scribit Livius Dec. 1. lib. 5., & iterum quum à Gallis Populum Romanum redimi oporteret, cujus rei causa Senatus consulto constitutum est, ut earum sicut virorum in funere solemnis laudatio esset ex Livio ubi supra Plutarcho in Camillo Festo lib. 11. ejusque interpretibus: quo fit Carmentalia XVII. Calendas hujus mensis celebrata haud traxisse originem à Matronis honoratis Carpentorum jure, neque ab iis ædem Carmentæ ob eam causam conditam, cujus utique meminissent Livius, & Plutarchus in Romulo; quin ex relatis liquet aram, & ædem Carmentæ

mentæ apud Carmentalem portam vetustissimam Latinis priscis fuisse, Matronas vero apud eam Carmentalia agitasse, quod opinarentur eam Deam Fatum esse Infantium, ut auctor est Plutarchus in Romulo & Problem. cap. 56.

Quamobrem institutum dicitur, ut Carmentalibus posterioribus, Carmenta Porrima, & Postverta indigitaretur, Pontifices sacra eo die facere crimen esset, & aliquid scorteum, idest ex pellibus, & corio factum, aut sua morte peremptum, in ejus Deæ sacellum afferri piaculum, quin sacello fortasse scriptum, ne quid scorteum adhiberetur, neque morticinum quid adesset ex Ovidio, Varrone de Lingua Latina lib. 4. & 5., & aliis; quæ primis Carmentalibus nequaquam inhibita leguntur. Ex qua utriusque sacri difformitate intelligitur Carmentalia prima, non Carmentæ, sed alteri Numini dicata, quod ni fallor, solus Evander esse poterat, cui ut dictum est quotannis stato die, & solemni ritu Latini, & Romani sacrificabant, tametsi dies certus notatus non sit, sed Carmentalium nomine præumbratus. Ita arbitror, quamvis fatear rem incertam esse, & ab argumentis pendere, ac Ovidium potius in æde Carmentæ ambo Carmentalia concelebrata asserere, Dionysium itidem lib. 1., qui tamen Evandro, & Carmentæ eodem die à Romanis sacra facta videtur innuere.

Cur autem scortea, & morticina in sacris Carmentæ adhiberi non possent, nemo antiquorum exponit præter Servium ad lib. 8. Æneidos pag. 489. *Evander*, is inquit, *Arcas fuit nepos Pallantis Regis Arcadiæ; hic patrem suum occidit suadente Nicostrata (quæ etiam Carmentis dicta est, quia carminibus vaticinabatur) Alii ipsam Nicostratam matrem Evandri quum esset centum, & decem annorum à filio peremptam tradunt*; unde arguitur morticina afferri ad ædem hujus Deæ haud potuisse, ne fortasse obitus ejusdem per scelestas manus Evandri in memoriam revocaretur. Cæterum sunt qui perhibent, hoc die in Templis Carmentæ Latinæ genti responsa, & oracula data ex Ligorio in MSS. Otthobonianis verb. *Carmilia*; at quoniam is tuetur hanc fuisse Bonam Deam, & ætate Pilumni vixisse, quæ falsa sunt, idcirco vereor Ligorium de more Oraculum Albuneæ & Carmentalia confudisse; nam etsi Servius ad lib. 8. Æneid. pag. 507. referat opinionem illorum, qui scripserunt Sibyllam Tiburtinam, Carmen-

Carmentam fuisse, eos tamen commentores appellat, & Livius Dec. 1. lib. 1. Carmentam in Latium appulsam ante Sibyllam memorat, quidquid opinetur Joannes Velcurio Livii scholiastes in eum locum, qui putat Livium de Cumana Sibylla, quæ aliquanto serius in Italia vaticinata est, loquutum: verosimile tamen Ligorii dictum apparet, quod Latini Carmentam futura & præterita cecinisse jactarent, eamque pro Sibylla venerarentur si credimus Livio aliisque supra, & Capite 4. relatis, quibus consentit Servius in lib. 8.: *Matris Evandri, quæ Nicostrate dicta est; sed ideo Carmentis appellata à suis, quod divinatione fata caneret, nam antiqui vates, Carmentes dicebatur, unde etiam Librarios qui eorum dicta perscriberent, Carmentarios nuncupatos*: & paulò post: *Hæc autem non verè Nympha fuit, sed vaticinatrix; alii Nympham ideo dictam, quoniam qui Arcadum res scripserunt tradunt sex fœminas ibi fuisse, quæ Nymphæ vocarentur, in queis & Carmentem*, & Plutarchus Problem. cap. 56., & in Romulo, qui ait hanc divino spiritu afflatam versu, ac metro Oracula edidisse. Pausanias Arcadic. seu lib. 8. eam Ladonis vocat filiam; alii vero Timandram dictam opinantur, sed temerè, ut Rickius cap. 7. putat.

Venerabiles Latinis, Romanisque fuisse referunt aras laudatas Evandri, & Carmentæ, quod crederent in illis conditos eorum cineres ex Servio ad lib. 8. Æneidos: memorabile quoque saxum Carmentale dictum inter Carmentalem portam, & Capitolium, cujus meminit Livius Dec. 1. lib. 5.. Insuper Carmentæ nomen Latio universo perenne, & sanctum ob famam, quæ prævaluerat, eam Deam in Latium literas invexisse Macrobio Saturnalium lib. 1. cap. 5., & Alexandro Genial. lib. 2. cap. 30. testibus: quamvis Dionysius, Auctor Origin. Gent. Roman., Livius, Ovidius, & alii verius affirment Evandrum literas in Latio primum docuisse.

De Evandro diximus Capite 4.; hunc Latina gens Mercurii filium credidit ex Dionysio lib. 1., & Auctore Orig. Gent. Roman. alii tradunt Mercurium Nicostratæ matris Evandri patrem; plerique Mercurium ex Maja natum Arcadum parentem, & sic Evandri progenitorem fuisse ex Servio ad lib. 8. Æneidos pag. 494., ubi Evandri genealogiam prodit. Plures vero eum Echemi filium faciunt, vel

nepotem Pallantis Arcadum Regis, & præceteris Pausanias Arcadic. sive lib.8., ac Servius ad lib.8. pag.461. quorum lectionem Rickius de Antiq. Ital. Colon. cap.7. erroneam probat.

Eodem die, quo Calendarium prima Carmentalia exhibet, ideſt undecimo hujus menſis, Juturnæ feſta fuiſſe canit Ovidius lib.1.

Te quoque lux eadem Turni ſoror æde recepit
Hic ubi virgineæ campus obitur aquæ.

Hanc ædem Juturnæ, cujus Naſo meminit, P. Victor in regione Circi Flaminii ad aquam Virginem locat. Poëta vero laudatus in Campo Martio prope Aquam Virginem, ut arguitur ex jam dictis verſibus, & notant Roſinus Antiq. Rom. lib. 2. cap. 13. ad finem, & Paulus Marſus in Ovidium loco adducto, qui ſubdit ex Frontino de Aquæduct. Agrippam eam aquam in agro Tuſculano collectam, in Urbem adduxiſſe, ac fonti ædiculam appoſuiſſe, ubi picta erat Virgo, quæ aquæ venas militibus eam quærentibus monſtraverat. Verumtamen idem Marſus hæc carmina expendens:

At quæ venturas præcedit ſexta Calendas
Hæc ſunt Lædeis Templa dicata Deis:
Fratribus illa dies, fratres de gente Deorum,
Circa Juturnæ compoſuere lacus,

memoriæ mandavit Juturnæ fontem, ſeu lacum in foro Romano apud Templum Veſtæ fuiſſe, non procul ab æde Caſtoris, & Pollucis: quam eo loci dicatam conſtat ab A. Poſthumio Dictatore bello Latino, quum Senatui relatum eſſet, prælio apud Regillum commiſſo, duos Juvenes, quos Caſtores putarunt equitantes apparuiſſe Romanarum partium Propugnatores, Latinaſque copias fudiſſe: dein viſos in foro Romano apud Lacum Juturnæ ſuum equorumque ſudorem abluentes. Ejus quoque rei meminit Valerius Maximus lib. 1. de Miracul. cap. 1. & 2., cui conſentit Ovidius hunc fontem Lacum Juturnæ appellans. Oliverius, & Aſcenſius interpretes Valerii, id accidiſſe ajunt in Latio apud Numicum Fluvium, ubi erat Lacus Juturnæ, propterea apud Lacum Juturnæ in Latio poſitam produnt Caſtoris, & Pollucis ædem. At Marſus hos erroris inſimulat, ſubjicitque: *Eſt enim apud Templum Divi Georgii Turris ſemiruta, ſub qua eſt ipſe fons* (Juturnæ ſcilicet) *& aquæ quidem ſalubres*,

bres, *quod ego experiri volui*, *quo certior fierem*, *an ea esset aqua Juturnæ*, *præsertim quum Varro dicat*: *Nympha Juturna*, *quæ juvaret*: *itaque multi ægroti propter id numen hic aquam petere solent*. *Duxi illuc ad abluendum quinquies discipulum scabidum*, *protinusque ab omni scabie liberatus est*. Unde Marsus concedit huic fonti virtutes, quas antiqui Juturnæ aquæ apud Numicium attribuunt.

Porro Dionysius lib. 6. Valerio adversatur; is enim Lacum apud ædem Vestæ, & fontem memorans, scribit eum fontem, in quo Juvenes illos, Castores creditos, equos abluisse narrabant, sacrum iis Diis, non autem Juturnæ. En ejus verba: *In Foro Templum Castoris publice constructum*, *ubi visæ sunt eorum imagines*, *vicinusque fons Numinibus his*, *sacer dictus*, & *usque ad nostra tempora creditus*; itaque si ætate Dionysii is fons, & parvus lacus sacer dicebatur Numinibus laudatis, verosimile non est illum Juturnæ dicatum. Quamobrem hallucinatum puto Marsum, & fontem apud Vestæ ædem in foro situm, sive Castori, & Polluci sacrum, uti Dionysius affirmat, sive etiam Juturnæ juxta Ovidii, & Valerii sententiam, non esse illum, de quo loquitur Varro; Juturnæ enim fons à juvando dictus, non Romæ, sed in Latio prisco apud Numicium amnem erat testimonio Virgilii lib. 12. Æneid.

At Juno ex summo, *qui nunc Albanus habetur*
(Tunc neque nomen erat, *neque honos*, *aut gloria monti)*
Prospiciens tumulo, *campum spectabat*, & *ambas*
Laurentum, *Teucrumque acies*, *Urbemque Latini*,
Extemplo Turni sic est affata sororem
Diva Deam, *stagnis quæ fluminibusque sonoris*
Præsidet (hunc illi Rex ætheris altus honorem
Juppiter erepta pro virginitate sacravit)
Nympha decus fluviorum, *animo gratissima nostro*
Scis ut te cunctis unam, *quæcumque Latinæ*
Magnanimi Jovis ingratum ascendère cubile,
Prætulerim, *cælique libens in parte locarim*,
Disce tuum, *ne me incuses*, *Juturna*, *dolorem*.

Ad hæc Servius: *Juturna*, inquit, *fons est in Italia saluberrimus*

juxta Numicum fluvium, cui nomen à juvando est indictum, quum enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum Corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est; de hoc enim fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat. Bene ergo Virgilius Turno fingit sororem, quæ laborantes juvare consuevit. Huic fonti per Aquaminum inopum sacrificari solet, cui Lutatius Catulus primus Templum in Campo Martis fecit, nam & Juturnas ferias celebrant qui artificium aqua exercent, quem diem festum Juturnalia dicunt. Varro rerum divinarum quartodecimo ait: Juturna inter proprios Deos, Nymphasque ponitur.

Hactenus Servius, ex quo habes falsam esse Marsi sententiam, quum fons Juturnæ ex cujus aqua ægros curari, & bonæ valetudini restitui putabant ex Varrone lib. 4. de Lingua Latina circa Numicium inter Lavinium, & Ardeatinum agrum laberetur teste Grammatico, cui consentiunt Alexander Genial. lib.4. cap.17., Vossius de Idololatr. lib.8. cap.5. & alii. Habes etiam hunc fontem sacratum à Latinis Juturnæ sorori Turni, quæ submersa in Lacu, ex quo fons manabat, nomen illi fecit, uti Vossius ex Virgilio subdit: necnon apud eum fontem priscos Latinos, & dein Romanos per aquarum inopiam sacrificare consuevisse, ut aquam pluviam à Dea postularent, quod nemo antiquorum præter Grammaticum animadvertit, qui in meo codice loco *aquarum inopiam* verba illa mox relata *aquaminum inopum* mendose exhibet, quemadmodum Vossius explicat, qui addit prope Numicium in agro Ardeatino fuisse locum sacri apud hunc fontem, ubi Latini, & Romani Deæ litabant die Juturnalium, & quum aqua pluvia indigerent.

Docet & Servius Romæ Juturnæ ædem in Campo Martis primum condidisse Lutatium Catulum, unde nutat sententia P. Victoris, qui hanc ædem nullo indicato auctore in Circo Flaminio locat, & laudandus Ovidius, qui hoc die apud Templum Juturnæ in Campo Martio festa peracta canit in memoriam dedicationis ejus ædis. Patet quoque ex eodem Grammatico, Vossio, & aliis eum referentibus, non hoc die, sed alio, qui adhuc incertus est, ferias, Juturnalia dictas, à Latinis huic Deæ sacratas: quas præsertim servasse compertum est artificium aqua exercentes; quippe hoc die Carmenta-

mentalia erant, & feriæ Evandro dicatæ sub Carmentalium nomine uti diximus: quo fit verosimile Latinos eodem die ferias Evandri, & Juturnæ non agitasse, & Carmentalia ac Juturnalia simul conclamasse: quin Ovidius non omisisset Juturnalium mentionem facere, neque solius dedicationis ædis Juturnæ in Campo Martio meminisset.

Templo Juturnæ in Ardeatino prope fontem, ædem Laræ, seu Larundæ proximam fuisse scribit Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Lara*. Hanc plures produnt Nympham Junonis compressam à Mercurio, duos generasse filios Lares dictos, quorum alterum bonum, alterum malum credebant. Alii narrant eam Nympham Tiberinam, cui Juppiter linguam reciderit, ne ejus stupra Junoni publicaret, si Ligorio fides danda est, qui autem hæc hausisse videtur partim à Virgilio loco notato, & partim ab Ovidio lib. 2. Fastor., cujus hæc sunt carmina:

Protinus à nobis quæ sit Dea muta requiris:
Disce per antiquos, quæ mihi nota, senes.
Juppiter immodico Juturnæ captus amore
Multa tulit tanto non patienda Deo.
Illa modo in silvis inter Coryleta jacebat,
Nunc in cognatas desiliebat aquas.
Convocat hic Nymphas Latium quæcumque tenebant
Et jacit in medio talia verba choro.

& paulò post sic pergit.

Dixerat, annuerant omnes Tyberinides undæ,
Quæque colunt thalamos Ilia Diva tuos.
Forte fuit Nais, Lar nomine: prima sed illi
Dicta bis, antiquum syllaba nomen erat.
Ex vitio positum: sæpe illi dixerat Almo
Nata tene linguam, nec tamen illa tenet.
Quæ simul ac tetigit Juturnæ stagna sororis,
Effuge, ait, ripas, dicta refertque Jovis.
Illa etiam Junonem adiit, miserataque nuptas:
Najada Juturnam vir tuus, inquit, amat.

Juppi-

Juppiter intumuit: quaque est non usa modeste
Eripit huic linguam, Mercuriumque vocat.

Narrat sequentibus versibus stuprum Mercurii, inde sic canit:

Fitque gravis, geminosque parit, qui compita servant,
Et vigilant nostra semper in Urbe Lares.

Ex quibus Ovidii carminibus patet hanc Larium matrem apud Juturnæ fontem in Latio cultam, de quo tamen consulas Caput 17.

Porrò sententia Servii, qui testatur aquam Juturnæ fontis prope Numicium in Ardeatino in omnibus sacris Romæ adhibitam, nutat, quod idem lib. 7. Æneidos ad illud:

. . . . . . *hæc fontis stagna Numici.*

ita scribit: *Numicus ingens antea fluvius fuit, in quo repertum est cadaver Æneæ, & consecratum, post paulatim decrescens, in fontem redactus est, qui & ipse siccatus est, sacris interceptus; Vestæ enim libari nonnisi de hoc fluvio licebat*: ergo Grammaticus sibi adversatur, nam Vestæ de Juturnæ aqua, quam in omnibus sacris adhibitam alio loco prodit, libari haud poterat. At ego Servium laudo, quandoquidem omnes penè Romani Scriptores probant Juturnæ aquam in omnibus sacris adhibitam, quod præter adductos Rosinus etiam lib. 2. cap. 13. affirmat. Erat enim fons Juturnæ Numicio amni proximus, immo ex ipso Numicio lacus, & fons ipse scatere putabatur; quippe antrum, unde Numicius exibat, sacrum erat Annæ Perennæ, & prope illud visebatur ædes ejus Deæ, apud quam Latini prisci festa quotannis celebrabant, uti diximus Capite 15., & prodit Cluverius Italia Antiqua lib. 3. pag. 895., qui id probat ex Ovidio, & Silio lib. 8., non vero lib. 3. ut mendosè notatur dicto cap. 15., ubi Poëta eleganter inducit Didonem, quæ Annam sororem ita adfatur:

Surge age, jam tacitas suspecta Lavinia fraudes
Molitur, dirumque nefas sub corde volutat.
Præterea (ne falsa putes hæc fingere somnum,)
Haud procul hinc parvo descendens fonte Numicus
Labitur, & leni per valles volvitur amne.
Huc rapies germana viam, tutosque receptus:

Te

Te sacra exquirent hilares in flumina Nymphæ:
Æternumque Italis numen celebrabere in oris.

dein relato casu, quem Cap. 15., exposuimus, sic concludit:

. . . . . tum sedibus imis
Inter cæruleas visa est residere sorores
Sidonis, & placido Teucros adfarier oro;
Ex illo primis anni celebrata diebus
Per totam Ausoniam venerando numine culta est.

Omnis aqua ejus fluminis sacra fertur Jovi Indigeti, idest Æneæ, quem submersum in Numicio amne, illum sacrum fecisse jactabant ex relatis Capite 5. & alibi. Quamobrem & Juturnæ fons ex eo manans sacer habitus: & quoniam hujus fontis aquæ ægros juvabant, factum est, Ascanio (ut perhibent) auctore, ut Albæ de hac aqua libari tantum Numinibus liceret, unde mos Romanorum eam aquam in omnibus sacris in primis inspergendi, uti Vossius, aliique mox relati notant, & præcæteris Alexander Genial. lib.4. cap. 17., qui Juturnæ, & Numici aquas easdem refert.

Immo quum Albæ Vestales nonnisi de Numici, seu fonte Juturnæ, quæ è Numico manabat, aqua Vestæ libarent, institutum est, ut Romæ Vestæ de ea solum aqua libaretur, quamquam Dionysius lib.2. & Auctor Origin. Gent. Rom. literis mandarint Vestales Albæ aquam puram è fonte, qui erat in Luco Martis in sacris Vestæ adhibuisse; & quum eam aquam super terram posuisse piaculum esset, propterea Albani, dein Romani edixerunt Virgines futili solum vase uti posse; id namque vas lato ore, & fundo angusto, seu acuto erat, proinde instabile, ita ut stare non posset, sed positum super terram statim effunderetur ex Servio ad lib. 11. Æneidos, Luctatio interprete Statii lib. 8. Thebaid. Donato in Andr. Terentii act. 3. scen. 5. & in Phormione ipsius Terentii act. 5. scen. 1. Alexandro Genial. cap. 17., Tiraquello, & aliis, de quibus tamen suo loco plura dicenda supersunt. Quæ satis sit retulisse ad Juturnalium solemnitatem indicandam.

Hoc mense Penatibus ferias, & festas celebritates dicatas patet ex Calendario veteri rustico apud Rosinum, & alios. Latini sanè, qui Januarium computabant stato die quotannis hoc mense sacra fece-

fecerunt Diis Penatibus, quos Æneas in Latium advexerat, & Lavinii locaverat. Horum Deorum Servius ad ea carmina Virgilii lib. 3. Æneidos;

> *Nox erat, & terris animalia somnus habebat:*
> *Effigies sacræ Divum, Phrygiique Penates,*
> *Quos mecum è Troja, mediisque ex ignibus Urbis*
> *Extuleram, visi ante oculos extare jacentis,*
> *In Somnis . . . .*

sic memorat: *Varro sane rerum humanarum secundo ait Æneam Deos Penates in Italiam reduxisse quædam lignea, vel lapidea sigilla, quod evidenter exprimit dicendo effigies sacræ Divum, Phrygiique Penates, quamvis alio loco alias opiniones sequutus, diversa dixerit. Sane hos Deos Dardanum ex Samothracia in Phrygiam, Æneam vero in Italiam ex Phrygia transtulisse idem Varro testatur; quos quidem dicunt ideo inductos à Poeta per somnum, monitu nam eorum per quietem jussum cum Latino fœdus fecisse; eorum etiam monitu Latinum Æneæ se conjunxisse. Eosdem tradit visos aliquoties in somnis, quid fieri vellent imperasse, eaque nostros publice curasse majores*: & iterum ad lib. 1.

> *Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates*
> *Classe veho mecum.*

idipsum affirmat. Quin lib. 3. Æneidos ad hosce versus:

> *Littora tum Patriæ lacrimans portusque relinquo,*
> *Et campos, ubi Troja fuit, feror exul in altum*
> *Cum sociis, Natoque, Penatibus, & Magnis Diis.*

Alii (inquit) *Deos magnos Cœlum & Terram putant, ac per hos, Jovem, & Junonem: Dii Penates à Samothracia sublati ab Ænea in Italiam advecti sunt, unde Samotrhaces cognati Romanorum dicuntur, quos inter cætera ideo magnos appellant, quod de Lavinio translati Romam, bis in locum suum redierint, quod Imperatores in Provincias ituri apud eos primum immolabant, quod eorum nomina nemo sciat, quod præsentes sentiantur; nam quum ambæ Virgines in Templo Deorum Lavini simul dormirent, ea quæ minus casta erat fulmine exanimata, alteram nihil sensisse, quos* (Penates scilicet) *immani penitus in cultu habent, quos, nisi Sacerdoti videre, fas*

fas nulli sit, qui ideo Penates appellantur, quod in penetralibus ædium cœli sedeant, nam & ipsum penetral penus dicitur, ut hodie quoque penus Vestæ claudi, vel aperiri dicitur.

Et infra: *Varro unum esse dicit Penates, & magnos Deos, nam & in basi scribebatur* magnis Diis; *Potest tamen hoc & pro honore dici. Nam & Dii magni sunt Juppiter, Juno, Minerva, Mercurius, qui Romæ colebantur: Penates vero apud Lauro Lavinium, unde apparet non esse unum. Idem Varro, & alii complures magnos Deos affirmant simulacra duo virilia Castoris, & Pollucis in Samothracia ante portum sita, quibus naufragio liberati vota solvebant.*

Hactenus Grammaticus, qui memoriæ prodit Æneam Penates Lavinii in adyto ædis Vestæ locasse, quod & tradit Alexander Genial. lib. 5. cap. 12., & diximus Capite 9. dubitantes. Narrat etiam prodigia quæ Latini, Deos laudatos Lavinii fecisse jactabant; vereor tamen mendum inesse Servio eo loci, quo scribit, bis simulacra Romam translata in locum suum rediisse, nam, uti dictum est Capite 6. id accidisse ajunt Ascanio, quum is vellet Albam effigies Penatium transferre. Addit præterea Latinos summa veneratione hosce Deos prosequutos, ut innueret maximum, & insignem fuisse eorum cultum in Latio, ubi Dii magni dicebantur Penates, non quod essent Juppiter, Juno, Minerva, & Mercurius, qui Romæ magni Dii vocabantur, sed quod pro magnis Diis in Latio haberentur, & crederentur in somnis admonere Reges, & Duces Latinorum, quum aliquod Reipublicæ periculum immineret; quin facile est, ut ex verbis Servii mox relatis patuit, Virgines Vestales cubare consuevisse in adyto ædis Vestæ, ubi Penates erant, ut ita in somnis admonitæ, quasi futurorum casuum Oracula Imperatoribus Latinis funderent, & quæ facienda essent prædicerent.

Ex Servio quoque constat, nedum Consules, Prætores, & Dictatores Romanos quum magistratum adirent, Lavinii rem divinam Penatibus, & Vestæ fecisse, quod & tradit Macrobius Saturnal. lib. 3. cap. 4. ad fin.; sed Imperatores omnes in Provincias ituros ijsdem Diis Lavinii immolasse; unde hallucinatos palam est complures, & præsertim Paulum Marsum interpretem Ovidii lib. 1. Fastor. ad ea carmina:

Jam pius Æneas sacra, & sacra altera patrem
Afferet, Iliacos accipe Vesta Deos.

qui prodiderunt Penates Romam in Templum Vestæ, quod Numa Romæ condidit, translatos; quippe horum lapsum evincit factum Romanorum, qui priusquam magistratum inirent Lavinii Penatibus ad Macrobii ætatem sacrificabant, quibus utique Romæ in æde Vestæ litassent, si in ea Trojana pignora servata essent: quibus si addas famam vetustam Quiritum, qui putabant ex Lavinii Templo effigies Deorum amovere ominosum, ob miraculum, quod accidisse narrabant Ascanio, quum conatus esset è Lavinio illas Albam transferre, res in propatulo erit.

Diximus Capite 9. non defuisse qui nomina Penatum publicarent; verumtamen Servius superius adductus docet nemini nota eorum nomina: & merito, quoniam ferunt Dardanum, qui Samothracas Deos, qui iidem ac Penates, in insulam Thraciæ primus invexit, & quos Troja postmodum coluit, nemini eorum nomina communicasse teste Dionysio lib. 1.; quamobrem Varro apud Arnobium lib. 3. Contr. Gent. ita redarguit eos, qui nomina Penatium pandere ausi sunt: *Varro*, inquit, *Penates, qui sunt introrsus atque in intimis penetralibus, Cœli Deos esse censet, quos loquimur, nec eorum numerum, nec nomina sciri. Hos Consentes, & Complices Etrusci ajunt, & nominant, quod una oriantur, & occidant una; sex mares, & totidem fœminas nominibus ignotis, & iis nationis barbarissimæ, sed eos summi Jovis consiliarios, ac Principes existimari. Nec defuerunt qui scriberent, Jovem, Junonem, & Minervam Deos Penates existere, sine quibus vivere, ac sapere nequeamus, sed qui penitus nos regant ratione, calore, ac spiritu.* Porro & Macrobius Saturnal. cap. 4. idipsum scribit, & Penates esse ait per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, & rationem animi possidemus, eorum tamen nomina, neque Varroni rerum divinarum peritissimo nota fuisse, quin Servius ad lib. 3. Æneidos ad illud:

. . . . hinc Dardanus ortus
Jasiusque pater, genus à quo Principe nostrum.

subjicit: *potest tamen & generaliter intelligi, idest unde originem duci-*

ducimus, ut Deos Penates quasi Trojanos intelligas, & ad ritum referri, de quo dicit Labeo in libris, qui appellantur de Diis, quibus origo animalis est, in quibus ait esse quædam sacra, quibus animæ humanæ vertantur in Deos, qui appellantur animales, quod de animis fiunt, ii enim sunt Dii Penates, & vitales, quo nil turpius dici poterat.

Adrianus Turnebus in Varronem de Lingua Latina pag. 31. horum Deorum sic meminit: *Apud Eusebium lib. 1. Præparat. Evangel. Samothraces Dii sunt Castor, & Pollux, aut Cabiri, aut Corybantes; id tamen reprehendit Varro, & ad rerum principia Deos illos revocat. Tertullianus de Samothracibus hoc scribit: ante eos tres Aras tribus Diis patent, Magnis, Potentibus, Valentibus, eosdem Samothracas existimant. Eorum sacris religiosissimis homines initiabantur*: unde constat in quanto ea res discrimine sit; quamobrem Dionysius lib. 1., & Servius loco relato falsitatis notant eos, qui Castorem, & Pollucem Penates esse scripserunt. Cæterum homines hæc sacra tractasse patet in Samothracia, ut auctor est Dionysius lib. 1., non autem in Latio, ubi solæ Vestales Virgines, & Pontifices adytum ædis Vestæ Lavinatis adire, & sacra Penatibus facere poterant ex Macrobio, Servio, Alexandro, & aliis.

Hæc dicta velim, ut palam sit Penates, Lavinii ab universo Latio, & Romanis maxime cultos ad extrema Romani Imperii tempora, eorumque nomen, & numerum nunquam publicatum, ritus, ac effigies numinum referre, Sacerdotibus religioni fuisse teste Dionysio lib. 1. Erant autem ii publici, & Patrii Dii Latinæ, & dein Romanæ gentis, quorum præsidio Rempublicam salvam fore opinabantur, ut auctor est Virgilius apud Macrobium cap. 4., cui consentiunt omnes Romani scriptores. Martianus Capella de Nupt. Philolog. & Mercurii lib. 1. ait: *Senatores Deorum, qui Penates ferebantur, Tonantis ipsius, & cum iis Lares in prima cœli regione sedem habere*, ex quibus sequitur errasse qui putant, Penates, & Lares eosdem fuisse, quamvis fatear Penates alios publicos, alios privatos, alios totius generis humani, alios Cœli, Terræ, seu cujusvis Civitatis, aut nationis, quin alios cujusque Domus, quasi Custodes, & Præsides, ut videre est apud Rosinum Antiq. lib. 2. cap. 14., Toma-

sinum de Donar. cap.8. ad finem, & alios, de quibus tamen non est noster sermo; nos enim egimus de Penatibus Latinæ, & Romanæ gentis Custodibus, quos in æde Lavinii Æneas posuit, & Latini præcæteris Diis, sacris quotannis, & hoc mense honorarunt ex Alexandro Genial. lib.6. cap.4. aliisque superius adductis, quos Deos fama erat, sicuti alios, qui Lavinii colebantur, non habuisse velatum caput, unde arguitur Deorum Trojanorum simulacra capite aperto effiďta fuisse teste Servio lib.3. Æneidos ad illud:

Talibus attonitus visis, ac voce Deorum.

Satis de Penatium festis diximus, nunc ad Sementinas ferias divertamus. Has hoc mense fuisse nemo negat, dies autem incertus est, quod à Pontificibus quotannis conciperetur, vel celerius, vel serius pro qualitate temporis; nam indicebantur post jacta, & condita solo semina, & terra jam gravida ex Varrone lib. 5. de Lingua Latina: *Sementinæ feriæ dies is, qui à Pontificibus dictus appellatur à semente, quod sationis causa suscepta*: Festo lib.17.: *Sementinæ feriæ fuerunt institutæ, quasi ex iis fruges grandescere possint*: Ovidio lib.1. Fastor. ad finem.

Ter quater evolvi signantes tempora fastos
Nec Sementina est ulla reperta dies.

& paulò post:

Utque dies incerta sacra, sic tempore certo
Seminibus jactis est ubi fœtus ager.

Sunt qui dicant has ferias conceptivas, ut plurimum incidisse in diem vigesimum quartum, vel vigesimum quintum Januarii, si Commentatoribus Festi, & præ cæteris Dacerio, & Rosino lib.4. cap.5. fides danda est. Idque verosimile affirmo, quod diem vigesimum quintum ejus mensis, quo nos Conversionem S. Pauli celebramus, Latini, aliique convicini Populi, ac Itali fere universi maxime observant, & ex qualitate aëris mensem auspicari posse opinantur, cujus rei causam puto morem priscum Gentilium die harum feriarum hæc, & similia augurandi: neque vereor Sementinas Latinis priscis fuisse prius quam Roma conderetur; quandoquidem has ferias vetustissimas omnes memorant, neque earum auctor proditur, immo antiquus Festi interpres, illas ad Evandri ætatem refert,

refert, & quidem testimonio Varronis apud D. Augustinum lib.4. de Civit. Dei cap. 8. hæc habes: *Sata frumenta quamdiu sub terra essent præpositam voluerunt habere Deam Sejam, quum vero jam super terram essent, & segetem facerent, Deam segetiam*: & iterum lib.10. cap.2. ubi subdit harum simulacra in Circo, Romæ posita, & Plinius apud Paulum Marsum in Ovidium loco notato subjicit à Numa Pompilio consecrata fuisse, licet Marsus Seriam Deam loco Sejæ scribat. Ex his itaque arguitur, non Romanorum tantum, sed & vetustissimum cæterarum gentium morem fuisse numina laudata, seu potius Tellurem, vel Cererem nominibus prædictis invocandi, quum semina sub terra conderentur, aut Segetem facerent; immo Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 16. Rusticis, & Patribus familias tantæ religionis fuisse scribit ea nomina proferre, ut qui Sejam, & Segetiam nominassent, ferias observare debuissent.

Quibus feriis institutum fertur, ut coloni, & boves coronati in præsepibus quiescerent, & Telluri, ac Cereri frugum parentibus farre, & porca prægnante sacra fierent testimonio Ovidii loco jam adducto, ubi sic occinit:

State coronati plenum ad præsepe juvenci
Cum tepido vestrum vere redibit opus.
Villice da requiem terræ semente peracta.
Da requiem, terram qui coluere, viris.
Pagus agat festum, Pagum lustrate Coloni,
Et date Paganis annua liba focis.
Placentur frugum Matres, Tellusque, Ceresque
Farre suo, gravidæ visceribusque suis.

ubi Marsus notat idipsum factum in Paganalibus, seu Paganicis festis, quæ paulò post Sementinas hoc eodem mense celebrata ajunt, quorum meminit Varro lib.5. de Lingua Latina. Dionysius lib. 4. tradit Paganica festa, de quibus verba fecimus, Servium Tullium Romanorum Regem instituisse, quod & probat Rosinus lib. 4. cap. 17. cujus rei causa Ovidius versibus relatis Sementinas cum Paganicis fortasse confundit. Scaliger Conjectaneis in Varronem ubi supra, addit Cererem sacris Paganalibus vocatam fuisse Empandam, quod panem panderet, & daret ex Nonio Marcello de Propriet. Sermonis.

monis. Hinc viri docti putant in Sementinis ex prisco ritu Cererem Sejam, seu Seriam, ut placet Marso, & Segetiam indigitatam, quod tamen antiqui non notant,

CAPUT XXVI.

De Festis diebus mensis Februarii.

NArravimus Capite 14. plerosque Latinos populos Februarium mensem in fastos suos retulisse, & Februo Deo purgationum, qui, teste Varrone lib. 5. de Lingua Latina, Sabinorum numen erat, dicasse. Arcades, Evandro Duce in Latium appulsi hoc mense eum ritum lustrandi, seu purgandi populum, & Urbes in Latii oras invexerunt, ut ex Festo, Varrone, Macrobio, Ovidio, & aliis relatis Capite 14. patuit. Ejus rei causa XV. Calendas Martii, idest die XV. Februarii *Lupercalia* instituerunt, quibus Urbes, & populos lustrarent. Erat sane id festum Panis, præcipui Arcadum Numinis, quem etiam Faunum dicebant, Ovidio lib. 2. Fastorum teste.

Tertia post Idus, nudos aurora Lupercos
Aspicit, & Fauni sacra bicornis erunt.
Dicite Pierides sacrorum quæ sit origo,
Attigerit Latias unde petita domos?
Pana Deum pecoris veteres coluisse feruntur
Arcades, Arcadiis plurimus ille jugis.

dein Poëta sic pergit:

Pan erat armenti, Pan illic Numen aquarum
Munus ob incolumes ille ferebat oves.
Transtulit Evander silvestria Numina secum
Hic ubi nunc Urbs est, tunc locus Urbis erat.
Inde Deum colimus, devectaque sacra Pelasgis
Flamen adhæc prisco more Dialis erat.

Interpretes Ovidii, maxime Paulus Marsus, notant Latinos priscos, Pana, & Lupercalia ab Arcadibus instituta festis celebritatibus percoluisse tanta reverentia, ut quotannis hoc genere lustrationis, populi

populi sese expiatos putarent ab omni crimine, quos ideo irridet idem Naso his carminibus:

Ab nimium faciles, qui tristia crimina cædis
Fluminea tolli posse putatis aqua!

subdunt præterea Flaminem Jovis à Latinis addictum fuisse ad hæc sacra perficiendum, quod & prodit Dionysius lib. 1.: *Non longe*, inquit, *inde aberat Lucus opacus densitate arborum, & rupes cava, manans fontibus; id nemus ferebatur Pani sacrum cum ara inibi posita*: & paulò post: *Consecratus autem dicitur is locus olim ab Arcadibus Evandri sociis, qui domicilia ibi statuerant*: & infra: *Ælius Tubero vir gravis, & scriptor diligens tradit Numitoris pastores insidiis elegisse tempus, quo Juvenes Pani Lupercalia, sacrum Arcadicum ex Evandri instituto, erant celebraturi*. Virgilius itidem lib. 8. Æneidos, qui Evandrum inducit, loca, ubi Roma condita fuit, Æneæ ostendentem, & ita canit:

Hinc Lucum ingentem (quem Romulus acer Asylum
Rettulit) & gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more lycæi.

ubi Servius, Donatus, & Probus narrant Poëtam cecinisse id sacrum peragi solitum more Parrhasio, ut innueret Arcadico ritu Lupercalia agitata semper Romæ, & in Latio fuisse, uti Evander edixerat; quamobrem idem Grammaticus eo loci sic ait: *Sub monte Palatino est quædam spelunca, in qua de capro luebatur, idest sacrificabatur, unde Lupercal dictum nonnulli putant. Alii quod illic Lupa Remum, & Romulum nutrierit. Alii (quod verius est) locum hunc esse sacratum Pani Deo Arcadiæ, cui etiam mons Lycæus in Arcadia erat consecratus, & dictus Lycæus, quod lupos non sinat in oves sævire, ergo ideo & Evander Deo gentis suæ sacravit locum, & nominavit Lupercal, quod præsidio ipsius Numinis lupi à pecudibus arcerentur*. Idem tradunt Livius Dec. 1. lib. 1. Plutarchus in Romulo, & in Cæsare, qui hanc fuisse famam Romæ vetustissimam testatur, necnon Alexander Genial. lib. 4. cap. 12. ad principium.

Et tamen hac fama posthabita, & scriptorum sententia, sunt qui literis mandarint id sacrum, & festa laudata Romulum instituisse, ut auctor est Valerius Maximus lib. 2. cap. 2.: *Lupercalium mos à*

Romu-

Romulo, & Remo incboatus eſt. Tunc cum lætitia exultantes, quod his avus Numitor Rex Albanorum eo loco, ubi educati erant Urbem condere permiſerat ſub monte Palatino hortatu Fauſtuli educatoris ſui, quem Evander Argivus conſecraverat, facto ſacrificio, cæſiſque capris, epularum hilaritate, ac vino largiore provecti, diviſa Paſtorali turba cincti pellibus immolatarum hoſtiarum, jocantes obvios petiverunt; cujus hilaritatis memoria annuo circuitu feriarum repetitur: quod & tradunt Auctor Origin. Gent. Rom. & alii. Hi enim ſicuti alibi fuſius diximus, ritus priſcos Latinorum obumbrare ſtuduerunt, ut Romulo, & cæteris Regibus Conſulibuſque Romanis eam laudem darent. Cæterum Lupercal, Lupercos, ritus ſacrorum, & Lupercalia antiquiſſima in Latio fuiſſe, & ab Arcadibus inſtituta palam eſſe arbitror, ac Valerium Maximum, & qui illi adhærent erraſſe; quandoquidem hoc menſe, & die Romulum Lupercalia celebraſſe in honorem Panis patuit ex prædictis, quo fit ea feſta à Latinis, & Albanis celebrari conſueviſſe, nam Romulus fertur Albano, vel Græco ritu ſolemnia agitaſſe, ut Latinis, & Albanis mos erat Livio lib. 1. teſte. Eas igitur ſolemnitates Evandrum indixiſſe, ut ita luſtraret Populum, & Urbem, dilucidum eſt teſtimonio Dionyſii lib. 1., qui poſtquam meminit Romulum mori Latinorum obſequentem, Lupercalia celebraſſe, hæc ſubdit: *Quando mos erat, ut inter Palatini montis Incolas juventus poſt cæſas hoſtias è Lupercali nuda circum vicum curſitaret, pudendis tantum recens mactatarum pecudum exuviis ſuccinctis: id erat luſtrationis genus quoddam Vicanis receptum uſu patrio, quod nunc quoque ſolet fieri:* Livii etiam Dec. 1. lib. 1. ad principium his verbis: *Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuiſſe ludicrum ferunt, & à Palanteo Urbe Arcadiæ Palantium, deinde Palatium appellatum, ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempeſtatibus ea tenuerat loca, ſolemne allatum ex Arcadia inſtituiſſe, ut nudi Juvenes Lycæum Pana venerantes per luxum, atque laſciviam currerent, quem Romani deinde vocant Inuum.* Hoc firmat & Plutarchus in Romulo, qui relata ſententia C. Acilii, & Butæ, qui elegiacis verſibus cauſas Romanarum rerum fabuloſas perſcripſit, & de Lupercalibus ſic cecinit:

Percu-

Percutere oblatos velut ense cucurrit ab Alba
Armatus quondam Romulus, atque Remus:

quibus innuit, Romanos historicos, qui Romulum Lupercalium auctorem fecerunt errasse, & ab Evandro Lupercalia instituta, & solemnitatem sacri eo animo inventam, ut ita quotannis lustrarentur Populi, & Urbes, unde compertum est Valerium, qui ritum ad causam lætitiæ refert, hallucinatum. Equidem Varro de Lingua Latina lib. 5. Plutarcho consentit, ac Festus lib. 6. cujus verba retulimus Cap. 14. Hinc Poëtæ passim ejus sacri meminerunt. Papinius Statius in Patris Epicedio.

. . . . . . cui Chalcidicum fas voluere carmen
Lanea cui Phrygii est coma flaminis, & tua multum
Verbera succincti formidavere Luperci.

Ovidius lib. 5. Fastorum:

Sacraque multa quidem, sed Fauni prima bicornis.
Has docuit gentes, Alipedisque Dei.
Semicaper coleris cinctutis Faune Lupercis,
Cum lustrant celebres vellera secta vias.

Prudentius in passione Romani Martyris:

Quid illa turpis pompa, nempe ignobiles
Vos esse monstrat, cum Luperci curritis,
Quem servulorum non rear vilissimum
Pulset puellas verbere actas ludicro.

ubi Poëta alludit mori per Plutarchum relato, & lib. 2. in Symmachum:

Inde Lupercales ferulæ, nudique petuntur
Discursus Juvenum.

Virgilius lib. 8. Æneidos:

Hinc exultantes Salios, nudosque Lupercos.

Hic Servius parum memor eorum quæ scripserat loco superius adducto hæc notat: *Quum in honorem Panos Lupercaliorum solemne celebraretur, pecora Romanorum subito à latronibus rapta sunt, illi projectis vestibus insequuti sunt: his latronibus oppressis, & receptis animalibus, propter rem à nudis bene gestam, consuetudo permansit, ut nudi Lupercalia celebrarent.* Quis autem non videt quam insulsa

sit ejus ritus causa, quam Servius adducit; nonne latrones magis timere debebant nudos, & inermes, quam vestitos? Quamobrem nudos discurrisse Lupercos, quod Pan per vestes ab Hercule delusus fuerit narrat Ovidius lib.2. Fastorum, seu verius quod id esset Arcadum institutum, quo ii mysteria ejus sacri repræsentabant, uti idem Ovidius occinit:

Ipse Deus nudus, nudos jubet ire Ministros
Nec satis ad cursus commoda vestis erat.

ferunt enim Arcades putasse Pana Deum rusticum, in naturæ similitudinem formatum, unde idem Grammaticus in Virgilii Ecloga 2. ad ea carmina:

Mecum una in silvis imitabere Pana canendo,
Pan primus calamos cæra conjungere plures
Instituit, Pan curat oves, oviumque Magistros.

Pan, inquit, *dicitur omne: habet enim cornua, idest ad similitudinem Solis radiorum, & Lunæ cornuum; rubet ejus facies ad ætheris imitationem. In pectore habet nebridam stellatam, ut stellas imitetur. Pars inferior hispida propter arbores, & feras. Caprinos habet pedes, ut ostendat terræ soliditatem, fistulam habet septem calamorum propter harmoniam ex septem sonis. Pedum habet propter annum, quem in se recurrere fingunt Poetæ; cum Amore Deum luctatum esse, & ab eo victum, quia omnia vincit amor.* Servio consentit Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 22. qui Pana, Arcadibus solem fuisse ait. Ergo liquet Lupercos Dei ministros nudos discurrisse, ut imitarentur Deum, qui nudus pingebatur, sicuti arguit Justinus lib. 43. sic capram illi mactatam Lupercalibus ajunt, quod caprina facie, & caprino pede ejus simulacrum esset, si credimus Herodoto lib. 2. & Silio Italico lib. 13. Punicorum, qui eleganter Dei simulacrum, & causas ejus describit his versibus:

Pan Jove missus erat servari tecta volente
Trojæ, pendenti similis Pan semper, & uno
Vix ulla inscribens terræ vestigia cornu,
Dextera lascivit cæsa Tegeatide capra,
Verbera læta movens festa per compita cauda
Cingit acuta comas, & opaca tempora pinus,

Ac

Ac parva erumpunt rubicunda cornua fronte
Stant aures, summoque cadit barba bispida mento.
Pastorale Deo baculum, pellisque sinistrum
Velat grata latus teneræ de corpore Damæ.
Nulla in prœruptum tam prona, & inhospita cautes,
In qua non librans corpus, similisque volanti
Cornipedem tulerit præcisa per avia plantam.
Interdum inflexus medio nascentia tergo
Respicit arridens birtæ ludibria caudæ,
Obtendensque manum, solem infervescere fronti
Arcet, & umbrato perlustrat pascua visu.

Hinc patet hæc festa hoc modo celebrata fuisse: Flamen Jovis Pani capras immolabat candidas, dein duo Juvenes Lupercorum sodalitati adscripti se ibi sistebant. Horum frontes, & ora cultro sanguine hostiarum infuso alii Luperci intingebant, mox lana quam Pontifices à Rege sacrificulo petitam hac de causa servabant, lacte madida, sanguinem detergebant, quæ solemnitas purgationem indicabat: inde iidem duo Luperci ridebant, & dum cachinnabantur tergora in lora incidebant, & nudi ac uncti, amictique pelle caprina in orbem discurrebant vultu hilari usque ad ineptias, obviamque turbam jisdem loris impetebant, quibus mulieres occurrere, & palmas feriendas præbere mos erat: ita enim fœminæ fæcunditatem, & partus felicitatem sibi dari arbitrabantur, uti ex Ovidio, & Marso ejus interprete, Plutarcho, Alexandro Genial. lib. 12. cap. 12. & aliis jam relatis patuit. Sic putabant Arcades, dein Latini, & Romani loca, per quæ discurrebant Luperci, & Populum lustrari.

Sed an Arcades, & Latini prisci ab jis eruditi capras Pani hoc die mactaverint, non leve dissidium est inter scriptores. Sunt qui dicant Arcades, & Latinos antequam Hercules Latium incoleret Pani humana victima sacrificasse ex Plinio lib. 8. cap. 22. Pausania lib. 8. qui est de Arcadicis. Alii, quos mox retulimus, capra candida Pani litatum scribunt; at Plutarchus Problem. cap. 67. hæc habet: *Quid est quod Luperci canem immolant?* & paulò post: *An quod genus quoddam lustrandæ Civitatis est, ex quo mense illa* (Lupercalia scilicet) *fiunt, Februarius dicitur, & diem, quo pellibus occur-*

 rentes

rentes verberant februatum, & Februarium vocant quo verbo purgatio significatur? Cane autem omnino, ut ita dicam Græci utebantur, & multi etiam nunc in purgationibus canem jugulant: Proserpinæ quoque catulos cum cæteris purgamentis efferunt, & eos, qui expiandi sunt, catulis expurgant; hoc piaculi genus circumcatulationem appellantes:quod & in Romuli vita repetit,unde apparet catulum lactentem Pani fuisse hoc die immolatum, non autem capram, uti Tomasinus de Donar. cap.26. ex Plinio, & aliis asserit, qui subjicit non defuisse qui hirco rem divinam huic Numini factam memoriæ tradiderint ex Servio ad lib.8. Æneidos carminibus superius adductis, ubi sic loquitur: *Nonulli propter sterilitatem hoc sacrum dicunt à Romulo institutum, ideo & Puellæ de loro capri cæduntur, ut careant sterilitate, & fæcundæ sint, nam pellem ipsam capri veteres februm vocabant*, & paulò ante: *Alii Liberum patrem dicunt, eo quod capro ei fit divina res, qui est hostia Liberi propria*. Ovidio lib.2. Fastor, & aliis.

Ego puto Romanos capra, Latinos vero cane Pani sacra fecisse; hanc rem diserte declarat idem Plutarchus Probl. 110. aliis 111. ad finem, ubi ait: *Latini vero Lupercalibus mense Februario canem immolant*; quibus verbis satis aperuit in Latio canem Pani mactatum more Arcadico, & Græcanico ritu, uti Problem.67. scripserat. Romanos vero capra tantum, seu capro sacrificasse locuples testis est Ovidius versibus relatis, quem omnes laudant, paucis exceptis, qui hanc rem vetustissimam confundunt. Quare Lupercos in Latio amictos pelle canina cursitasse, & lora ex pelle fecisse, facile est, quum hostiæ exuviis utendum jis esset ex prædictis, quod tamen incertum est. Ergo ex his constat Lupercos Sacerdotes Panis, & Lupercorum sodalitatem apud Latinam gentem fuisse, dein apud Romanos. Palam enim est Romuli ætate priusquam Roma conderetur adscriptos Lupercis, Fabium Tusculana gente oriundum, & Quintilium Albæ alumnum, eosque principes fuisse sodalitatis Lupercorum, qui in monte Palatino, loco priscis Latinis venerabili, & quem Arcades sacraverant, Pani ministrarent. Sic scribunt Plutarchus in Romulo & in Cæsare, Auctor Origin. Gent. Rom. ubi subdit, Remum Fabios,Romulum Quintilios, suos Lupercos appellasse. Ovidius lib.2. Fastor. *Risit*,

Risit, & indoluit Fabios potuisse, Remumque
Vincere, Quintilios non potuisse suos.

Propertius lib.4. Eleg.1.

Verbera pellitus setosa movebat arator
Unde licens Fabius sacra Lupercus habet.

Hinc commentatores Ovidii referunt duplicem sodalitatem Lupercorum Romæ constitutam, Fabianorum videlicet, & Quintilianorum, de quo Festus lib.6. ad principium & fusius lib.15.: *Quintiliani Luperci appellati videntur à Quintilio, qui præpositus est Lupercis, ut à Fabio Fabiani dicti sunt item Luperci, quibus is præpositus fuerit; fuisse autem Romuli temporibus institutos utrosque & Fabianos, & Quintilianos multi sunt qui existimant, quorum numerum postea sæpe auctum fuisse, quia honoris gratia, multi in Lupercis adscribebantur*: Hæc Festus, qui ultimis verbis innuit tertiam sodalitatem Lupercorum C. Cæsarem addidisse, ut auctor est Dio lib.44. & Cicero 2. Philippica, qui hos Julianos appellat. Compertum itaque est hanc sodalitatem Romulum in Palatino haud instituisse, sed ex una jam constituta à Latinis priscis, duas, Fabianam scilicet, & Quintilianam fecisse, quamvis Festus jam relatus prodat plures existimasse Romulum neque hujus rei Auctorem, sed Latinos, ut interpretes memorant: quibus consentit Cicero in Orat. pro M. Cœlio, qui ut probaret hanc sodalitatem in Palatino monte ante Romam conditam institutam, hæc subdit: *Neque vero illud me commovet quod sibi in Lupercis sodalem esse Cœlium dixit, fera quædam sodalitas, atque agrestis germanorum Lupercorum, quorum coitio illa silvestris ante est instituta, quam humanitas, atque leges*. Quamobrem videtur Tullius hanc sodalitatem incelebrem asserere, quum tamen 2. Philippic., M. Antonium in Consulatu inter Lupercos nudum Cæsari Diadema imposuisse scribat.

Augustus statuit, ne imberbes inter Lupercos nudi per Urbem cursitarent, Suetonio cap.31. teste, unde viri docti autumant, inter Sacerdotes, adolescentulos nudos incessisse Augusti ætate labentibus jam moribus, quum Plutarchus in Antonio referat Lupercos interdum subligaculo succinctos, quo pudendas corporis partes velarent festa agitasse, & ob id cinctutos à cinctu eos appellant Porphyrion Hora-

Horatii interpres de Art. Poetic. & Ovidius lib. 5. Fastor., Crepos etiam à crepitu pellicularum, quem faciebant verberantes ex Festo lib. 3.

Lupercas in Latio fuisse probat Lapis Setinus ineditus in capite viæ Setinæ prope Appiam effossus, quem refert Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Hirpinæja*:

D. M
ET MEMORIAE
HIRPINAEIAE SETINAE
LVPERCAE VIXIT
AN. XXXIV. MENS. IX
M. HIRPINAEIVS Q. F. POMPT
HONORATVS TRIBVN. COHORT. II
LEGIONIS X. AVGVSTAE MATRI
PIISSIMAE POSVIT ET SIBI
ET SVIS POSTERISQVE FECIT
IN FRONT. PED. XV. IN AGR. PED. XX.

Hoc saxum ostendit Lupercas exstitisse, quod sane mirum est; nemo enim quod sciam præter Plutarchum qui Pararell. cap. 67. meminit Valeriæ Lupercæ, fœminas Pani ministrasse perhibet, ideo fortasse quod labentibus moribus mulieres Lupercorum sacris admovebantur. Sic Saliorum collegio fœminæ haud adscribebantur, sed quando iis opus esset ad sacra attrectanda, Virgines conductitiæ adhibebantur, quæ cum apicibus paludatæ in modum Saliorum sacrificabant cum Saliis, & ob id Saliæ dictæ testimonio Cincii, & Ælii Stiliconis apud Festum lib. 17.. Sic Cirinus de Urbe Roma cap. 25. ex Macrobio, refert Virgines Romanas consuevisse cum Lupercis saltare, quod tamen Macrobius Saturnal. lib. 2. cap. 10., ubi de hac re loquitur, haud affirmat. Lupercales ferias quum vetustatis, tum expiationis caussa præcipue servatas quotannis, & nunquam interceptas Romæ, & in Latio testatur Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 16. paulò post principium, ubi subdit ad suam ætatem eas ferias solemni pompa concelebratas. Panis Oraculi in Latio sunt qui meminerint. Hos hallu-

hallucinatos suspicor ex versibus Ovidii Capite 24. adductis, qui de Fauno Latinorum Regis Oraculo verba facit, uti Capite 24. scripsimus, quamquam apud Pisas ejus Dei Oraculum esset, de quo Luctatius Placidus ad Vers. 479. lib. 3. Thebaidis Statii, & fusius eruditissimus Cardinalis de Noris nuper defunctus in Cenothaphiis Pisanis, ubi plura de Pane, ejusque Oraculo Pisis, refert. Videndus etiam Joannes Goropius Becanus lib. 4. Origin., quem inscripsit Cronia, ubi omnium rituum in his sacris causas forte plus æquo diligenter inquirit, & explicat. Satis quippe mihi fuisse arbitror, commemorasse hæc sacra hoc mense, & die facta, ad Latinos priscos pertinuisse.

Die XXI. Februarii, idest IX. Calendas Martii *Feralia* erant ex Calendario. Hæc solemnia XIII. Calendas ejus mensis, & sic die XVII. Februarii fuisse canit Ovidius lib. 2. Fastor., fortasse quod eo die in Latio inciperent, Romæ vero non illo, quo Quirinalia erant, sed alio in Calendario notato. Has ferias institutas ferunt à Numa Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 13. ad pricipium auctore; alii ab Ænea, si Ovidio loco quo supra fides danda est. Alii verius ab Arcadibus, qui post lustratas Urbes, & populos Lupercalibus, sepulchra etiam lustrare, & animas defunctorum purgare, & placare instituerunt, uti diximus Capite 17.. Albani enim, & qui eorum ritus servabant Majo mense, cæteri vero Latini, qui Arcadico more sacrificabant, Februario parentabant, quemadmodum ex Plutarcho, & aliis probavimus Capite 17., quod ex eodem Macrobio intelligitur: is enim scribit Numam februarium in fastos retulisse, & Februo Deo dicasse, ædixisse etiam eo mense Civitatem lustrari, & ut justa Diis manibus solverentur, statuisse. At quum id falsum sit, quod constet Evandrum Februario mense Lupercalibus Urbem, & Populum lustrari docuisse, & Romulum Roma haud condita idipsum fecisse ut moribus Latinorum priscorum obsecundaret, hinc arguitur Parentalia hujus mensis, ad Euandrum referenda, quod Lupercalia ipsa ad expiandos manes constituta viderentur, testimonio Plutarchi in Romulo, & Marsi in Ovidium ubi supra. His si addatur, non omnes Latinos Majo mense parentasse, dilucidum fit plerosque alio mense, & sic Februario justa Diis Manibus solvisse, & Numam eum ritum à priscis Latinis accepisse, commutasse tantum ordinem mensium, & Februarium, qui pri-

priſcis Latinis ultimus erat, quo illi merito luſtrabant Urbes, & animas mortuorum placabant, ſecundum in ordine definiſſe, ut auctor eſt idem Plutarchus Problem. cap. 17., quamquam Ovidius lib. 2. Faſtor. hunc morem ab Ænea manaſſe commemoret, & Commentatores ejuſdem prodant, in priſco Latio ritum parentandi vetuſtiſſimum fuiſſe.

Cæremonias hujus ſacri ſic refert Ovidius:

Eſt honor & tumulis, animas placare paternas,
Parvaque in extructas munera ferre pyras.
Parva petunt manes, pietas pro divite grata eſt
Munere, non avidos ſtyx babet ima Deos.
Tegula porrectis ſatis eſt velata coronis,
Et ſparſæ fruges, parvaque mica ſalis.
Inque mero mollita Ceres, violæque ſolutæ
Hæc babeat media teſta relicta via.
Nec majora veto, ſed & bis placabilis umbra eſt;
Adde preces, poſitis & ſua verba focis.

Dein relatis carminibus, quibus canit Æneam eum morem in Latium intuliſſe, ita pergit:

Nunc animæ tenues, & corpora functa ſepulchris
Errant, nunc poſito paſcitur umbra cibo.
Nunc quia viſa ferunt dixere feralia lucem,
Ultima placandis manibus illa dies.

Poëtæ conſentiunt ſcriptores Romani; nam Feſtus lib.6.: *Feralia*, ait, *Diis manibus ſacrata feſta à ferendis epulis, vel à feriendis pecudibus appellata*, Varro lib.5. de Ling. Lat.: *Feralia ab Inferis, & à Ferendo, quod ferunt tum epulas ad ſepulchrum, quibus jus ibi parentare*. Gloſſarium vetus *Feralia* dicta refert à *Ferali*, quod ad mortuos pertinet. Sunt qui dicant his diebus putaſſe Latinos animas mortuorum è ſepulchris exire, & ad epulas accedere ex Dacerio, & Scaligero ad Feſtum. Alii literis mandarunt hoc die Diis inferis honorem redditum, & mortuis Inferias miſſas teſte Plutarcho Problem. cap. 33.

Ex his habes nefaſtis diebus hujus menſis parentatum hoc modo. Ornabant ſepulchrum floribus, violis maximè, quin ipſam

textam

textam circumdabant coronis, & floribus, aut ex viridibus factis, epulas ad sepulcrum ferebant & Appium, dein tumulum farre, & sale mollito inspergebant, lumina pone illum accendebant, panemque mero intinctum ponebant, ac precibus convenientibus mortuorum expiationi præmissis, Jove ac Jano præsertim invocatis, placari seu saturari majorum animas credebant, & lustrari manes, quibus mortuorum animas subditas opinabantur, uti Scholiastes Ovidii eo loci notant, Plinius lib.20. cap.11. Macrobius Saturnal. lib.1. cap.16. Virgilius lib.2. & 6. Æneidos Tomasinus de Donar. cap.36.. Nonnunquam legimus apud Sepulcra aram positam, ubi his diebus Thure & mero supplicabant ex Servio ad lib.11. Æneidos. Mactatas etiam sub solis occasum victimas Diis manibus ex Festo & Tomasino; positamque mensam hoc die pro epulis ex Cicerone lib.2. de legibus. Feralibus quoque lentes & offas, fabas etiam ad sepulcra illatas, & super nudum silicem appositas, & mel profusum produnt Suetonius in Tiberio Claudio, Tomasinus ubi supra, & plures antiqui apud Alexandrum Genial. lib.3. cap.12. Faces quoque accensas, nuces ad tumulum sparsas, & oscula urnis impressa, quemadmodum ex Virgilio lib. 9. Æneidos notant Barthius Adversf. lib.44. Tomasinus, & alii. Quippe hæc facta sunt, quod traderent animas ad epulas venire, immo errare, & ob id, ne ab iis profanarentur templa, & ne umbræ mortuorum inficerent nuptias institutum est, ut simulacra Deorum celarentur, fores ædium sacrarum clauderentur, sacra Diis nequaquam fierent, nuptiæ haud contraherentur, nuptæ cum viris congredi non possent, quin nubiles ab omni ornatu abstinerent, quemadmodum patet ex Ovidio lib.1. ejusque interpretibus.

Hinc Cicero Philippic.1. sine sepulcro parentari haud posse scribit: *An me censetis PP. CC. (quod vos inviti sequuti estis) decreturum fuisse, ut Parentalia cum supplicationibus miscerentur? Ut indicerentur supplicationes mortuo?* Et infra: *adduci tamen non possum, ut quemquam mortuum conjungerem cum Deorum immortalium religione, ut cujus sepulchrum nusquam extet ubi parentetur, ei publice supplicetur.* Hæc Tullius protulit in M. Antonium, qui Julium Cæsarem in Deorum numerum retulit, & cui parentari non poterat, supplicari tanquam Numini palam edixit, Lactantio

lib. 1. de Falsa Relig. cap. 15. teste: *Deus Julius, quia hoc scelerato homini placuit Antonio, quod si Consul non fuisset Antonius, C. Cæsar pro suis in Rempublicam meritis, etiam defuncti hominis bonore caruisset, & quidem consilio Pisonis soceri, & L. Cæsaris propinqui, qui vetabant funus fieri, & Dolabellæ Consulis, qui columnam in foro, idest titulum ejus evertit, & funus expiavit*, de quo etiam eleganter Manilius extremo lib. 4.

Jam facit ipse Deos, mittitque ad sidera Numen
Majus, & Augusto crescit sub Principe Cœlum.

unde mos Christifidelium quorundam, qui ad sepulcra majorum epulas ferebant, ac si illis parentandum esset: quos ideo redarguunt Divus Augustinus de Civit. Dei lib. 8. cap. ultimo & Epist. 64., Sanctus Hieronymus contra Vigilantium, aliique Patres.

Ipsis feralibus Deæ Mutæ sacrificium factum canit Ovidius lib. 2. Fastor. hoc modo.

Ecce Anus in mediis residens annosa puellis
Sacra facit Tacitæ, non tamen ipsa tacet.
Et digitis tria thura tribus sub limine ponit,
Qua brevis occultum mus sibi fecit iter.
Tum cantata tenet cum plumbo licia fusco,
Et septem nigras versat in ore fabas.
Quodque pice adstrinxit, quod acu trajecit abena
Obsutum menta torret in igne caput.
Vina quoque instillat, vini quodcumque relictum est,
Aut ipsa, aut comites, plus tamen ipsa bibit.
Hostiles linguas, inimicaque vinximus ora
Dicit discedens, ebriaque exit anus.
Protinus à nobis quæ sit Dea Muta requiris,
Disce per antiquos quæ mihi nota Senes.

Ad hæc Antonius Fanensis, & Paulus Marsus notant id sacrificium, seu potius veneficium, quod agebat Anus in medio puellarum residens cæremoniis ab Ovidio descriptis, quas referre animus horret, Deæ Mutæ factum fuisse ad compescendum detrahentium linguas, & à Græcis Latii antiqui accolis in Romanos propagatum, quin Græcis etiam ætate Marsi familiare; ritus enim magicus pertinebat ad

mor-

mortuos, Lares, & Laram, seu Larundam Larium matrem, quæ Dea muta dicebatur, & eo vinciri posse putabant linguas inimicas, & maledicas. Erat enim ædes sacra hujus Deæ apud Juturnæ fontem in Ardeatino, ut Capite 25. scripsimus, de qua hæc prodit Lactantius de Falsa Religion. lib. 1. cap. 20. *Quis cum audiat Deam mutam, tenere risum queat? Hanc esse dicunt, ex qua sint nati Lares, & ipsam Laram nominant, vel Larundam. Quid præstare colenti potest, quæ loqui non potest?* Facile itaque his diebus in laudato Templo id sacrificium à Latinis priscis peractum. Huic & Nymphæ aut Musæ Numam sacrificasse perhibent ex Plutarcho in Numa.

Sequebantur *Charistia* proximo à feralibus die, quorum meminit Ovidius lib. 2. & Calendarium rusticum. Erat ea solemnitas convivium solemne, cui præter cognatos, & affines nemo interponebatur, ut si qua inter necessarios querela orta esset apud sacra mensæ, & inter hilaritatem animorum tolleretur, ut Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. narrat. At Ovidius putat id institutum his diebus, ut post lustratas animas majorum, superviventium cognatorum numerus quotannis recenseretur. Sed de his hactenus, quum nil certi habeam Latinos priscos Charistia celebrasse, neque desunt qui eorum institutum ad Numam, vel alios Romanorum Reges referant, quamvis illud à Græcis manasse pateat ex Græcanico nomine.

Post hæc Terminalia erant die XXII. Februarii ex Calendario, quamvis ex Varrone sint qui scribant id festum ultimo Februarii die agitatum. Latini sane post Saturnum exactum, Terminum Dei loco habuerunt, quod cædes, ac lites rusticorum de dividendis agris sustulisset, quemadmodum Probus, & Donatus lib. 9. & 12. Æneidos probant, Fulgentius & alii apud interpretem Alexandri Genial. lib. 2. cap. 22., ideo quod Terminum pro Jove Saturnum devorasse jactarent, si Lactantio de Falsa Relig. lib. 1. cap. 20. ad finem credimus. Idipsum colligitur ex varia Romanorum scriptorum sententia, nam Dionysius lib. 2. prodit Numam lapides Terminales Jovi Terminali sacrasse, & Terminalia festa quotannis solemni cætu apud eos lapides, re divina facta, instituisse. Plutarchus vero Problem. cap. 14. Romulum Terminalia, & Numam Terminos agri Romani cum vicinis constituisse, edixisse etiam, eum, qui Terminos exarasset, & ipsum, & boves sacros

esse; quæ sacra si Romulus instituit, proculdubio Albanis familiaria erant ex Livio lib. 1. Dec. 1.. Sub hujus Dei tutela fines agrorum esse putabantur Festo lib. 18. Auctore, quin quum terminos disponerent, ipsos lapides in solidam terram collocabant, & unguento velaminibusque & coronis eos ornabant, ut scribunt Siculus Flaccus de Condit. Agror, & Arnobius lib. 1. Contr. Gent., & lib. 8. sive is liber sit M. Minucii Felicis, uti viri docti autumant. His alludit L. Apulejus lib. 1. Florid. his verbis: *Vel enim colliculus sepimine consecratus, vel truncus dolamine effigiatus, vel cæspes libamine humigatus, vel lapis unguine delibutus*: & iterum lib. 1. Apolog.: *Negant se vidisse, aut lapidem unctum, aut ramum coronatum in finibus ejus*, ut innueret veteres, nedum lapidem terminalem, sed cæspitem, Collem, Truncum, & Arborem pro Termino, & Deo coluisse, de quo etiam Tibullus lib. 1. Eleg. 1.

Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris
Seu vetus in Trivio florida serta lapis.

& Ovidius lib. 2. Fastor.

Termine sive lapis, sive es desertus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoque nomen habes.

Itaque hoc die terminos agrorum fasciolis, unguentis, & coronis ornabant, tæniis etiam, & velaminibus ex Statio 11. Thebaid.

. . . . *ac arbore casta*
Nectere purpureas niveo discrimine vittas

Prudentius lib. 2. in Symmachum.

. . . . *vel lapis illic*
Si stetit antiquus, quem cingere sueverat error
Fasciolis . . . .

Lucretius lib. 5.

. . . . *velatum sæpe videri*
Vertier ad lapidem, atque omnes accedere ad aras.

idque additis lucernis, quomodo apud Prudentium loco adducto,

. . . . . *Fumificas arbor vittata lucernas*
Accipit . . . .

Sacra vero ita facta canit Ovidius lib. 2. Fastor.

Te

Te duo diversa Domini de parte coronant,
Binaque serta tibi, binaque dona ferunt.
Ara fit, hic ignem curta fert rustica testa
Sumptum de tepidis ipsa Colona focis.
Ligna senex minuit, concisaque construit arte,
Et solida ramos figere pugnat humo.
Tum sicco primas irritat cortice flammas,
Stat puer, & manibus lata canistra tenet.
Inde ubi ter fruges medios immisit in ignes
Porrigit incisos filia parva favos.
Vina tenent alii, libantur singula flammis,
Spectant, & linguis candida turba favet.
Spargitur & cæso communis Terminus agno,
Nec queritur lactens cum sibi porca datur.
Conveniunt, celebrantque dapes vicinia supplex,
Et cantant laudes, Termine sancte, tuas.

Nemo sane Poëta laudato elegantius has solemnitates refert. Ait enim hoc die, utriusque agri, quem Terminus dividebat, Dominos, Rusticis, & Colonis præsentibus lapidem Terminalem coronasse floribus, utrumque Dominum sacrificasse apud aram eo loco positam his cæremoniis. Rusticus enim senex incidebat, & componebat ligna ad ignem faciendum, dein ea, igne delato per uxorem Coloni, accendebat: ante focum stabant Coloni filii, quorum unus Canistrum, ubi aderant ad sacrificium necessaria, tenebat. Loco Thuris fruges, immo frugum primitiæ adurebantur, & post quam Colonus ille senex tria grana frugum diversi generis in medios ignes immiserat, puella ostendebat mellis fabricam in frustra divisam, alii porrigebant vinum, & parum mellis, & vini ponebant in ignem, & Deo libabant. Turba Rusticorum adstabat candidis vestibus ornata, & laudes Numinis, hymnosque in ejus honorem cantabat, inde epulatum ibant, iterumque in sacris epulis Deum laudabant. Hæc facta esse Ovidius notat, & merito, quum Antiqui Latini Termino nihil animatum immolarent, sed liba Cerealia, frugumque primitias offerrent ex Dionysio lib. 2. Plutarcho Problem. cap. 14., quamvis variato pro sæculorum ratione cultu ei Deo agnus, seu agna lactens

porca

porca etiam mactari consueverit ex Ovidio carminibus jam relatis Cicerone Philippic.2. Divo Augustino de Civit.Dei lib.7.cap.7. Horatio lib. Epod. Ode 2.

Vel Agna festis cæsa Terminalibus.

Hac celebritate ferunt Latinam, dein Romanam gentem voluisse fines cujuscumque agri, publicos etiam statuere, ut ita apud Terminos agrorum, & Urbium solemnia sacra quotannis facientes, quisque metueret fines suos transilire, & palam probari posset locus, ubi cujusque populi Jurisdictio terminaret, ut Commentatoribus Ovidii arridet. Sic Romani hoc die coram Laurentino Magistratu, mactato agno sacrificabant Termino, qui erat sexto ab Urbe lapide inter Laurentem, & Romanum agrum, ubi sunt qui ædem sacram ejus Dei positam affirment ex Ovidio lib.2. Fastor.

Est via, quæ populum Laurentes ducit in agros
Quondam Dardanio Regna petita duci.
Illic lanigeri pecoris tibi, Termine, fibris
Sacra videt fieri sextus ab Urbe lapis.

ubi Scholiastes idipsum notant, de quo etiam Dionysius lib.2. Plutarchus in Numa, & Alexander Genial. lib.2. cap.22.. Templa in quibus Terminus colebatur, desuper patens foramen habebant, quia nefas duxerunt Deum pacis, & Justitiæ custodem sub tecto conspici testimonio Servii ad lib.9. Æneid. vers.446. Alexandri lib.2. cap.22. & aliorum, quamvis plures id actum esse prodant quod Tarquinius Capitolium faciens, in quo multorum Deorum sacella erant, consuluerit eos per auguria, utrum Jovi cedere, & cedentibus cæteris, solus Terminus manserit. Quoniam ergo is Deus Jovi non cesserat, voluerunt eum libere Cœlo frui, quemadmodum ait Lactantius de Falsa Relig. lib.1.cap.20. ad finem: quod referunt Cato apud Festum lib.11. voce *Nequitum* & Servius ubi supra.

CAPUT

CAPUT XXVII.

De Festis statis sed incertis diebus in Latio agitatis.

PLures sunt solemnitates à Latinis ante Romam conditam celebratæ, licet die, & mense nobis incerto. Ego sane arbitror turbam Deorum, quos Romani coluerunt, Latinæ gentis hereditatem fuisse, quandoquidem eos Deos irridens Divus Augustinus lib. 4. cap. 8. de Civit. Dei, sic ait: *Nec agrorum munus uni alicui Deo committendum arbitrati sunt, sed rura* Deæ Rusinæ, *Juga montium* Deo Jugatio, *Collibus* Deam Collatinam *Vallibus* Valloniam *præfecerunt: nec saltem potuerunt unam* Segetiam *talem invenire, cui semel segetes commendarent*: & paulò post: *Præfecerunt ergo* Proserpinam *frumentis germinantibus, geniculis, nodisque culmorum* Deum Nodotum; *involuentis Folliculorum* Deam Volutinam, *quum folliculi patescunt, ut spica exeat* Deam Patelenam, *quum segetes novis aristis æquantur, quia veteres æquare*, hostire *dixerunt*, Deam Hostilinam, *Florentibus frumentis* Deam Floram, *lactescentibus* Deam Lacturtiam, *Maturescentibus*, Deam Matutam, *quum runcantur*, Deam Runcinam, *nec omnia commemoro, quia me piget, quod illos non pudet.* Ergo si agris tot Deos præsidere putarunt, tot etiam januis, nec minores numero cæteris rebus, aut singulis Urbibus, facile est tam immani Deorum cætui, & etiam eorum singulis, festos dies dicatos. Mihi vero recensere in animo est peculiares tantummodo solemnitates, quas Latini maxime quotannis percoluerunt. Inter has non incelebris fuit illa *Faulæ* quam alii Fabiam, plerique verius Foviam appellant. Hujus meminit Festus lib. 6. *Fovii, qui nunc Fabii dicuntur, dicti quod princeps gentis ejus ex ea natus sit, cum qua Hercules in Fovea concubuit. Alii putant eum primum ostendisse quemadmodum Vrsi, & Lupi foveis caperentur.* Plutarchus in Fabio Maximo: *Ferunt*, inquit, *Herculem cum muliere, aut una Nympharum concubuisse, & hinc Fabium Maximum natum esse, à quo Fabiorum familia Romæ initium habuit.* His alludit Ovidius lib. 2. Fastor. *Una*

Una dies Fabios ad bellum miserat omnes,
Ad bellum missos abstulit una dies.
Ut tamen Herculeæ superessent semina gentis,
Credibile est ipsos consuluisse Deos.

ubi Paulus Marsus notat hanc puellam auctricem Fabiæ gentis Arcadicam fuisse, & custodem ædis Herculis cum Pinariis, & Potitiis ab ipso Deo factam. Et Lactantius de Falsa Relig. lib. 1. cap. 20. ubi Faulam hanc dicit in Latio & dein Romæ cultam: *Nec hanc solum Romani Meretricem colunt* (Larentiam scilicet) *sed Faulam quoque, quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit*: quamvis ejus interpretes literis mandarint, eo loci Lactantium de Flora loquutum, quorum lectionem erroris insimulo, quum pateat eum infra Floræ meminisse.

Sunt qui dicunt ædem sacram huic Numini dicatam sub monte Albano in ea parte, quæ Tusculum respicit ubi Pagus erat, quem incolebant Fabienses Populi dicti à Fabia gente, quæ initium originis ibidem habuerat, dein Tusculum inhabitaverat ex Plinio lib. 3. cap. 5. aut ex aliorum computatione Capite 9. ejusque Commentatoribus; unde viri docti autumant eo loci forte extitisse foveam, in qua Hercules cum puella Fabiæ gentis auctrice concubuerat, tametsi alii prodant eum locum fuisse apud Tiberim.

Vitelliam Fauni uxorem coluisse Latinos palam est testimonio Suetonii in Vitellio, qui ei ædem sacram, & festa dicata in Colonia ejus nominis in antiquo Latio sita, videtur innuere. Maricam itidem, quam inter Laurentes Nymphas consecratam fuisse constat ex relatis Capite 5., & Palatiam primam fortasse Latini uxorem, cui dicata fuisse festa Palatualia, & Palatualem Flaminem, locatumque ante Romam conditam Templum in Palatino monte testantur Varro de Lingua Latina lib. 4. & 6. Festus lib. 14., Scaliger ac Dacerius in eundem: quæ facta esse puto ab Arcadibus, dein ab Albanis, qui Pallantium Oppidum mœnibus, & fossa complexi, decima sexta post Trojanum bellum ætate habitare cæperunt, ut auctor est Dionysius lib. 2. ad principium.

Sic & Amata secunda Latini uxor, ac Venilia soror Amitæ, & Turni Mater consecratæ, & in Deorum fastos relatæ sunt Virgilio lib. 6. Æneid. teste.

. . . . *alius Latio jam partus Achilles*
Natus & ipse Dea . . . . . .

ubi Scholiastes notant Poëtam loquutum de Venilia Turni matre, & sorore Amatæ, ut innueret & Turnum sicuti Æneam Deorum prolem, & Consanguineum fuisse, quod clarius Poëta explicat lib.10.

Indignum est Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, & patria Turnum consistere gente,
Cui Pilumnus Avus, cui Diva Venilia mater.

Servius postquam notasset Veniliam inter Nymphas relatam, in agro Ardeatino cultam, mox ita pergit: *Sane banc Veniliam quidam Salaciam accipiunt Neptuni uxorem, Salaciam à Salo, Veniliam, quod veniam det exigentibus*: eam tamen à veniendo dictam prodit Varro de Lingua Latina lib.4.. Itaque ex Grammatico habes huic Deæ nomen mutatum, eamque Salaciam dictam, & creditam Neptuni uxorem, quod familiare fuisse Latinis priscis alibi diximus ex Lactantio & aliis, qui id factum asserunt, ne Reges, aut eorum uxores consecratæ homines esse viderentur, quemadmodum Vossius de Idololatr. lib. 1. cap.40. probat subjiciens id Rutulorum, & Ardeatium præcipuum Numen fuisse. Perhibent etiam ex Antona Nympha Tiberina Herculem, *Antonem*, quem plures *Anteonem* dicunt, auctorem Antoniæ gentis, generasse, & Latinos puellam laudatam in Nympharum, & Deorum fastos retulisse, testimonio Plutarchi in Antonio, quem referunt Alexander Genial. lib. 1. cap.9., Tiraquellus ejus Scholiastes, & alii.

Sic *Anchisis* festa, Albanos, Lavinienses, & Latium universum quotannis percoluisse constat. Æneæ quoque, quem Jovem Indigetem, & Ascanii, quem Jovis filium nuncuparunt ex relatis Capite 5. 6. & 18.. Pico autem in Agro Laurenti Martis cognomento ædem sacram, divinos honores, Oraculum, flamines, & anniversarium sacrum adsignatum fuisse nemo est qui dubitet, uti Cap.4. dictum est, & Picæ seu Canenti Pici Regis uxori, quam Pomonæ cognomento cultam in eodem Laurenti agro diximus Capite 21. ad finem. Aventino itidem cujus Aram, & sepulcrum in Aventino colle Latina gens stato die sacris honorasse ajunt ex traditis Capite 18.

necnon Tiberino, cui & Nymphis omnibus Tiberinis Templum vetustissimum Ostiæ sacratum patet ex antiquo Cippo apud Ligorium in MSS.Otthobonianis voce *Tiberi*.

PATRI TIBERINO ET NYMPHIS
SACRVM
PRAEF. COLL. FABR. NAV. OSTIENS
CVRANT. T. APRONIANO ET
ARRIO MODESTO ET
SILVIO MAIORANO ET
L. TITINIO VIOLENTE IIII. VIR. QVINQVEN.

unde probatur sententia Servii, Ennii & Livii, de qua Cap. 18. ad fin., qui hunc Latii Regem inter Deos, Patrem indigitatum affirmant.

Italo etiam Regi Siculorum, qui Latium antiquum tenuit, divinos honores datos asserit Ligorius in MSS. Otthobonianis verb. *Faunii*, quod puto verum, quin omnibus Latii Regibus, quos Capite 6. enumeravimus, paucis exceptis, aras constitutas & sacra facta, quamvis Ligorius adhæreat adulterino Sempronio, quem Annius Viterbiensis è tumulo revocavit, uti sæpe notavimus.

Cacam præterea Latina gens coluit, de qua hæc habet Lactantius lib. 1. de Falsa Relig. cap. 20.. *Colitur & Caca, quæ Herculi fecit indicium de furto Boum, divinitatem consequuta, quia prodidit fratrem*, Cacum scilicet servum Evandri, uti fusius narrat Servius in lib. 8. Æneidos ad illud:

Hic spelunca fuit, vasto submota recessu
Semihominis Caci . . . . . .

Cacus, is inquit, *secundum fabulas Vulcani filius fuit, ore ignem, ac fumum vomens, qui vicina omnia populabatur; veritas tamen secundum Philosophos, & historicos hoc habet, hunc fuisse Evandri nequissimum Servum, ac furem; hunc soror sua ejusdem nominis prodidit, unde etiam sacellum meruit, in quo ei pervigili igne sicuti Vestæ sacrificabatur*; Grammaticus ergo innuit, Virgines ab Arcadibus, dein ab Albanis, & Latinis Cacæ adsignatas, quæ ignem sacrum Deæ custodirent, quod nemo antiquorum prodidit.

Sic

Sic singuli fere Latii populi progenitores suos consecrarunt, arisque & Templis honorarunt. Narrant sane Labicanos Glauco Minois filio, à quo ii genus trahere se jactabant, divinos præstitisse honores ex his verbis Servii in Virgilium lib. 7. Æneidos ad finem.

Et sacranæ acies, & picti Scuta Labici.

Glaucus Minois filius venit ad Italiam, & quum sibi imperium posceret, nec acciperet, ideo quod nihil præstabat, sicut ejus Pater præstiterat, Zonam ejus transmittendo, quum antebac discincti essent ostendit scutum, à quo & ipse Labicus dictus est, & ex eo Populi, & in illud Eclog. 6.

Quid loquar aut Scyllam Nisi, quam fama sequuta est.

hæc subdit (si tamen de hoc loquitur, non autem de Glauco Anthedonio, qui fuit Piscator) *Scyllæ duæ fuerunt, una Phorci, & Chretheidos Nymphæ filia pulcherrima, quam quum amaret Glaucus marinus Deus, dum ipse amaretur à Circe, & eam contemneret, illa irata, fontem in quo Scylla solebat se abluere tinxit venenis, in quem quum descendisset puella, media sui parte in feram mutata est. Hanc postea Glaucus fecit Deam marinam, quæ Classem Ulyssis, & socios evertisse narratur*. Ita apud Tusculanos Telegonus Vlyssis, & Circes filius ædem sacram & festa meruit, ut Scholiastes Dionysii lib. 4. & Livii lib. 1. produnt, nec non Ovidii lib. 3. Fastor. ad ea carmina:

Inter Aricinos, Albanaque tempora constat
Factaque Telegoni mœnia celsa manu.

Silii lib. 12.

Jamque adeo est campos ingressus, & arva Labici
Linquens, Telegoni pulsatos ariete Muros.

Statii Silvar. lib. 1. Carm. 3.

Cedant Telegoni, cedant Laurentia Turni
Jugera . . . .

Quamobrem Festus voce *Tuscos* scribit Tusculum ita dictum ob frequentiam sacrificiorum, quæ eo in loco fiebant, quod & produnt ejus Scholiastes, & interpretes Horatii Carm. lib. 3. Oda 29. ad ea carmina.

Ne super udum Tibur, & Æzulæ
Declive contempleris arvum &

Bbb 2 *Tele-*

Telegoni juga parricida

subdunt cum Hygino Fabular. cap. 127. Telegonum à stirpe Deorum prognatum.

Aricini quoque Hippolyto, quem Virbium dixerunt, Orestî & Iphigeniæ, quos auctores Coloniæ opinabantur, quotannis sacrificabant in Luco Dianæ sacrato, ubi eorum ædiculas fuisse constat. De his hæc prodit Pausanias Corinthiac. seu lib. 2. pag. 235. *In Templo Æsculapii Epidauri intra ambitum multæ pilæ stabant. in iis virorum, & fœminarum, quæ à Deo curatæ erant nomina incisa, morborum etiam, quo quisque laborabat addita erat curationis ratio. Seorsum ab aliis erat antiqua pila, in ea incisum dicasse Æsculapio Hippolytum equos XX. Hujus pilæ inscriptioni consentanea Aricini dicunt, discerptum ob Thesei imprecationes Hippolytum, in vitam ab Æsculapio revocatum, neque postea Patri unquam ignoscere voluisse, atque in Italiam venisse, ibique dicato Aricinæ Dianæ Templo regnasse. Mea quidem etiamnum ætate, iis, qui ad Templum singulari certamine vicerint, præmium Deæ Sacerdotium propositum est, sed in certamen istud ingenuus nemo descendit, servi dumtaxat, qui fuga se Dominis subduxerint*: Hæc Pausanias, qui pag. 145. hæc subdit: *Apud Trezenios Hippolyto Thesei filio lucus eximia pulchritudine dicatus est cum Templo, & prisci operis simulacro, quæ omnia Diomedem tradunt faciunda curasse, eundemque Hippolyto primum omnium rem divinam fecisse. Præter cæteros sacrorum ritus, Virgines ante nuptias succisum sibi capillum in Hippolyti templo consecrant; neque vero iis assentiuntur Trezenii, qui distractum ab equis marinis Hippolytum memoriæ prodiderunt, nec omnino quo loco sepultus fuerit monstrant, verum eum esse illi à Diis habitum honorem affirmant, ut in siderum numerum relatus idem ipse sit, qui Auriga Cœlestis dicitur*: & infra pag. 146. subjicit in eodem luco Hippolyti fuisse Templum Apollinis, & delubrum Veneris Speculatricis, & Phedræ sepulchrum.

Hactenus Pausanias de Hippolyto. Verum & Iphigeniam in æde Dianæ cultam idem Pausanias lib. 2. pag. 151. memorat, & quæ is narrat, Latini scriptores & Poëtæ perhibent Ariciæ factum. Quandoquidem Virgilius lib. 7. Æneidos sic canit.

Ibat

Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello
Virbius, insignem, quem Mater Aricia misit
Eductum Ægeriæ lucis, Hymettia circum
Littora, pinguis ubi, & placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt fama Hippolytum postquam arte novercæ
Occiderit, patriasque explevit sanguine pœnas
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætheria, & superas Cœli venisse sub auras
Pæoniis revocatum herbis, & amore Dianæ:
Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis, & artis
Fulmine Pœbigenam stygias dimisit ad undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, & Nymphæ Ægeriæ, nemorique relegat:
Solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine, Virbius esset,
Unde etiam Triviæ templo, lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi, quod littore cursum
Et Juvenem monstris pavidi effudere marinis.

Ex his Poëtæ versibus Probus, Donatus, & Servius memoriæ produnt Dianam castitate Hippolyti discerpti ab equis, quod is falso accusatus esset tanquam Phædram Minois & Phasiphaës filiam violasset commotam, cum revocasse in vitam per Æsculapium, & in Aricinum clivum relegasse, ut ibi commendatus Ægeriæ Nymphæ, & lucum, & Ædem sibi, & Æsculapio sacram conderet; unde Virbius is dictus est, quasi bis vir; at Grammaticus postquam prædicta retulit, subjicit has esse fabulas: re vera autem Virbium esse Numen conjunctum Dianæ, sicuti Matri Deorum Atthis, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis conjunctus est. Addit præterea, quosdam Virbium solem putasse, quapropter fas non fuisse Hippolyti simulacrum attingere, quod nec sol tangeretur. Quidquid sit de Servii opinione, dilucidum est Aricinos, Latinos etiam, & Romanos putasse Hippolytum, Lucum Dianæ Aricinæ & ædem sacrasse, & in eo luco sepultum ibi aram, Templum, ac Flaminem meruisse. Sic præter Virgilium, & Pau-

Pausaniam probant Ovidius lib.3.& 6.Fastor.& lib.15. Metamorph., ejusque interpretes, Statius, & alii adducti Capite 13.. Petrus Marsus in Silium Italicum lib.4., Ligorius MSS. Otthobonianis lib.44. Antiquit. & voce *Flamine Virbiale*, ubi addit Hippolytum ab Aricia Diana, Urbem quam condidit, Ariciam denominasse. . . .

His tamen adversatur Festus lib. 11. cujus hæc sunt verba: *Manius agrum Nemorensem Dianæ consecravit, à quo multi, & clari Viri orti sunt, & per multos annos fuerunt, unde proverbium. Multi Manii Ariciæ. Asinius Capito longe aliter sentit, ait enim turpes, & deformes significari, quia Maniæ dicuntur deformes Personæ, & Ariciæ genus panis fieri, quod Manici appellatur*, vel ut alii legunt, *qui Manici panes appellantur*. Sunt qui ita Festum interpretentur: *Manius Egerius Nemorensem Dianam consecravit*, alii legendum putant: *Manius Egerius signum Dianæ posuit*, uti habes ex Scaligero, & Dacerio commentatoribus ejusdem, unde fortasse Egeria Nympha in Aricino nomen habuit. Horum attamen lectio mihi non arridet, quum constans antiquorum fama esset, Hippolytum ædem, & Lucum Aricinum Dianæ sacrasse ex Pausania, & aliis. Quare, ut Festus famæ vetustæ consentiat, legendus est uti jacet, scilicet, Manium omnem agrum Nemorensem Dianæ sacrasse, ut intelligatur præter lucum & lacum, omnem agrum Nemorensem fuisse Deæ sacrum, vel potius placet secunda sententia Festi ex Capitone, qui aliter sensit, cuique alludit Persius Satyr. 6.

. . . . accedo Bovillas
Clivumque ad Virbi præsto est mihi Manius heres
Progenies Terræ . . . .

ubi vetus Scholiastes addit: *Manium dicit deformem, & ignotum hominem, eo quod Maniæ dicuntur indecori vultus personæ, quibus pueri terrentur*, quamvis Solinus cap.8. Polyhistor. apud Kircherium in Vetus, & Novum Latium lib.2.cap.6., referat Ariciam condidisse Archilocum vetustissimorum Siculorum ducem, & ab eodem Erminam vocitatam, cultum autem Æsculapii, Virbii, Iphigeniæ, & Orestis in eum locum transvexisse Græcanicam gentem, & Pelasgos, qui ante Æneam ad Latinas oras appulerunt, eosque simulasse in eo nemore contigisse quæ Pausanias, & alii in Græcia

facta

facta esse narrant, quemadmodum Kircherus Capite 7. prosequitur, quem laudo, quamvis asserere præstet Latinos, & Romanos putasse Hippolytum, Iacum, quem speculum Dianæ, Lucum quem Artemisium appellant, & ædem Deæ sacrasse, ibique sepultum, & in Deorum fastos relatum: quod evincunt sequentes vetusti lapides Ariciæ effossi, & per Ligorium loco adducto relati.

I.

DIANAE SACRVM
M. NVMISIVS M. F. OVF
PHILIPPVS FLAMEN VIRBIALIS
ET ARICINAE DIANAE VESTAE DICTAE CVSTOS
XVII. KAL. IVNII EPVLVM VIRBIAL. PVB. DEDIT
N. SIGNVM DEAE CONLOCAVIT
IMPP. M. ANTONINO COMMODO
A V G. V.
ET VALERIO AVRELIO GLABRIONE COSS

I I.

VESTE DIANAE DICTAE
P. TVRPILIVS POLILAVS
SACERDOS DIVAE DIAE ET
FLAMEN VIRBIALIS PATR. COLL. CORP.
LVTOR. ARIC.....
QVINQVEN. ITERVM D. D

I I I.

L. FABIO FLAVIANO
PRAETEXTATO FL. VALER
PROB: AVG. CANDIDATO
. . . .
. . . .
PRAEF. IVVENT
EQVO PVBLICO
ADLECTO IN V. DECVR
ORNATO MILITIAE
PRAEF. COHOR. I. PROV. AFRIC. PR
FLAMINI VIRBIALI
AVGVRI AEDILI CVRVLI IIIIII. VIRO
AVGVSTALI Q. Q. IVVENVM.

Hinc habes Dianam Aricinam Vestam quoque dictam, de quo etiam Cippus apud Tomasinum de Donar. cap. 15. ad finem, & Hippolyto in Aricino Flaminem Virbialem adsignatum, qui ejus tantum sacra curaret, non autem illa Dianæ, ut perperam Ligorius asserit, nam hæc attrectabat servus fugitivus, & qui priorem Sacerdotem trucidasset, quamobrem Numitius se in primo Cippo inscribit Custodem Dianæ Aricinæ, non Sacerdotem, neque is, aut Turpilius, vel L. Fabius nobilissimi Romani proceres, quorum lapides meminerunt perfugæ esse poterant; & Servi, quibus tantum Sacerdotii Dianæ Aricinæ jus erat. Habes etiam XVII. Kalendas Junii M. Numitium Ousentinæ Tribus Flaminem Virbii, epulum publicum Virbiale dedisse, fortasse quod eo die Virbii celebritates in Aricino fierent, unde notatur alter Ligorii lapsus, qui Idibus Augusti, quibus festa Dianæ recolebantur, solemnitates Virbii actas autumat, tametsi fatear diem celebritatis Virbii incertum esse, quum lapis laudatus innuat epulum datum die notato, quod Numisius Flamen signum Dianæ eo die conlocasset, sed de his suo loco fusius differere propono.

Quæ

Quæ diximus de Græcorum commentis, probantur ex Strabone, qui lib. 5. sic scribit juxta versionem Dacerii ad Festum lib. 11. *Dianicum autem quod vocant nemus in sinistra parte viæ est, qua ex Aricia ad Fanum Dianæ Aricinæ conscenditur, ibique Dianæ Tauricæ signum consecratum ferunt; nam & Barbaricus, & Scythicus mos apud fanum obtinet. Perfuga enim ibi constituitur Sacerdos, qui Sacerdotem priorem sua trucidaverit manu, strictoque semper gladio est, insultus timens ad eos propulsandos paratus.* Unde autem hic mos manarit explicat Servius in lib. 6. Æneid. ad ea Carmina:

. . . . . . latet arbore opaca
Aureus, & foliis, & lento vimine ramus
Junoni Infernæ dictus sacer . . . .

qui sic scribit: *Licet de hoc ramo hi qui de sacris Proserpinæ scripsisse dicuntur, quidam esse mysticum affirment, publica tamen opinio hoc habet. Orestes post occisum Regem Thoantem in regione Taurica cum sorore Iphigenia fugit, & Dianæ simulacrum inde sublatum haud longe ab Aricia collocavit. In hujus Templo post mutatum ritum sacrificiorum fuit arbor quædam, de qua infringi ramum non licebat; dabatur autem fugitivis potestas, ut si quis exinde ramum potuisset auferre, monomachia cum fugitivo Templi Sacerdote dimicaret, nam fugitivus illic erat Sacerdos ad pristinæ imaginem fugæ, dimicandi autem dabatur facultas, quasi ad pristini sacrificii reparationem.* Fusius tamen, & clarius ad lib. 2.

Sanguine placastis ventos, & Virgine cæsa,
Quum primum Iliacas Danai venistis ad oras,
Sanguine quærendi reditus, animaque litandum
Argolica . . . .

ubi Grammaticus, & Donatus hæc referunt: *Quum Græci ad Aulidem venissent, Agamemnon Dianæ Cervum occidit ignarus in venatione; unde Dea irata flatus ventorum, qui ad Trojam ducebant suspendit, ob quam rem consulta per Chalcantem Oracula dixerunt Agamemnonio sanguine, hoc est immolata Iphigenia placandam Dianam. Quum ergo ab Ulysse adducta esset ut immolaretur Numinis miseratione sublata est, cervaque supposita, & translata ad Tauricam Regionem, Regi Thoanti tradita est Sacerdos facta Ortiæ*

Dianæ. Cum secundum consuetudinem humano sanguine Numen placaret, agnovit fratrem Orestem, qui accepto Oraculo carendi furoris causa cum amico Pylade Colchos petierat, & cum bis occiso Thoante, simulacrum sustulit absconditum fasce lignorum, & Ariciam detulit. Sed quum postea Romanis sacrorum crudelitas displiceret (quamquam servi immolarentur) ad Laconas est Diana translata, ubi sacrificii consuetudo adolescentium verberibus servatur, qui vocabantur Bomonicæ, quia aris superpositi, contendebant qui plura possent verbera sustinere. Orestis vero ossa ab Aricia Romam translata sunt, & condita ante Templum Saturni, quod est ante clivum Capitolii juxta Concordiæ Templum. Idipsum narrant Hyginus Fabul. cap. 120. Solinus cap. 8. Ovidius lib. 4. Trist. Eleg. 4. ad finem, & lib. 3. de Pont. Eleg. 2. cujus carmina non refero quia multa sunt, necnon Valerius Flaccus Setinus Argonaut. lib. 2.

. . . ille procul trunca fugit anxius alvo
Taurorumque locos, delubraque sæva Dianæ
Advenit. Hic illum tristi Dea præficit aræ
Ense dato, mora nec terris tibi longa cruentis,
Jam nemus Egeriæ, jam te ciet altus ab Alba
Jupiter, & soli non mitis Aricia Regi.

Ex quibus intelligitur in Aricino primum sacra Dianæ Tauricæ facta fuisse, hospitesque apud Aram Dianæ quotannis Deæ mactatos, cui mori alludit Prudentius lib. contra Symmachum.

Incassum arguere jam Taurica sacra solemus,
Funditur humanus Latiari in munere sanguis.

Item Lactantius lib. 1. de Falsa Religione cap. 21., Juvenalis Satyr. 15. & alii. Dein Servorum sanguine Numini litatum ex Servio, & Donato, quod cum adhuc displiceret, ferunt sacra ad Laconas fuisse translata, testimonio eorundem. Sed quænam Regio hæc esset obscurum est, nam non desunt qui literis mandarint, Dianæ sacra translata ad urbem inter Cajetam, & Terracinam conditam à Laconibus, qui comites Castoris, & Pollucis fuerant, & cum Glauco Minois filio in Italiam venerant, cui Oppido nomen Lacones ex Servio ad lib. 10. Æneidos pag. 602. ad finem, quod inverisimile est, quum idem Grammaticus testetur hanc gentem à cæde omnium animalium absti-

abſtinuiſſe; quamobrem potius puto Quirites ad Laconas in Græcia id ſacrificium tranſvexiſſe ex Philoſtrato in vita Apollon. Tyan. lib. 6. cap. 10., ubi refert Lacedæmonios in Scythicæ Dianæ honorem pueros verberaſſe uſque ad necem, Plutarcho in Lycurgo, Cicerone lib. 2. Tuſculan., Pauſania lib. 3.. Immo id quoque à Grammatico dictum arbitror in gratiam Romanorum, quum ex eodem Donato, Hygino, & aliis conſtet, priſcos Latinos Sacerdotem ipſum Dianæ immolaſſe. Quandoquidem ferunt Sacerdotem ædis Aricinæ, & Nemorenſis perfugam fuiſſe, qui Sacerdotium occupabat, quum ſingulari certamine viciſſet, & trucidaſſet qui jam Sacerdotium tenebat, idque factum ait Servius relatus, ut ita priſtini ſacrificii reparatio fieret. Itaque ſanguine Regis Aricini (quo nomine appellabatur Sacerdos) Deæ litatum fuiſſe palam eſt mutato tantummodo ritu, nam antea non licebat fugitivis cum Rege dimicare, niſi quis ramum arboris Deæ ſacræ abſtuliſſet, quod poſtea ſervatum non fuit, ac cuilibet perfugæ dabatur facultas certandi cum Sacerdote, qui ideo ſemper gladium ſtrictum tenebat ad propulſandos inſultus.

Quare patet ad extrema Romani Imperii tempora Latinos ſanguine Regis Aricini Dianam Nemorenſem placaſſe, quod Strabo adductus teſtatur, & Suetonius in Caligula cap. 35. confirmat his verbis: *Nemorenſi Regi quod multos jam annos potiretur Sacerdotio, validiorem adverſarium ſubornavit*. Poëtæ etiam paſſim hujus moris meminerunt, quemadmodum Ovidius lib. 1. de Art. Amand.

Ecce ſuburbanæ Templum Nemorale Dianæ
Partaque per gladios regna nocente manu.

Statius Silvar. lib. 3. Carm. 1.

Jamque dies aderat profugis cum Regibus altum
Fumat Aricinum Triviæ nemus

Lucretius lib. 3.

Qua ſublime nemus, Scythiæ qua Regna Dianæ.

Itaque haud vera aſſertio Grammatici, putantis Romanos hæc ſacra ſanguine humano facta ad Laconas tranſtuliſſe, quod illa accolis diſplicuiſſent; quamvis autem fabula eſſet Hippolytum ad Nemus Aricinum appuliſſe, ac ſimulacrum Deæ ibidem locaſſe, Oreſtem

etiam, & Iphygeniam aliam effigiem Dianæ Tauricæ fasce lignorum absconditam illuc adsportasse & fabulæ inventores fuerint Græci Latii habitatores, qui ea loca incoluerunt, quod congnovissent Nemus Aricinum, cum lacu, specubus, & fontibus apprimè respondere iis locis, quæ in Scythica Regione erant, ubi Diana Taurica colebatur, uti satis erudite probant Joannes Argolus apud Tomasinum de Donariis cap. 2. pag. 16. ad finem; & Cluverius Ital. Antiq. lib. 3.. Attamen dilucidum est Latinam gentem, & dein Romanam putasse ædem sacram Dianæ eo loci Hippolytum sacrasse, ibique eum sepultum, Orestem itidem cum Iphygenia sorore illuc appulisse, & ibi eos mortuos, tumulatos, & cultos ex jam relatis, & Pighio in Hercule Prodicio pag. 304., ob quam rem partem nemoris, ubi credebant Hippolytum jacere, clivum Virbii vocitabant, teste Cornuto, & apud Dianæ Templum ossa Orestis monstrabant, quæ postea, uti Servius, & Donatus memorant, Romam translata sunt, & condita apud ædem Saturni. Quapropter non ambigimus affirmare Hippolytum, Orestem, & Iphygeniam anniversaria festa in Aricino meruisse, quamquam Procopius de Bell. Persic. lib. 1. cap. 17. hæc de Oreste tradat; *Postquam Orestes à Tauris abiit cum sorore, in morbum incidit, ac super eo consultum Oraculum respondisse memorant, egrum haud prius sanatum iri, quam in loco, cujus situs ei, quem Tauri habent similis esset, posuisset ædem Dianæ, ibique attonsa coma factum ex ea nomen dedisset Urbi. Itaque Orestes circumjectos tractus obiens, venit in Pontum, ubi cum præruptum montem vidisset, ac fluvium Irin radices ejus alluentem, hunc sibi locum ab Oraculo designari ratus, præclaram in eo Urbem, & Dianæ fanum extruxit, recisaque coma, hinc nomen* Comanæ *fecit, quod Urbi hac etiam ætate manet. His verò exactis, quum morbus adeo non remitteret, ut ingravesceret potius, intelligens Orestes nondum se Oraculo satisfecisse, partes illas denuo lustravit omnes & consideravit, tandem in Cappadocia locum plane geminum, ac similem ei, quem viderat apud Tauros invenit. Hunc ego sæpe contemplans oculis vehementer miratus sum sic, ut mihi non abesse à Tauris viderer. Igitur Orestes Urbem hic ædificavit spectatu dignam, ac duo fana, Dianæ alterum, alterum Iphigeniæ sorori:*

Urbs

Urbs autem hodie etiam vocatur Aurea Comana, *eam nacta nomenclationem ab Orestis coma, qua tonsa ipsum convaluisse fama est*. Hinc fortasse Solinus Polyhistor. cap.8. memoriæ mandavit Orestem Oraculo monitum simulacrum Scythicæ Dianæ, quod de Taurica extulerat, priusquam Argos peteret, in Aricino consecrasse, quo fit juxta Solini sententiam, eundem Ariciæ haud esse defunctum, cui tamen sententiæ non consensere Latini, qui calvariam Orestis apud ædem Dianæ Aricinæ monstrabant ex Servio, aliisque jam adductis. Sed de his satis, quum suo loco plura de hac Dianæ æde dicenda supersint.

Illud prætereundum non est, nedum ossa, sed sceptrum Orestis in Aricino servatum, quemadmodum ex Servio ad lib.7. Æneidos arguitur; is enim hæc carmina explicans;

Ipse Quirinali lituo, parvaque sedebat
Succinctus trabea, lævaque ancile tenebat
Picus equum domitor . . . . .

sic loquitur: *Septem fuerunt paria, quæ Imperium Romanum tenent. Acus matris Deûm, Quadriga fictilis, Vejentorum Cineres, Orestis sceptrum, Priamive, Ilione, Palladium, Ancilia*: Grammaticus igitur septem enumerat res, quibus Imperium Romanum protegi opinabantur, inter quas sceptrum Orestis, quod proculdubio ante Romam conditam in Aricinæ Dianæ Templo fuisse constat, quum jactarent in eo simulacrum Deæ ab Oreste positum, & ejusdem ossa servata, quin fortasse Sacerdos Aricinus Rex dicebatur, quod olim sacra fecisset sceptro Orestis ornatus. At quoniam hic Servii locus eruditis abstrusus videtur, & Latinorum priscorum sacra gesta illustrat, idcirco operæ pretium est aperire quid intellexerit Servius. De Ancilibus satis diximus Capite 22.

Quadrigæ fictilis meminit Festus lib.16. his verbis: *Ratumena Porta à nomine ejus appellata est, qui ludicro certamine quadrigis victor Etrusci generis Juvenis Veiis, consternatis equis excussus, Romæ periit; qui equi feruntur non ante constitisse, quam pervenirent in Capitolium, conspectumque fictilium Quadrigarum, quæ erant in fastigio Jovis Templi, quas faciendas locaverant Romani Vejenti cuidam artis figulinæ prudenti, quæ bello sunt reciperatæ,*

quia

quia in fornace adeo creverunt, ut eximi nequirent, idque prodigium portendere videbatur in qua Civitate ea fuissent, omnium eam futuram potentissimam. Fusius idipsum prodit Plutarchus in Poplicola, ex quo habemus Tarquinium superbum eam Quadrigam Veiis faciundam locasse, ut in Templo Jovis Capitolini collocaret. Vejentes verò negasse eam dare, quod in fornace crevisset, & amplitudinem Urbis, in qua maneret portendere diceretur: territos dein prodigio Equorum Ratumenæ Aurigæ, qui Veiis, ubi Circenses ludi agebantur excusso Auriga Romam usque, & in Capitolium cucurrerunt, ædemque ter lustrarunt, & ante Quadrigas fictiles ibi locatas constiterunt, Romanis quadrigam illam concessisse, quod memorant etiam Solinus cap.45. & Plinius lib.28. cap.11., quamvis Festus, & Plutarchus referant Ratumenam Aurigam Romæ periisse, & nomen Portæ, quæ eadem ac Carmentalis, ac scelerata est, dedisse.

Hæc de fictili Quadriga, cui Quirites divinos præstiterunt honores; at de Vejentum cineribus nihil compertum habeo, nisi Grammaticus loquatur de reliquiis sacris, Veiis captis, Romam à Camillo traductis, inter quas simulacra Junonis, & aliorum Deorum, quæ Plutarchus in Camillo scribit Romanos immaniter coluisse, quod infortunia Reipublicæ sudore, vel sanguine effuso, suspiriis, aliisque prodigiis prædicerent: neque mihi constat qua ætate, & à quo Quirites acceperint Acum matris Deorum, quam Cybelem, Opim, & Tellurem dixerunt. At si fas esset in tantis antiquitatis tenebris aliquid fari, facile contenderem Acum hanc asportatam à Phrygibus, qui cum Ænea Latium appulerunt, & sacra matris Deorum in Latinas oras transvexerunt ex Festo lib.3. Julio Firmico de Error. Prophan. Relig. Ovidio Epistol. Phædræ Hippolyto, & aliis relatis Capite 16.. Sceptrum Ili, vel Priami Æneas Lavinium, inde Ascanius Albam, & dein Romani Reges Romam transtulerunt; Virgilius hujus rei testis est, qui lib.1. exhibet Æneam tradentem Didoni Sceptrum Ili, quod gestasse canit Primogenitam Priami, nec non monile, & coronam, quæ ornamenta is secum detulerat, quum Troja conflagraret, en ejus carmina.

Præterea Sceptrum, Ilione quod gesserat olim
Maxima Natarum Priami, colloque monile

Bacca-

Baccatum, & duplicem gemmis auroque Coronam.

ubi interpretes arguunt Æneam Ili Sceptrum, quod Priamus etiam Trojani Regni Successor gestaverat Lavinii locasse quod memorat etiam Cirinus de Urbe Rom. lib. 1. cap. 29. pag. 247. Coronam etiam, quam vittam potius fuisse notat Silius lib. 6.

. . . . . . *Regnique insigne vetusti*
Gestat læva decus, cinguntur tempora vitta.

eaque usos Albanos Reges asserit Cirinus loco quo supra; quare patet id Sceptrum Romanis religiosissimum, latinis priscis venerabile fuisse.

Palladium quoque Æneas Lavinium transtulit, quo salvo, jactabant Urbem ubi illud collocatum esset inexpugnabilem fore ex Virgilio lib. 2. Æneid., Apollodoro lib. 3. Biblioth. Plutarcho in Numa, Dionysio lib. 1. & 2. Auctore Origin. Gent. Rom. & aliis. Apparet itaque ex jam dictis quibus figmentis Latina, & Romana res consistere putaretur, & quantum cæca esset fides Latinorum, & Romanorum, qui tot ætatibus arbitrati sunt ab his rebus salutem Imperii pendere. Sic Sibyllini Libri Romæ in magno fuerunt pretio, eosque Quirites consulebant quum Respublica in magno versaretur discrimine. Attamen quidquid fabulentur Romani Historici, palam est eos libros Æneam in Latium adsportasse, & Latinam gentem custodivisse, eodemque ritu, quo Romani, illorum responsa consuluisse testimonio Dionysii lib. 1.: *Porro Æneam, & Trojanos in Italiam pervenisse confirmant Romani omnes, eorumque sacra, & festi dies indicant, & Sibyllini libri cum Pythicis Oraculis, aliaque multa, quæ nemo tanquam ad speciem conficta respuerit*, cui consentit Lactantius de Falsa Relig. lib. 1. cap. 6., prodens Trojanos morem Sibyllinos libros consulendi servasse.

Tiburtes celebrabant diem Festum Sibyllæ Tiburtinæ, quam Albuneam dicebant. Hujus meminit Virgilius lib. 7. Æneidos:

. . . . *Lucisque sub alta*
Consulit Albunea nemorum, quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævumque exhalat opaca mephitim.

ubi Servius ita: *In Albunea alta: quia est in Tiburtinis altissimis montibus, & Albunea dicta est ab aqua qualitate, quæ in illo fonte est,*

eſt, unde etiam nonnulli ipſam Leucothoen volunt, ſciendum ſane unum nomen eſſe fontis, & ſilvæ. Mephitis proprie eſt terræ putor, qui de aquis naſcitur ſulphuratis, & eſt in nemoribus gravior ex denſitate ſilvarum. Alii Mephitim Deum volunt Leucothoæ connexum, ſicuti eſt Veneri Adonis, Dianæ Virbius. Alii Mephitim Junonem volunt, quam aërem eſſe conſtat. Novimus autem putorem nonniſi ex corruptione aëris naſci, ut ſit Mephitis Dea odoris graviſſimi ideſt grave olentis. Sunt qui putent ex his verbis argui Albuneam fuiſſe Inon quæ eadem, ac Leucothoe, & hanc cum Sibylla Tiburtina confundunt, quemadmodum Ligorius in MSS. Otthobonianis voce *Albunea*, Alexander Genial. lib. *6*. cap. 4. & alii. Neque deſunt qui dicant Albuneam Carmentam fuiſſe Sibyllæ loco in Latio cultam, qui ſane hallucinantur quum pateat Virgilium verba feciſſe de Sibylla Tiburtina, quam Tiburtes divinis honoribus percolebant uti diſerte probat Gyraldus de Poëtis Dialog. 2., qui Græcos ſcriptores mangones vocat, quod Græcanicæ, & Tigurtinæ gentis eam fecerint. Huic in montibus Tiburtinis lucum, & fontem ſacratum Poëta commemorat, & quidem fontem aquæ ſulphureæ, quæ ex montibus laudatis hac etiam ætate ſcaturit ex Stuckio de Sacrif. Gent. pag. 104. Curtio Symphoriano de Hort. lib. 4. cap. 5. Cluverio Ital. Antiq. lib. 2. pag. 7*16*.. Eo loci, ſub Albulæ ſcilicet ſulphureo rivo, lacuque eam Deam ut plurimum habitaſſe ferunt, ac reſponſa dediſſe. Quamobrem Latini Templum ei dicarunt rupi ſupra Anienis catarractam impoſitum, quod perhibent edacitate fluminis abraſum Auguſtum reſtauraſſe, aut in priſtinam formam reſtituiſſe; unde error plurium, qui literis mandarunt Sibyllam hanc Auguſti ætate vixiſſe, ut ſatis erudite habetur ex Kircheri Vet. & Nov. Lat. lib. 1. part. 2. cap. 2. ubi ædis ſacræ, figura rotunda, columniſque ſtriatis pulcherrimis & Corinthia architectura elaboratis typum exhibet, de quo plura ſuo loco dicemus.

Hujus Templi meminerunt Virgilius loco quo ſupra & Probus, ac Donatus ejus interpretes, Horatius itidem lib. 1. Carm. Oda 7.

Nec tam Lariſſæ perculſit campus opimæ
Quam domus Albuneæ reſonantis,

Domum Albuneæ nuncupat hanc ædem Poëta, ut innueret eo loci, ubi

ubi narrabant habitasse Deam, ædem sacram ei conditam, atque resonantem eam vocat ob fontem; & Anienem ædi proximum, vel ob Oracula, quæ ibidem Dea fundebat, si antiquis Horatii Commentatoribus credimus; quippe Oraculum ibi fuisse Virgilius jam relatus notat, qui carminibus adductis Capite 4. subjicit, Latinam gentem id Oraculum maxime consuluisse, cui Varro apud Lactantium de Falsa Relig. lib. 1. cap. 6. consentit, qui de Sibyllis loquens, hæc refert: *Decimam Tiburtem nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur ut Dea juxta ripas amnis Anienis, cujus in gurgite simulacrum ejus inventum esse dicitur tenens in manu librum, cujus sacra Senatus in Capitolium transtulerit*, uti exhibent membranæ Jani Gulielmi, & Lactantii Scholiastes asserunt, atque Statius lib. 1. Silvar. Carm. 3., qui de villa Tiburtina loquens, sic canit.

Quid ni Templa darent alias Tyrinthia sortes,
Et Prænestinæ poterant migrare sorores.

ex quibus discimus Tiburi etiam fuisse Templum fatidicum, in quo per sortes, ut apud Antium, & Præneste Oracula reddebantur, & diserte Propertius lib. 2. Eleg. 5.

Quidquid Amalthea, quidquid Marpessia dixit,
Herophile, Phœbo grata quod admonuit.
Quotque Albuna sacras Tiberis per flumina sortes
Portarit sicco, perlueritque sinu.

quamvis Antonius Vandale de Oracul. Dissertat. 1. pag. 93. ædi Herculis Tiburtini has sortes attribuat; oscitanter tamen, nam sortes Tiburtinas in Albuneæ Templo tantummodo fuisse omnes eruditi memorant teste Beroaldo ad Suetonium in Tiberio quidquid asserat Pomponius Sabinus in Virgilium lib. 7. Æneidos, qui ex Probo ait. Albuneam fuisse Laurentinorum silvam, in qua erat Oraculum Fauni, & Lucus sacer ei dicatus, quum Albunea Tiburi coleretur, eademque esset & Sibylla Tiburtina ex Acrone, & Porphyrione in Horatium ad versus mox relatos, aliisque adductis supra, & Capite 4., ubi locum Virgilii, qui plures fefellit, illustravimus. His consentit vetus simulacrum hujus Deæ in Villa Estensi Tiburtina effossum cum epigraphe:

SIBYLLA ALBVNEA.

de quo Antonius del Rè Antiq. Tiburt. part. 1. cap. 5. pag. 87.

Erant in luco ei Deæ sacro balnea, quod narrarent aquas Albulæ, e qua fons Deæ devotus manabat, ad varios morbos, potas, aut pro balneo usurpatas, remedium adferre, testimonio Strabonis lib. 5. Plinii lib. 31. cap. 2. Isidori Origin. lib. 13. cap. 13. Suetonii in Neron. cap. 31. Philippus Siculus in libro quem scripsit de Sibyllis, simulacrum ejus Deæ ita describit: *Sibylla Tiburtina non multum senex veste rubea induta, desuper ad collum pellem hircinam per scapulas habens, capillis discomptis. Simulacrum ipsius tenebat librum, ubi scriptum erat: nascetur Christus in Bethleem, annunciabitur in Nazareth regnante Tauro Pacifico fundatore quietis.* Sed unde Siculus hæc hauserit mihi non liquet, neque Varroni notum fuit.

Colebant & Tiburtes Tiburnum, à quo eorum Urbem conditam jactabant. Nam etsi Sicana gens, quæ Latium incoluit, in eo monte, ubi Tibur situm est, oppidum condidisset, quod Siculetum appellavit, ut auctor est Dionysius lib. 1., quum tamen Catillus Amphiarai filius Evandreæ classi præfectus cum Arcadibus in Latium venisset, & ibi tres filios genuisset, Tiburtum, Coracem, & Catillum, ferunt hos, depulsis ex oppido Siculeto veteribus Sicanis, à nomine Tiburti, quem alii Tiburnum vocant, fratris natu maximi, urbem nuncupasse ex Dionysio lib. 1., qui Tiburtem hunc dicit, ex Solino Capite 8., qui ex Catone hæc prodit: *Tibur Catillus condidit Præfectus classis Evandreæ; Catillus enim Amphiarai filius, post prodigiosum Patris apud Thebas interitum, Oeclei jussu tres liberos in Italia procreavit, Tiburtum, Coram, Catillum, qui depulsis ex oppido Siciliæ veteribus Sicanis, à nomine Tiburti fratris natu maximi urbem vocarunt*, cujus rei assertor est & Virgilius lib. 7. Æneidos:

Tum gemini fratres Tiburtia Mœnia linquunt
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem
Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus.

ubi Servius: *De Græcia tres fratres venerunt ad Italiam Catillus, Coras, Tibur, vel Tiburnus. Hi simul omnes unam fecerunt Civitatem, & eam de fratris nomine Tibur appellaverunt, licet & alias*

alias fecerint singuli : & infra : *unde mons Catilli, quem Catelli dicunt per corruptionem juxta Tibur, Coras à cujus nomine est Civitas in Italia*, ſcilicet in Latio, idem refert vetus Commentator Horatii lib. 1. Carmin. Ode 7. quamvis ſint qui ſcribant Catillum prædictorum Patrem Tibur condidiſſe ex Martiano Capella lib. 6. Silio lib. 8.

Hinc Tibur Catille tuum . . . .

& lib. 4.

Quoſque ſub Herculeis taciturno flumine muris
Pomifera arva creant, Anienicolæque Catilli.

Horatio ejuſdem lib. Ode 18.

Circa mite ſolum Tiburis, & mænia Catilli.

Statio & aliis.

Lucum propterea, ædem ſacram, & feſta Tiburtini ſacrarunt Tiburno quem parentem dicebant, quemadmodum innuit Statius Silvar. lib. 1. Carm. 3., ubi Manlii Voſpici villam Tiburtinam, & Anienem diligenter deſcribens, hiſce carminibus Tiburni fani meminit:

Illis ipſe antris Anienus fonte relicto
Nocte ſub arcana glaucos exutus amictus
Huc illuc fragili proſternit pectora muſco,
Aut ingens in ſtagna cadit, vitreaſque natatu
Plaudit aquas, illa recubat Tiburnus in umbra,
Illuc ſulphureos cupit Albula mergere crines.

Hinc intelligitur Vopiſci villæ ſuper Tibur ſitæ propinquum fuiſſe Tiburni Dei lucum, & ædem. Scio plures legiſſe.

. . . . . *illa recubat Tiberinus in umbra.*

addentes quod Poëta verſibus laudatis Tiburno conditori alludere voluerit, nullum vero fanum aut lucum ſacrum Tiburni indicarit. At ego arbitror lectionem ſupra relatam veram eſſe, atque ex melioribus depromptam exemplaribus, quin ex verbis Statii liquido conſtare prope villam Vopiſci lucum Tiburno dicatum fuiſſe, quod ex Horatio lib. 1. Carm. Ode 7. patet, is enim ad Munatium Plancum Conſularem ſcribens ſic canit:

Nec tam Lariſſæ perculſit campus opimæ

 Quam

Quam domus Albuneæ resonantis
Et præceps Anio, & Tiburni lucus, & uda
Mobilibus pomaria rivis . . . . . .

nec non ex Suetonio in Horatii vita, cujus vulgata exemplaria ita referunt: *Vixit plurimum in secessu ruris sui Sabini, aut Tiburtini, domusque ejus ostenditur circa Tiburtini luculum*: alii legunt *circa Tiberini luculum*; plerique *Tiburini*. Cluverius vero Ital. Antiq. lib. 3. pag. 964.: *Tiburni*. Ego vero apud Suetonium legendum puto uti jacet, ab eoque Tiburni lucum sacrum satis expressum existimo, quum enim Servii testimonio compertum sit, Antiquos conditorem Tiburis Tiburtem, & Tiburnum nuncupasse; Virgilium itidem eum Tiburtum vocitasse, hinc Suetonius eundem Tiburtinum appellavit, quod populi ab eo prognati Tiburtini vocarentur. Cæterum Tiburi plures sacros lucos fuisse commemorant, illum scilicet Albuneæ, de quo verba fecimus & alium Dianæ de quo Martialis lib. 7. Epig. 27.

Sic Tiburtinæ crescat tibi silva Dianæ.

Quid igitur innuere voluerit Suetonius Tiburtini luculi nomine, viderint illi, qui aliter legunt. Mihi sane dilucidum est ejus verba applicari haud posse luculo Tiburis, ubi non unus, sed plures luci erant. Historicum itaque diserte meminisse luculi Tiburni, quem Tiburtinum vocavit satis perspicuum arbitror cum Antonio Mureto in Catullum Epigr. 45. qui conditorem Tiburis Tiburnum, Tiburtium dictum fuisse scribit. Quamobrem scimus ex Plinio lib. 16. cap. 44. apud Tiburtes extitisse. *Ilices tres etiam Tiburte conditore eorum vetustiores, apud quas inauguratus traditur; fuisse autem eum tradunt filium Amphiarai, qui apud Thebas obierit una ætate ante Iliacum bellum*: unde arguitur eos populos, Tiburtem, seu Tiburnum adeo coluisse, ut Ilices tres Numini devotas ad Plinii ætatem ostenderent, apud quas præcedente augurio, is consecratus fuerat.

Sic suspicor Coranos festa Coracis sui conditoris quotannis concelebrasse, ii namque suum parentem Coracem Tiburni fratrem jactabant ex Servio, & aliis superius adductis, quamvis Plinius lib. 3. cap. 5. Martianus Capella lib. 6. Solinus cap. 8. & alii eam Urbem à Dardano Trojano conditam scripserint, & Virgilius lib. 6. Ænei-

Æneidos eam Coloniam à Silvio Albanorum Rege deductam affirmarit, de quo suo loco plura dicemus; ego enim puto Coranos Coracem Catilli filium, & Amphiarai nepotem eorum conditorem putasse; Albanos vero Reges ab Ænea, & Dardano oriundos paruum oppidum Coloniam Albanorum fecisse, uti memorat Virgilius, qui eam Urbem à Corace constructam, & dein Coloniam Albanorum factam canit, unde fortasse fama orta est Dardanum eam condidisse, idque coniicitur ex Templo Herculis, quod nunc etiam visitur in summitate Coloniæ. Narrant plures relati apud Kircherum in Latio lib.3. part.1. cap.3. ad finem Evandrum post consecratum Herculem edixisse, socios suos in locis, quæ tunc in Latio inhabitabant, ei Deo aras, & ædes sacras dicare, ob quam rem memorant Tiburnum & fratres, Catilli Evandri socii filios, Tiburi, & in aliis oppidis ab iisdem ædificatis, sumptuosissimi operis Templa Herculi condidisse. Porro id Herculis delubrum Evandri ætate Coræ sacratum, & à Turpiliis Duumviris Coloniæ restauratum fuisse intelligitur etiam ex vetustis lapidibus apud Gruterum pag. 43. & 180. quos cum aliis inscriptionibus, quæ adhuc ibi supersunt suo loco referam.

Ardeates, Rutulosque universos has festas solemnitates, præter ferias supra, aliisque capitibus relatas agitasse ferunt. Pilumni, & Picumni, quos Servius, & alii Ardeatium Deos vocant, uti Capite 13. dictum est: Ædis, & Luci Ardeæ meminit Virgilius lib.9. Æneidos, & Servius ad lib.8. pag.489.. Dauni etiam, quem parentem Ardeatium plerique narrabant, unde Rutuli Daunii dicti sunt ex Servio ad lib.8. ad ea carmina:

Gens eadem, quæ te crudeli Daunia bello
Insequitur . . . .

Idem notat Ligorius in MSS. Otthobonianis voce *Daunii*. Hunc fuisse clarum Iliacæ gentis virum, Diomedis socerum, & Apuliæ Regem sunt qui memorant, ut videre est apud Servium ad lib.8. pag.487., Festum lib.4.. Alii Pilumni filium, & Turni Patrem ex Virgilio lib.12., qui exhibet Latinum, qui ita Turnum adfatur.

Sunt tibi regna Patris Dauni, sunt Oppida capta
Multa manu . . . .

Silio lib.8. *Fau-*

Faunigenæ socio bella invasere Sicano
Sacra manus Rutuli, servant qui Daunia Regna,
Laurentique domo gaudent, & fonte Numici:

Danaen Persei matrem,& filiam Acrysii Regis Argorum à Jove vitiatam, ac Pilumni uxorem, Ardeates coluisse palam esse arbitror; hanc enim cum viro suo Ardeam condidisse perhibent, ejus rei locuples testis est Virgilius lib.7. Æneid.

Protinus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad Muros, quam dicitur Urbem
Acrysioneis Danaen fundasse colonis
Præcipiti delata Noto, locus Ardea quondam
Dictus Avis, & nunc magnum manet Ardea nomen.

ubi Servius, & Donatus. Idipsum canit Silius lib. 1. Bell. Punic.

Vos per culta diu Rutulæ primordia gentis
Laurentemque larem, & genetricis pignora Trojæ
Conservate pios, qui permutare coacti.
Acrysioneis Tirynthia culmina muris
. . . . Vetus Incola Dauni
Testor vos fontes, & stagna arcana Numici
Quum felix nimium demitteret Ardea pubem,
Sacra, domumque ferens, & Avi penetralia Turni
Ultra Pyrenen Laurentia numina vexit.

Consonat Plinius lib.3. cap.5., Solinus cap.8., Martianus Capella lib.6.. At quum dilucidum sit Danaen nunquam in Latium venisse, & id, quod refert Servius ad lib. 7. Æneid. adductus Capite 13. evenisse in insula Seripho, si fides danda est Hygino Fabul.63. Apollodoro de Diis lib.11. aliisque quam plurimis, inde viri docti scribunt Danaen cum Perseo filio Ardeæ cultam fabulæ occasionem dedisse. Palam namque erat eam urbem à Pilumno, vel ab Ardea Circis filio conditam, uti auctor est Dionysius lib. 1., & Stephani Epitomator. Cæterum causa hujus rei traditur, quod Ardeates antiquissimi populi Latii essent multis ante Æneæ in Italiam adventum ætatibus testimonio Strabonis lib. 5.

Turni etiam celebritates percoluisse Ardeates arguitur ex Silio lib. 1. versibus mox adductis, & Columella Rustic. Rer. lib. 10. qui meminit hoc carmine Turni lacus: *Et*

Et Turni lacus & pomosi Tiburis arva.

quem lacum sacratum ferunt ab Ardeatibus Turno Regi, quod is in eo submersus, eas aquas sulphureas, sacras fecisset, uti viris doctis arridet, quamquam Virgilius lib. 12. Æneidos ad finem aliter narret; sed is quoque consecrationis Turni satis meminit eodem lib. his carminibus:

. . . . . . : possem tantos finire dolores
Nunc certe, & misero fratri comes ire per umbras
Immortalis ego? Haud quicquam mihi dulce meorum
Te sine frater erit . . . .

His versibus Poëta innuit Turnum Juturnæ sororis comitem post mortem factum, divinos promeruisse honores, quod & explicat Servius ad lib. 6. in ea carmina:

. . . . alius Latio jam partus Achilles
Natus & ipse Dea . . . .

De Venilia, inquit, *sorore Amatæ, ut cui diva Venilia mater, nec debet mirum esse Amatam fuisse mortalem, quum etiam Turnus Juturnæ frater mortalis fuerit, nam hæc fuerunt divina beneficia*, scilicet quod Venilia Turni mater, Juturna ejus soror, & Turnus ipse, quamvis mortales, immortalitatem essent consequuti, & in Deorum fastos ab Ardeatibus relati.

Quare liquet Ardeates Veniliæ quoque matris Turni festa quotannis concelebrasse, uti superius diximus, & Juturnæ cui Latini ferias Juturnalia dictas dicarunt de quibus Capite 25. satis dictum est. Nationis, seu Nascionis etiam Deæ, cujus ædem in Ardeatino positam prægnantes mulieres circumibant ita rem divinam facientes testimonio Ciceronis lib. 3. de Natura Deor., quamvis sint qui asserant eam Danaen fuisse Nationis cognomento cultam, ideoque parturientibus, & prægnantibus propitiam; quippe narrabant eam à Jove vitiatam inclusam in arca ab Acrysio patre in mare præcipitatam, & in Italiam delatam, inventam fuisse à Piscatore prope Ardeatinum littus cum Perseo filio, quem illa in arca enixa fuerat ex Servio in lib. 7. Æneidos cap. 13. adducto. De his Ardeatium Diis, & Templis suo loco fusius agam.

Prænestini Cæculi quem conditorem urbis credebant, & Vulcani

cani filium, celebritates annuas egerunt Servio Teste, cujus verba retuli Capite 20.. Circejenses Circis, cujus festa solemni ritu quotannis colebant, ad quæ Latii universi magistratus convenisse patuit ex dictis Capite 9., quamquam Cicero lib.3. de Natura Deor. scribat Quirites id Numen respuisse. Collatini prisci Latii populi Collatinæ Deæ, quam collibus præsidere putabant: Ceninenses sacram ædem habuisse ubi anniversaria sacra præcipuo eorum populorum Numini facta scribit Dionysius lib.1., qui subjicit ad ea sacra omnes vicanos, & Romulum convenisse. Sed quinam is Deus esset non liquet, tametsi Ligorius in MSS. Otthobonianis voce *Cænina* prodat in ea urbe fuisse templum dicatum Dianæ Agroterræ, idest Venatrici, & Marti Camulo, easque ædes antiquissimas fuisse. At ego suspicor id Templum Herculis, seu Cænitis, vel Cæninæ Urbis conditoris, Herculis cognomento fortasse culti, fuisse ex Festo voce Cænina & Propertio lib.4. Eleg.11.

Tempore quo portas Cæninum Acrona petentem
Victor in adversum cuspide fudit equum.
Acron Herculeus Cænina ductor ab arce
Roma tuis quondam finibus horror erat.

Gabinos, sunt qui dicant Galacto, quem plures Galatium appellant, & Bio fratribus Siculis eorum Parentibus, quos ii Deorum progeniem jactabant divinos dedisse honores ex Solino cap.8. ejusque interpretibus Ligorio, Cluverio & aliis, quamvis Servius lib.6. Æneidos eam urbem ab Albanis Regibus constitutam asserat, fortasse quod Albani Reges, eam Coloniam deduxissent.

Ita Crustuminis Deluentinus Deus peculiaris fuit, cujus ideo festa singulis annis magna celebritate agitabantur ex Tertulliano in Apologet. cap.23.. Hunc fuisse suspicantur Siculum quendam, qui nomine uxoris suæ Clytemestræ, Clytemestrum condidit, quod corrupto nomine Crustumerium dictum est, licet non desint, qui scripserint, id oppidum à crustula panis, quam Trojanos fame coactos eo loci comedisse narrabant, appellatum, uti notat Servius in lib.7. Æneidos ad illud.

Ardea, Crustumerique & Turrigenæ Antemnæ.

Et Querquetulani (qui populi ubi Roma est in monte Cœlio ante

ante Urbem conditam manserunt ex Tacito lib.4. Annal.) solemnia quotannis celebrarunt in honorem Nympharum, & Larium, quos Querquetulanos appellabant, credentes ab jis suam Urbem singulariter protegi teste Varrone de Lingua Latina lib.4.. Lanuvini quoque Diomedem Trojanum Æneæ socium, cujus meminit Solinus Polyhistor. cap.8., sive alium Illyricum virum, de quo Servius ad lib. 8. pag.487. coluisse feruntur, eum namque parentem Urbis prodebant, si fides danda est Appiano lib.1. Bellor. Civilium. Verumtamen mihi non constat Diomedi Lanuvii divinos honores præstitos, imo compertum habeo Ælianum lib.11. cap.16. ex Templo Junonis Sospitæ, & Argolicæ ibi posito arguere Pelasgos prisci Latii populos urbem condidisse & Templum: cui consentit Silius lib.8. Bell. Punic., quamvis Casella de Antiq. Ital. Colon. pag.40., memoriæ tradat id oppidum, eamque ædem sacram à Curetibus antiquis Latii accolis constructam. Antiates præterea, qui originem ad Antiam Circis, & Ulyssis filium referebant, facile est Ulyssis, & Antiæ conditoris urbis festa concelebrasse, id enim arguitur ex Xenagora apud Dionysium lib.1., & Stephani Breviatore, atque aliis, quorum nomina prodam quum cultum Ulyssis referam eo libro, quo infra Circejensium facta commemorabo, tametsi Solinus cap.8. Ascanium Æneæ filium Antii fundatorem asserat, de quo tamen suo loco plura dicam.

Ex his itaque patuit omnes fere populos Latii veteris conditores suos sacris, & festis honorasse. Cæterum ferias, & solemnitates Castorum, Herculis, Æsculapii, & Hygiæ ejus filiæ solemnes in Latio quotannis fuisse non ambigo, licet diem certum proferre non valeam; quandoquidem compertum est, Evandrum Herculi viventi aram maximam construxisse in Foro Boario eo loci ubi nunc schola est, quam Græcam dicimus. Id Templum rotundum Herculi Victori sacratum fuisse produnt Livius Dec. 1. lib. 10. Dionysius lib. 1. Plinius lib.10. cap.19. & alii: quin sunt qui referant nomen Boarii Foro laudato inditum non quod ibi sequutis temporibus boves venderentur, uti placuit Festo lib.2. aut ibidem æreum esset Tauri simulacrum, quod vidisse se testatur Tacitus lib.12., sed quod eo loci ob Boves repertos eximia bos esset Herculi sacrificata ex Livio lib.1..

Tiraquello in Alexandrum Genial. lib. 2. cap. 4.. Apud eam aram ſtatuam ligneam ſeu fictilem Herculi ab Evandro dicatam ſcribit Plinius lib. 34. cap. 7., qui ſubjicit per triumphos id ſimulacrum veſtitum fuiſſe habitu triumphali, & Herculem Triumphalem dictum: quod ſi verum eſt, patet artem Statuariam ea ætate familiarem. Hanc ædem Latinis priſcis priuſquam Roma conderetur in tanta veneratione fuiſſe prædicant, ut neque muſcæ, neque canes ejus tecta ſubintrarent; Hercules namque quum ſacrificulis ſuis viſcerationem commiſiſſet, Myagirum, ideſt muſcarum congregatorem Deum imprecatus dicitur, qui procul ab hoc Templo ſuas muſcas abigebat. Clavam vero ad fores reliquiſſe narrabatur, quam ubi canes conſpexiſſent, procul illinc aufugiebant, quemadmodum meminit Plinius ſubdens ad ſua tempora ædem illam à muſcis, canibuſque immunem ac Solinus cap. 2., & notat Marlianus Antiq. Rom. lib. 4. cap. 6., ubi addit illis ſacris neque mulieribus, neque Servis, aut Libertis intereſſe licuiſſe, quod Livius, Dionyſius, & alii teſtantur.

Verumtamen, quamvis hæc ara venerabilis toti Latio foret, Romanis etiam poſt Urbem conditam, attamen quo die, & menſe ibi feſta peragerentur mihi non liquet, nam tantummodo ex Gyraldo, qui refert, ut ipſe ait, vetus Calendarium, habeo pridie Idus Auguſti Herculi magno Cuſtodi in circo Flaminio ſacra facta eſſe quotannis: quæ quidem ex difformitate loci, & tituli, apud hanc aram facta haud eſſe facile eſt intelligere. Ergo jure merito ſolemnitatibus ſtata die, ſed incerta agitatis Herculis feſtum accenſemus, tametſi palam ſit id feſtum anniverſarium quum in Foro Boario, tum in omnibus Latinorum veterum Oppidis celebratum teſtimonio Dionyſii lib. 1., qui memorat Evandri ætate in toto Latio Templa Herculi ſacrata, & celebritates actas, de quibus ſequenti libro, ubi de æde Herculis Setini verba facturus ſum, fuſius diſſeram.

Sic Caſtorum Feſtum à Latinis priſcis celebratum eſſe conſtat. Horum ſolemnia in Latium tranſvexiſſe Lacones ſunt qui memorant ex Servio in Virgilium lib. 10. Æneidos ad illud:

. . . . *ditiſſimus agri*
Qui fuit Auſonium, & tacitis regnavit Amyclis;

ubi prodit Lacones, qui comites Caſtoris, & Pollucis ferebantur,

inter

inter Cajetam & Terracinam oppidum condidisse, & cultum Castorum instituisse, quod & notant Probus, atque Donatus eodem loco, ac Vossius de Idololatr. lib. 1. cap. 12. memorans Latinos priscos Castorem, & Pollucem inter Indigetes coluisse ante Æneæ in Latium adventum. Dionysius lib. 7. Græcos primum in Latium ritus horum sacrorum tulisse scribit. At lib. 1. videtur innuere simulacra duorum Juvenum hastatorum Lavinii diu culta, fuisse effigies Castorum, quorum festa Trojani celebrarunt, quod & Servius in lib. 2. Æneidos pag. 251. probat, ubi memoriæ mandavit ex Jove, & Læda natum Pollucem, & Helenam, de Tyndaro, eademque ex Læda Castorem, qui quoniam mortalis erat cum Polluce fratre partitus est immortalitatem: quod ideo fingebatur, quia narrabant mortalitatem Castoris Pollucem redemisse, ut prosequitur idem Grammaticus ad lib. 6. pag. 405.. Hinc Stephanus Niger libello quem scripsit de fraterna benevolentia post opera Plutarchi impresso, ait: *Quis contra Pollucis amicitiam non expetat, libenterque amplectatur? qui apud se in fratrem susurrantem quendam pugnis interemit, & quum immortalitate à Jove optimo maximo donaretur, semideum se fieri maluit, ut Castori divinitatem impertiret*. Imo idem Servius in lib. 3. Æneidos, cujus verba retulimus cap. 25. ad finem, tradit in Samothracia duo simulacra virilia Castoris & Pollucis ante Portum fuisse, quibus naufragio liberati vota soluerent, quemadmodum & Cicero lib. 2. de Jnvent. testatur ac Varro lib. 4. de Lingua Latina ubi addit in Latio Samothracas Deos hos dictos. Quamobrem ex prædictis arguitur cultum horum Deorum Æneam, & Trojanos, qui illum à Dardano acceperunt, Lavinium, ac in Latium invexisse.

Quicquid igitur sit de prædictis, ac de opinione Grammatici, qui eos Deos fratres uterinos facit, quamvis alii ex Cicerone lib. 3. de Natura Deor. & Dionysio lib. 6. eosdem Gemellos & Jovis, ac Lædæ filios asserant, alii de matris nomine differant, ut videre est apud Junium Animadversor lib. 1. cap. 15., dilucidum est eorum celebritates quotannis in Latio ante Romam conditam agitatas; erat enim Tusculi vetustissimum Castorum Templum, quin duæ ædes instar unius, ubi Tusculani anniversaria sacra Diis laudatis solemni po mpa faciebant quemadmodum narrant Festus lib. 17. ver-

bo *Stroppus* & Cicer. lib. 1. de Divin. ita ſcribens: *E Cœlo tactæ ædes Caſtoris, & Pollucis Tuſculi*. Erat & Coræ antiquiſſima ædes jis Diis ſacrata, de qua ſuo loco dicam: & Oſtiæ in Portu fortaſse, ubi naufragio liberati, aut tranquillitatem maris petentes, ſacrificabant ex Ammiano Marcellino lib. 19.: *Tertullus* inquit, *apud Oſtiam in æde ſacrificat Caſtorum, tranquillitas mare mollivit*. Apparet itaque Latinos Samothracibus ritibus eruditos ſive à Laconibus, ſive à Trojanis eos Deos æque ac Samothracas putaſſe tempeſtatibus præſidere quod crederent in magna tempeſtate apparere quaſi ſtellas Cœlo inſidentes, & periclitantes adjuvare, uti innuit Senaca lib. 1. Natural. Queſt. & cecinit Catullus carm. 69.

Ac veluti nigro jactatis turbine nautis
Lenius aſpirans aura ſecunda venit.
Jam prece Pollucis, jam Caſtoris implorata,
Tale fuit nobis Mallius auxilium.

Immo tantus erat horum Deorum cultus in Latio, ut eos Deos Magnos dicerent, teſtimonio Servii cap. 25., & Ligoriani lapidis per Tomaſinum de Donar. cap. 10. ad finem adducti.

CASTORI, ET POLLVCI DIIS MAGNIS
SVLPICIA Q. SVLPICII F. VOTVM
OB FILIVM SALVTI RESTITVTVM.

Id feſtum quamvis Romani Idibus Juliis agitarent, attamen factum eſſe dicunt quod eo die ædem Caſtorum Senatus dedicaſſet bello Latino eo loci, quo illi viſi ſunt, ex Livio Dec. 1. lib. 2. Dionyſio lib. 6., quamobrem puto Latinos non eo die, ſed alio, qui incertus eſt, Deorum prædictorum ſacra feciſſe.

Sic Æſculapii, & Hygiæ ejus filiæ ferias Latinis fuiſſe comperimus, quo vero die non liquet; quandoquidem ex ſuperius relatis patuit Virbium, aut Hippolytum, ſeu verius Pelaſgos alioſque Græcanicæ gentis, qui antiquum Latium incoluerunt, ſacra Dianæ Tauricæ, ac Hippolyti & Æſculapii in Aricinum induxiſſe, ſicuti conſtat etiam ex Lapide priſco Ariciæ effoſſo cum hac epigraphe apud Sponium ſec. 3. pag. 117.

AESCV-

AESCVLAPIO SERVAT. SAC
M. AVRELIVS FAVSTVS.

Quemadmodum ſacra Dianæ, & Virbii in clivo Aricino vetuſtiſſima fuiſſe diximus, ita fuit & celebritas Æſculapii; quin ſunt qui putent id Templum apud clivum Virbii primum in Latio Æſculapio dicatum, dein illud Antii, de quo Livius, Ovidius, pluresque Romani Hiſtorici, ac Poëtæ, & nos ſuo loco fuſius.

Præter laudata feſta, fuit & illud Minutii, ſeu Minuci, cujus ſacellum eo loci, ubi Roma eſt, in Latio veteri conditum fertur ab Arcadibus, unde una ex vetuſtiſſimis portis Urbis Minucia dicta eſt, ſi Feſto lib. 11., & Paulo ejus mutilatori, Dacerio, Scaligero, & Alexandro Genial. lib. 4. cap. 16. fides danda eſt. Quis vero is Deus eſſet, viri docti adhuc non norunt; illud etiam Averrunci, cui ſacrificari conſuetum erat, ut pericula averteret ex Varrone lib. 6. de Lingua Latina, ejuſque interpretibus. Stercuti quoque, quem alii Sterculum, vel Sterculium nuncupant; hunc Servius in lib. 6. Æneidos, cum Picumno confundit, & Sterquilinum dictum aſſerit. Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 7. eundem & Saturnum facit, quod traderent Saturnum primum ſtercore fæcunditatem agris comparaſſe. D. Auguſtinus de Civit. Dei lib. 10. cap. 15. eum Stercen vocat, & Pici Latinorum Regis Patrem apud Rickium de Antiq. Ital. Colon. cap. 5. ut diximus Capite 3.. At Plinius lib. 16. cap. 9.: *Sterculius*, inquit, *Fauni filius*, *ob ſtercorationem inventam immortalitatem aſſequutus legitur*, cui conſentiunt Commentatores Lactantii lib. 1. de Falſa Relig. cap. 20. ad finem, ac alii viri docti, & præceteris Lactantius ipſe, qui Sterculium à Saturno diſtinguit. Et quamvis mihi potius arrideat ſententia Macrobii, qui Saturnum ita dictum prodit, ex prædictis tamen conſtat Latinos veteres Stercuti feſta concelebraſſe, eumque unum ex Fauni filiis exiſtimaſſe, quo fit facile ædem ſacram ei Laurenti dicatam fuiſſe.

Sic & celebritas Deæ Rumæ, ſeu Ruminæ Latinis priſcis ſolemnis

nis fertur; ea namque Dea prius quam Roma conderetur Ruma dicta est à Latinis quod putarent mammam infantibus immulgere; nam ficuti mammam Latini prifci Rumam, feu Rumen, ut aliis placet, dixerunt, ita eam Deam Rumam vocitarunt teftimonio Plutarchi Problem. cap.57. atque in Romulo, & Plinii lib.15. cap.18. aliis 19. ubi prodit ficum, fub qua nutriti funt Romulus & Remus, Ruminalem dictam, quod fub ea rumam, ideft mammam Remo Romuloque Lupa dediffet. Confentit Feftus lib. 16. ubi Dacerius duas Ruminales ficus Romæ fuiffe probat, & lib.12. voce Navia, unde lumen Divo Auguftino lib.4. de Civit. Dei cap.2. ubi ait: *Diva Rumina mammam parvulo immulgeat, quia Rumam dixerunt veteres mammam*, Latini fcilicet prifci. Huic Numini facile eft facra acta à matronis, quæ hoftiis non vinum, fed lac fpargebant & libabant tefte Plutarcho Problem. 57., qui fubjicit id factum, quod *Rumina nutrix quædam, & Puerorum altrix, merum infantibus præcipue noxium prorfus non recipiebat*, id tradit Varro de Re Ruftic. lib. 2. cap. 11., ubi teftatur in facris ejus Deæ inferre vinum expiatione dignum fuiffe, atque Stuckius de Sacrif. Gentil. pag.133.

Feftum præterea Honoris quotannis agitatum in Latio pro certo habeo, quin Quirites id Numen à Latinis accepiffe, quod probat vetuftiffimus mos illi facra faciendi aperto capite, & fine velamento. Quippe tametfi Plutarchus Problem. cap.12. ejus rei cauffas plures adfignet, tamen palam effe arbitror eum divinafse; quandoquidem vero propior cauffa illa eft, quod Honoris facra in Latium invexerint Pelafgi, qui aperto capite Diis fuis facra facere confueverunt; ritum enim facra Numinibus operto capite faciendi Æneas in Latinas oras tulit:quamobrem Saturni,& Opis facra,quæ ante Æneam in Latio facta funt, more prifco, ideft aperto capite acta femper fuifse comperimus. Quare puto ex laudato more aperto capite Numini facrificandi, conftare id facrum pervetuftum, & ante Æneæ in Latium adventum factum, quemadmodum idem Plutarchus Probl. cap. 10. & 11. afserit, & Macrobius Saturnal. lib. 1. cap.8., & nos quoque alibi diximus.

Hæc & fimilia Numina feftis folemnitatibus culta in Latio veteri

teri ſcimus, quorum feſta, & nomina retulimus, ut noſcatur quantum debeamus Chriſto Domino, quem ut verum Deum veneramur, Apoſtolis etiam, maxime Petro & Paulo, qui exploſa ferarum gentium doctrina, rituque immani & barbaro, evictiſque erroribus, & infandis ineptiis, quas majores noſtri colebant, quid quemque deceat, & quibus ſacris, quaque mente Deum colere oporteat, docuerunt.

FINIS PRIMI LIBRI.

INDEX RERUM.

A

B

tam

A par-

E

F

M

N

O

P

Con-

POR-

Q

R

S

Iii 2 fami-

V

tis

Ser-

FINIS.

Errata.		Corrige.
Pag.	*Linea.*	
1.	*ad fin.*	ita ſentiunt.
2.	18.	ipſis admixti.
6.	17.	Paulus Marſus.
10.	3.	Ilium.
10.	*ad fin.*	Velitras.
12.	5.	& in Concilium.
18.	27.	deductas.
47.	18.	caſtrametatus.
48.	19.	caſtrametatus.
50.	12.	omnium.
	& infra.	caſtrametati.
75.	5.	lucum.
	verſu *quo vero.*	in hunc lucum.
80.	6.	Cicero in Planciana.
	penult.	in id Concilium.
82.	3.	Poſtumo Cominio.
83.	12.	acceptam.
93.	23.	Dionis.
97.	20.	inibant.
108.	11.	Porphyrionem.
109.	*ad fin.*	juviſſent.
118.	12.	Porphyrionem.
121.	28.	autument.
133.	10.	meridiem.
140.	26.	in Latium.
252.	23.	ramulum lauri.
317.	23.	Pana.
350.	14.	ſacris interceptis.
400.	26.	Beluentinus.

REGESTUM.

*ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ.

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Sſ Tt Vu Xx Yy Zz.

Aaa Bbb Ccc Ddd Eee Fff Ggg Hhh Iii.

Omnes ſunt duerniones, exceptis Iii quæ ſunt terniones.

R O M Æ, MDCCIV.
Per Franciſcum Gonzagam in area Sancti Marcelli ad Viam Cursûs.

EX PRÆSIDUM PERMISSU.